

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

MINISTRY OF SCIENCE AND EDUCATION OF UKRAINE
MINISTRY OF CULTURE OF UKRAINE
KYIV NATIONAL UNIVERSITY OF CULTURE AND ARTS

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Збірник наукових праць

INTERNATIONAL RELATIONS: THEORY AND PRACTICAL ASPECTS

Collection of Scientific Papers

Випуск 2
Issue 2

Засновано у 2018 р.
Founded in 2018 year

КИЇВ
ВИДАВНИЧИЙ ЦЕНТР КНУКіМ

KYIV
KNUKіM PUBLISHING

2018

УДК 327 (477+100) (0,51)
М 580

Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти: зб. наук. пр. Вип. 2 / М-во освіти і науки України, М-во культури України, Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. – Київ: Вид. центр КНУКіМ, 2018. – 307 с.

У збірнику наукових праць висвітлюються актуальні питання міжнародних відносин, суспільних комунікацій і регіональних студій, які стосуються історико-теоретичних питань міжнародних відносин; зовнішньої політики і дипломатії; міжнародного права; світового господарства та міжнародних економічних відносин; суспільних комунікацій і лінгвістичного забезпечення міжнародної діяльності; соціологічних досліджень у галузі міжнародних відносин.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів, студентів та всіх, хто прагне отримати ґрунтовні знання теоретичного і прикладного характеру.

Рекомендовано до друку вченою радою
Київського національного університету культури і мистецтв (протокол № 28 від 13 квітня 2018 р.)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Ластовський Валерій Васильович, доктор історичних наук, професор, Київський національний університет культури і мистецтв (голова редакційної колегії) (Україна); Білецька Оксана Олександрівна, кандидат культурології, доцент, Київський національний університет культури і мистецтв (заступник голови редакційної колегії) (Україна); Безсмертний Роман Петрович, кандидат політичних наук, Надзвичайний і Повноважний Посол України, Київський національний університет культури і мистецтв (Україна); Важна Катерина Анатоліївна, кандидат юридичних наук, Київський національний університет культури і мистецтв (Україна); Гончаренко Олександр Миколайович, доктор історичних наук, доцент, Київський національний університет культури і мистецтв (Україна); Дем'яненко Борис Леонідович, доктор політичних наук, професор, Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди (Україна); Злобіна Олена Геннадіївна, доктор соціологічних наук, професор, Інститут соціології НАНУ (Україна); Димчик Рафал, доктор гуманітарних наук, доцент, Університет Адама Міцкевича в Познані (Польща); Карасьова Наталія Анатоліївна, доктор економічних наук, доцент, Київський національний університет культури і мистецтв (Україна); Костира Інна Олександрівна, доктор політичних наук, доцент, Київський національний університет культури і мистецтв (Україна); Кофранкова Вацлава, доктор філософії, науковий співробітник Інституту історії Академії наук Чеської Республіки (Чехія); Кочубей Лариса Олександрівна, доктор політичних наук, професор, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАНУ (Україна); Крестовська Наталія Миколаївна, доктор юридичних наук, професор, Національний університет «Одеська юридична академія» (Україна); Моравець Норберт, доктор габілітований, доцент, Академія ім. Яна Длугоша в Ченстохові (Польща); Рибак Сергій Олександрович, кандидат економічних наук, Заслужений економіст України, ДННУ «Академія фінансового управління» (Україна); Синовець Олександра, доктор філософії в галузі соціології, доцент, Силезький технологічний університет в Глівіце (Польща); Шевель Інна Петрівна, кандидат соціологічних наук, доцент, Київський національний університет культури і мистецтв (Україна).

Адреса редакційної колегії: м. Київ, вул. Є. Коновальця, 36, к. 920.
Київський національний університет культури і мистецтв,
видавничо-редакційний відділ, тел.: (044) 285–88–54.

Міністерством юстиції України видано Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації № 23121-12961 Р Серія КВ від 29.01.2018.

ISSN (print) 2616-745X
ISSN (online) 2616-7794

© Київський національний університет культури і мистецтв, 2018
© Автори, 2018

ЗМІСТ

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Безсмертний Роман Петрович <i>Українсько-російська війна: геополітичний контекст</i>	13
Дерев'яно Ігор Петрович <i>Динаміка відносин Україна – ЄС у відображенні провідних друкованих ЗМІ Польщі (2010 р.)</i>	22
Ластовський Валерій Васильович <i>Історія міжнародних відносин: теоретичний формат</i>	34
Наконечний Володимир Михайлович <i>Культурна дипломатія лемківських організацій у діаспорі в другій половині ХХ-го століття</i>	44
Олійник Микола Андрійович <i>Присутність римлян на території Ольвійської держави у I–II ст. н. е. в контексті військової політики доби принципату</i>	55
Перга Тетяна Юріївна <i>Європейські цінності в екологічному врядуванні країн Східного партнерства</i>	67
Степко Олександр Михайлович <i>Інформаційна складова операції ООН з підтримання миру</i>	78
Червінська Любов Петрівна <i>Міжнародна трудова міграція: особливості, наслідки для України</i>	90

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Ксендзук Валентина Віталіївна <i>Логістичні та валютні ризики в діяльності суб'єктів зовнішньої торгівлі</i>	104
Манов Михайло Аркадійович <i>Трудова міграція як чинник трансформації ринку праці</i>	116
Беднарук Вальдемар <i>Фактори, що впливають на кількість пожеж у Польщі під час Великої економічної кризи</i>	126

Вавринюк Анджей Антоні <i>Аналіз правових актів у галузі мита як один з інструментів для захисту Польщі в 1919–1920 рр.</i>	136
---	------------

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Бондарєва Катерина Валеріївна <i>Актуальні проблеми міжнародного сімейного права</i>	148
--	------------

Селезень Павло Олександрович <i>Сутність, еволюція та роль взаємоузгоджувальної процедури як механізму вирішення податкових спорів</i>	160
--	------------

Діяковська Марчена <i>Римське право як директива щодо тлумачення у <i>Decisiones Lituanicae</i> Петра Ройзюша</i>	173
---	------------

Дворас-Кулик Юдіта <i>Морські привілеї Польщі у міжвоєнний період: порівняльний аналіз</i>	183
--	------------

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

Злобіна Олена Геннадіївна <i>Динаміка уявлень населення України про україно-російські відносини в умовах напруженості міждержавних стосунків (2014–2017 рр.)</i>	195
--	------------

Лапіна Вікторія Вікторівна <i>Дисфункціональний вплив рекламно-інформаційної діяльності в сучасному європейському просторі: правові та соціальні чинники</i>	205
--	------------

Сірий Євген Володимирович <i>Регіоналізація України в контексті соціологічного дослідження соціальної напруженості</i>	215
--	------------

Судаков Володимир Іванович <i>Суперечності демократичної модернізації українського суспільства як джерела посилення соціальної напруженості</i>	226
---	------------

Шевель Інна Петрівна <i>Політична модернізація: сутність теорії, розвиток, порівняльно-соціологічний аналіз</i>	236
---	------------

Романко Агнєшка <i>Система світських держав на прикладі окремих Європейських держав</i>	243
---	------------

СУСПІЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

Дзьобань Олександр Петрович <i>Стратегічні комунікації: до проблеми осмислення сутності</i>	254
Скрябіна Вікторія Борисівна <i>Лінгвістичні аспекти персуазивності в дипломатичному дискурсі</i>	265
Чарнецький Павел <i>Свобода ЗМІ у демократичній державі</i>	275
Сітарц Мірослав <i>Завдання Церкви і держави на службі людини. Вибрані питання</i>	298

CONTENTS

INTERNATIONAL RELATIONS

Bezsmertnyi Roman <i>The war between Ukraine and Russia: a geopolitical context</i>	13
Derevianko Ihor <i>EU – Ukraine relations dynamics in leading print media of Poland (2010)</i>	22
Lastovskyi Valerii <i>History of international relations: a theoretical format</i>	34
Nakonechnyi Volodymyr <i>Cultural diplomacy of the Lemko organizations in Diaspora in the 2nd half of the XXth century</i>	44
Oliytryk Mykola <i>The Romans presence on the territory of Olbia state in I–II century A. D. in the context of military policy of the principate</i>	55
Perha Tetiana <i>European values in environmental governance of the Eastern Partnership countries</i>	67
Stepko Oleksandr <i>Informational component of the United Nations peacekeeping operations</i>	78
Chervinska Lubov <i>International labor migration: features of consequences for Ukraine</i>	90

INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Ksendzuk Valentyna <i>Logistic and exchange risks in the activities of foreign trade subjects</i>	104
Manov Mykhailo <i>Labor migration as a labor market transformer</i>	116
Bednaruk Waldemar <i>Factors affecting the amount of fires in Poland during the Great Economic Crisis</i>	126

Wawryniuk Andrzej Antoni <i>Analysis of legal acts in the field of custom duty as one of the instruments for the protection of the Polish state between 1919 and 1920</i>	136
---	------------

INTERNATIONAL LAW

Bondareva Kateryna <i>Current issues on the international family law</i>	148
--	------------

Selezen Pavlo <i>Meaning, evolution and role of mutual agreement procedure as a tax dispute resolution mechanism</i>	160
--	------------

Dyjakowska Marzena <i>Roman law as interpretation directive in Decisiones Lituanaicae by Peter Rozyus</i>	173
---	------------

Dworas-Kulik Judyta <i>Maritime liens in Poland in the interwar period against a comparative background</i>	183
---	------------

REGIONAL STUDIES

Zlobina Olena <i>Dynamics of perception of the ukrainian population of relations between Ukraine and Russia in the conditions of permanent interstate tensions (2014–2017)</i>	195
--	------------

Lapina Viktoriia <i>Dysfunctional influence of advertising and information activity in the contemporary European space: legal and social factors</i>	205
--	------------

Siriy Yevgen <i>Regionalization of Ukraine in the context of the social tensions sociological research</i>	215
--	------------

Sudakov Volodymyr <i>Contradictions of democratic modernization of the Ukrainian society as the sources to enhancing social tensions</i>	226
--	------------

Shevel Inna <i>Political modernization: satisfaction, theory, development, comparative and sociological analyses</i>	236
--	------------

Romanko Agnieszka <i>System of secular states on the basis of the selected European states</i>	243
--	------------

PUBLIC COMMUNICATIONS

<i>Dzoban Oleksandr</i> <i>Strategic communications: the problem of the essence understanding</i>	254
<i>Skriabina Viktoriia</i> <i>Linguistic aspects of persuasion in diplomatic discourse</i>	265
<i>Czarnecki Pawel</i> <i>Freedom of the media in a democratic state</i>	275
<i>Sitarz Mirosław</i> <i>The tasks of the Church and the State in the service of man. Selected issues</i>	298

СОДЕРЖАНИЕ

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

Бессмертный Роман Петрович <i>Украинско-российская война: геополитический контекст</i>	13
Деревьянко Игорь Петрович <i>Динамика отношений Украина – ЕС в отражении ведущих печатных СМИ Польши (2010 г.)</i>	22
Ластовский Валерий Васильевич <i>История международных отношений: теоретический формат</i>	34
Наконечный Владимир Михайлович <i>Культурная дипломатия лемковских организаций в диаспоре во второй половине XX-го века</i>	44
Олейник Николай Андреевич <i>Присутствие римлян на территории Ольвийского государства в I–II вв. н. е. в контексте военной политики периода Принципата</i>	55
Перга Татьяна Юрьевна <i>Европейские ценности в экологическом управлении стран Восточного партнерства</i>	67
Степко Александр Михайлович <i>Информационная составляющая операций ООН по поддержанию мира</i>	78
Червинская Любовь Петровна <i>Международная трудовая миграция: особенности, последствия для Украины</i>	90

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ

Ксендзук Валентина Витальевна <i>Логистические и валютные риски в деятельности субъектов внешней торговли</i>	104
Манов Михаил Аркадьевич <i>Трудовая миграция как фактор трансформации рынка труда</i>	116
Беднарук Вальдемар <i>Факторы, влияющие на количество пожаров в Польше во время Великого экономического кризиса</i>	126

Ваврынюк Анджей Антони <i>Анализ правовых актов в области пошлины как один из инструментов для защиты Польши в 1919–1920 гг.</i>	136
--	------------

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

Бондарева Екатерина Валерьевна <i>Актуальные проблемы международного семейного права</i>	148
--	------------

Селезень Павел Александрович <i>Сущность, эволюция и роль взаимосогласительной процедуры как механизм разрешения налоговых споров</i>	160
---	------------

Дияковська Марчена <i>Римское право как директива относительно толкования в <i>Decisiones Lituaniæ</i> Петра Ройзюша</i>	173
--	------------

Дворас-Кулик Юдита <i>Морские привилегии Польши в межвоенный период: сравнительный анализ</i>	183
---	------------

РЕГИОНАЛЬНЫЕ СТУДИИ

Злобина Елена Геннадьевна <i>Динамика представлений населения Украины об украино-российских отношениях в условиях напряженности межгосударственных отношений (2014–2017 гг.)</i>	195
--	------------

Лапина Виктория Викоровна <i>Дисфункциональное влияние рекламно-информационной деятельности в современном европейском пространстве: правовые и социальные факторы</i>	205
---	------------

Сирый Евгений Владимирович <i>Регионализация Украины в контексте социологического исследования социальной напряженности</i>	215
---	------------

Судаков Владимир Иванович <i>Противоречия демократической модернизации украинской общества как источники усиления социальной напряженности</i>	226
--	------------

Шевель Инна Петровна <i>Политическая модернизация: сущность, теории, развитие, сравнительно-социологический анализ</i>	236
--	------------

Романко Агнешка <i>Система светских государств на примере отдельных европейских государств</i>	243
--	------------

ОБЩЕСТВЕННЫЕ КОММУНИКАЦИИ

Дзёбань Александр Петрович

Стратегические коммуникации: к проблеме осмысления сущности

254

Скрябина Виктория Борисовна

Лингвистические аспекты персуазивности в дипломатическом дискурсе

265

Чарнецкий Павел

Свобода СМИ в демократическом государстве

275

Ситарц Мирослав

Задача Церкви и государства на службе человека. Избранные вопросы

298

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

УДК 130.2

Безсмертний Роман Петрович

кандидат політичних наук,

Київський національний університет культури і мистецтв,

Київ, Україна,

bezsmertnyi@gmail.com

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКА ВІЙНА: ГЕОПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТ

Стаття присвячена розгляду проблеми виникнення і можливості припинення українсько-російської війни в контексті геополітичних змін, які відбуваються у світовому масштабі, починаючи з 2004 р. Українсько-російський конфлікт не можна сприймати як виключно прикордонний чи регіональний. Він має всі ознаки геополітичного конфлікту. З метою розкриття теми застосовується цілий ряд методів, властивих для історичних та політичних наук: методи аналізу, діалектичний, історико-порівняльний, історико-генетичний, історико-системний. Мета цієї роботи: представити загальний розвиток геополітичних процесів, у тому числі й кризь призму протистояння і співробітництва основних міжнародних акторів – США, ЄС, Російської Федерації. Розкриваються основні проблеми, які стоять перед Україною як державою у стосунках не лише із Росією, але й США, європейськими країнами, передовсім сусідами (Угорщина, Польща, Білорусь) та ін. Стверджується, що на сьогоднішній момент світова спільнота є фактично не готовою до вирішення українсько-російської війни. Свідченням цього є й відсутність будь-якої програми дій від ООН – універсальної міжнародної організації, фундаторами якої свого часу виступили саме Україна і Росія. Очевидно, що українсько-російська війна не буде вирішена найближчим часом, аж до моменту, поки не відбудеться переформатування міжнародних відносин у загальносвітовому масштабі, до створення нової міжнародної системи.

Ключові слова: Україна, Росія, США, геополітика, українсько-російська війна, зовнішня політика, європейська політика, ООН.

Bezsmertnyi Roman, Candidate of Political Sciences, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine

The war between Ukraine and Russia: a geopolitical context

The article is devoted to the consideration of the Ukraine-Russia war emergence and possible end problem in the context of geopolitical changes taking place on a global scale since 2004. Ukrainian-Russian conflict can not be perceived as exclusively borderline or regional. It has all the signs of the geopolitical conflict. In order to reveal the topic, a number of methods peculiar to historical and political sciences are used: analysis, dialectics, historical-comparative, historical-genetic,

historical-systematic. The purpose of this work is to present the general development of geopolitical processes, as well as through the prism of major international actors opposition and cooperation – the USA, the EU, the Russian Federation. The article reveals the main problems facing Ukraine as a State in relations not only with Russia, but also with the US, European countries, especially its neighbors (Hungary, Poland, Belarus). It is argued that today the world community is actually not ready to solve the Ukrainian-Russian war issue. The absence of any action program from the side of the UN – a universal international organization, Ukraine and Russia being the founders at one time – witnesses about it. It is obvious, the Ukrainian-Russian not to have been solved in the near future, until the international relations to have been transformed on a global scale and a new international system to have been created.

Key words: Ukraine, Russia, the USA, geopolitics, Ukrainian-Russian war, foreign policy, European politics, UN.

Бессмертный Роман Петрович, кандидат политических наук, Киевский национальный университет культуры и искусств, Киев, Украина

Украинско-российская война: геополитический контекст

Статья посвящена рассмотрению проблемы возникновения и возможности решения украинско-российской войны в контексте геополитических изменений в мировом масштабе, начиная с 2004 г. Украинско-российский конфликт нельзя воспринимать как исключительно пограничный или региональный. Он имеет все признаки геополитического конфликта. С целью раскрытия темы используется целый ряд методов, характерных для исторических и политических наук: методы анализа, диалектический, историко-сравнительный, историко-генетический, историко-системный. Цель этой работы: представление общего развития геополитических процессов, в том числе и сквозь призму противостояния и сотрудничества основных международных акторов – США, ЕС, Российской Федерации. Раскрываются основные проблемы, которые стоят перед Украиной как государством в отношениях не только с Россией, но и с США, европейскими странами, в первую очередь соседями (Венгрия, Польша, Белоруссия) и др. Утверждается, что на сегодняшнее время мировое сообщество фактически не готово к решению украинско-российской войны. Свидетельством этого есть отсутствие хоть какой-нибудь программы действий от ООН – универсальной международной организации, основателями которой выступили именно Украина и Россия. Очевидно, что украинско-российская война не будет решена в ближайшее время, до того момента, пока не произойдет переформатирование международных отношений в общемировом масштабе, пока не будет создана новая международная система.

Ключевые слова: Украина, Россия, США, геополитика, украинско-российская война, внешняя политика, европейская политика, ООН.

Вступ. З 2014 р. почалася активна збройна фаза протистояння України та Росії. Ця подія не може бути віднесена до розряду рядових чи незначних у світовому вимірі. Навпаки, вона викликана геополітичними змінами, що зачепили весь європейський простір і похитнули той світовий порядок, що склався після закінчення II-ї Світової війни. Можна навіть стверджувати, що внаслідок цієї війни відбудуться серйозні геополітичні зміни, які вплинуть як на долю окремих країн, так і всього світового порядку.

Аналіз останніх досліджень. Геополітичний контекст українсько-російської війни вже неодноразово опинявся в полі зору науковців. Розгляд їх досліджень і позицій вже заслуговує на окрему публікацію. Серед багатьох праць українських вчених можна виділити передовсім монографії та статті С. Батинського, А. Бульвінського, В. Горбуліна, Г. Яворської, Б. Парахонського, К. Войтовського, М. Ожевана, Д. Дубова, Т. Орлової, О. Потехіна, В. Яблонського, О. Яроша та ін.

Невирішені проблеми. Зрозуміло, що поки продовжується процес українсько-російського протистояння, говорити про вирішеність певної наукової проблеми з цього питання буде надзвичайно складно. Тим не менше, в наукових публікаціях неодноразово звертається увага на ті аспекти сучасних відносин, які, з точки зору авторів, могли б сприяти, якщо не вирішенню, то прогнозуванню подальшого розвитку міжнародних відносин. Зокрема, досить часто можна зустріти думку, що вже найближчим часом відбудуться кардинальні зміни, які призведуть до вирішення існуючої геополітичної кризи.

Виклад основного матеріалу. Початок війни між Україною та Росією у 2014 р. багато для кого став несподіванкою. До цього моменту лише деякі аналітики та політики могли припускати і стверджувати, що ця подія може бути реальністю. Достатньо згадати хоча б відому публікацію ще 1993 р. в «Foreign Affairs» американського вченого та аналітика Джона Міршаймера, де прямо обґрунтовувалася така подія в майбутньому [3].

Війна України з Росією почалася лише у 2014 р., але до цього моменту відбулося ще цілий ряд подій, які свідчили про її невідворотність. І питання тут треба ставити не відповідно до того чи іншого політичного вектора розвитку українського суспільства, а значно глибше – стосовно внутрішніх укладів України та Росії та їх цивілізаційних належностей. Усе ж таки, українське суспільство належить від часів середньовіччя до європейської цивілізації, в той час як російське створило власну квазіцивілізацію [1].

2017 р. показав, що ситуація в українсько-російській війні ще далека від вирішення, а цілком можливо, що ще гіршою вона буде у 2018 р. Проблема цієї ситуації полягає в кількох площинах – внутрішньоукраїнській ситуації, зовнішній політиці Росії та позиціях європейських і американських політичних еліт. Фактично, цією війною ніхто не займається. Європа в більшості своїй продовжує вважати, що це громадянська війна з мінімальним втручанням Росії.

Ще гіршим є розуміння нашої ситуації в глобальному (світовому, загальнолюдському) вимірі. Можна порівняти для розуміння цього ситуацію навколо Сирії. Адже найбільш кровопролитні події в цій державі вже давно позаду і виникають лише окремі локальні ситуації, але Світові політики й далі продовжують перейматися проблемою цієї конфлікту.

Українсько-російська війна має достатньо чіткий характер (не дивлячись на те, що її визначають ще й як «гібридну») [2]. Вона має всі ознаки війни, визначені науковцями та юристами-міжнародниками.

Теза про українсько-російську війна ще не сприйнята не тільки у загальносвітовому, але і в самому українському суспільстві. Тому її спочатку треба донести до українців, почати виконувати відповідне українське законодавство. Водночас це дасть можливість зрозуміти ситуацію і в Європі. Але те, що це війна українсько-російська, треба довести конкретними речами. Теза про війну у Європі поки що сприймається і розуміється хіба що тільки на рівні якоїсь частини істеблішменту, окремих осіб. Підтвердженням цьому є й той відомий нідерландський референдум, на якому було висловлено заперечення щодо Асоціації України з ЄС 6 квітня 2016 р.

На сьогодні можна стверджувати, якби не позиція США, то світ і далі відсторонено сприймав би тему українсько-російської війни. Чому ж необхідно постійно говорити і доводити свою позицію щодо війни? Тому що це точка напруги, яка дає імпульси конфлікту на весь Центрально-Європейський регіон. І всі конфліктні ситуації України зі своїми сусідами в останні місяці – з Угорщиною щодо освітнього закону, Польщею щодо політики пам'яті, Білорусією щодо окремих наших громадян – не тому виникають, що там прийняли якісь невідповідні закони чи сварки. Це наслідок такої війни, пряма рефлексія на неї. Так само погіршується і ситуація в Європі. Тому що тема стосунків по лінії «Брюссель – Москва» призвела до того, що фактично існує чотири Європи (можна зауважити, які різні позиції висловлюються хоча б лідерами Литви, Чехії, Німеччини чи Греції), які рухаються різними напрямками і наслідки від цього ще ніхто не прогнозував і не пророкував. І це ще не кажучи про ситуацію по лінії «Вашингтон – Москва». У цілому ж, як можна бачити, ситуація продовжує загострюватися. Достатньо подивитися просто на бюджет США 2018 р. На оборонні цілі в цілому виділено 700 млрд. дол., зокрема й на воєнну допомогу Україні – 350 млн. дол., а європейським союзникам по НАТО на протидію російській загрози – 4,6 млрд. дол. Таких видатків на озброєння, розміщення військових сил, їх розбудову США не мали вже дуже давно.

На сьогодні цілком очевидно, що внутрішня політика як і в США, так і в Росії стала заручником зовнішньої політики. Цей поворот, знову ж таки, був розпочатий в Україні. Його здійснила ще Помаранчева революція (листопад – грудень 2004 р.). Саме з цього моменту вперше в історії світу зовнішня політика почала диктувати умови внутрішній. Уже тоді для провідних консультантів,

аналітиків, фахівців стало зрозуміло, що Україну втримати в орбіті Кремля не вдасться. Відповідно, одразу ж, вже у 2005 р., почалися розробки планів технологічних процедур, використання економічних, військових, енергетичних, торгових та ін. механізмів для того, щоб утримати Україну. Тобто вперше на європейському континенті тема зовнішньої політики після припинення «холодної війни» (як відомо, цей період існував в рамках 1945–1991 рр.) почала диктувати внутрішню політику.

Наступна точка напруги детонувала 2–4 квітня 2008 р. на Бухарестському саміті НАТО. Саме тоді Україна, власне як і Грузія, не отримала План дій щодо членства в цій організації. Тоді вперше прозвучали від В. Путіна слова про те, що такої держави як Україна взагалі не повинно існувати. Більше того, прозвучала начебто й погроза прямого вторгнення в Крим та Східну Україну. У відповідь на це тоді ж президент США Джордж Буш чітко дав відповідь: ми не дамо в образі ті нації, що визначилися. І це вже був початок конфлікту. Проте, далі бачимо вторгнення Росії в Грузію (2008), а потім і в Україну (2014).

Звичайно, можна говорити і про деяке пом'якшення у російсько-американських стосунках та спроби їх перезавантаження в часи президентства Барака Обами (2009–2017). Але ці спроби не дали позитивного результату, вони розвалилися.

Пік загострення в міжнародних відносинах – це ситуація 2013–2014 рр., яка переходить у ситуацію відкритого українсько-російського конфлікту. І динаміка цього процесу, якщо його прослідкувати, не спонукає до бачення можливостей вщухання у 2018 р. Адже перед цим було десятиліття напруги. Більше того, на 18 березня призначені чергові вибори Президента Російської Федерації, а в них цілком прогнозовано переможе чинний президент В. Путін. Його перемога означає тільки одне – буде продовжена політика війни з Україною і протистояння з усім іншим світом.

На українсько-російській війні зав'язано цілий пакет протиріч. Це вузли геополітичні, геоекономічні, геоідеологічні тощо. Тому, що з одного боку прогресують ідеї європейських цінностей, а з іншого – йдуть процеси зникнення Росії. Усе це разом набрало характеру життя і смерті. Тобто для України європейське визначення – це буде Україна чи не буде. Для Росії: Україна з Росією – Росія буде, Україна без Росії – Росії не буде. Це є очевидним з аналізу дій Кремля.

Звідси переростання конфлікту в гарячу фазу – це тільки перша стадія. Далі очевидним є напрям загострення або пошук відповідей, з якими одна Україна уже не справиться. Це означає, що тут однозначно присутні чотири складові: 1) конфлікт і війна між Україною та Росією; 2) регіональна тема, пов'язана з Угорщиною, Польщею, Білоруссю, Туреччиною, адже в Європі виникли відцентрові сили і що буде в цьому регіоні – незрозуміло (можна ще згадати і балтійські держави); 3) це європейський континент в цілому, тому

що провал економічний внаслідок цієї війни (Європа втратила в межах пів трильйона у вимірах сьогоднішнього дня, а що далі – важко передбачити); 4) глобальне протистояння.

Сучасна геополітична ситуація свідчить, що нині зникло те, що називається «правила гри» чи «світовий порядок».

Якщо поглянути в системну історію міжнародних відносин, то ми можемо бачити як після руйнування кожної із колись існуючих систем у міжнародних стосунках відбувається період турбуленції. Але якщо завершення Вестфальської системи супроводжувалося Наполеонівськими війнами, в які поринула вся Європа, то завершення Віденської та Версальсько-Вашингтонської систем – уже руйнівними Першою та Другою світовими війнами. Новий же світовий порядок було встановлено Ялтинсько-Потсдамськими угодами 1945 р., впродовж існування якого йшов процес т. зв. «холодної війни». Це був все ж таки стабільний період міжнародних відносин, хоча він і супроводжувався протистояннями у В'єтнамі та Афганістані.

Закінчення «холодної війни» наприкінці 1980-х – на поч. 1990-х рр., тим не менше, не призвело до укріплення системи міжнародних відносин. Припинення існування СРСР стало лише своєрідним тимчасовим «відкатом» у сторону демократизації і відкритості на фоні економічних проблем.

На подальше руйнування міжнародної системи, безумовно, вплинув цілий ряд подій – це й зростання тероризму, атака на «башти-близнюки» у Нью-Йорку, Помаранчева революція, «арабська весна» тощо. Тим не менше, головним каталізатором руйнівних процесів виступила безпосередньо Російська Федерація, що оголосила себе правонаступником СРСР. Повернення до авторитарної системи управління змусило керівництво держави (не лише в особі В. Путіна, але й в т. зв. «баштах Кремля») повернутися й до використання ідеологічних та практичних методів уже колишнього СРСР. Проте, в даній ситуації не було запропоновано нічого нового, окрім повернення до імперської ідеології, яку можна було оживити лише за рахунок комуністично-імперіалістичної риторики і відвертої агресивної політики, у т. ч. воєнної, проти своїх держав-сусідів.

Російською пропагандою активно просувається тема, що винною стороною в українсько-російській війні є США, які начебто переміщали свої сили, бази і вплив усе ближче до російських кордонів. Однією зі складових частин цього процесу начебто стала також і геополітична переорієнтація України. Однак, це не так. Цій тезі суперечить загибель людей у величезних масштабах. Допустити, що люди будуть гинути в таких кількостях у межах Центральної Європи, та ще й після підписання державами сотень міжнародних документів, які передбачали виключення війни як інструменту вирішення конфлікту. Україна та Росія є учасниками багатьох міжнародних документів, в яких передбачається мирне вирішення будь-яких конфліктів; відповідно ними

ці документи були ратифіковані. І тепер немає жодного документу від часів «холодної війни», які підписувалися б на міжнародному рівні, і які б не були порушені діями Росії. Тому всі ці слова – це лише пояснення своєї поведінки.

Фактично, складається враження, що все, що було напрацьовано з 1946 р. було просто забуто й провалено. Було порушено всі основоположні принципи Статуту ООН.

Чи з'явився у світі знову диктат сили? Якщо світ не повернеться до сили як до фактора стримування, то на певному етапі стане зрозумілим, що та рамка, яка називається «міжнародні стосунки», просто зникне, а світ опиниться на тій межі, яку ще у XVII ст. англійський філософ Томас Гоббс визначив як «війна всіх проти всіх».

Ця війна перекреслила все, що було нароблено європейським цивілізованим світом до 2014 р. Стає зрозумілим, що попереднього життя вже не буде. Саме тому у 2018 р. краще не буде. Ситуація не вирішиться.

Геополітична кон'юнктура для України складається дуже негативно. І Україні необхідно працювати в усіх напрямках. Налагодження стосунків лише у внутрішньому просторі ніяких питань насправді вже не вирішує. Бо далі виникає питання – а хто з ким? Чи знову виникає привид багатовекторності (тобто ні з ким?)? 2018-й р. є небезпечним з тієї позиції, що незадоволеність громадян внутрішньою ситуацією може призвести до їх хитання з однієї сторони в іншу. І тут важливим стає правильне розуміння відомого вислову римського юриста Марка Туллія Цицерона: «Краще поганий мир, ніж гарна війна». Соціологічні матеріали на сьогодні показують, що в Україні існує досить значний прошарок населення, який висловлюється за війну. І це передовсім є свідченням відсутності авторитетної політичної еліти, яка б відстоювала позиції миру.

Це не означає, що Україні не потрібна армія на поч. XXI ст. Армія – це безумовно та сила, яка нам потрібна. Інша справа, що це – питання тактики в способі досягнення миру. Так чи інакше, але на окупованих територіях відбуваються зміни, які показують, що місцева влада не є вічною (свідченням є хоча б ситуація зі зміною влади в Луганську наприкінці 2017 р.). Ці процеси будуть просуватися й далі. І виникає питання, чи готова Україна в силовому, міжнародному, економічному чи оперативному-тактичному компонентах реагувати на ці виклики? На жаль, у нашому правовому полі практично не представлено реальний стан речей з окупацією. У законодавстві ситуація розглядається не як війна, де треба чітко визначити мілітарну складову, економічну, соціальну, гуманітарну, не кажучи вже про планування перспективи розвитку окупованих територій на наступні 10–15 років.

Тільки за чіткої визначеної позиції в законодавстві стане зрозуміло, хто є жертва, а хто є агресор. Далі, відповідно, на основі цього вже включаються необхідні міжнародні юридичні документи. І тільки після цього можна цілком

чітко визначати програму дій як по Криму, так і по Донбасу. Наступним кроком вже повинно бути роль і місце ООН.

У чому парадоксальність ситуації? Українсько-російська війна – це чи не єдиний конфлікт у світі після 1945 р., де ООН взагалі ніякої участі не бере. Адже, по факту, ООН, суть якої було взагалі не допускати війни, тільки спостерігає за тим, як два фундатори цієї універсальної міжнародної організації воюють між собою (при цьому ще й Україна цілий рік перебувала у статусі непостійного члену Ради Безпеки ООН, постійним членом якої є та ж сама Росія). Від ООН немає жодної програми, яка б передбачала способи вирішення українсько-російської війни.

Про продовження і поглиблення геополітичних протистоянь на фоні українсько-російської війни свідчить і цілий ряд подій уже початку 2018 р. По-перше, це пряма погроза щодо застосування ядерної зброї Президентом Росії В. Путіним у виступі 1 березня перед Федеральним Зібранням та, по-друге, черговий газовий конфлікт, що розпочався 2 березня після відмови Газпрому виконувати умови контракту. Усі ці події цілком вкладаються у стиль кремлівської поведінки.

Висновки. Таким чином, можна стверджувати, що геополітична ситуація для України є надзвичайно несприятливою. Геополітичні зміни, початок яким був покладений у 2004 р., вочевидь будуть продовжуватися ще кілька років. Фактично, головні світові гравці не готові до вирішення українсько-російської війни. Очевидно, що українсько-російська війна не буде вирішена найближчим часом, аж до моменту, поки не відбудеться переформатування міжнародних відносин у загальносвітовому масштабі, до створення нової міжнародної системи.

Список використаних джерел:

1. Батинський С. Російська квазіцивілізація: історичний виклик для України і світу / С. Батинський. – Дрогобич : Посвіт, 2014. – 100 с.
2. Світова гібридна війна: український фронт / за заг. ред. В. Горбуліна. – Київ : НІСД, 2017. – 496 с.
3. Mearsheimer John J. The case for a Ukrainian nuclear deterrent / John J. Mearsheimer // Foreign Affairs. – 1993. – Vol. 72, №. 3. – P. 67–80.

References:

1. Batynskyi, S. (2014) *Russian quasicivilization: a historic challenge for Ukraine and the world*. Drohobych, Posvit.
2. Horbulina, V. Ed. (2017). *World hybrid war: Ukrainian front*. Kyiv : National Institute for Strategic Studies.

3. Mearsheimer, John J. (1993) The case for a Ukrainian nuclear deterrent, *Foreign Affairs*, vol. 72, no. 3, pp. 67–80.

© Безсмертний Р. П., 2018

УДК 327 (0.45)

Дерев'янюк Ігор Петрович
кандидат історичних наук, доцент,
Національний авіаційний університет,
Київ, Україна,
derevianko_ip@ukr.net

**ДИНАМІКА ВІДНОСИН УКРАЇНА – ЄС У ВІДОБРАЖЕННІ
ПРОВІДНИХ ДРУКОВАНИХ ЗМІ ПОЛЬЩІ (2010 р.)**

У статті на основі публікацій польських якісних періодичних видань розкрито змістовне наповнення, характер і проблеми партнерських відносин України з Європейським Союзом, визначено їх реальну динаміку та зовнішньополітичну стратегію України щодо ЄС. Актуальність теми дослідження визначається зростанням інтересу провідних польських видань до європейської політики України та необхідністю конструювання нової якості українсько-польських відносин у форматі взаємодії між Україною і ЄС. З'ясовано рівень відображення тематики в якісній польській пресі. Встановлено, що польська періодика досить оперативно реагує на хід розвитку відносин Україна – ЄС, оцінюючи і коментуючи політичні події та явища. Провідні польські видання, повідомляючи про зовнішньополітичні кроки України на європейській арені, виходять з примату національних інтересів. Польські друковані ЗМІ, широко висвітлюючи непростий характер відносин між Україною та ЄС, одноосібно формують уявлення про європейський напрям зовнішньої політики України та створюють підґрунтя для подолання несприятливих тенденцій. Для висвітлення змісту відносин між Україною та ЄС використані такі загальнонаукові підходи як системний, інформаційний, семіотичний. Системний метод у поєднанні з проблемно-хронологічним дозволив проаналізувати відносини України з Європейським Союзом.

Ключові слова: Україна, ЄС, євроінтеграція, євроінтеграційна політика, польські ЗМІ.

Derevianko Ihor, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, National Aviation University, Kyiv, Ukraine

EU – Ukraine relations dynamics in leading print media of Poland (2010)

The article reveals the Ukraine – EU partnership content, character and problems been described in Polish periodicals, thus defining the real dynamics and external policy strategy of Ukraine on the EU. Relevance of the research topic is determined by the growing interest of the leading Polish editions towards the European

policy of Ukraine and the necessity of constructing a new quality of the Ukrainian-Polish relations in the format of interaction between Ukraine and the EU.

The level the subject highlighting in a qualitative Polish press has been clarified. It was established that the Polish periodicals respond promptly to the development of the Ukraine – EU relations, evaluating and commenting on political events and phenomena. Leading Polish publications reporting on Ukraine’s foreign policy steps in the European arena rely on the national interests primacy. Polish print media, broadly covering the uneasy nature of the Ukraine – EU relations, individually form an idea of the European direction of Ukraine’s foreign policy and provide a basis for overcoming unfavorable tendencies. To highlight the content of relations between Ukraine and the EU, such general scientific approaches as systematic, information, and semiotic have been used. The system method in combination with the problem-chronological one allowed to analyze the relations between Ukraine and the European Union.

Key words: Ukraine, the EU, European Integration, European Integration Policy, Polish Media.

*Деревьянко Игорь Петрович, кандидат исторических наук, доцент,
Национальный авиационный университет, Киев, Украина*

**Динамика отношений Украина – ЕС в отражении ведущих печатных
СМИ Польши (2010 г.)**

В статье на основе публикаций польских качественных периодических изданий раскрыто содержательное наполнение, характер и проблемы партнерских отношений Украины с ЕС, определено их реальную динамику и внешнеполитическую стратегию Украины относительно ЕС. Актуальность темы исследования определяется ростом интереса ведущих польских изданий европейской политикой Украины и необходимостью конструирования нового качества украинско-польских отношений в формате взаимодействия между Украиной и ЕС. Выяснено уровень отражения тематики в качественной польской прессе. Установлено, что польская периодика достаточно оперативно реагирует на ход развития отношений Украина – ЕС, оценивая и комментируя политические события и явления. Ведущие польские издания, сообщая о внешнеполитических шагах Украины на европейской арене, исходят из примата национальных интересов. Польские печатные СМИ, широко освещая непростой характер отношений между Украиной и ЕС, единолично формируют представление о европейском направлении внешней политики Украины и создают почву для преодоления неблагоприятных тенденций. Для освещения содержания отношений между Украиной и ЕС использованы такие общенаучные подходы, как системный, информационный, семиотический. Системный метод в

сочетании с проблемно-хронологическому позволил проанализировать отношения Украины с Европейским Союзом.

Ключевые слова: Украина, ЕС, евроинтеграция, евроинтеграционная политика, польские СМИ.

Вступ. Через недостатню і слабку інтегрованість України в глобальний інформаційний простір уяву про орієнтири української зовнішньої політики в Європі в основному формують провідні іноземні ЗМІ, аналіз яких дає змогу враховувати критичні зауваження та оцінки і використовувати конструктивні підходи у вирішенні проблемних питань.

Тема висвітлення польськими мас-медіа динаміки відносин між Україною та ЄС викликає підвищений науково-пізнавальний інтерес та актуалізує тематику дослідження. Важливою складовою цієї проблеми є відображення ЗМІ Польщі різнобічних аспектів співробітництва України з європейськими політичними структурами.

Висвітлення польськими друкованими ЗМІ міжнародних подій, зокрема моделей співпраці України з Європейським Союзом, яке подається на основі об'єктивності, аргументованості, конкретності, системності, засвідчило усвідомлення важливої геополітичної ролі України на європейському континенті.

Польська преса, широко висвітлюючи непростий характер відносин між Україною та ЄС, одноосібно формує уявлення про європейський напрям зовнішньої політики України та створює підґрунтя для подолання несприятливих тенденцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових праць, що віддзеркалюють багатогранні виміри тематики, слід відзначити наукові роботи В. Жугай, Б. Носової, Т. Петріва, В. Поплавської, А. Тамма, А. Юрички, в яких крізь призму іноземних ЗМІ розглядаються багатогранні питання європейського вектора зовнішньої політики України [3; 6; 7; 8; 9; 10].

Науковці надають цій проблематиці великого значення і при її дослідженні використовують різні методологічні підходи та принципи. Аналіз студіювання еволюції взаємовідносин між Україною та ЄС дозволяє стверджувати, що у вітчизняній історіографії сутність даної тематики висвітлена недостатньо.

Постановка завдання. Необхідно з'ясувати базові орієнтири політичного діалогу України з Євросоюзом та визначити політичні проблеми між сторонами. Важливо розглянути підходи польських якісних видань до висвітлення переговорів щодо Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Вклад основного матеріалу дослідження. Трансформації у вищих ешелонах влади в Україні, на погляд Брюсселя, могли призвести до зміни

пріоритетів у зовнішній політиці Києва. Але згодом політичні кроки України довели безпідставність таких міркувань. Прихід до влади нових політичних сил не позначився в цілому на стратегічних орієнтирах України. Європейська вектор і надалі залишався головним пріоритетом зовнішньої політики України, – констатує «Dziennik Gazeta Prawna» [15, с. 7].

Зміна політичного лідерства не спричинила докорінної трансформації парадигми внутрішньої політики України. Щоправда стратегія зовнішньої політики нового керівництва будується на засадах збереження паритетності у відносинах з Російською Федерацією та Європейським Союзом, – зауважує «Wprost» [27, с. 66–69].

Польські ЗМІ у більшості були приємно здивовані тим, що новообраний Президент України не став реалізовувати політику зближення з Москвою, а вирішив дотримуватися курсу на інтеграцію з ЄС [21, с. 2].

Редактор видання «Gazeta Wyborcza» Адам Міхнік заявив у своєму коментарі, що «Польща намагається будь-що продемонструвати українському керівництву, що Україна не причина на диктатуру Кремля».

Прикметно, що у 2010 р. розгортання євроінтеграційного процесу України відбувалося під впливом структурних внутрішніх трансформацій як в Україні, так і в Європейському Союзі з набуттям чинності Лісабонського договору [37, с. 9].

Польська преса стверджувала, що найбільшу прихильність до України висловлював Європарламент. Особливо симпатії до України зросли після того як членами ЄС стали західні сусіди України – Польща і Словаччина. У схваленій 25 лютого 2010 р. Європарламентом резолюції щодо ситуації в Україні зазначалося, що «Україна – це європейська держава, яка відповідно до статті 49 Договору про Європейський Союз може подати заявку про членство в ЄС, як будь-яка інша європейська країна». Політичний аванс з боку Європарламенту був викликаний геополітичними інтересами, а саме побоюваннями втратити контроль над Україною, яка зі зміною влади могла б змінити пріоритети зовнішньої політики, направлені на посилення зв'язків з Росією [31, с. 19].

У 2010 р. євроінтеграційна політика вимагала від нового українського уряду розв'язання проблемних питань та наповнення практичним змістом погоджених форматів співробітництва. Базовими орієнтирами політичного діалогу з Євросоюзом для України залишалися – Угода про асоціацію, Східне партнерство, поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі, безвізовий режим та енергетичне співробітництво.

Символічним кроком, який засвідчив незмінність зовнішньополітичного курсу на євроінтеграцію, став на початку березня 2010 р. перший закордонний візит до Брюсселя українського очільника, який у ході візиту відвідав інституції ЄС і зустрівся з лідерами Євросоюзу.

У своїй статті польський публіцист Т. Білецький окреслив бачення Євросоюзом розвитку відносин з Україною. Автор висвітлює перший закордонний візит до Брюсселя українського президента, який 1 березня 2010 р. зустрівся з керівниками трьох найголовніших інститутів Євросоюзу. Український лідер прибув до Брюсселя, щоб підкреслити «важливість політичних зв'язків і економічної співпраці Києва в першу чергу з Європейським Союзом». У ході візиту він заявив, що українська зовнішня політика не зазнає суттєвих змін, але стане прагматичнішою та наповненою конкретним змістом. Візит українського керівника до Брюсселя ЄС розцінював як важливий крок у налагодженні контактів з новим керівництвом України, – зауважує журналіст [11, с. 12].

У Брюсселі українська сторона заявила, що для України європейська інтеграція є ключовим пріоритетом зовнішньої політики та стратегії здійснення соціальних реформ. На її думку, питання членства України в ЄС розглядати поки що передчасно [12, с. 8]. Брюссель не сумнівається в європейській перспективі України, але водночас зауважує, що «процес євроінтеграції буде залежати від того, наскільки ефективною буде модернізаційна політика України», – пише «Dziennik Gazeta Prawna» [15, с. 7].

Як повідомляє часопис «Wprost», «політичний дебют українського президента не викликав великого захоплення. Перші дні його президентства пройшли під знаком поїздок до Брюсселя і Москви». У виданні наголошується, що «Україну і Росію чекає ще багато важких проблем, які доведеться вирішувати, і цілком можливо, що дружній візит в Москву – це всього лише тактичний крок. Як пише видання, «з Віктором Ющенком все було ясно, але з новим політичним лідером – це загадка навіть для Москви» [20, с. 54–56].

Польські видання у своїх публікаціях звертали увагу на чергові заходи українського керівництва, направлені на оптимізацію відносин з ЄС [22, с. 1; 13, с. 13–15].

У травні 19 травня 2010 р. український уряд затвердив план першочергових заходів щодо інтеграції України до ЄС на 2010 рік, основна частина якого спиралася на положення «Матриці Фюле», тобто документа, ініціатором якого був єврокомісар з питань розширення ЄС і політики сусідства Штефан Фюле. Так звана «матриця Фюле» або «матриця співпраці з Україною» містила «список ключових реформ, які Україна повинна терміново реалізувати а також список можливих стимулів і відповідних дій Євросоюзу». У документі йшлося про прогнозні строки реалізації реформ [5, с. 120].

Важливим з точки зору посилення європейського вектора, на думку редакції видання «Gazeta Wyborcza», стало ухвалення влітку 2010 р. Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», який визначав принципи та пріоритети державної політики і передбачав «забезпечення

інтеграції України в європейській політичній, економічній, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі» [28, с. 8; 2].

Проте окремі видання не розділяли погляди газети. Після прийняття вищевказаного документу в польських виданнях були опубліковані статті, в яких висловлювалося занепокоєння стосовно посилення східного вектора зовнішньої політики України. «Події в Києві підтвердили, що Україна швидкими кроками йде від Європи на схід. Для нас це погана новина», – повідомляє «Rzeczpospolita» [16, с. 10].

Слід зазначити, що Закон, який набув чинності 20 липня 2010 р., зафіксував «дотримання Україною політики позаблоковості, що означає неучасть України у військово-політичних союзах...». Отже, були внесені зміни до Закону «Про основи національної безпеки України», які передбачали виключення з пріоритетів національних інтересів інтеграцію України до євроатлантичних структур [4].

Неоднозначно оцінювалося польськими ЗМІ виконання «Порядку денного асоціації Україна – ЄС», що визначав спільні пріоритети на кожний рік.

Згідно результатів незалежного моніторингу, з 70 пріоритетів, визначених на 2010 рік, лише 8 було виконано поовністю, 57 перебувають у процесі виконання і щодо 5-ти виконання ще не розпочалося [36, с. 26].

На ялтинському саміті «Україна і світ: переосмислення перспектив», який проходив з 30 вересня – по 3 жовтня 2010 р. Український очільник висловив свої міркування щодо євроінтеграційної політики України. Він заявив, що Україна буде тепер сама обирати ті темпи та форми євроінтеграції, які будуть відповідати національним інтересам. Крім того український президент критично оцінив умови ЄС для створення зони вільної торгівлі. У ході саміту польський президент Б. Комаровський заявив про намір і надалі підтримувати євроінтеграцію України і розвивати з нею співпрацю не стільки в рамках двостороннього стратегічного партнерства, скільки в рамках «Східного партнерства» [14, с. 10].

Вдале поєднання у політиці України внутрішнього і зовнішнього вимірів могло б вивести відносини Україна – ЄС на якісно новий рівень співпраці і відповідно принести відчутний позитивний результат, підкреслює журналіст М. Войцеховський у статті «Україна посміхається Європі». Можливо, всупереч власним поглядам, але заради політичних вигод український президент сприятиме активізації відносин з Європейським Союзом, – пише «Gazeta Wyborcza».

«Проросійський президент України не такий уже й проросійський. Може й не хоче, але мусить усміхатися Євросоюзові, бо цього прагнуть більшість українців та українських підприємців. І буде на кого покластися, коли відносини з Москвою знову погіршаться», – йдеться у статті.

Оглядач стверджує, що за півроку правління нового політичного лідера співпраця Києва з ЄС не відзначалася належною активністю. Але його думку спростовує в інтерв'ю польській «Gazeta Wyborcza» директор київського Інституту світової політики А. Гетьманчук: «Так було на самому початку після його приходу до влади, оскільки головні зусилля було спрямовано на покращення відносин з Росією. Проте останнім часом на лінії «Київ – Брюссель» помітне пожвавлення, оскільки відновилися переговори щодо зони вільної торгівлі та угоди про асоціацію. Було форсовано кілька договорів, які зближують нас із Євросоюзом: була прийнята конвенція Ради Європи «Про боротьбу з торгівлею людьми», яка є умовою скасування візового режиму з ЄС. Також проводяться економічні реформи для стабілізації бюджету, які схвалюють у Брюсселі» [32, с. 11].

Незважаючи на зміну політичної влади в Україні, європейський вибір і надалі залишився стратегічним пріоритетом зовнішньої політики України, повідомляється у статті «Наблизити Україну до Європи». Автор публікації П. Кошінський зазначає, що напередодні саміту Україна – ЄС, що мав відбутися 22 листопада 2010 р. пройшла зустріч міністрів закордонних справ Польщі і Швеції Р. Сікорського і К. Більдта з президентом України, на якій були обговорені питання асоційованого членства України в Європейському Союзі.

У своєму коментарі польський міністр зауважив, що «Європа, не тільки Польща і Швеція, переймається тим, щоб українські реформи були скеровані у європейському напрямку, і що ми хочемо, щоб саміт був успішним». Шведський міністр, підтримавши свого польського колегу, дипломатично додав: «Найважливішими є розмови про асоційоване членство. Реформи відбуваються повільно, але можна простежити певний поступ. Українці очікують, що під час переговорів насамперед буде узгоджено план дій із запровадження безвізового режиму з ЄС» [17, с. 11].

Польська преса, позитивно оцінюючи результати чотирнадцятого саміту Україна – ЄС, який проходив 22 листопада у Брюсселі, назвала його ключовою подією 2010 р. Під час роботи саміту сторони обговорили проміжні результати переговорів щодо угоди про асоціацію та про створення зони вільної торгівлі. Саміт схвалив План дій зі скасування візового режиму, який мав підлягати систематичному моніторингу обома сторонами [24, с. 13].

Не применшуючи здобутки саміту, все ж варто сфокусувати увагу на виступах Президента Європейської Ради Хермана ван Ромпея та голови Єврокомісії Жозе Мануеля Баррозу, заяви яких вказували не так, як на результати домовленостей, як на завдання, які необхідно виконати, – коментує «Gazeta Wyborcza». Таким чином, Євросоюз, оцінюючи євроінтеграційну політику Києва виважено, прагнув впливати на стратегію зовнішньої політики України [29, с. 9].

Загалом за нового керівництва в Україні переговори щодо Угоди про асоціацію тривали з перемінним успіхом. Навесні і влітку 2010 р. переговорний процес перебував на грані стагнації через неготовність обох сторін досягти компромісу у вкрай важливих питаннях. Лише в жовтні 2010 р. в діалозі відбулися позитивні зрушення. Саме тоді українська сторона виявила більшу поступливість, що зрештою прискорило переговорний процес.

Необхідно зазначити, що протягом 2010 р. польське медійне середовище активно обговорювало європейський вектор України та вплив Росії на зовнішню політику Києва. Незавжди позитивно у польській пресі подавалася інформація про євроінтеграційну політику України, яка в цілому критично сприймалася польським суспільством [26, с. 12].

Україна, перебуваючи на стадії поглиблення відносин з ЄС, активно співпрацювала з європейськими структурами у сферах зовнішньої політики і безпеки. У 2010 р. Україна підтримала 26 з 44 заяв ЄС зі спільної зовнішньої та безпекової політики. Але за часів попередньої влади цей показник був значно вищим, що свідчить про зниження рівня узгодженості між Києвом і Брюсселем.

Отже, польські медіа схильні вважати, що Україна на окремих напрямках співпраці з ЄС досягла формального успіху, насамперед щодо руху до безвізового режиму [33, с. 12].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Загалом польська преса акцентує увагу як на позитивних, так і на негативних моментах співпраці України з ЄС. У 2010 р. Україні у відносинах з ЄС вдалося досягти певних результатів, насамперед у площині підготовки нових договірно-правових і політичних засад співробітництва. Водночас рівень імплементації окреслених стратегічних завдань залишився вкрай низьким. Імітація реформ та подальша ерозія демократичних процесів, на думку польських видань, віддаляють Україну від перспектив вступу в ЄС та перетворюють євроінтеграційну політику України у формальне явище.

Перспективним напрямом дослідження проблеми можна вважати чинники впливу на стратегію України щодо ЄС. Чималу значимість для дослідження тематики за матеріалами польських ЗМІ має аналіз проблем євроінтеграційної політики України. Важливим вбачається дослідження європейських перспектив України у контексті польських якісних видань.

Список використаних джерел:

1. Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 11.02.2018.
2. Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// www.me.gov.ua](http://www.me.gov.ua). – Назва з екрану. – Дата звернення: 13.02.2018.

3. Жугай В. Й. Становлення ясної преси у посткомуністичному світі: дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08 / Жугай В. Й. ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2006. – 191 с.
4. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 р. № 2411-VI // Офіційний вісник України. – 2010. – № 55. – С. 17. – Ст. 1840.
5. Круглашов А. М. Європейська інтеграція на початку нового тисячоліття : довідник / А. М. Круглашов, І. Озимок, Т. С. Астапенко. – Чернівці, 2010. – Ч. 1. – 212 с.
6. Носова Б. М. Мас-медійне забезпечення політичних орієнтирів України в контексті євроатлантичної інтеграції : дис. ... канд. наук : 27.00.04 / Носова Б. М. ; Київ. нац. у-т ім. Т. Шевченка – Київ, 2008. – 187 с.
7. Петрів Т. І. Проблеми європейських інтеграційних процесів у сучасному інформаційному контексті : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08 / Петрів Т. І. ; Київ. нац. у-т ім. Т. Шевченка – Київ, 1997. – 152 с.
8. Поплавська В. В. Тенденції та перспективи євроінтеграційних процесів в газетній періодиці України та Польщі : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08 / Поплавська В. В. ; Київ. нац. у-т ім. Т. Шевченка – Київ, 2007. – 197 с.
9. Тамм А. Є. Державна політика України у сфері європейської інтеграції / А. Є. Тамм // Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. – Харків, 2011. – Вип. 2 (33). – С. 400–406.
10. Юричко А. В. Інформаційні маніпуляції у повідомленнях світової періодичної преси в контексті інформаційної безпеки України: стан та шляхи протидії : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08 / Юричко А. В. ; Київ. нац. у-т ім. Т. Шевченка – Київ, 2007. – 191 с.
11. Bielecki T. Janukowycza flirt z UE. / T. Bielecki // Gazeta Wyborcza. – 01.03.2010. – Nr. 50. – S. 12.
12. Bielecki T. Prezydent Janukowycz podbija Brukselę / T. Bielecki // Gazeta Wyborcza. – 02.03.2010. – Nr 51. – S. 8.
13. Górska A. Ukraina / A. Górska // Nowa Europa Wschodnia. – 2010. – Nr.16. – S. 13–15.
14. Haszczyński J. Między Brukselą a Moskwą / J. Haszczyński // Rzeczpospolita. – 02.10.2010. – Nr. 8742. – S. 10.
15. Kluczem do rozwiązania problemów na Ukrainie jest w Brukseli // Dziennik Gazeta Prawna. – 24.02.2010. – Nr 38 (2669). – S. 7.
16. Kościński P. Ukraina: zwrot o 180 st / Piotr Kościński // Rzeczpospolita. – 03.07.2010. – Nr. 8664. – S. 10.
17. Kościński P. Zbliżyć Ukrainę do Europy / P. Kościński // Rzeczpospolita. – 18.11.2010. – Nr. 8780. – S. 11.

18. Kościński P. Ukraina powoli w Europie / P. Kościński // Rzeczpospolita. – 19.12.2011. – Nr. 9110. – S. 10.
19. Kublik A. Zawody Unii z Rosją w przeciąganiu Ukrainy / A. Kublik // Gazeta Wyborcza. – 14.04.2011. – Nr. 87. – S. 27.
20. Kwiatkowska K. Vulgar wielokierunkowe / K. Kwiatkowska // Wprost. – 2010. – Nr. 9 (1405). – S. 54–56.
21. Serwetnyk T. Janukowycz między Brukselą a Moskwą / T. Serwetnyk, K. Zuchowicz // Rzeczpospolita. – 09.02.2010. – Nr. 8544. – S. 2.
22. Serwetnyk T. Rok testu dla władz w Kijowie / T. Serwetnyk // Rzeczpospolita. – 26.04.2010. – Nr. 8608. – S. 1.
23. Serwetnyk T. Janukowycz nie śpieszy ku integracji z UE / T. Serwetnyk // Rzeczpospolita. – 23.11.2011. – Nr. 9088. – S. 12.
24. Słojewska A. Ukraińcy pojedą do Unii bez wiz / A. Słojewska // Rzeczpospolita. – 23.11.2010. – Nr. 8784. – S. 13.
25. Słojewska A. Europejskie nadzieje Ukrainy / A. Słojewska // Rzeczpospolita. – 05.07.2011. – Nr. 8970. – S. 8.
26. Szeptycki A. Two Vision Ukraina / A. Szeptycki // Rzeczpospolita. – 04.10.2010. – Nr. 8743. – S. 12.
27. Ślubowski G. Dryfowanie Ukrainy / G. Ślubowski // Wprost. – 2010. – Nr. 8 (1412). – S. 66–69.
28. Świat w skrocie // Gazeta Wyborcza. – 03.07.2010. – Nr. 153. – S. 8.
29. UE kusi Ukrainę // Gazeta Wyborcza. – 23.11.2010. – Nr. 273. – S. 9.
30. Ukraiński impas na Wschodzie i West // Dziennik Gazeta Prawna. – 20.12.2011. – Nr. 245 (3131). – S. 8.
31. Wojciechowski M. Wszyscy chcieli dobrze, wysło jak zwykle / M. Wojciechowski // Gazeta Wyborcza. – 01.03.2010. – Nr. 50. – S. 19.
32. Wojciechowski M. Ukraina uśmiecha się do Europy / M. Wojciechowski // Gazeta Wyborcza. – 18.11.2010. – Nr. 269. – S. 11.
33. Wojciechowski M. Ukraina na granicy demokracji / M. Wojciechowski // Gazeta Wyborcza. – 05.02.2011. – Nr. 29. – S. 2.
34. Wojciechowski M. Ukraina i UE / M. Wojciechowski // Gazeta Wyborcza. – 01.03.2011. – Nr. 49. – S. 9.
35. Wojciechowski M. Kijow odrzuca Europe / M. Wojciechowski // Gazeta Wyborcza. – 17.11.2011. – Nr. 267. – S. 2.
36. Zasuń R. Ukraina 2 lata po kryzysie / R. Zasuń // Gazeta Wyborcza. – 20.09.2010. – Nr. 220. – S. 26.
37. Zawadzki M. Janukowycz: Bliżej UE / M. Zawadzki // Gazeta Wyborcza. – 11.02.2010. – Nr. 35. – S. 9.

References :

1. *Verkhovna Rada of Ukraine*, [online] Available at : <http://www.rada.gov.ua>. [Accessed 11 February 2018]. Title from the screen.
2. *Ministry of Economics and European Inegration of Ukraine*, [online] Available at : <http://www.me.gov.ua>. [Accessed 13 February 2018]. Title from the screen.
3. Zhuhai, V.Y. (2006). The formation of high-quality press in the post-communist world. D.Ed. Lviv National University named after Ivan Franko.
4. The Law of Ukraine On the Principles of Internal and Foreign Policy from July 7, 2010, № 2411-VI. (2010). *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy [Official Bulletin of Ukraine]*, no. 55, p. 17, article 1840.
5. Kruhlashov, A.M. (2010). *European integration at the beginning of the new millennium: a guide*. Part 1. Chernivtsi.
6. Nosova, B.M. (2008). *Mass-media support of Ukraine's political orientations in the context of Euro-Atlantic integration*. D.Ed. Taras Shevchenko National University of Kyiv.
7. Petriv, T.I. (1997). *Problems of European integration processes in the modern information context*. D.Ed. Taras Shevchenko National University of Kyiv.
8. Poplavska, V.V. (2007). *Trends and prospects of European integration processes in the newspaper periodicals of Ukraine and Poland*. D.Ed., Taras Shevchenko National University of Kyiv.
9. Tamm, A.Ye. (2011). State policy of Ukraine in the field of European integration. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia : zbirnyk naukovykh prats [Theory and practice of public administration: a collection of scientific works]*, issue 2 (33), pp. 400–406.
10. Yurychko, A.V. (2007). *Information manipulations in reports of world periodicals in the context of information security of Ukraine: the state and ways of counteraction*. D.Ed., Taras Shevchenko National University of Kyiv.
11. Bielecki, T. (2010). Janukowycza flirt z UE. *Gazeta Wyborcza*, no. 50, p. 12.
12. Bielecki, T. (2010). Prezydent Janukowycz podbija Brukselę. *Gazeta Wyborcza*, no. 51, p. 8.
13. Górska, A. (2010). Ukraina. *Nowa Europa Wschodnia*, no. 16, pp. 13–15.
14. Haszczyński, J. (2010). Między Brukselą a Moskwą. *Rzeczpospolita*, no. 8742, p. 10.
15. Kluczem do rozwiązania problemów na Ukrainie jest w Brukseli. (2010). *Dziennik Gazeta Prawna*, no. 38 (2669), P. 7.
16. Kościński, P. (2010). Ukraina: zwrot o 180 st. *Rzeczpospolita*, no. 8664, p. 10.

17. Kościński, P. (2010). Zbliżyć Ukrainę do Europy. *Rzeczpospolita*, no. 8780, p. 11.
18. Kościński, P. (2011). Ukraina powoli w Europie. *Rzeczpospolita*, no. 911, p. 10.
19. Kublik, A. (2011). Zawody Unii z Rosją w przeciąganiu Ukrainy. *Gazeta Wyborcza*, no. 87, p. 27.
20. Kwiatkowska, K. (2010). Vulgar wielokierunkowe. *Wprost*, no. 9 (1405), pp. 54–56.
21. Serwetnyk, T. (2010). Janukowycz między Brukselą a Moskwą. *Rzeczpospolita*, no. 8544, p. 2.
22. Serwetnyk, T. (2010). Rok testu dla władz w Kijowie. *Rzeczpospolita*, no. 8608, p. 1.
23. Serwetnyk, T. (2011). Janukowycz nie śpieszy ku integracji z UE. *Rzeczpospolita*, no. 9088, p. 12.
24. Słojewska, A. (2010). Ukraińcy pojedą do Unii bez wiz. *Rzeczpospolita*, no. 8784, p. 13.
25. Słojewska, A. (2011). Europejskie nadzieje Ukrainy. *Rzeczpospolita*, no. 8970, p. 8.
26. Szeptycki, A. (2010). Two Vision Ukraina. *Rzeczpospolita*, no. 8743, p. 12.
27. Ślubowski, G. (2010). Dryfowanie Ukrainy. *Wprost*, no. 8 (1412), pp. 66–69.
28. Świat w skrocie. (2010). *Gazeta Wyborcza*, no. 153, p. 8.
29. UE kusi Ukrainę. (2010). *Gazeta Wyborcza*, no. 273, p. 9.
30. Ukraiński impas na Wschodzie i West. (2011). *Dziennik Gazeta Prawna*, no. 245 (3131), p. 8.
31. Wojciechowski, M. Wszyscy chcieli dobrze, wyszło jak zwykle. *Gazeta Wyborcza*. – 01.03.2010. – no. 50. – p. 19.
32. Wojciechowski, M. (2010). Ukraina uśmiecha się do Europy. *Gazeta Wyborcza*, no. 269, p. 11.
33. Wojciechowski, M. (2011). Ukraina na granicy demokracji. *Gazeta Wyborcza*, no. 29, p. 2.
34. Wojciechowski, M. (2011). Ukraina i UE. *Gazeta Wyborcza*, no. 49, p. 9.
35. Wojciechowski, M. (2011). Kijow odrzuca Europe. *Gazeta Wyborcza*, no. 267, p. 2.
36. Zasuń, R. (2010). Ukraina 2 lata po kryzysie. *Gazeta Wyborcza*, no. 220, p. 26.
37. Zawadzki, M. (2010). Janukowycz: Bliżej UE. *Gazeta Wyborcza*, no. 35, p. 9.

УДК 327 (091)

Ластовський Валерій Васильович
доктор історичних наук, професор,
Київський національний університет культури і мистецтв,
Київ, Україна,
lastov@ukr.net

ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: ТЕОРЕТИЧНИЙ ФОРМАТ

У статті піднімається питання щодо співвідношення, дослідження і використання теоретичних основ історії міжнародних відносин як достатньо специфічного наукового напрямку, який поєднує в собі риси історичних і політичних наук, зокрема всесвітньої історії, історії дипломатії, політології, теорії міжнародних відносин та ін. Поява історії міжнародних відносин пов'язана із розвитком національних історичних наук, дослідженням історії дипломатії, геополітичних концепцій, теорії міжнародних відносин тощо. Результати наукового вивчення історії міжнародних відносин стали основою для вивчення загальних міжнародних процесів. Упродовж усього ХХ ст. цей напрям активно розвивався і на нього впливало протистояння політичних систем. Відповідно, використовувалися антагоністичні ідеології, здійснювався вибірковий підбір історичних фактів та джерел. Дискусійними на сьогодні залишаються такі питання як поняття та предмет історії міжнародних відносин, періодизація, співвідношення із всесвітньою історією, історією дипломатії, теорією міжнародних відносин та іншими науковими напрямками.

Ключові слова: історія міжнародних відносин, теорія міжнародних відносин, історія дипломатії, системна історія, періодизація.

Lastovskyi Valerii, Doctor of Historical Sciences, Professor, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine

History of international relations: a theoretical format

The article deals with the issue on the correlation, study and usage of the international relations history theoretical foundations as a sufficiently specific scientific direction, combining the features of historical and political sciences, in particular world history, the history of diplomacy, political science, the theory of the international relations, etc. The emergence of the international relations history is connected with the development of national historical sciences, the study of the history of diplomacy, geopolitical concepts, the theory of international relations, etc. The results of the scientific study of the international relations history have laid the basis for the common international processes study. Throughout the XX-th century this direction was actively developing, been influenced upon by the confrontation of

political systems. Accordingly, antagonistic ideologies were used, a sample selection of historical facts and sources was carried out.

Such issues as the concept and the subject of the international relations history, its periodization, and relations with the world history, history of diplomacy, the theory of international relations and other scientific directions still remain controversial.

Key words: the history of international relations, the theory of international relations, the history of diplomacy, the systemic history, periodization.

Ластовский Валерий Васильевич, доктор исторических наук, профессор, Киевский национальный университет культуры и искусств, Киев, Украина

История международных отношений: теоретический формат

В статье ставится вопрос о соотношении, исследовании и использовании теоретических основ истории международных отношений как довольно специфического научного направления, объединяющего в себе черты исторических и политических наук, к примеру всемирной истории, истории дипломатии, политологии, теории международных отношений и др. Появление истории международных отношений связано с развитием национальных исторических наук, изучением истории дипломатии, геополитических концепций, теории международных отношений и др. Результаты научного изучения истории международных отношений стали основой для исследования общих международных процессов. На протяжении всего XX в. это направление активно развивалось и на него влияли антагонистические идеологии, осуществлялся избирательный подбор исторических фактов и источников.

Дискуссионными сегодня остаются такие вопросы как понятие и предмет истории международных отношений, периодизация, соотношение с всемирной историей, историей дипломатии, теорией международных отношений и другими научными направлениями.

Ключевые слова: история международных отношений, теория международных отношений, история дипломатии, ситуационная история, периодизация.

Вступ. Зв'язок між історією та міжнародними відносинами найбільш очевидний серед усіх інших гуманітарних напрямів та серед усіх практичних засобів їх реалізації. Він очевидний, починаючи від звичайних шкільних підручників з історії і до концептуальних трактатів філософів-мислителів чи аналітичних записок спеціалізованих державних установ. Цей зв'язок настільки очевидний, що дослідники не часто й звертаються до теми теоретичного обґрунтування історії міжнародних відносин як досить специфічного наукового напрямку (чого, наприклад, не можна сказати стосовно теорії міжнародних відносин, яка, у свою чергу, базується саме на історичній інформації та історичних уявленнях).

Аналіз останніх досліджень. Фактично досліджень на цю тематику в українському науковому просторі майже не існує. В англо-американській історіографії є напрацювання Д. Дж. Пучала, Т. Сміта, Дж. Лоусона, Дж. Хобсона, Х.Л. Малчоу, В. Бейна, Т. Нардіна та ін., в російській – В. Романова та В. Асташина.

Формулювання цілей статті. Метою даної публікації є з'ясування специфіки історії міжнародних відносин як наукового напрямку, котрий поєднує в собі елементи різних наук і потребує теоретичного обґрунтування з метою найефективнішого дослідження і застосування її результатів.

Виклад основного матеріалу. Ще в епоху античності, від часів істориків Геродота та Фукидіда (V ст. до н. е.), з'явилися перші наукові твори, в яких висвітлювалися історія міжнародних відносин. Тоді ж виникли і перші теоретичні уявлення щодо сутності міжнародних відносин як явища. Саме з творчістю Фукидіда (Θουκυδίδης; 460–400 рр. до н. е.) і пов'язується виникнення реалістичної парадигми теорії міжнародних відносин. Проте, чи не вперше прив'язав історію міжнародних відносин до історії як науки давньогрецький письменник Лукіан із Самосати (Λουκιανός; 120/125–180 рр. н. е.) у своїй праці «Як треба писати історію». Зокрема, у т. ч. він пропонував дотримуватися і деяких наукових методологічних засад, наприклад, «автор повинен встигати і, наскільки можливо, переноситись із Вірменії в Мідію, а звідти одним помахом крил в Іберію, потім в Італію, щоб ніде не випустити жодної обставини» [6, с. 647].

Накопичення впродовж наступних більш ніж двох тисячоліть історичної інформації та розвиток самої історичної науки (як і різноманітних суміжних гуманітарних напрямів, що на неї впливали – філософії, соціології, економіки тощо) вивело історію міжнародних відносин фактично в окремий специфічний науковий напрям. Безпосереднє народження цього напрямку відбулося вже в надрах національних історіографій, які були спрямовані на розкриття передовсім національних історій у контексті світової історії чи, точніше, їх впливу на світову історію.

Цей напрям розвивався одночасно і у тісному поєднанні із такими науками як політологія, геополітика, теорія міжнародних відносин та ін. Власне, результати його розвитку стало видно вже наприкінці XIX – поч. XX ст., коли активно розроблялися і публікувалися дослідження узагальненого характеру саме з історії міжнародних відносин. Наприклад, впродовж 1905–1914 рр. було видано 3-томну «A History of Diplomacy in the international development of Europe», автором якої виступив вчений і дипломат Девід Джейн Хілл (David Jayne Hill; 1850–1932 рр.). Він був професором у Школі порівняльного правознавства і дипломатії (Школа міжнародних відносин Елліота), заснованої у 1898 р. в університеті імені Дж. Вашингтона. У той же період з'являється узагальнююча стаття професора Індіанського університету Емоса Херші

(Amos S. Hershey; 1867–1933 pp.) з історії міжнародних відносин в античності і середньовіччі [12]. Але в цих перших роботах ще відчувається переважання акцентування уваги на дипломатичній історії та історії міжнародного права.

Крім того, необхідно також зауважити, що з XIX ст. з'явився ще й цілий ряд різноманітних досліджень з історії дипломатії, котрі можна вважати певною основою для розвитку історії міжнародних відносин. Достатньо згадати хоча б відому працю французького історика «Histoire diplomatique de l'Europe 1814–1878» Антонена Дебідюра (Élie Louis Marie Marc Antonin Debidour; 1847–1917 pp.), видану у 1890 р., але актуальну й до сьогодні.

Саме від рубежу XIX – поч. XX ст. історія міжнародних відносин фактично і стає предметом окремого наукового дослідження. У цьому напрямі працюють як професійні історики, так і теоретики політики в широкому розумінні. Але якщо перші зосереджуються на вивченні достатньо вузьких проблем і питань, то другі (до яких ми відносимо філософів, дипломатів, політиків), відповідно, на більш ширших і узагальнених. Особливістю в цьому є ще й те, що другі, не будучи професійними істориками, змушені, по-перше, довіряти їх дослідженням, і, по-друге, будувати власні висновки, спираючись саме на них. Один із останніх прикладів такої взаємодії – книга американського політика, дипломата і політолога Генрі Кіссінджера (Henry Alfred Kissinger) з його аналізом світової політики [4]. Звичайно, в такій ситуації завжди існує небезпека вибіркового використання історичної інформації і тому повністю правий Томас Сміт (Thomas W. Smith), коли зауважує у своїй книзі «History and International Relations» (2003), що «історія, яка подібна до політики, викликає ще більше критики».

Історія міжнародних відносин як напрямок достатньо інтенсивно розвивався впродовж XX ст., і, звичайно, на нього впливало передовсім протистояння політичних систем в часи «холодної війни», що зумовлювало і використання відповідної ідеології, риторики та підбору джерел, фактів і їх трактування. У цьому процесі сформувалися дві різних традиції трактування історії міжнародних відносин – радянська (з її генетичним наступником – сучасною російською) та західна (переважно англо-американська) – за своєю суттю, антагоністичних. Цей антагонізм зберігається й до сьогодні (у зв'язку із трансформацією радянської традиції в сучасну російську). Головною його рисою є розбіжність у тлумаченні історичної ролі держави в сучасному світі. Якщо для західної традиції характерне передовсім тлумачення подій і явищ на основі поліваріативності порядків, то для радянсько-російської традиції – моноцентричності. Відповідно, обґрунтування для свого бачення дослідники черпають із бачення історичних процесів на основі, у першому випадку, ліберальної ідеології, а у другому – імперіалістичної (з елементами комуністичної ідеології та шовінізму). Можна порівняти, для прикладу, праці Збігнева Бжезінського та Олександра Дугіна. Обґрунтування існування особливої

«російської теорії міжнародних відносин», заснованої на історичній спадкоємності, вже знайшло своє відображення в дискусіях та публікаціях російських дослідників [10].

Щодо українського наукового середовища, то воно впродовж кін. ХХ – поч. ХХІ ст. фактично не об'єдналося навколо вибору одного із вищеназваних напрямів, розриваючись між обома.

На сьогодні можна констатувати, що не дивлячись на достатньо значну інформаційну базу джерел та фактів, на значну кількість наукових праць, все ж таки у сфері історії міжнародних відносин залишається чимало суперечливих і нез'ясованих моментів передовсім теоретичного характеру. До них можна віднести, наприклад, питання щодо самого поняття та предмету історії міжнародних відносин, щодо співвідношення цієї історії із іншими науковими напрямами та галузями знань, щодо періодизації, використання джерельної бази тощо.

При цьому, в західній традиції питанням співвідношення історії міжнародних відносин та теорії приділяється досить багато уваги. Так, відомий теоретик, професор Університету Південної Кароліни, Д. Дж. Пучала у своїй відомій монографії взагалі закликав знову повернутися до вивчення історії, в якій він вбачав головну основу теоретичних уявлень [16]. Дослідник ще на початку своєї книги зауважував, що він не є істориком, а скоріше «вченим міжнародних відносин», який намагається подивитися на історію міжнародних відносин за допомогою теорії – «лінз, створених та полірованих теоретиками моєї дисципліни». З його точки зору, «історія залишається лабораторією вивчення міжнародних відносин» і цей «робочий простір є насправді набагато більшим, ніж багато хто з теоретиків хотів би це визнати» [16, с. 7].

Також звертають увагу на теоретичні аспекти історії міжнародних відносин й такі сучасні дослідники як Томас Сміт, Джордж Лоусон та Джон Хобсон, Ховард Лерой Малчоу, Вільям Бейн та Террі Нардін та ін. [13; 14; 15; 17]. У сучасній російській традиції можна виокремити хіба що публікації В. Романова та В. Асташина, де дійсно ставиться цілий ряд актуальних питань, але сором'язливо зводиться все до викладання навчальної дисципліни [1; 7].

Дослідники не дуже часто звертають увагу на саме поняття «Історія міжнародних відносин», очевидно, вважаючи його повністю зрозумілим. Але інколи є й спроби пояснити його. Наприклад, І. Брусиловська, судячи з її думки, вважає предметом вивчення цього напрямку «формування міжнародних відносин як системи, що має власні закони, завдання, еволюцію» [2, с. 3].

Тут в першу чергу слід відзначити, що історія міжнародних відносин належить до циклу теоретичних дисциплін і за своїм характером вона є передовсім історичною наукою, хоч і пов'язаною з іншими. Звичайно, вона має свою специфіку, оскільки досліджує виникнення та розвиток регіональних і світових систем

міжнародних відносин, появу та функціонування міжнародних комунікаційних інститутів, що впливали на історію розвитку міжнародних стосунків взагалі. Але, на відміну від інших дисциплін, вона вивчає конкретні процеси розвитку міжнародних відносин, у тому числі зачіпає проблеми виникнення і розвитку міжнародних організацій, міжнародного права, дипломатичних структур тощо. Тобто історія міжнародних відносин вивчає системи міжнародних стосунків (як регіональні, так і загальносвітові) країн світу в процесі їх розвитку і взаємодії від найдавніших часів у конкретно-історичній обстановці, за принципом хронологічної послідовності, на основі виявлення як загальноісторичних закономірностей цих процесів, так і закономірностей, що діють у рамках тих історичних епох, котрі є найважливішими ступенями в розвитку міжнародного суспільства.

Співвідношення історії міжнародних відносин із цілим рядом наукових напрямів і галузей знань (теорія міжнародних відносин, політологія, теорія держави і права, історія вчень про державу і право та ін.) не викликає особливих питань, оскільки зрозуміло, що історія як наука надає для них фактичний матеріал, а у свою чергу й сама отримує теоретичні напрацювання (уявлення про поняття, принципи, системність, закономірність процесів тощо). Тим не менше, одним із важливих питань все ж таки залишається питання щодо співвідношення історії міжнародних відносин та історії дипломатії чи всесвітньої історії. Спостерігається, зокрема, певне ототожнення цих напрямів. Це можна бачити і на прикладі того ж дослідження Девіда Джейн Хілла початку ХХ ст. і в багатьох ін. випадках. Наприклад, відомий радянський історик Борис Поршнев (1905–1972) писав: «История дипломатии и история войн, словом, история международных отношений, до сих пор оставалась наиболее описательной, фактографической отраслью исторической науки, где обобщения касались более дипломатического и военного искусства, чем сущности самих отношений» [1, с. 130].

Серед сучасних українських дослідників Т. Григор'єва, зосередила свою увагу на історії дипломатії і відзначила, що саме цей напрям дуже довгий час перебував «під впливом методології такої дисципліни як міжнародні відносини» [3, с. 11]. Вочевидь, автор, оминаючи питання щодо історії міжнародних відносин, мала на увазі теорію міжнародних відносин, що й впливає з наступного тексту. Та такий підхід дещо звужує взаємодію між всіма цими напрямками. Хоча б тому, що сама історія дипломатії є більш вужчою від історії міжнародних відносин. Звичайно, обидві вони є досить близькими між собою, проте історія дипломатії вивчає передовсім розвиток дипломатичних інститутів та дипломатичної техніки, форм, методів і засобів дипломатичної діяльності в процесі розвитку міжнародних стосунків. Відповідно, історія дипломатії є частиною історії міжнародних відносин настільки, наскільки й сама дипломатія є частиною міжнародних відносин. Як тут не згадати слова професор із Флоренції

Енніо ді Нольфо: «Критика деякої обмеженості традиційної дипломатичної історії уявляється обґрунтованою, тому що і сьогодні все ще вважають можливим реконструювати з її допомогою весь політичний процес змін у міжнародному житті» [11, с. 16].

Можливо, для розуміння співвідношення історії міжнародних відносин з іншими напрямками необхідно просто вибудувати відповідну ієрархію (див. табл. 1).

Таблиця 1

**Співвідношення історії міжнародних відносин
з іншими науковими напрямками**

	ТЕОРІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН	
ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ	ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН	Історія дипломатії

Далеко не тривіальним є й питання для сучасної науки щодо періодизації історії міжнародних відносин. Тут варто почати з того, що більшість сучасних дослідників починає її від 1648 р., від Вестфальського миру, обумовлюючи початком т. зв. «системної історії» (відповідно, практично випускається з уваги весь період більш ранній – «досистемний»). Пояснюють такий підхід, як правило, тим, що саме в період Нового часу почала вимальовуватися глобальна загальносвітова система політичних відносин між державами [9, с. 8]. Сучасний український історик І. Хижняк вважає за один із головних методів наукового пошуку поєднання системного принципу із історичним аналізом подій та явищ, у результаті чого з'являється системно-історичний підхід тобто «возможность раскрыть всю динамику развития международных отношений, а не только механизм его функционирования» [9, с. 8]. Цю думку підтримали й ін. сучасні українські історики – С. Троян та А. Киридон [8].

Уже традиційно дослідники виділяють 4 історичних системи (Вестфальська, Віденська, Версальсько-Вашингтонська, Ялтинсько-Потсдамська) міжнародних відносин, але інколи дослідники пропонують й ін. підходи. Наприклад, американський дослідник Річард Роузкранц (Richard N. Rosecrance) наполягав на існуванні 9 історичних систем міжнародних відносин від сер. XVIII до сер. XX ст. Але, при цьому, звичайно, можна відштовхуватися і від ще більш традиційного підходу в історії міжнародних відносин, який не буде суперечити системному, проте вкладатиметься у схему загальноісторичну (Стародавній світ, Середньовіччя, Новий час, Новітній час). Звичайно, кожен із таких підходів повинен мати певне обґрунтування і тут є ще про що говорити вченим. Однак, не зайвим буде й ставити питання щодо розширення рамок у підходах до питання щодо періодизації історії міжнародних відносин. У будь-

якому випадку уявляється, що для історії міжнародних відносин, так само як і для історії держави і права також може бути запропонований підхід висвітлення процесів у контексті розвитку цивілізацій [5, с. 9].

Історія міжнародних відносин – більш ширший предмет, ніж може скластися враження з поверхневого погляду. Власне, якщо самі міжнародні відносини охоплюють надзвичайно широкий спектр стосунків (у т.ч. культурних, економічних, релігійних тощо), то відповідно й історія міжнародних відносин у тій чи іншій мірі змушена їх зачіпати. Для прикладу, якщо мова йде про період Середньовіччя, то, зрозуміло, уникнути релігійного фактору у цьому випадку в міжнародних відносинах аж ніяк не можливо. Якщо ж мова буде йти про період Римської імперії, то необхідно буде розглянути й питання щодо культурного взаємопроникнення.

При цьому необхідно враховувати, що впродовж усієї еволюції міжнародних відносин відбувалася зміна формату усіх акторів цих стосунків. Звісно, держава традиційно вважається головним і незмінним актором у міжнародних процесах. Проте, є ряд моментів, на необхідно зважити. Зокрема, хоча б на те, що, по-перше, міжнародні відносини існували ще задовго до появи власне держави (в період міжродових та міжплемінних відносин), по-друге, й сама держава пройшла процес трансформацій (найголовніший – у зв'язку з буржуазними революціями XVI–XVIII ст.), по-третє, крім держави, впродовж усієї історії міжнародних відносин все ж таки існували й інші актори (особистості та організації). Так, держава була переважаючим суб'єктом у міжнародних відносинах, але, все ж таки, не єдиним.

Висновки. Таким чином, слід відзначити, що історія міжнародних відносин як окремий і специфічний напрям має міжгалузевий характер, поєднуючи в собі елементи історичних та політичних наук, але, разом з тим, потребує ще в цілому ряді моментів теоретичного обґрунтування з метою найефективнішого дослідження і застосування.

Список використаних джерел:

1. Асташин В. Методологические проблемы преподавания курса «История международных отношений» (О взаимосвязи истории и теории международных отношений) / В. Асташин // Pro nunc: Современные политические процессы. – 2011. – Т.10, № 1. – С. 130–139.
2. Брусиловська О. Історія міжнародних відносин (сер. III тис. до н.е. – сер. XVII ст. н.е.) : навч.-метод. посіб. для студентів ОНУ ім. І. І. Мечникова / О. І. Брусиловська, І. М. Коваль. – Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2013. – 188 с
3. Григор'єва Т. Історія дипломатії: від давнини до кінця XVIII ст. / Т. Григор'єва. – Київ : Видавн. дім «Києво-Могилянська Академія», 2014. – 177 с.

4. Кіссінджер Г. Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті / Г. Кіссінджер. – Київ, 2017. – 320 с.
5. Ластовський В. Історія держави і права зарубіжних країн / В. Ластовський. – Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2017. – 195 с.
6. Лукиан. Избранная проза / Лукиан. – Москва : Правда, 1991. – 720 с.
7. Романов В. История и теория международных отношений: «точки соприкосновения» (из опыта изучения и преподавания зарубежной внешнеполитической мысли) / В. Романов // Pro nunc: Современные политические процессы. – 2011. – Т. 10, № 1. – С. 61–70.
8. Троян С. Структурно-функціональний вимір системного підходу в дослідженнях міжнародних відносин і дипломатії доби Модерну: «Європейський еквілібріум» / С. Троян, А. Киридон // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2016. – Вип. 23 (1). – С. 199–203.
9. Хижняк И. Системы международных отношений в истории Нового времени / И. Хижняк. – Київ, 2011. – 360 с.
10. Цыганков А. Российская теория международных отношений: какой ей быть? / А. Цыганков // Comparative politics. – 2014. – № 2 (15). – С. 65–83.
11. Эннио ди Нольфо. История международных отношений, 1918–1999 / Эннио ди Нольфо. – Москва, 2003. – 1310 с.
12. Amos S. Hershey. The History of International Relations during Antiquity and the Middle Ages / S. Amos // The American Journal of International Law. – 1911. – Vol. 5. – P. 901–933.
13. Bain W. International relations and intellectual history / W. Bain, T. Nardin // International relations. – 2017. – Vol. 31 (3). – P. 213–226.
14. Lawson G. What is history in international relations? / G. Lawson, J. Hobson // Millennium: Journal of International Studies. – 2008. – Vol. 37 (2). – P. 415–435.
15. Malchow H. L. History and International Relations: From the Ancient World to the 21st Century / H. L. Malchow. – New York ; London, 2016. – 336 p.
16. Puchala D. J. Theory and History in International Relations / D. J. Puchala. – New York ; London, 2003. – 288 p.
17. Smith Th. W. History and International Relations / Th. W. Smith – London ; New York, 2003. – 240 p.

References

1. Astashyn, V. (2011). Methodological problems of teaching the course “History of International Relations”. *Pro nunc : Sovremennye politicheskie protcessy* [Pro nunc: Contemporary Political Processes], Vol. 10, no 1, pp. 130–139.
2. Brusylovska, O. (2013). *The history of international relations (IIIrd millennium BC – the middle of the XVIIth century AD): educational and methodical manual*. Odesa : Odessa I. I. Mechnikov National University.

3. Hryhorieva, T. (2014). *History of diplomacy: from antiquity to the end of the XVIII century*. Kyiv : “Kyievo-Mohylianska Akademiia” Publishing House.
4. Kissinger, H. (2017). *World Order: Reflections on the Character of Nations and the Course of History*. Kyiv.
5. Lastovskyi, V. (2017). *History of state and law of foreign countries*. Kyiv : KNUKiM Publishing.
6. Lucianus. (1991). *Selected Prose*. Moscow : Pravda.
7. Romanov, V. (2011). History and theory of international relations: “points of contact” (from the experience of studying and teaching foreign external policy thought). *Pro nunc : Sovremennye politicheskie protsessy [Pro nunc: Contemporary Political Processes]*, Vol. 10, no. 1, pp. 61–70.
8. Troian, S. (2016). Structural and functional dimension of a systematic approach in studies of international relations and diplomacy of the Modern era: “European Equilibrium”. *Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy [Scientific Bulletin of the Diplomatic Academy of Ukraine]*. Vol. 23 (1), pp. 199–203.
9. Khizhniak, I. (2011). *Systems of international relations in the history of modern times*. Kyiv.
10. Tcygankov. A. (2014). The Russian theory of international relations: what should it be? *Comparative politics*, no. 2 (15), pp. 65–83.
11. Di Nolfo, E. (2003). *History of International Relations, 1918–1999*. Moscow.
12. Amos, S. Hershey. (1911). The History of International Relations during Antiquity and the Middle Ages. *The American Journal of International Law*, Vol. 5, pp. 901–933.
13. Bain, W. (2017). International relations and intellectual history. *International relations*, Vol. 31 (3), pp. 213–226.
14. Lawson, G. (2008). What is history in international relations? *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 37 (2), pp. 415–435.
15. Malchow, H. L. (2016). *History and International Relations: From the Ancient World to the 21th Century*. New York ; London.
16. Puchala, D. J. (2003). *Theory and History in International Relations*. New York ; London.
17. Smith, Th.W. (2003). *History and International Relations*. London ; New York.

КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ ЛЕМКІВСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ДІАСПОРІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ-го СТОЛІТТЯ

УДК 39 (477.87) (437.6) (438)

Наконечний Володимир Михайлович

кандидат історичних наук,

Київський національний університет культури і мистецтв,

Київ, Україна,

nakonechniy.ua@gmail.com

КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ ЛЕМКІВСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ДІАСПОРІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ-го СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена спробі комплексного аналізу особливостей лемківської культурної дипломатії протягом 1940–80-х рр., коли в умовах відсутності державності це була єдина можливість промоції власної етнічної самобутності у вільному світі. Встановлено, що координаційним центром культурної діяльності лемківських організацій на американському континенті, була заснована в 1976 р. Фундація Дослідження Лемківщини в Америці. Проведений аналіз переконливо продемонстрував ефективність політики культурної дипломатії, котру реалізовували представники лемківських організацій в США та Канаді. Вона була спрямована як на популяризацію історії та культури русинів-українців у західному світі, так і на захист цінностей етнічної унікальності та всеукраїнської соборності від медійних атак комуністичної пропаганди. Відзначимо різноплановість застосовуваних лемками практик: видавнича справа науково-культурного (зібрання творів Б.-І. Антонича, журнал «Лемківщина», двотомне енциклопедичне видання «Лемківщина: земля-люди-історія-культура») та пропагандистського (наприклад, серія англomовних видань, спрямованих на інформування західного світу про примусове виселення лемків з рідних земель у перші повоєнні роки) змісту, музейно-експозиційна діяльність (насамперед, Український Лемківський музей у Стемфордї), пікетування дипломатичних установ Польщі та Радянського Союзу із широким залученням засобів масової інформації. Усе це уможливило збереження культурної самобутності лемківських переселенців у глобалізованому західному світі та утвердження їхньої єдності з українством. Перспективним продовженням теми дослідження вважаємо необхідність цілісного опрацювання феномену культурної дипломатії закордонного українства у ХХ ст.

Ключові слова: культурна дипломатія, діаспора, Фундація Дослідження Лемківщини в Америці, журнал «Лемківщина», Український Лемківський музей у Стемфордї.

Nakonechnyi Volodymyr, Candidate of Historical Sciences, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine

Cultural diplomacy of the Lemko organizations in Diaspora in the 2nd half of the XXth century

The article is devoted to the attempt to comprehensively analyze the features of the Lemko cultural diplomacy during 1940–1980s, when, in the conditions of their own statehood absence, there was left the only opportunity for the Lemko's ethnic identity promotion abroad. It has been found out that the coordinating center for the Lemko organization cultural activities on the American continent was carried out by the Research Institute of Lemkivshchyna in America in 1976. The analysis has convincingly demonstrated the effectiveness of cultural diplomacy, which was implemented by representatives of the Lemko organizations in the United States and Canada. Its purpose was to promote the history and culture of the Rusyn-Ukrainians in the Western world, as well as protect the values of ethnic uniqueness and Ukrainian unity from the communist propaganda media attacks. The diversity of practices used by the Lemkos comprised the following: the publishing activity of the scientific and cultural (the collection of works by B. I. Antonych, the Lemkivshchyna magazine, the two-volume encyclopedic edition «Lemkivshchyna: earth-people-history-culture») and propaganda (for example, a series of the English-language publications aimed at informing the Western world about the Lemkos forced eviction from their native lands during the first post-war years) content, museum activity (first of all, the Ukrainian Lemko Museum in Stanford), picketing of diplomatic establishments in Poland and the Soviet Union with a massive media involvement. The abovementioned activity made it possible to preserve the cultural identity of the Lemko migrants in a globalized Western world and establish their unity with the Ukrainians. The prospective continuation of this research presents the need for a holistic study of the XXth century foreign Ukrainians cultural diplomacy phenomenon.

Key words: cultural diplomacy, Diaspora, Lemkivshchyna Research in America, Lemkivshchyna magazine, Ukrainian Lemko Museum in Stanford.

Наконецный Владимир Михайлович, кандидат исторических наук, Киевский национальный университет культуры и искусств, Киев, Украина

Культурная дипломатия лемковских организаций в диаспоре во второй половине ХХ-го века

Статья посвящена попытке комплексного анализа особенностей лемковской культурной дипломатии в течение 1940–80-х гг., когда в условиях отсутствия государственности это была единственная возможность популяризации собственной этнической самобытности в свободном мире. Установлено, что координационным центром культурной деятельности лемковских организаций на американском континенте, был основанный в 1976 г.

КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ ЛЕМКІВСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ДІАСПОРІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ-ГО СТОЛІТТЯ

Фонд Исследования Лемковщины в Америке. Проведенный анализ убедительно продемонстрировал эффективность политики культурной дипломатии, которую реализовывали представители лемковских организаций в США и Канаде. Она была направлена как на популяризацию истории и культуры русинов-украинцев в западном мире, так и на защиту ценностей этнической уникальности и общеукраинской соборности от медийных атак коммунистической пропаганды. Отметим многоплановость применяемых лемками практик: издательская работа научно-культурного (собрание сочинений Б.-И. Антонича, журнал «Лемковщина», двухтомное энциклопедическое издание «Лемковщина: земля-люди-история-культура») и пропагандистского (например, серия англоязычных изданий, направленных на информирование западного мира о принудительном выселении лемков из родных земель в первые послевоенные годы) содержания, музейно-экспозиционная деятельность (прежде всего, Украинский Лемковский музей в Стэмфорде), пикетирование дипломатических учреждений Польши и Советского Союза с широким привлечением средств массовой информации. Все это позволило сохранить культурную самобытность лемковских переселенцев в глобальном западном мире и утвердить их единство с украинцами. Перспективным продолжением темы исследования считаем необходимость целостного осмысления феномена культурной дипломатии зарубежного украинства в ХХ в.

Ключевые слова: культурная дипломатия, диаспора, Фонд Исследования Лемковщины в Америке, журнал «Лемковщина», Украинский Лемковский музей в Стэмфорде.

Вступ. Повоєнний устрій світу вкотре залишив українців у статусі недержавної нації. Втікаючи від жахів європейських тоталітаризмів, багато наших співвітчизників опинилися на американському континенті, здебільшого, у США та Канаді. Там вони знайшли можливість плекати та популяризувати власну культуру, разом із тим органічно інтегруючись у мультикультурне американське суспільство. При цьому одним із найбільш організованих і активних українських субетносів у діаспорі виявилися лемки, чиї інституції постали ще у міжвоєнний період. Саме тоді русини-українці заклали традиції культурної дипломатії, сфокусованої на пошуку можливостей популяризації своєї етнічної спадщини з метою її збереження та трансляції наступним поколінням.

Мета дослідження полягає в спробі комплексного аналізу особливостей лемківської культурної дипломатії протягом 1940–80-х рр., коли в умовах відсутності державності це була чи не єдина можливість промоції власної етнічної самобутності у вільному світі.

КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ ЛЕМКІВСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ДІАСПОРІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ-го СТОЛІТТЯ

Наукова новизна. У статті вперше досліджено особливості культурної дипломатії представників лемківських організацій у діаспорі у повоєнний період.

Виклад основного матеріалу. Координаційним центром лемківських організацій, котрі діяли на американському континенті, була Організація оборони Лемківщини (далі – ООЛ) як органічна складова Світової Федерації Лемків (далі – СФЛ). Генеза цієї лемківської установи сягає ще передвоєнних часів. Вона була заснована 1936 р. у Філадельфії на з'їзді представників Комітетів Допомоги Лемківщини (діяли у США з 1933 р.), з метою єднання лемків на американському континенті та проведення культурно-освітньої діяльності й допомоги лемкам на рідних землях. З початком Другої світової війни організація занепала та відновила свою активну діяльність у 1958 р. у Йонкерсі (штат Нью-Джерсі) з напливом нової еміграції. У цей час вона нараховувала 24 відділи та близько 1 500 членів у США та Канаді.

Наприкінці 1976 р., з ініціативи тодішнього голови СФЛ Івана Гвозди і завдяки старанням очільника Крайової Управи ООЛ Мирона Миця, була заснована Фондація Дослідження Лемківщини в Америці (далі – ФДЛ). Вона постала як громадська науково-просвітницька організація, що мала за мету дослідження і популяризацію історії й культури лемків. 10 лютого 1977 р. ФДЛ була офіційно зареєстрована, а 12 березня цього ж року відбулися установчі збори, де було вибрано першу Раду Директорів. До її складу ввійшли такі знані представники лемківського руху у вільному світі як Іван Гвозда, Василь Майкович, Петро Гарайда, Дмитро Барна, Михайло Шашкевич, Микола Грицьковян, Юліян Котляр, Іван Бліха, Іван Полянський та Михайло Фарбанець. Першим головою ФДЛ було обрано Мирона Мицьо, а його наступниками стали Володимир Кікта та Стефан Гованський. Сьогодні ФДЛ очолює Андрій Хомик.

Уже на перших установчих зборах ФДЛ було окреслено її головну місію – стати дієвим інструментом культурної дипломатії русинів у вільному світі, що передбачало оперативне вирішення широкого кола питань: від створення позитивного міжнародного іміджу в країнах діаспорного проживання до налагодження ефективної комунікації – як у середині лемківської спільноти, так і з іншими українськими й іноетнічними установами. Серед головних завдань своєї діяльності ФДЛ визначила наступні: зберігати ідентичність, культурне надбання і традиції лемків і Лемківщини як невід'ємної частини України; забезпечувати фінансово і морально науковців, які досліджують проблеми Лемківщини або спеціалізуються в ділянках, що відносяться до лемкознавства, як також інституції, які сприяють науковим дослідженням у таких ділянках; популяризувати культурне надбання лемків у вільному світі. Для забезпечення реалізації таких амбітних завдань передбачалося організувати збірки фондів у формі пожертв від меценатів та установ.

КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ ЛЕМКІВСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ДІАСПОРІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ-го СТОЛІТТЯ

Популяризуючи світ лемківської культури, ООЛ сфокусувалася на видавничій діяльності, що фінансово уможливили численні благодійники з лемківського середовища. Завдяки їх зусиллям було реалізовано декілька фундаментальних видавничих проєктів, котрі мали значний резонанс у вільному світі. Найбільш раннім за часом був проєкт з інформування світової громадськості про дійсний перебіг і наслідки акції «Вісла». Його результатом стала англomовна книга Володимира Душника «Смерть і руїни на лінії Керзона» (1948) [15], де на розлогому матеріалі було представлено дійсну картину планомірного винищення польськими комуністами корінного населення лемківських теренів. Саме в цій книзі вперше було запропоновано геноцидну оптику при характеристиці акції «Вісла», що надалі стала домінувати в українському лемкознавстві. Книгу «Смерть і руїни на лінії Керзона» було спрямовано до дипломатичних представництв Польщі та СРСР, а також до редакцій найбільш впливових періодичних видань США та Канади («Catholic Gerald», «Tablet», «Catholic Sentinel», «Michigan Catholic», «Monitor», «Carrier-Journal») [1, с. 8].

Поряд із інформаційно-пропагандистськими видавничими акціями, американські лемки реалізували й декілька фундаментальних суто мистецьких і наукових проєктів, котрі були покликані продемонструвати культурну унікальність русинів-українців. Для прикладу, згадаємо підготовку та видання в 1967 р. творів найбільшого поета Лемківщини Богдана-Ігоря Антонича, що вийшли за редакцією Святослава Гординського і Богдана Рубчака. Саме згаданий проєкт дозволяє говорити про чудову координацію лемківських осередків на американському континенті, адже в його реалізації взяли участь представники 15 відділів ООЛ в США та Канаді [9, с. 5]. Відзначимо, що й по сьогодні згадана книга творів Б.-І. Антонича вважається однією з найкращих збірок за якістю літературознавчого опрацювання. Вона дала можливість зацікавленим читачам вільного світу пізнати творчий геній «співця Лемківщини».

Втім, найбільш амбітним видавничим проєктом ФДЛ стала підготовка фундаментальної енциклопедії історії та культури Лемківщини. Задумана ще в перші повоєнні десятиліття, вона тривалий час реалізовувалася у тісній кооперації лемків з іншими українськими вченими на американському континенті. Дослідницький колектив очолили такі знані інтелектуали як Богдан Загайкевич, Володимир Кубійович, Микола Шлемкевич, Богдан Кравців та Ярослав Падох. Завдяки їхнім старанням вдалося підібрати зацікавлених лемківською проблематикою дослідників, котрі працювали в академічних установах США, Канади та низки західноєвропейських країн. Найбільшу інтелектуальну допомогу надали співробітники Українського наукового

інституту Гарвардського університету Павло Магочій і Богдан Струмінський [9, с. 6–7].

Підсумком цієї непростой, в умовах діаспорного браку навіть підставових джерел і літератури праці, ускладненої координацією вчених з багатьох країн і континентів, стала фундаментальна двотомна студія «Лемківщина: земля-люди-історія-культура» [6; 7]. Серед її авторів, крім вищезгаданих, були також такі знані лемкознавці як Іван Красовський, Микола Мушинка, Микола Дупляк, Іван Гвань та ін. Ця енциклопедія лемківського світу містила ґрунтовні розвідки про походження етноніму, специфіку фізичної та антропологічної географії, непросту історію та цікаву етнографію, а також багату матеріальну та духовну культуру найбільш західної гілки українського народу. Важливою концептуальною рисою двотомника стало послідовне утвердження єдності русинів з українським етнічним тілом, що стало вагомим аргументом у тогочасній боротьбі з польськими та російськими пропагандистами, котрі намагалися за будь-яку ціну спотворити національне обличчя лемків. Згадаємо, що саме ця енциклопедична студія була визнана західними етнологами за найбільш авторитетне свідчення українськості лемківського субетносу.

Та найбільш вагомим видавничим здобутком американських лемків став їхній журнал «Лемківщина». Часопис почав виходити у 1979 р. і був задуманий як один із інструментів культурної дипломатії русинів-українців у діаспорі. Про це промовисто свідчить звернення редакційної колегії до своїх читачів. Зокрема, у ньому наголошувалося на потребі об'єднання розпорошених емігрантськими осередками представників лемківської інтелігенції, котрі повинні постати як єдина організована сила для подолання численних викликів, що їх історична доля призначила русинам. Серед головних завдань було визначено боротьбу «з ворожими польськими і москвофільськими облудними ідеями» – йшлося про намагання ворогів нашого народу маніпулювати лемками для розколу єдності українців [3, с. 1]. Також видавці «Лемківщини» наголошували на нагальній потребі популяризації своєї історії і культури у вільному світі.

Згаданому завданню сприяло впровадження у 1980 р. англomовного змісту видання. Про слушність такого рішення свідчить поява у 1981 р. рубрики «Англomовна кореспонденція», в якій своїми враженнями про прочитане могли ділитися як земляки, так й іноземні приятелі русинів. Відзначимо, що англomовний контент «Лемківщини» зростав від року до року, що було реакцією на зацікавленість матеріалами видання з-поза кола українських читачів. На початку 1980-х рр. було запроваджено кілька сторінковий англomовний дайджест, як своєрідну вставку в журнал, де містився переклад головних публікацій того чи іншого актуального числа [12; 16; 17; 20; 26; 27]. Серед таких англomовних статей домінували інформаційні повідомлення про головні події

КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ ЛЕМКІВСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ДІАСПОРІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ-го СТОЛІТТЯ

закордонного та материкового українства [11; 14; 18; 19; 28], а також нариси про важливі моменти національної культури [29] й історії (хрещення Русі [13; 27], повстанський рух у роки війни [23; 24], операція «Вісла» [22] та ін.).

Ще одним із важливих напрямів культурної дипломатії лемківських організацій на американському континенті стала музейна справа. Йшлося про те, щоб багата й оригінальна матеріальна та духовна культура лемківського світу, котра зазнавала дедалі більшого руйнування зусиллями польських комуністів на історичних землях, була збережена для нащадків. Ця складна і витратна справа набула конкретних обрисів у жовтні 1969 р., коли відбувся XII З'їзд ООЛ у Нью-Йорку. На ньому новообрана управа, яку очолив проф. Іван Гвозда, вперше чітко поставила питання про потребу лемківського музею, що мав би стати своєрідною культурною амбасадом русинської спільноти. У першому обіжнику новообрана управа наголошувала: «Окремою галуззю є музейно-архівна діяльність ООЛ, щоб зберегти культурно-мистецькі надбання лемків для культурної скарбниці України і світу. Йдеться тут так про всякі матеріальні як і духовні надбання (пісні, музику, звичаї, обичаї і т. д.). Не лише мусимо діяти тут, у Новому Світі, але й повинні зберегти все, що ще можливо і там, за залізною заслоною. Просимо не тримати нічого вдома, що може мати музейну вартість. Негайно шліть до Головної Управи для фахового збереження. Невдовзі буде назначена спеціальна Архівно-Музейна Рада Директорів, яка фахово займеться цими справами, включно із підшукуванням відповідного приміщення» [5].

Куратором музейної справи став подвижник лемківського руху в західному світі Микола Дупляк. У своїй праці він бачив три основні напрями: «1) збирати експонати матеріальної і духовної культури лемків та зберігати їх, щоб вони стали основою оформлення лемківського музею; 2) збирати та упорядковувати всякі матеріали, що мають відношення до праці ООЛ, щоб вони стали основою організаційного архіву; 3) збирати всяку різномовну літературу, що має відношення до Лемківщини та УПА, щоб вона стала опісля бібліотекою лемкознавства та УПА» [5]. Відзначимо, що наголошення на необхідності збирати літературу про український збройний опір у роки війни було пов'язано з тим, що найбільш запеклі бої точилися саме на лемківських теренах.

Ще однією важливою проблемою, котра постала перед організаторами, був пошук приміщення для музею [2]. Внаслідок кількарічних переговорів із керівництвом українських установ в американській діаспорі, було вирішено погодитися на пропозицію греко-католицького єпископа у Стемфордді, котрий гостинно запропонував віддати під музейні експозиції частину своїх єпархіальних палат [4]. Врешті, декілька років зусиль принесли очікуваний результат, і в 1981 р. Український Лемківський музей відкрив свої двері для всіх охочих запізнатися з оригінальною культурою одного з найдавніших українських субетносів. Відзначимо, що й по сьогодні лемківський музей провадить свою

КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ ЛЕМКІВСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ДІАСПОРІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ-го СТОЛІТТЯ

важливу працю на ниві культурної дипломатії завдяки багатьом жертводавцям, котрі збагачують його колекції цінними експонатами та літературою.

Втім, найбільш ефективним, з огляду на громадський резонанс, інструментом культурної дипломатії американських лемків стали численні акції пропагандистсько-інформаційного характеру. Вони влаштовувалися біля дипломатичних представництв Польщі та СРСР, тобто країн, що найбільше спричинилися до лемківського геноциду новітніх часів. При цьому особливого розголосу отримали заходи із поінформування західної громадськості про жакіття акції «Вісла». При цьому найбільш голосним було пікетування лемками польської амбасади в Торонто в жовтні 1982 р. [8, с. 2–3].

Згадана практика пікетів та демонстрацій під радянськими та польськими амбасадами, вкотре була апробована в 1987 р., коли українська діаспора широко вшанувала жертв акції «Вісла» з нагоди 40-ліття цієї трагедії лемківського світу. І цього разу лемківські організації поставили перед собою завдання «в першу чергу розказати світові про події 1947 р. і дальших років, та створити таку духовну атмосферу, щоб дальші польські покоління знали, що ніщо не минається безкарно, що за кожну заподіяну кривду – треба відповідати і що та відповідальність паде на цілий нарід, якщо він завчасу не відсепарувався від злочинних елементів» [10, с. 2]. Протягом меморіального року представники українських установ в американській діаспорі проводили численні акції під дипломатичними польськими установами на американському континенті, інформуючи громадськість західних держав про новітній геноцид українців Закерзоння.

Висновки. У підсумку відзначимо ефективність політики культурної дипломатії, котру реалізовували представники лемківських організацій в США та Канаді в повоєнний час. Вона була спрямована як на популяризацію історії та культури русинів-українців у західному світі, так і на захист цінностей етнічної унікальності та всеукраїнської соборності від медійних атак комуністичної пропаганди. Відзначимо різноплановість застосовуваних лемками практик: видавнича справа науково-культурного та пропагандистського змісту, музейно-експозиційна діяльність, пікетування дипломатичних установ країн-агресорів із широким залученням засобів масової інформації. Усе це уможливило збереження культурної самобутності лемківських переселенців у глобалізованому західному світі та утвердження їхньої єдності з українством. Перспективним продовженням теми нашого дослідження вважаємо необхідність цілісного опрацювання феномену культурної дипломатії закордонного українства у ХХ ст.

Список використаних джерел:

1. Американська преса 1948 року про трагедію Закерзоння // Лемківщина. – 1982. – Ч. 3. – С. 8.

**КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ ЛЕМКІВСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ
У ДІАСПОРІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ-го СТОЛІТТЯ**

2. Басюк Е. Придбаймо нове приміщення для Українського Національного Музею в Чикаго / Е. Басюк // Свобода. – 1982. – 23 листоп.
3. Дорогі земляки, широка українська громадо! // Лемківщина. – 1979. – Ч. 1. – С. 1.
4. Дупляк М. Дещо про Український Лемківський музей у Стемфорді / М. Дупляк // Лемківщина. – 1987. – Ч. 4. – С. 22–23.
5. Дупляк М. До історії українського лемківського музею [Електронний ресурс] / М. Дупляк. – Режим доступу: http://lemko-ool.com/wp-content/uploads/2017/03/M_Dupliak_-_Museum.pdf. – Назва з екрану. – Дата звернення: 22.01.2018.
6. Лемківщина: земля-люди-історія-культура. – Т. 1. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1988. – 568 с.
7. Лемківщина: земля-люди-історія-культура. – Т. 2. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1988. – 494 с.
8. Назаревич Я. Дні жалоби й протесту в Торонті / Я. Назаревич // Лемківщина. – 1983. – Ч. 2. – С. 2–3.
9. Падох Я. Передмова // Лемківщина: земля – люди – історія – культура. – Т. 1. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1988. – С. 3–7.
10. Чи будемо готові? // Лемківщина. – 1987. – Ч. 1. – С. 2.
11. Appeal to Ukrainians of the World // Лемківщина. – 1990. – Ч. 3. – С. 23.
12. Bondarchuk I. Martyrology of our Lemkivshchyna // Лемківщина. – 1989. – Ч. 2. – С. 16–19.
13. Christianity of Ukraine // Лемківщина. – 1988. – Ч. 1. – С. 21.
14. Duplak M. Ukrainian Lemko Museum of Stamford / M. Duplak // Лемківщина. – 1988. – Ч. 2. – С. 21.
15. Dushnyck W. Death and devastation of the Curzon line: the story of deportations from Ukraine / W. Dushnyck ; Committee Against Mass Expulsion in cooperation with the Ukrainian Congress Committee of America. – New York, 1948. – 32 p.
16. Fesh M. In Lemkivshchyna after the forced resettlement // Лемківщина. – 1989. – Ч. 1. – С. 17–19.
17. Fesh M. Memoir of a young soldier in Lemkivshchyna after the forced resettlement // Лемківщина. – 1988. – Ч. 3. – С. 21–22.
18. Historical Congress of Ukrainian in Poland // Лемківщина. – 1990. – Ч. 1. – С. 17–20.
19. Human Chain – a tremendous success // Лемківщина. – 1990. – Ч. 1. – С. 20–21.
20. Lemkivshchyna's poet – Bohdan Antonych // Лемківщина. – 1989. – Ч. 3. – С. 18–21.

21. Matlaszek P. Dr. A day and a half in Polish – occupied Ukraine / P. Dr. Matlaszek // Лемківщина. – 1990. – Ч. 3. – С. 20–22.
22. Operation Wisla! Lest we forget // Лемківщина. – 1988. – Ч. 1. – С. 23.
23. Potichnyj P. J. The Lemkos in the Ukrainian National Movement / P. J. Potichnyj // Лемківщина. – 1991. – Ч. 2. – С. 25–29.
24. Potichnyj P. J. The Lemkos in the Ukrainian National Movement during and after WWII / P. J. Potichnyj // Лемківщина. – 1991. – Ч. 3. – С. 20–21.
25. Slaboshypuyskyi M. Nykyfor // Лемківщина. – 1990. – Ч. 2. – С. 22–24.
26. Syvytskyi M. Christmas in Lemkivshchyna // Лемківщина. – 1989. – Ч. 4. – С. 22–23.
27. Ukrainian Christianity // Лемківщина. – 1988. – Ч. 2. – С. 18.
28. Ukrainian Diaspora Forum // Лемківщина. – 1990. – Ч. 3. – С. 22.
29. Wooden Architecture of the Ukrainian Carpathians // Лемківщина. – 1988. – Ч. 2. – С. 22.

References:

1. The American press of 1948 about the tragedy of Zakerzon. (1982). // *Lemkivshchyna*, Vol. 3, p. 8.
2. Basiuk, E. (1982). Get a new room for the Ukrainian National Museum in Chicago. *Svoboda [Freedom]*.
3. Dear fellow countrymen, a wide Ukrainian community! (1979). *Lemkivshchyna*, part 1, p. 1.
4. Dupliak, M. (1987). Something about the Ukrainian Lemko Museum in Stamford. *Lemkivshchyna*, part 4, pp. 22–23.
5. Dupliak, M. *The history of the Ukrainian Lemko Museum*. [online] / Available at : http://lemko-ool.com/wp-content/uploads/2017/03/M_Dupliak_-_Museum.pdf. [Accessed 22 January 2018]. Title from the screen.
6. *Lemkivshchyna: land-people-history-culture*. (1988), Vol. 1. New York ; Paris; Sydney; Toronto.
7. *Lemkivshchyna: land-people-history-culture*. (1988), Vol. 2. New York ; Paris; Sydney; Toronto.
8. Nazarevych, Ya. (1983). Days of mourning and protest in Toronto. *Lemkivshchyna*, part 2, pp. 2–3.
9. Padokh, Ya. (1988). Preface. V: *Lemkivshchyna: land-people-history-culture*. New York ; Paris; Sydney; Toronto, Vol. 1., pp. 3–7.
10. Will we be ready? (1987). *Lemkivshchyna*, part 1, P. 2.
11. Appeal to Ukrainians of the World. (1990) *Lemkivshchyna*, part 3, P. 23.
12. Bondarchuk, I. (1989). Martyrology of our Lemkivshchyna. *Lemkivshchyna*, part. 2, pp. 16–19.
13. Christianity of Ukraine. (1988). *Lemkivshchyna*, part. 1, p. 21.

14. Duplak, M. (1988). Ukrainian Lemko Museum of Stamford. *Lemkivshchyna*, part. 2, P. 21.

15. Dushnyck, W. (1948). Death and devastation of the Curzon line: the story of deportations from Ukraine. *Committee Against Mass Expulsion in cooperation with the Ukrainian Congress Committee of America*, New York.

16. Fesh, M. (1989). In Lemkivshchyna after the forced resettlement. *Lemkivshchyna*, part. 1, pp. 17–19.

17. Fesh, M. (1988). Memoir of a young soldier in Lemkivshchyna after the forced resettlement. *Lemkivshchyna*, part. 3, pp. 21–22.

18. Historical Congress of Ukrainian in Poland. (1990). *Lemkivshchyna*, part. 1, pp. 17–20.

19. Human Chain – a tremendous success. (1990). *Lemkivshchyna*, part. 1, pp. 20–21.

20. Lemkivshchyna's poet – Bohdan Antonych. (1989). *Lemkivshchyna*, part. 3, pp. 18–21.

21. Matlaszek, P. Dr. (1990). A day and a half in Polish – occupied Ukraine. *Lemkivshchyna*, part. 3, pp. 20–22.

22. Operation Wisla! Lest we forget. (1988). *Lemkivshchyna*, part. 1, p. 23.

23. Potichnyj, P. J. (1991). The Lemkos in the Ukrainian National Movement. *Lemkivshchyna*, part. 2, pp. 25–29.

24. Potichnyj, P. J. (1991). The Lemkos in the Ukrainian National Movement during and after WWII *Lemkivshchyna*, part. 3, pp. 20–21.

25. Slaboshypytskyi, M. (1989). Nykyfor. *Lemkivshchyna*, part. 4, pp. 22–24.

26. Syvytskyi, M. (1990). Christmas in Lemkivshchyna. *Lemkivshchyna*, part. 2, pp. 22–24.

27. Ukrainian Christianity. (1988). *Lemkivshchyna*, part. 2, – p. 18.

28. Ukrainian Diaspora Forum. (1990). *Lemkivshchyna*, part. 3, p. 22.

29. Wooden Architecture of the Ukrainian Carpathians. (1988). *Lemkivshchyna*, part. 2, p. 22.

**ПРИСУТНІСТЬ РИМЛЯН НА ТЕРИТОРІЇ ОЛЬВІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ
У I–II СТ. Н. Е. В КОНТЕКСТІ ВІЙСЬКОВОЇ ПОЛІТИКИ ДОБИ ПРИНЦИПАТУ**

УДК 94(100):355(37)“00/01”(091):94(477.7)

Олійник Микола Андрійович

кандидат історичних наук,
Львівський факультет менеджменту і бізнесу
Київського університету культури,
Трускавець, Україна,
kolja4791@gmail.com

**ПРИСУТНІСТЬ РИМЛЯН НА ТЕРИТОРІЇ ОЛЬВІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ
У I–II СТ. Н. Е. В КОНТЕКСТІ ВІЙСЬКОВОЇ ПОЛІТИКИ
ДОБИ ПРИНЦИПАТУ**

Зацікавленість Риму відродженою наприкінці I ст. до н. е. Ольвією була зумовлена, в першу чергу, забезпеченням північно-східних рубежів імперії від набігів сарматських племен та захистом важливих торговельних шляхів Північного Причорномор'я. Зміцнення кордонів Мезії, яка стала прикордонною провінцією і плацдармом у просуванні римської держави на території грецьких полісів Південної України, а також розуміння важливості Ольвії як найбільшого між західним Понтом і Таврикою античного міста, спонукало римлян підтримати та відновити військовий потенціал цього полісу. Метою цього дослідження і є аналіз військової допомоги і присутності римських військ на території ольвійської хори. У статті використано історико-генетичний метод дослідження: послідовно розкрито процес становлення ольвійсько-римських військових зв'язків і причину їх появи. Також з'ясовано важливість Ольвії для Риму в силу її зручного географічного розташування як однієї з ланок стримуючої системи північнопонтійських укріплень (*limes Olbiopolitanus*) задля запобігання нападам варварських племен. Показано, що стратегічний комплекс Нижнього Побужжя слугував віддаленим прикриттям дунайського кордону Римської імперії. Він стримував проникнення варварів на Дунай і забезпечував безпеку сухопутної дороги з Мезії в Таврику. Доведено, що Ольвія посідала важливе місце в системі зовнішньополітичних зв'язків Риму з Херсонесом та Боспорським царством та слідувала у фарватері римської стратегії у даному регіоні. Зроблено висновок, що римська військова присутність в Ольвії сприяла процвітанню і забезпечувала місто від нападів скіфів та сарматів.

Ключові слова: Ольвія, Рим, *Moesia Inferior*, вексилляція, воїни.

Oliynyk Mykola, Candidate of Historical Sciences, Lviv Faculty of Management and Business of Kyiv University of Culture, Truskavets, Ukraine

The Romans presence on the territory of Olbia state in I–II century A. D. in the context of military policy of the Principate

ПРИСУТНІСТЬ РИМЛЯН НА ТЕРИТОРІЇ ОЛЬВІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У І–ІІ СТ. Н. Е. В КОНТЕКСТІ ВІЙСЬКОВОЇ ПОЛІТИКИ ДОБИ ПРИНЦИПАТУ

The Rome's interest in Olbia revival at the end of the 1st century B. C. was first of all caused by the need in the Empire's northeastern borders protection from Sarmat tribes raids and the most important trade routes of the Northern Black Sea Coast defense. Moesia borders strengthening being a border province and the base of the Roman Empire advancement on the territory of the Greek city-states in the Southern Ukraine, as well as understanding the Olbia's importance being the biggest ancient city located between west Pontus and Taurica made Romans support and restore military potential of this city-state. The purpose of this research is to analyze the military assistance and presence of the Roman troops on the territory of Olbia chora. The article uses historical-genetic method of research: the process of the Olbia-Roman military relations establishment as well as the reasons for their appearance are being successively explored. We have also discovered the Olbia importance for Rome by virtue of its convenient geographical location being a part of the Northern Pontus stronghold protection system (*limes Olbiopolitanus*) to prevent invasion of barbarian tribes. The article states that the strategic complex of Lower Pobuzhya served as a remote protection of the Roman Empire's Danube border. It kept barbarians away from entering the Danube and ensured safety of the land routes from Moesia to Taurica. It was proved that Olbia played an important part in foreign policy relations of Rome with the Chersonese and the Bosphoran Kingdom, and followed the Roman strategy in this region. It is concluded that the Rome military presence in Olbia contributed to prosperity and protected the city from Scythians and Sarmats attacks.

Key words: Olbia, Rome, *Moesia Inferior*, vexillatio, warriors.

Олійник Николай Андреевич, кандидат исторических наук, Львовский факультет менеджмента и бизнеса Киевского университета культуры, Трускавец, Украина

Присутствие римлян на территории Ольвийского государства в I–II вв. н. е. в контексте военной политики периода Принципата

Интерес Рима к возрождённой в конце I в. до н. э. Ольвии предопределялся, в первую очередь, ограждением северно-восточных рубежей империи от набегов сарматских племён и защитой важных торговых путей Северного Причерноморья. Укрепление границ Мёзии, которая стала приграничной провинцией и плацдармом для продвижения римской державы на территории грецких полисов Южной Украины, а также понимания важности Ольвии как самого большого между западным Понтом и Таврикой античного города, побуждало римлян поддержать и возобновить военный потенциал этого города. Целью исследования и есть анализ военной помощи и присутствия римских войск на территории ольвийской хоры. В статье использованы историко-генетический метод исследования: последовательно раскрыт процесс становления ольвийско-римских военных связей и причина их появления. Также

ПРИСУТНІСТЬ РИМЛЯН НА ТЕРИТОРІЇ ОЛЬВІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У I–II СТ. Н. Е. В КОНТЕКСТІ ВІЙСЬКОВОЇ ПОЛІТИКИ ДОБИ ПРИНЦИПАТУ

вияснена важність Ольвіи для Рима в силу її удобного географічного розположення як одної із звеньев сдерживающей системи севернопонтийских укрєплєний (*limes Olbiopolitanus*) для предотвращєния нападєний варварських плємєн. Показано, що стратегіческий комплекс Нижнього Побужья служил отдалєнным прикрьтєм дунайской границы Римской империи. Он сдерживал проникновение варваров на Дунай и обеспечивал безопасность сухопутной дороги из Мєзии в Таврику. Доказано, що Ольвія занимала важное место в системе внешнеполитических связей Рима с Херсонесом и Боспорским царством и следовала в фарватере римской стратеги в данном регионе. Сделан вывод, что римское военное присутствие в Ольвіи способствовало процветанию и ограждало город от нападєний тавроскифов и сарматов.

Ключевые слова: Ольвія, Рим, *Moesia Inferior*, вексилляция, воины.

Вступ. Найважливішим завданням даного дослідження є військовий аспект міжнародних стосунків Римської імперії з Ольвією. Археологічні знахідки останніх десятиліть дозволяють по-новому інтерпретувати зовнішньополітичну активність Риму в I–II ст. н. е. у Північному Понті. Враховуючи те, що тепер завдяки їм можна чіткіше простежити причини й напрями військової колонізації римлян на терени, які вважалися територією *Barbaricum*, нашим пріоритетним завданням є більш ширше висвітлення військової складової зовнішньополітичних відносин *Imperium Romanum* з Ольвією. Важливим у цьому контексті є й аналіз причин римського військового будівництва на території ольвійської хори.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Недостатня увага до цієї проблеми в радянський період, вже в часи незалежної України поступово зникає. Це пояснюється появою нових доказів українських археологів, які свідчать про проникнення римських військових підрозділів за межі союзної Ольвії [5; 6; 8]. Дослідження «Щасливого міста» римського часу розпочав ще Михайло Ростовцев своєю науковою розвідкою «Военная оккупация Ольвии Римлянами» (1915). Після жовтневого перевороту першим, хто повернувся до дослідження історії зв'язків цього полісу з Римом був В. Дьяков [3]. У радянський час цією тематикою займалися П. Каришковський, Д. Шелов [9], В. Зубар [4], С. Буйських [1], В. Крапівіна [7]. В незалежній Україні присутність римських військових підрозділів на території Нижнього Побужья продовжує досліджувати С. Буйських та Р. Козленко [5; 6]. Виділимо й праці польських археологів, присвячених римським військам і їх укріпленням – фортам (*castra*), опорним пунктам (*burgus*), військовим таборам (*castrum, castellum*) та сторожовим постами-вежам (*praesidia*) на території Північного Причорномор'я [10; 11].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. У літературі, присвяченій історії грецьких міст-держав

ПРИСУТНІСТЬ РИМЛЯН НА ТЕРИТОРІЇ ОЛЬВІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У I–II СТ. Н. Е. В КОНТЕКСТІ ВІЙСЬКОВОЇ ПОЛІТИКИ ДОБИ ПРИНЦИПАТУ

Півдня України та стосунках цих полісів з Римською імперією, мало уваги приділяється саме їх військовій складовій. Цю лакуну вперше спробували заповнити В. Дьяков та Д. Шелов [3; 9]. Проте їхнє вирішення даної проблематики базувалося на тогочасному класовому підході, відштовхуючись від класиків марксизму-ленінізму. Ряд тверджень радянських істориків тепер вважаються застарілими у зв'язку з багатством сучасного археологічного матеріалу та новітніми дослідженнями сучасних учених. У першу чергу, ми виділяємо причини військової експансії Риму в напрямі північного сходу від провінції Мезія, які комплексно ще не були розглянуті. Також окреслюємо важливість посилення обороноздатності Ольвії у перших століттях нашої ери за безпосередньої участі Риму в контексті стратегії так званого «превентивного захисту» *Pax Romana*. Її сутність полягає в поступовому підпорядкуванні територій, які раніше знаходилися під дипломатичним впливом чи контролем, режиму прямого управління. Римські вояки починають будувати на варварських землях дороги, розміщувати там аванпости та сторожові вежі. Вперше виділено й основні етапи проникнення Риму на територію Ольвійської держави та детально описано її систему оборони. Ми також наголосили на значенні Ольвії та її укріплень для забезпечення кордонів імперії в II ст.

Формулювання цілей статті. Визначити причини і характер присутності римлян на території Ольвійської держави у I–II ст. н. е. в контексті військової політики доби Принципату. Метою є доведення важливості цього північно-понтійського міста як форпосту на периферії *Pax Romana*.

Виклад основного матеріалу дослідження. Уже перші легати Мезії велику увагу в своїй адміністративній діяльності звертали на становище греків-колоністів північно-західного узбережжя Понту. Оволодіння цими територіями дозволяло римлянам стати повноправними господарями морського шляху на схід – в першу чергу на Кавказ, який став набувати для Риму, по мірі того, як розгорталася його боротьба з Парфією, все більше стратегічне значення в якості флангового плацдарму, і до гирл Дніпра та Дону [3, с. 87]. Варто відзначити не тільки військово-політичну причину зацікавленості Риму водними артеріями Бугу та Дніпра, а й торгівельно-економічну, адже Ольвійська держава розташовувалася на важливому сухопутному транспортному та торгівельному шляху. Він тягнувся від Дунаю до Дніпра і розгалужувався в напрямку Дону, прямував у Таврику і далі через Боспор на Північний Кавказ [1, с. 107].

Оскільки завоювання Мезії входило в загальний план генерального наступу Риму на Дунаї і останньому відводилася роль природного кордону, що перешкоджав би просуванню різноманітних варварських об'єднань, які проживали на північ і схід від нього, вкрай важливо було створення «буферних» зон на шляху до самого Дунаю. Потужна система оборони, яку планували створити римляни в гирлі Південного Бугу перед кочовим

ПРИСУТНІСТЬ РИМЛЯН НА ТЕРИТОРІЇ ОЛЬВІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У I–II СТ. Н. Е. В КОНТЕКСТІ ВІЙСЬКОВОЇ ПОЛІТИКИ ДОБИ ПРИНЦИПАТУ

масивом сарматів, могла відіграти роль одного з «передлімесів» для дунайського кордону імперії [1, с. 129].

У науковій літературі утвердилася думка, що аж до сер. I ст. н. е. контакти Ольвії з Римом обмежувалися лише романофільськими симпатіями представників окремих заможних родин, які зводили будівлі на честь римських імператорів [4, с. 22–25]. Існує припущення, що в часи війни Риму з Мітрідатом VIII, царем Боспору, командує експедиційними силами легат Мезії Авл Дідій Галл (*Tac. Ann. 12.15.1*), прийняв якесь важливе рішення стосовно Ольвії [2, с. 175; 7, с. 66; 11, с. 135]. У полісі було запроваджено нове літочислення, т. зв. ольвійську еру в 46 р. н. е. [1, с. 130; 4, с. 35–36; 4, с. 44; 5, с. 31–32].

Наступним етапом римсько-ольвійських стосунків став військовий союз між ольвіополітами та Тиберієм Плавтієм Сільваном, намісником Мезії в 57–67 рр. На ольвійській периферії починають з'являтися військові табори, що розташовувалися, ймовірно, уздовж сухопутної дороги з Мезії в Таврику. В. Дьяков припускає, що Ольвія могла бути вихідною базою для походу Плавтія Сільвана на допомогу Херсонесу [3, с. 92]. Саме з цим, найімовірніше, пов'язана поява в сер. I ст. військових таборів-кастеллумів – Дідова Хата III та Кам'янка V, що знаходилися неподалік сухопутного шляху з Мезії до Таврики і пізніше увійшли до системи укріплень на кордонах Ольвійської держави [1, с. 131; 4, с. 49; 5, с. 28; 6, с. 81]. У Дідовій Хаті III були знайдені уламки італійських амфор середини I ст., що свідчить про рівень тогочасної логістики римського війська [1, с. 100; 5, с. 28; 6, с. 83]. За міркуваннями археолога Р. Козленка, після зведення Кам'янки V, підрозділ, що там розташовувався, під командуванням центуріона I Італійського легіону М. Емілія Люція Северина, просунувся далі й біля переправи на р. Південний Буг спорудив форт Дідова Хата III [6, с. 84]. Стосовно Кам'янки V, то судячи з планування та площі, цей *castellum* був розрахований на стаціонарну присутність 400–600 чоловік – *cohors quingenaria*. Розташований на високому степовому плато, біля 5-метрового кургану, немовби прикритий ним від відкритої частини степу, на вигідній стратегічній позиції, він утримував територію на північно-західному кордоні Ольвійської держави під основним валом, що перекивав прохід у глибину хори. Якщо ж ці табори будували різні центурії, то загальну кількість римських солдат на території Ольвійської держави в третій чверті I ст. можна було б визначити чисельністю *cohors milliaria*, тобто близько 1 000 чоловік. Побудований неподалік від Анчекракської балки, яка в давнину слугувала притокою Березанського лиману, табір підтверджує вирішальну роль максимально облаштованої позиції у виборі місця закладення фортифікацій навколо Ольвії. При участі, наприклад, у поході Т. Плавтія Сільвана римського флоту, фактор наявності поблизу укріплення з'єднаної з морем водної артерії, безумовно, мав велике значення. Високі кургани, біля яких було закладено Кам'янку V і Дідову Хату III,

ПРИСУТНІСТЬ РИМЛЯН НА ТЕРИТОРІЇ ОЛЬВІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У I–II СТ. Н. Е. В КОНТЕКСТІ ВІЙСЬКОВОЇ ПОЛІТИКИ ДОБИ ПРИНЦИПАТУ

використовувалися як дозорно-сигнальні пости для спостереження за навколишньою територією. Віддалено подібний до Кам'янки V є форт I ст. на території Британії, але набагато менший за площею та із одним внутрішнім укріпленням. Майже ідентичний табору Дідова Хата III та внутрішнім укріпленням Кам'янки V є *castellum* неподалік с. Бербоші, розташований біля переправи, при злитті р. Дунай та р. Сареет на території сучасної Румунії [6, с. 82]. Буйських С. класифікує Дідову Хату III як тимчасовий військовий табір, розрахований на 100 осіб, тобто на одну центурію за аналогією з табором «А» поблизу юдейської Масади [1, с. 88].

Також на користь появи в Ольвії римських військ в третій чверті I ст. свідчать надписи вищезгаданого центуріона вексилляції I Італійського легіону М. Емілія Северина та декрет на честь евоката Агафокла, а також археологічні знахідки речей римських вояків [1, с. 132; 4, с. 47–48; 5, с. 32; 6, с. 83; 7, с. 72]. Є припущення, що Ольвійська держава тимчасово входила до складу Римської імперії між 62–69 рр. або мала певний статус в імперській політиці на зразок Тіри. Це припущення підсилюється відомостями Клавдія Птолемея про суттєве розширення на схід провінції Нижня Мезія (*Ptol. Geogr. 3.10.7-9*), які могли бути запозичені в більш раннього автора [6, с. 83–84].

За правління Траяна, дець між 106 і 111 рр. до Ольвії було направлено загін ауксіларіїв, озброєних продовгастими щитами, для захисту міста та околиці від сарматів. Скоріш за все, це були частини XI Клавдієвого легіону [1, с. 133]. Сарматські племена на той час загрожували не тільки Ольвійській державі, а й кордонам імперії. [4, с. 69, с. 102]. Після завершення своєї місії підрозділ *auxilia* було відряджено до однієї з місць постійної дислокації на територію провінції *Moesia Inferior*.

На початку принципату Адріана, охорону Ольвії певний час здійснював загін, виділений зі складу боспорського війська. Проте, як і попередній, він перебував там недовго [2, с. 173; 4, с. 102; 6, с. 79]. Відсутність сильних військових з'єднань, які б могли дієво захищати ольвійську хоругву, дозволила аланам в сер. II ст. знову здійснити напад. Проте система городищ «Щасливого міста» прийняла удар на себе і виконала своє основне завдання – столиця держави залишилася неушкодженою. Ольвіополіти виграли час і звернулися за допомогою до римлян. Антонін Пій вислав війська, які потіснили варварів (*SHA. Ant. Pius. 9.9*) [9, с. 60]. Таким чином, зав'язнувши в боротьбі з укріпленнями, варвари були змушені затриматися на території полісу і не змогли просунути до Дністра та Дунаю, що й дозволило Антоніну вчасно прийти на допомогу з необхідними військовими силами [1, с. 135].

Уже із сер. II ст. в Ольвії починають розміщуватися значні військові з'єднання, а саме вексилляції I Італійського, V Македонського, XI Клавдієвого легіонів та допоміжні загони фракійців під загальним командуванням центуріона

ПРИСУТНІСТЬ РИМЛЯН НА ТЕРИТОРІЇ ОЛЬВІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У I–II СТ. Н. Е. В КОНТЕКСТІ ВІЙСЬКОВОЇ ПОЛІТИКИ ДОБИ ПРИНЦИПАТУ

XI Клавдієвого легіону [4, с. 90; 4, с. 96]. Дані про відбування служби цих підрозділів на території Ольвійської держави відомі завдяки шести латинським надписам. Найважливішим з них є будівельний надпис М. Емілія Северина, де й згадуються прикомандировані в Ольвію вояки з мезійських легіонів [7, с. 74]. Їхнім завданням було не тільки локальне відбивання варварських набігів на поліс. У даному випадку мова йдеться про перетворення його в опорний пункт римського панування на підступах до володінь імперії, північний кордон яких за Антоніна Пія проходив уже не по Дунаю, а був переміщений на 350 км північніше.

Військова необхідність змусила римлян перейти від економічної та військової експансії до спроби відкритої колонізації. Першим кроком на цьому шляху й стало відправлення до Ольвії частин мезійської армії. Освоєння нижньобугського регіону здійснювалося римлянами достатньо ґрунтовно. Саме до сер. II ст. відноситься відбудова колишнього тимчасового військового табору в урочищі Дідова Хата і перетворення його в постійний *castrum* з баштами на кам'яних фундаментах [1, с. 67–68; 1, с. 88]. Подібний табір було збудовано біля с. Дар'івка на Інгульці [1, с. 88–89]. Про його призначення свідчить сам тип укріплень, що не мав аналогів ні у приольвійській зоні, ні в елліністичних укріпленнях Північного Причорномор'я в цілому [1, с. 88]. В Ольвії ж римлянами була зведена потужна цитадель – особливо укріплений оборонними стінами і баштами район міста з центральною спорудою командного пункту дислокованих військ – *principia* та будинком коменданта гарнізону – *praetorium* [1, с. 42–46; 10, с. 134–138; 11, с. 146]. Кістяком гарнізону були вояки XI Клавдієвого легіону [4, с. 92–93].

У 60-х – поч. 70-х рр. II ст. під наглядом римського військового архітектора та силами ольвійської вексилляції була збудована захисна стіна довжиною 61 м [4, с. 91]. Ця будівельна практика була традиційною для римської провінційної політики, адже в центрі регіону завжди зводився потужний базовий пункт, на побудову якого витрачалися основні зусилля – людські, фінансові та сировинні. У Дакії це була Сармицегетуза, в Нижній Мезії – Троєзмис, у Тавриці – Херсонес [1, с. 135].

Важливим елементом римської колонізації були *coloniae militum* – тобто виведення в колонії ветеранів, які звільнилися зі служби, та наділення їх землею, що сприяло створенню соціальної бази влади римлян у нових регіонах. Поселенням ветеранів-легіонерів на ольвійській хорі, можливо було Козирське городище [1, с. 59–62]. Про це свідчить, зокрема, використання прийомів римської будівельної техніки, застосування обпаленої цегли; наявність вапняно-гіпсових карнизів і фрескових розписів, характерних для пунктів розміщення римських військ у сер. II – сер. III ст. в Аквінкумі, Бригеціо, Інтерцизі та Карнкнтумі. Доведено, що проживаючі тут ветерани досить вдало копіювали

ПРИСУТНІСТЬ РИМЛЯН НА ТЕРИТОРІЇ ОЛЬВІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У I–II СТ. Н. Е. В КОНТЕКСТІ ВІЙСЬКОВОЇ ПОЛІТИКИ ДОБИ ПРИНЦИПАТУ

римську будівельну традицію, яка в Козирці фіксувалася вперше, враховуючи те, що поселення знаходилося на периферії імперії. Це дозволяє повернутися до дискусійної теми стосовно масштабів римських впливів або романізації найближчих до кордонів Римської держави територій [8, с. 54].

Також можливо, що частина вояків розміщувалася і в ін. городищах, зокрема в Скельці. Вона являла собою найбільш яскравий приклад застосування римського військово-інженерного будівництва земляних укріплень на території Ольвійської держави [1, с. 69–74]. Тут було знайдено рельєф, присвячений фракійським богам, що свідчить про перебування там військових з придунайських провінцій [4, с. 99–101].

Різде збільшення кількості фракійських імен в Ольвії з сер. II ст., проникнення в місто ряду характерних елементів фракійської культури говорить про те, що більша частина римських військових тут була фракійського походження [1, с. 136–137].

Наприкінці др. пол. II ст. розрізнені вексилляції римських військ починають підпорядковуватися єдиному командуванню під керівництвом військового трибуна, що сприяло посиленню позицій римлян в Північно-Західному Причорномор'ї і зміцненню зовнішньо-політичного становища самої Ольвії [1, с. 137–138; 4, с. 95].

Також варто зазначити, що поряд із вояками *auxilia*, в полісі дислокувалася й певна кількість легіонерів, про що свідчить надгробок, поставлений наприкінці II ст. Галерієм Монтаном. Особливо цікавим у даному випадку є те, що Галерій був не простим солдатом XI Клавдієвого легіону, а згідно *Rangordnung* перебував у званні *armatura*, яке надавали воякам, що пройшли спеціальний курс вишколу. Військовослужбовці, що займали цю посаду в легіонах ставали, свого роду, інструкторами новобранців. За своїм посадовим становищем вони були принципалами і стояли в одному ряді з такими офіцерами як *signifier*, *optio*, *tesserarius*, *tubicen* і т. д. Тому можна припустити, що Галерій Монтан повинен був відповідати за тактичну підготовку вояків ольвійської вексилляції [4, с. 103–104; 7, с. 76].

Варто згадати й про знахідку у південно-східній частині цитаделі Ольвії військового диплому, виданому ветеранові Мезійської Флавієвої ескадри (*Classis Flavia Moesica*), що проходив службу на одному з кораблів гарнізону, розміщеному в місті за часів Антоніні Пія. Цей диплом дозволяє визначити, що римські солдати дислокувались в Ольвії ще задовго до 157 р., адже важко пояснити, чому ветеран, звільнений у відставку вважав за краще залишитись тут, а не відправитися на батьківщину [7, с. 75–76].

Отже можна виділити два основні етапи присутності римських військ на території Ольвійської держави періоду Принципату (I–II ст. н. е.). Перший етап пов'язаний з походом мезійського намісника Т. Плавтія Сильвана на допомогу

ПРИСУТНІСТЬ РИМЛЯН НА ТЕРИТОРІЇ ОЛЬВІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У І–ІІ СТ. Н. Е. В КОНТЕКСТІ ВІЙСЬКОВОЇ ПОЛІТИКИ ДОБИ ПРИНЦИПАТУ

оточеному скіфами Херсонесу і визначається появою системи ольвійських укріплених пунктів та фортець. Саме з цим пов'язана поява в третій чверті I ст. військових таборів – Дідова Хата III та Кам'янка V. Їх побудова на ольвійській хорі, а пізніше й створення «передлімесної» системи, що розташовувалися поряд із сухопутною дорогою з Мезії в Таврику пояснюється потребою у потужній системі оборони, яку створили римляни на Гіпанісі для забезпечення від кочового масиву сарматів. Т. зв. «передлімес» або *Limes Olbiopolitanus* міг відіграти роль однієї з передових ліній для захисту дунайського кордону імперії від набігів варварів.

Другий етап характеризується серединою II ст., коли в Ольвійській державі починають розміщуватися значні військові сили, а саме вексилляції I Італійського, V Македонського, XI Клавдієвого легіонів та допоміжні загони фракійців під загальним командуванням центуріона XI Клавдієвого легіону. У цей час Ольвія перетворюється в опорний пункт римського панування на підступах до володінь Римської імперії, адже північний кордон держави за Антоніна Пія посунувся значно північніше від Дунаю. У місті римлянами була зведена кам'яна цитадель, гарнізон якої складався з вояків XI Клавдієвого легіону. Археологічні знахідки дозволяють припустити й наявність на території ольвійської хори поселення колоністів-римлян з числа відставних вояків.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямі. Система ольвійських каструмів була важливою і необхідною ланкою в загальному ланцюгу північнопонтійських укріплень задля прикриття північно-східного кордону Римської імперії разом з *Limes Moesia*. Дунай бачився в очах римських стратегів важливою природною межею між імперією та варварським світом, значення якої не змінюється навіть з утворенням провінції Дакія. Недарма саме там у період Ранньої імперії зосереджується найбільша чисельність вояків, а це приблизно 200 тис. чоловік – майже половина усього римського війська. Важливість Істру як фронтиру в II ст. підкреслює й римський історик Геродіан (*Herod. 2.9.1*). Стосовно унікальності ольвійської захисної системи, яка складалася з фортечних укріплень самого міста та комплексу городищ разом із недавно виявленими фортами, то вищенаведене дозволяє застосувати до неї термін *limes* [6, с. 84]. Такий ланцюговий тип захисту був характерним не лише для території сучасного Півдня України, а це *Limes Tauricus*, Нижній вал Бессарабії, захисна система Боспору а й стосувався інших укріплень прямокутної форми, що знаходилися на відстані світлового зв'язку. Були відкриті подібні системи городищ-форпостів біля Танаїсу, на Закавказзі, Нижній Мезії, Дакії, Германії [1, с. 110–111]. Будівництво т. зв. Ольвійського лімесу могло слугувати своєрідним прикриттям дунайського кордону. А це вказує на важливість Ольвії для системи безпеки тогочасної *Pax Romana*. Тут варто згадати один важливий ольвійський надпис I ст., де мова йде про

ПРИСУТНІСТЬ РИМЛЯН НА ТЕРИТОРІЇ ОЛЬВІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У І–ІІ СТ. Н. Е. В КОНТЕКСТІ ВІЙСЬКОВОЇ ПОЛІТИКИ ДОБИ ПРИНЦИПАТУ

будівництво споруд, які повинні забезпечити полісу «вічну безпеку» (sic!). Ці слова навряд чи могли стосуватися лише міських кріпосних споруд. Не виключено, що надпис натякає не лише на увесь пояс укріплень і опорних пунктів, створених навколо Ольвії, а й на потужний оборонний вал із ровом на північному уразливому прикордонні хори, який був виявлений ще на поч. ХХ ст. В останньому випадку вислів «вічна безпека» виглядає більш виправданим. Адже зі сходу, заходу і півдня держава оточена потужними природними водними перешкодами і ланцюгом прибережних укріплень, а з півночі рівнина межиріччя Березанського і Бугського лиманів була перерізана штучним оборонним рубезем [1, с. 114–115]. А це і є ще одним підтвердженням внеску Риму з його організацією передових систем оборони в справу існування і процвітання Ольвії. Саме серйозні оборонні заходи за підтримки військових з'єднань з провінції Мезія забезпечили те, що «Щасливе місто», незважаючи на всю складність взаємовідносин з навколишніми племенами, так і не було завойовне варварами аж до готської навали [1, с. 142].

Детальне вивчення зв'язків Риму з грецькими містами-державами Північного Причорномор'я, зокрема їхньої ролі і значення у системі зовнішньої політики імперії перших століть нашої ери матиме важливе значення при проведенні подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. Буйских С. Б. Фортификация Ольвийского государства (первые века нашей эры) / С. Б. Буйских. – Киев : Наук. думка, 1991. – 161 с.
2. Винокуров Н. И. Римская политика в Северном и Северо-Западном Причерноморье в середине I в. н. э. / Н. И. Винокуров, С. М. Крыкин // Проблемы истории, филологии, культуры. – 2017. – № 4. – С. 170–194.
3. Дьяков В. Н. Оккупация Таврики Римом в I в. н. э. / В. Н. Дьяков // ВДИ. – 1941. – № 1. – С. 87–97.
4. Зубарь В. М. Северный Понт и Римская империя (середина I в. до н. э. – первая половина VI в.) / В. М. Зубарь. – Киев : Ин-т археологии, 1998. – 200 с.
5. Козленко Р. А. Римский форт на границе Ольвийского государства / Р. А. Козленко // LAUREA I. Античный мир и средние века: Чтения памяти профессора Владимира Ивановича Кадеева : материалы. – Харьков : НТМТ, 2015. – С. 28–33.
6. Козленко Р. О. Римські форти на території Ольвійської держави / Р. О. Козленко // Археологія. – 2016. – № 2. – С. 78–87.
7. Крапівіна В. В. Ольвія Понтійська. Греко-римський та пізньоантичний періоди / В. В. Крапівіна. – Київ : Вид. О. Філюк, 2014. – 358 с.

**ПРИСУТНІСТЬ РИМЛЯН НА ТЕРИТОРІЇ ОЛЬВІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ
У І–ІІ СТ. Н. Е. В КОНТЕКСТІ ВІЙСЬКОВОЇ ПОЛІТИКИ ДОБИ ПРИНЦИПАТУ**

8. Сон Н. А. *TEGULA ROMANA* из поселения Козырка близ Ольвии (к вопросу о римской строительной традиции в Северно-Западном Причерноморье) / Н. А. Сон, А. В. Буйских // Археологія і давня історія України. – 2014. – Вип. 1 (12). – С. 48–54.

9. Шелов Д. Б. Римляне в Северном Причерноморье во II в. н. э. / Д. Б. Шелов // ВДИ. – 1981. – № 4. – С. 52–63.

10. Karasiewicz-Szczypiorski R. Forty i posterunki rzymskie w Scytii i Taurydzie w okresie pryncypatu / R. Karasiewicz-Szczypiorski. – Warszawa : Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, 2015. – 209 s.

11. Sarnowski T. Wojsko rzymskie w Mezji Dolnej i na północnym wybrzeżu Morza Czarnego / T. Sarnowski. – Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1988. – 220 s.

References:

1. Buyskikh, S.B. (1991). Fortification of Olbia of the state (first ages of our era), Kyiv : Naukova dumka.

2. Vinokurov, N.I. (2017). Roman policy in North and North-Western Pontic littoral. *Problemy istorii, filologii, kultury* [Problems of history, philology, culture], no. 4, pp. 170–194.

3. Diakov, V. N (1941). Occupation of Taurica by Rome in I A.D. *Vestnik drevney istorii* [Bulletin of ancient history], no. 1, pp. 87–97.

4. Zubar, V.M. (1998). *North Pont and Roman empire (middle I B.C. – first half of VI A.D.)*, Kyiv: Naukova dumka.

5. Kozlenko, R.A. (2015). Roman forts on the territory of the Olbia state. *LAUREA I. Ancient world and Middle ages : Reading of memory of professor Vladimir Ivanovich Kadeev. Materials*, Kharkov: ООО «NTMT», pp. 28–33.

6. Kozlenko, R.O. (2016). Roman forts on the territory of the Olbia state. *Arkheologiya* [Archaeology], no. 2, pp. 78–87.

7. Krapivina, V.V. (2014). *Olbia Phontic. Greek-Roman and Late antiquity period*. Kyiv: Publisher Oleh Filuk.

8. Son, N.A. (2014). *TEGULA ROMANA* from the settlement of Kozyrka near Olbia (to the question about Roman build tradition in North-Western Pontic littoral). *Arkheolohiya I davnya istoriya Ukrayiny* [Archaeology and old history of Ukraine], no. 1, is. 12, pp. 48–54.

9. Shelov, D.B. (1981). Romans in Pontic littoral in II A.D. *Vestnik drevney istorii* [Bulletin of ancient history], no. 4, pp. 52–63.

10. Karasiewicz-Szczypiorski, R. (2015). *Forty i posterunki rzymskie w Scytii i Taurydzie w okresie pryncypatu*. Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.

**ПРИСУТНІСТЬ РИМЛЯН НА ТЕРИТОРІЇ ОЛЬВІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ
У І–ІІ СТ. Н. Е. В КОНТЕКСТІ ВІЙСЬКОВОЇ ПОЛІТИКИ ДОБИ ПРИНЦИПАТУ**

11. Sarnowski, T. (1988). *Wojsko rzymskie w Mezji Dolnej i na północnym wybrzeżu Morza Czarnego*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.

© Олійник М. А., 2018

ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ В ЕКОЛОГІЧНОМУ ВРЯДУВАННІ КРАЇН СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА

УДК 94:504.06 (47+57:016.1ЄС)

Перга Тетяна Юріївна

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»,

Київ, Україна,

pergatatiana@gmail.com

ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ В ЕКОЛОГІЧНОМУ ВРЯДУВАННІ КРАЇН СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА

Метою дослідження є аналіз екологічного врядування у країнах Східного партнерства. Дослідження здійснено на основі аналізу документів Європейського Союзу та країн Східного партнерства щодо впровадження засад екологічного врядування. У результаті дослідження з'ясовано сутність термінів «врядування», «екологічне врядування», «європейське екологічне врядування». Визначено головні принципи і цінності європейського екологічного врядування. Проаналізовано екологічний вектор політики Східного партнерства та заходи, що сприяють впровадженню екологічного врядування, зокрема флагманську ініціативу Східного партнерства щодо ефективного екологічного врядування (2009) і (Люксембурзьку) Декларацію міністрів щодо співпраці у галузі навколишнього середовища та зміни клімату (2016). Виявлено роль Європейського Союзу у вдосконаленні державного управління і проведенні ефективних реформ у країнах Східного партнерства, зокрема імплементації в екологічну політику таких європейських цінностей, як демократія, верховенство закону, залученість, прозорість, оцінка впливу. Зроблено висновок, що протягом 2009–2017 рр. спостерігається певний прогрес у впровадженні екологічного врядування в Україні, Молдові, Білорусі, Азербайджані, Вірменії та Грузії, однак існує ще багато перепон, які гальмують цей процес. Україна перша серед країн Східного партнерства розробила «м'який» інструмент впровадження в життя принципів належного екологічного врядування, унаочнений у «Дорожній карті з втілення положень Люксембурзької декларації» (2017), що на даний час перебуває у процесі вдосконалення. Значимість дослідження полягає у визначенні ключової ролі європейських цінностей у впровадженні екологічного врядування і пропозиції щодо їх широкого включення не лише до вказаного документу, а і до управлінської практики в Україні.

Ключові слова: Україна, ЄС, Східне партнерство, екологічне врядування, довкілля.

Perha Tetiana, Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher, Institute of World History, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

European values in environmental governance of the Eastern Partnership countries

Main objective of the study is the analysis of the environmental governance in the Eastern Partnership countries. Methodology of the study includes an analysis of the European Union and the countries of the Eastern Partnership documents devoted to the implementation of the environmental governance principles. The study clarifies the concepts of “governance”, “environmental governance”, “European environmental governance”. The main principles and values of the European environmental governance are determined. The environmental vector of the Eastern Partnership and measures that promote the implementation of environmental governance, in particular the Flagship initiative of the Eastern Partnership on Effective Environmental Governance (2009) and the Ministerial Declaration on Environmental Cooperation and Climate Change (2016) have been analyzed. The results of the study show the role of the European Union in improving governance and conducting effective reforms in the Eastern Partnership countries, including the implementation in the environmental policy such European values as democracy, rule of law, engagement, transparency, impact assessment. It has concluded that during 2009–2017, there was a certain progress in the implementation of environmental governance in Ukraine, Moldova, Belarus, Azerbaijan, Armenia and Georgia, but still there are many problems on this way. Ukraine, the first one among the Eastern Partnership countries, has developed a “soft” instrument for implementing the principles of good environmental governance, which has been put in the “Roadmap for the implementation of the provisions of the Luxembourg Declaration” (2017). This document is currently under development. The significance of the study is in the determining the key role of the European values in the implementation of environmental governance and proposal for their wider inclusion not only in this document, but in practices in Ukraine.

Key words: Ukraine, EU, Eastern Partnership, ecological governance, environment.

Перга Татьяна Юрьевна, кандидат исторических наук, старший научный сотрудник, ГУ «Институт всемирной истории НАН Украины», Киев, Украина

Европейские ценности в экологическом управлении стран Восточного партнерства

Целью исследования является анализ экологического управления в странах Восточного партнерства. Исследование осуществлено на основе анализа документов Европейского Союза и стран Восточного партнерства по внедрению принципов экологического управления. В результате исследования установлено

ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ В ЕКОЛОГІЧНОМУ ВРЯДУВАННІ КРАЇН СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА

суцність терминів «управление», «экологическое управление», «европейское экологическое управление». Определены основные принципы и ценности европейского экологического управления. Проанализированы экологический вектор политики Восточного партнерства и мероприятия, способствующие внедрению экологического управления, в частности, флагманская инициатива Восточного партнерства по эффективному экологическому управлению (2009) и (Люксембургская) Декларация министров о сотрудничестве в области окружающей среды и изменения климата (2016). Выявлена роль Европейского Союза в совершенствовании государственного управления и проведении эффективных реформ в странах Восточного партнерства, включая внедрение в экологическую политику таких европейских ценностей как демократия, верховенство закона, вовлеченность, прозрачность, оценка воздействия. Сделан вывод, что в течение 2009–2017 гг. наблюдается определенный прогресс во внедрении экологического управления в Украине, Молдове, Беларуси, Азербайджане, Армении и Грузии, однако существует еще много преград, которые тормозят этот процесс. Украина первой среди стран Восточного партнерства разработала «мягкий» инструмент внедрения в жизнь принципов надлежащего экологического управления, изложенный в «Дорожной карте по внедрению положений Люксембургской декларации» (2017), который в настоящее время находится на стадии совершенствования. Значимость исследования заключается в определении ключевой роли европейских ценностей во внедрении экологического управления и предложения их включения не только в указанный документ, но и в управленческую практику в Украине.

Ключевые слова: Украина, ЕС, Восточное партнерство, экологическое управление, окружающей среды.

Вступ. На сучасному етапі розвитку перед країнами Східного партнерства постає актуальне завдання удосконалення державного управління і проведення ефективних реформ, у тому числі – у сфері захисту довкілля. Вони передбачають упровадження високих стандартів, вимог і цінностей, які отримали назву європейських, і формування на цій основі більш ефективної управлінської моделі, яка отримала назву екологічного врядування. Розуміння необхідності цього кроку ґрунтується на усвідомленні того, що без цивілізованих форм, методів, принципів і цінностей, які мають витіснити архаїчні аналоги, успадковані від комуністичної доби, неможливо створити ефективну систему екологічного врядування.

Значний вплив на формування екологічне врядування в країнах Східного партнерства, як нової більш ефективної моделі реалізації завдань екологічної політики, має Європейський Союз. Досягнення у цій царині дозволили ЄС виробити унікальний спосіб прийняття і впровадження рішень, що призвело до

ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ В ЕКОЛОГІЧНОМУ ВРЯДУВАННІ КРАЇН СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА

підвищення результативності екологічних заходів і покращення стану довкілля на теренах співтовариства. Ці зрушення спонукали низку пострадянських країн до вивчення і впровадження передового європейського досвіду. Започаткування ЄС у 2009 р. ініціативи Східного партнерства розширило ці можливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню європейського екологічного врядування присвячена увага низки закордонних фахівців, зокрема І. Гойєра, Л. М. Бруна, А. Вейла, М. Кіні, Д. Констадакопулоса, М. Портера, Б. Флінна, Е. Р. Зіто, Е. Джордан, К. В. Вюрзель, А. Леншоу та багатьох ін., які досліджують розвиток цієї управлінської моделі, її особливості, місце ЄС у глобальному екологічному врядуванні. Водночас екологічне врядування в країнах Східного партнерства привертає значно менше уваги; ця тема цікавить переважно представників країн-учасниць партнерства, у першу чергу, експертів які здійснюють його моніторинг. Наприклад, українські експерти підготували аналітичні записки «Належне екологічне врядування в країнах Східного Партнерства: роботи непочатий край» [1], «Сприяння прогресу Білорусі, Молдови та України у європейській реформі екологічного врядування» [6], бюлетень проекту неурядової організації «Мама-86» «Моніторинг та оцінка впровадження Україною положень Люксембурзької декларації, що стосуються екологічного врядування» [3] та низку ін. документів, які розглядають його практичний вимір.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На даний час в Україні відсутні фахові наукові дослідження цієї проблеми, що актуалізує заповнення існуючої прогалини.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є аналіз екологічного врядування у країнах Східного партнерства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для розуміння реформ екологічного управління, які відбуваються в країнах Східного партнерства, доречно, перш за все, дати коротку характеристику екологічному врядуванню. Ми розглядаємо врядування, як загальну концепцію керування, елементами якої є покращені інститути, вдосконалена політика та активніша залученість громадян (і різних зацікавлених сторін) до процесу прийняття і впровадження рішень з метою підвищення ефективності природоохоронних заходів і використання природних ресурсів. Врядування також означає правила, процеси і поведінку, що впливають на способи здійснення владних повноважень, насамперед стосовно відкритості, участі, підзвітності, ефективності та узгодженості. Отже, воно стосується того, як діяльність може і має здійснюватися і має практичний вимір. На відміну від традиційного, ієрархічного, державо-централізованого способу врядування має горизонтальний характер, що дозволяє залучити до процесу прийняття і впровадження рішень широке коло зацікавлених сторін.

ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ В ЕКОЛОГІЧНОМУ ВРЯДУВАННІ КРАЇН СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА

Екологічне врядування є специфічною формою ширшого «врядування» та стосується інститутів і процесів, за допомогою яких суспільства приймають рішення, що впливають на навколишнє середовище. Воно базується на таких європейських цінностях як демократія, верховенство закону, рівність, що передбачає залучення багатьох недержавних партнерів, а також прозорість і підзвітність діяльності. Це дозволяє досягти вищий ступінь інтегрованості екологічної політики та відповідальності за ефективність прийнятих рішень, що має ліквідувати прогалини між запланованим і виконаним. Однією з важливих умов досягнення цього є доступ до інформації, який багато фахівців вважають фундаментальною засадою європейської демократії. Слабке врядування асоціюється з негативними наслідками для довкілля і такими соціальними негараздами як корупція, соціальна відчуженість і відсутність довіри до влади. Суб'єктами екологічного врядування є громадянське суспільство, державний і приватний сектор та домогосподарства, що унаочнюють пересічних громадян [1]. Європейське екологічне врядування представляє собою унікальний спосіб прийняття рішень, вироблення та реалізації європейських політик, до якого залучені: наднаціональні органи ЄС; 28 держав-членів; субнаціональні органи влади держав-членів; бізнес-громади; громадянське суспільство, які вступають між собою у багаторівневі відносини.

У Європейському Союзі широкі дебати з питань врядування відбулися напередодні розширення співтовариства і мали на меті узгодження процесу прийняття і впровадження рішень у старих і нових державах-членах. Вони відображені у «Білій книзі з європейського врядування», виданій у 2001 р. [11]. Реформа управління, що розпочалася у цей період, спрямовувалася на підвищення відкритості, залученості, підзвітності, ефективності, узгодженості у розвитку та реалізації політик Союзу, зокрема його держав-членів. Необхідність вдосконалення врядування в екологічній сфері була обумовлена їхнім відмінним ставленням до довкілля, інституційним потенціалом та інтересами у реалізації регіональних цілей. Ефективність цієї управлінської моделі, демократичні перетворення у пострадянських країнах, упровадження ними європейських цінностей спонукали ЄС до підтримки реформ у країнах Східного партнерства, включаючи захист довкілля. Не менш важливим фактором, на наш погляд, є і прагнення перетворити європейський континент на територію з високим рівнем екологічної безпеки, що можна досягти лише об'єднавши зусилля всіх країн регіону.

Східний вимір Політики добросусідства Європейського Союзу (Східне партнерство) є спільною, прийнятою в 2009 р. ініціативою, в якій беруть участь ЄС, його країни-члени і 6 східноєвропейських держав: Азербайджан, Вірменія, Грузія, Білорусь, Молдова та Україна. Вона базується на відданості принципам міжнародного права та на фундаментальних цінностях, таких як демократія,

ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ В ЕКОЛОГІЧНОМУ ВРЯДУВАННІ КРАЇН СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА

верховенство права, права людини, основні свободи і охоплює підтримку таких секторів як ринкова економіка, енергоефективність, сталий розвиток і належне врядування [9].

Для досягнення екологічних цілей під час низки самітів Східного партнерства урядовці домовилися здійснювати регіональне співробітництво з питань охорони довкілля, боротьби зі зміною клімату і сталого розвитку; посилювати реалізацію екологічних розділів двосторонніх угод між ЄС і країнами партнерства; сприяти посиленню ролі Панелі з питань охорони навколишнього середовища та боротьби зі зміною клімату у визначенні рішень спільних екологічних проблем регіону; співпрацювати у реалізації «Порядку денного в галузі сталого розвитку на період до 2030 року» та Паризької угоди зі зміни клімату; розширювати стратегічне співробітництво з організаціями громадянського суспільства у контексті Глобального порядку денного в галузі клімату; вдосконалювати екологічне врядування. Однією з важливих умов виконання поставлених завдань є необхідність перегляду ефективності екологічної політики та управління у східноєвропейських країнах у процесі гармонізації, та (або) наближення законодавства до нормативно-правової бази ЄС. Інтерес до співпраці у цій царині обумовлений транскордонним характером багатьох екологічних і кліматичних проблем, географічною близькістю країн, спільністю багатьох природних ресурсів, що вимагають посилення транскордонного співробітництва і спільних заходів щодо захисту повітря, лісів, земель і ґрунтів, природи і біорізноманіття, водних ресурсів.

Важливе місце у цьому контексті посідає прийнята у 2009 р. флагманська ініціатива Східного партнерства щодо ефективного екологічного врядування, що має сприяти захисту навколишнього середовища, в тому числі, рішення проблем зміни клімату шляхом удосконалення екологічного врядування. Вона ставить завдання забезпечити доступність достовірної екологічної інформації; підвищити інформованість та участь зацікавлених сторін; пропагувати оцінку впливу на навколишнє середовище й уникати ненавмисних негативних наслідків в інших секторах політики, виконати які неможливо без широкого упровадження багатьох європейських цінностей. Основними елементами цієї ініціативи є розробка спільної системи екологічної інформації (SEIS) та зміцнення потенціалу для забезпечення залучення зацікавлених сторін, екологічних оцінок і звітності на основі досвіду і законодавства ЄС, а також відповідно з природоохоронними угодами, зокрема Орхуською конвенцією (про доступ до екологічної інформації) та Конвенцією Еспоо (про оцінку впливу на навколишнє середовище) [8].

Під час Вільнюського саміту (2012 р.) учасники Східного партнерства закликали до сприяння рішучим заходам з реалізації екологічних реформ у країнах Східного партнерства, а також підкреслили необхідність

ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ В ЕКОЛОГІЧНОМУ ВРЯДУВАННІ КРАЇН СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА

запровадження діалогу на високому рівні із залученням активних екологічних організацій громадянського суспільства. Спільні декларації самітів Східного партнерства у Вільнюсі (листопад 2013 р.) та у Ризі (травень 2015 р.) визначили екологічні питання пріоритетами у співпраці. У 2016 р. відбувся неформальний Діалог міністрів Східного партнерства у Мінську, зосереджений на питаннях охорони навколишнього середовища. У червні 2016 р. Восьма конференція міністрів регіону ЄЕК ООН «Навколишнє середовище для Європи» у Батумі (Грузія) прийняла Всеєвропейську рамкову стратегію переходу до «зеленої» економіки», Батумську ініціативу з «зеленої» економіки BIG-E, а також Батумську ініціативу з боротьби за чисте повітря [10].

18 жовтня 2016 р. у Люксембурзі під час засідання Міністрів з питань навколишнього середовища і зміни клімату ЄС і країни Східного партнерства затвердили Декларацію міністрів щодо співпраці у галузі навколишнього середовища та зміни клімату. Вона сприяє переходу до «зеленої» та циркулярної економіки, якнайкращому використанню існуючих регіональних структур, ініціатив і програм; підтримує економічну диверсифікацію, ефективне використання ресурсів, кліматичну нейтральність та сталий розвиток з низьким рівнем викидів. У документі зазначено, що урядовці мають підтримувати поточні та майбутні ініціативи (такі як твіннін-проекти та фінансовані ЄС регіональні проекти EaP GREEN, EUWI+, CLIMA East, «Угода мерів із клімату та енергії», створення «зелених» міст і сталого міського розвитку задля досягнення цілей «зеленої» економіки), співпрацювати над виконанням Паризької угоди і посилити стратегічну співпрацю з громадянським суспільством у кліматичній політиці, розширювати міжгалузеве та міжміністерське співробітництво, підтримувати залучення громадянського суспільства до прийняття рішень, стратегічного планування і впровадження та моніторингу результатів екологічної політики, програм і планів згідно з Орхуською конвенцією [7].

Нарада міністрів доручила Експертній групі Східного партнерства з питань навколишнього середовища та зміни клімату керувати реалізацією Декларації. У липні 2017 р. було підготовлено План дій щодо реалізації Декларації. Перший розгляд виконання зобов'язань буде проведено на Другій нараді міністрів з питань довкілля та зміни клімату в 2018 р.

Динаміка співробітництва ЄС і країн Східного партнерства з 2009 по 2017 рр. в екологічній сфері, включаючи впровадження засад екологічного врядування, вказує на невідступний рух до виконання поставлених завдань. Водночас у країнах Східного партнерства існує ще багато проблем, які гальмують цей процес. Оцінка здобутків, здійснена експертами у 2012 та 2014 рр. засвідчила, що не дивлячись на планомірну діяльність у забезпеченні легітимних засад для впровадження належного екологічного врядування в країнах Східного партнерства, у практичній площині існує багато перешкод, що є наслідком

ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ В ЕКОЛОГІЧНОМУ ВРЯДУВАННІ КРАЇН СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА

недостатньої інтеграції європейських цінностей у стратегічні документи їхнього розвитку, а також політичну і управлінську практику. Це призводить до нерівномірності і непослідовності багатьох реформ, зокрема в частині, що стосується забезпечення доступу до інформації та залучення громадськості до прийняття рішень у сфері охорони навколишнього середовища. Відтак вона не може впливати на екологічні пріоритети майбутніх реформ. Процедури оцінювання впливу на навколишнє середовище в деяких країнах скасовано в перебігу адміністративних реформ, реформи також подекуди ослабили інституційну структуру у сфері охорони навколишнього природного середовища. Найбільший прогрес у впровадженні екологічного врядування досягли Грузія, Молдова й Україна, найменший – Вірменія, Азербайджан, Білорусь [4].

Щодо України, то, на наш погляд, крім низького пріоритету довкілля у внутрішній і зовнішній політиці, варто вказати і на такі перешкоди, що постають на шляху впровадження екологічного врядування, як погана міжгалузева та міжвідомча взаємодія системи державного управління з охорони навколишнього середовища, інституційна слабкість Міністерства екології і природних ресурсів України, недостатнє розуміння зв'язків довкілля – економіка – соціальне благополуччя, слабе верховенство права, високі корупційні ризики, низький рівень прозорості, відсутність участі та ефективної системи оцінювання впливу на навколишнє середовище потенційно небезпечних запланованих промислових проєктів, недосконалість екологічних інформаційних систем тощо, що призводять до неефективного прийняття рішень. Реальні зрушення у розвитку природоохоронної сфери розпочалися лише у 2016 р., проте, крокам, які плануються, все ще бракує політичного забарвлення та стратегічного бачення. Як зазначив Міністр екології та природних ресурсів України Остап Семерак, природоохоронне управління знаходиться в критично занедбаному стані, а природоохоронна діяльність займає серед пріоритетів Уряду найнижчі шаблі. Однією з причин цього є недостатнє впровадження фундаментальних європейських цінностей в управлінську практику в Україні [5].

Міністерство екології і природних ресурсів України першим серед споріднених міністерств Східного партнерства виробило «м'який» інструмент впровадження в життя принципів належного екологічного врядування, які, на відміну від законів, надають гнучкі можливості досягати поставлених цілей. Документ під назвою «Дорожня карта із втілення положень Люксембурзької декларації» представлено на круглому столі «Цілі та завдання належного екологічного врядування в контексті впровадження Люксембурзької декларації», який відбувся 18 жовтня 2017 р. до першої річниці прийняття Декларації, за підтримки проєкту «Сприяння прогресу Білорусі, Молдови та України у європейській реформі екологічного врядування» [2]. У Дорожній карті відображені відповідні до положень Декларації та 20-ти досягнень всього

ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ В ЕКОЛОГІЧНОМУ ВРЯДУВАННІ КРАЇН СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА

Східного Партнерства вже затверджені середньострокові цілі та завдання, а також завдання поточної політики. Документ передбачає розробку і включення нових цілей і завдань, які наразі розробляються не лише урядовцями, а і представниками громадянського суспільства. Надзвичайно важливим при цьому вбачається ґрунтовне вивчення теорії і практики європейського екологічного врядування і якнайповніше включення не лише у вказаний документ, а й у діяльність усіх суб'єктів екологічної політики України таких європейських цінностей як відкритість, звітність, прозорість, неупередженість, відповідальність, чесність і самовідданість спільній справі, що сприятиме покращенню стану довкілля в Україні.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Перспективами подальших досліджень може стати дослідження особливостей європейського екологічного врядування і вироблення з урахуванням цього досвіду рекомендацій для України.

Список використаних джерел:

1. Гуменюк В. Належне екологічне врядування в країнах Східного Партнерства: роботи непочатий край [Електронний ресурс] : Європейський простір / В. Гуменюк, З. Міщук. – Київ, 2012. – Режим доступу: https://eu.prostir.ua/files/1331819362039/Environmentalgovernance_PВ_15.03_ukr.pdf. – Назва з екрану. – Дата доступу 15.02.2018.

2. Мінприроди оприлюднило дорожню карту щодо імплементації положень Люксембурзької декларації [Електронний ресурс] / М-во екології та природних ресурсів України. – Київ, 2017. – Режим доступу: <https://menr.gov.ua/news/31791.html>. – Назва з екрану. – Дата доступу 13.02.2018.

3. Моніторинг та оцінка впровадження Україною положень Люксембурзької декларації, що стосуються екологічного врядування [Електронний ресурс] / Мама-86. – Київ, 2017. – Режим доступу: <https://mama-86.org/index.php/ua/65-diialnist/diialnist-napriamku-ekolohizatsiia/monitorynh-ta-otsinka-vprovadzhennia-polozhen-liuksemburzkoi-deklaratsii-shcho-stosuiutsia-ekolohichnoho-vriaduvannia>. – Назва з екрану. – Дата доступу 15.02.2018.

4. На шляху до належного екологічного врядування в країнах Східного партнерства: друга оцінка [Електронний ресурс] (резюме) / Мама-86. – 2014. – Режим доступу: <http://archive.mama-86.org/index.php/uk/ecologization/docs/705-2015-05-26-08-57-14.html>. – Назва з екрану. – Дата доступу 13.02.2018.

5. Остап Семерак: в Україні сміттєзвалищ більше, ніж в Китаї [Електронний ресурс] / Ліга Новини. – 2016. – 28 верес. – Режим доступу: http://news.liga.net/ua/interview/politics/12867360-ostap_semerak_v_ukra_n_sm_tt_zvalishch_b_lshe_n_zh_v_kita.htm. – Назва з екрану. – Дата доступу 16.02.2018.

6. Advancing Belarus, Moldova and Ukraine for the European Environmental Governance Reforms [Electronic resource] / Мама-86. – Київ, 2017. – Mode of access: <http://eap-csf.eu/wp-content/uploads/Anna-Onisimova-Golubovska.pdf>. – Last access: 16.02.2018. – Title from the screen.

7. Declaration on cooperation on environment and climate change in the Eastern Partnership [Electronic resource] : European Commission. – Brussels, 2016. – Mode of access: http://ec.europa.eu/environment/international_issues/pdf/declaration_on_cooperation_eastern_partnership.pdf. – Last access: 17.02.2018. – Title from the screen.

8. Environmental Governance and Climate Change Prevention. Flagship Initiative [Electronic resource] : European Commission. – Mode of access: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/neighbourhood/pdf/riga/20150518_flagship_env.pdf. – Last access: 18.02.2018.– Title from the screen.

9. The Eastern Partnership [Electronic resource] : European Union. – Mode of access: https://eeas.europa.eu/topics/eastern-partnership_en. – Last access: 18.02.2018.– Title from the screen.

10. The Eighth Environment for Europe Ministerial Conference [Electronic resource] // UNECE. – Batumi, 2016. – Mode of access: <https://www.unece.org/index.php?id=41721>. – Last access: 18.02.2018. – Title from the screen.

11. White Paper on governance [Electronic resource]. – 2001. – Mode of access: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:110109>. – Last access: 18.02.2018. – Title from the screen.

References:

1. Humeniuk, V. (2012). *Good environmental governance in the Eastern Partnership countries: the work is endless: European space*. Kyiv. [online] Available at: https://eu.prostir.ua/files/1331819362039/Environmentalgovernance_PB_15.03_ukr.pdf. [Accessed 15 February 2018]. Title from the screen.

2. Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine. (2017). *Ministry of Environmental Protection Announces Roadmap on the Implementation of the Provisions of the Luxembourg Declaration*. Kyiv. [online] Available at : <https://menr.gov.ua/news/31791.html>. [Accessed 13 February 2018]. Title from the screen.

3. Mama–86. (2017). *Monitoring and evaluation of Ukraine's implementation of the provisions of the Luxembourg Declaration on environmental governance*. Kyiv. [online] Available at : <https://mama-86.org/index.php/ua/65-diialnist/diialnist-napriamku-ekolohizatsiia/monitorynh-ta>

otsinka-vprovadzhenia-polozhen-liuksemburzkoi-deklaratsii-shcho-stosuiutsia-ekolohichnoho-vriaduvannia. [Accessed 15 February 2018]. Title from the screen.

4. Mama–86. (2014). *Towards Good Environmental Governance in the Eastern Partnership: Second Assessment (resume)*. [online] Available at : <http://archive.mama-86.org/index.php/uk/ecologization/docs/705-2015-05-26-08-57-14.html>. [Accessed 13 February 2018]. Title from the screen.

5. Ostop Semerak: In Ukraine, there are more landfill than in China/ (2016). *Liga Novosti [League of News]*, [online] Available at : http://news.liga.net/interview/politics/12845989-ostap_semerak_v_ukra_n_sm_tt_zvalishch_b_lshe_n_zh_v_kita.htm. [Accessed 16 February 2018]. Title from the screen.

6. Mama–86. (2017). *Advancing Belarus, Moldova and Ukraine for the European Environmental Governance Reforms*. Kyiv. Available at : <http://eap-csf.eu/wp-content/uploads/Anna-Onisimova-Golubovska.pdf>. [Accessed 16 February 2018]. Title from the screen.

7. European Commission. (2016). *Declaration on cooperation on environment and climate change in the Eastern Partnership*. Brussels. [online] Available at : http://ec.europa.eu/environment/international_issues/pdf/declaration_on_cooperation_eastern_partnership.pdf. [Accessed 17 February 2018]. Title from the screen.

8. European Commission. (2015). *Environmental Governance and Climate Change Prevention. Flagship Initiative*. [online] Available at: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/neighbourhood/pdf/riga/20150518_flagship_env.pdf. [Accessed 18 February 2018]. Title from the screen.

9. European Union. *The Eastern Partnership [Electronic recourse] : European Union*. [online] Available at : https://eeas.europa.eu/topics/eastern-partnership_en. [Accessed 18 February 2018]. Title from the screen.

10. UNECE. (2016). *The Eighth Environment for Europe Ministerial Conference*. Batumi. [online] Available at : <https://www.unece.org/index.php?id=41721>. [Accessed 19 February 2018]. Title from the screen.

11. White Paper on governance. (2001). [online] Available at : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:110109>. [Accessed 19 February 2018]. Title from the screen.

УДК 341.123

Степко Олександр Михайлович

кандидат політичних наук, доцент,

Київський національний університет культури і мистецтв,

Київ, Україна,

stepko2004@ukr.net

ІНФОРМАЦІЙНА СКЛАДОВА ОПЕРАЦІЙ ООН З ПІДТРИМАННЯ МИРУ

Актуальність теми впливає із необхідності дослідження інформаційної складової операцій ООН з підтримання миру, що є важливим інструментом для досягнення її цілей у сфері забезпечення миру та безпеки. Мета дослідження – проаналізувати інформаційне забезпечення операцій ООН з підтримання миру. Методологічною основою дослідження є загальнонаукові принципи дослідження. При дослідженні інформаційних механізмів системи ООН застосовувалися системний і аналітичний методи з притаманними їм аналізом та синтезом. Історичний підхід дозволив простежити еволюцію діяльності ООН в області інформаційного забезпечення миротворчості. Комплексне використання різноманітних методів дозволило створити сучасну картину інформаційного забезпечення операцій ООН з підтримання миру. Протягом останнього десятиліття ООН неодноразово виявлялася не в змозі ефективно вирішити конфлікт, і сьогодні її потенціал у цій області не підвищився. Негативні результати у багатьох випадках були наслідком того, що засоби, які надавалися в розпорядження Організації, не відповідали вимогам, що пред'являлися до неї.

Ключові слова: Інформаційна діяльність ООН, інформаційне забезпечення, миротворчі операції ООН, Департамент операцій з підтримання миру.

Stepko Oleksandr, Candidate of Political Sciences, Associate Professor, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine

Informational component of the United Nations peacekeeping operations

The relevance of the topic arises from the need to research the information component of the UN peacekeeping operations, being an important tool for achieving its goals in the area of peace and security. The objective of the study is to analyze the information support for the UN peacekeeping operations. The methodological basis of the research is general scientific research principles. Researching the information mechanisms of the UN system, systematic and analytical methods were used with their inherent analysis and synthesis. The historical approach made it possible to trace the evolution of the UN activities in the field of the information support for peacekeeping. The comprehensive use of various methods allowed the creation of a modern picture of

the information support for the UN peacekeeping operations. Over the past decade, the UN has repeatedly failed to effectively resolve the conflict, and today its potential has not been improved in this area yet. Negative results in many cases were the consequence of the fact that the facilities available to the Organization did not meet the requirements.

Key words: UN information activities, informational providing, UN peacekeeping operations, Department of Peacekeeping Operations.

Степко Александр Михайлович, кандидат политических наук, доцент, Киевский национальный университет культуры и искусств, Киев, Украина

Информационная составляющая операций ООН по поддержанию мира

Актуальность темы вытекает из необходимости исследования информационной составляющей операций ООН по поддержанию мира, которая является важным инструментом для достижения ее целей в сфере обеспечения мира и безопасности. Цель исследования – проанализировать информационное обеспечение операций ООН по поддержанию мира. Методологической основой исследования являются общенаучные принципы исследования. При исследовании информационных механизмов системы ООН применялись системный и аналитический методы с присущими им анализом и синтезом. Исторический подход позволил проследить эволюцию деятельности ООН в области информационного обеспечения миротворчества. Комплексное использование различных методов позволило создать современную картину информационного обеспечения операций ООН по поддержанию мира. В течение последнего десятилетия ООН неоднократно оказывалась не в состоянии эффективно решить конфликт, и сегодня ее потенциал в этой области не повысился. Отрицательные результаты во многих случаях были следствием того, что средства, которые предоставлялись в распоряжение Организации, не соответствовали требованиям, предъявляемым к ней.

Ключевые слова: Информационная деятельность ООН, информационное обеспечение, миротворческие операции ООН, Департамент операций по поддержанию мира.

Вступ. За останні десятиліття у світі відбулися глибокі зміни, що проявилися, зокрема, в зростанні ролі інформації – її вплив можна порівняти із впливом промислової революції, Інтернет став найбільш швидко зростаючим засобом комунікації за всю історію цивілізації. Інформація є рушійною силою, що сприяє порозумінню між народами і розширенню участі людей у прийнятті рішень, що впливають на їхнє життя.

Широка підтримка світової спільноти є запорукою успішної діяльності ООН. У цьому зв'язку комунікаційна робота відіграє для Організації дуже

важливу роль. Без інформаційного забезпечення неможливо досягти основних цілей ООН – воно стає все більш важливим аспектом покращення ефективності миротворчих операцій. Миротворча діяльність не буде успішною, якщо люди не розумітимуть мету та сутність дій миротворців.

Забезпечення міжнародного миру і безпеки – це одна з головних причин створення ООН. Підтримання миру є частиною набагато ширших зусиль, яких докладає ООН для справи миру. ООН застосовує превентивну дипломатію для ліквідації конфлікту ще до того, як він вибухне, а також постконфліктне миробудівництво для створення умов стійкого миру та усунення причин нового конфлікту. На всіх цих етапах ефективне використання інформації є життєво необхідним.

Таким чином, **актуальність** теми впливає із необхідності дослідження інформаційної складової операцій ООН з підтримання миру, що є важливим інструментом для досягнення її цілей у сфері забезпечення миру та безпеки.

Мета дослідження: проаналізувати інформаційне забезпечення операцій ООН з підтримання миру.

Виклад основного матеріалу. Провідні політичні лідери та експерти завжди приділяли інформаційним проблемам дуже серйозну увагу. Серед закордонних дослідників, що обґрунтовували роль інформації у світі, необхідно виділити роботи А. Гора, З. Бжезинського, М. Маклухана, А. Тоффлера та ін. Велику увагу інформаційному розвитку продовжують приділяти Генеральні Секретарі ООН, серед яких особливий внесок в інформаційне забезпечення миротворчості зробили П. де Куельяр, Б. Галі, К. Аннан та А. Гутерреш.

Серед українських вчених, що досліджують роль інформації, інформаційні відносини та роль міжнародних організацій в них, хотілося б виділити Г. Г. Почепцова, О. В. Зернецьку, О. В. Литвиненка та Є. А. Макаренко. Серед робіт українських дослідників, які торкаються миротворчої роботи ООН, варто відзначити праці В. С. Бруза, Л. І. Скороход, Ю. С. Скорохода та ін.

У сфері забезпечення миру і безпеки ООН займається головним чином внутрішньодержавними конфліктами, що нерідко мають серйозні міжнародні наслідки і часто пов'язані з гуманітарними надзвичайними ситуаціями. Механізм ООН з підтримки миру є швидкою допомогою і стримуючою військовою силою для міжнародного співтовариства. Негативні результати у багатьох випадках були наслідком того, що засоби, які надавалися в розпорядження Організації, не відповідали вимогам, що пред'являлися до неї.

У наш час сформувався концепція операцій з підтримки миру (ОПМ), елементи якої можна сформулювати так: ОПМ здійснюються насамперед з метою попередження конфліктів і мирного вирішення спорів; підготовка і проведення таких операцій тісно координуються з регіональними організаціями і пов'язуються з політичним врегулюванням і гарантіями з боку Ради Безпеки чи її постійних членів; розширюється сфера застосування сил з підтримки миру;

операції поєднуються з рішенням економічних, соціальних і гуманітарних проблем відповідних країн і регіонів; створюється єдина система підготовки національних контингентів; встановлюється правова і фінансова основа діяльності сил з підтримки миру.

Основи теорії і практики діяльності ООН у сфері підтримання миру та її інформаційного забезпечення викладені у таких доповідях Генсеків ООН як «Порядок денний для миру: превентивна дипломатія, миротворчість та підтримка миру» Б. Галі [3] та «Ми, народи: роль ООН у XXI столітті» К. Аннана [4].

Серед головних шляхів забезпечення миру та безпеки відзначають превентивну дипломатію, миротворчість, підтримку миру та постконфліктне миробудівництво. Найбільш бажане й ефективне застосування дипломатії – це до того, як напруженість переросте в конфлікт, чи якщо він почався – вживання негайних заходів для стримування й усунення його причин. ООН має потребу в ранньому попередженні, зборі інформації й аналізі фактів. Для цього може відбуватися обмін військовими місіями; можна створити регіональні центри зі зменшення небезпеки; повинен бути вільний потік інформації і спостереження за виконанням угод.

Превентивні кроки мають ґрунтуватися на своєчасних і точних фактах. Для ООН необхідна інформація повинна охоплювати економічні і соціальні тенденції, а також політичні події. Необхідно частіше застосовувати процедуру встановлення фактів. Усі держави повинні бути готові надати інформацію, необхідну для ефективної діяльності ООН. Місії для збору фактів санкціонує Рада Безпеки чи Генеральна Асамблея ООН. Крім того, ці місії можуть допомагати улагоджувати суперечки однією своєю присутністю. В області раннього попередження існує необхідність зміцнення механізму так, щоб була можливість синтезувати інформацію з політичними показниками, для визначення погрози миру і дій ООН.

Для реального успіху ОПМ повинні містити в собі зусилля зі встановлення і підтримки структур, необхідних для зміцнення миру і підвищення впевненості і благополуччя. Така діяльність може містити в собі, зокрема: консультації персоналу для забезпечення безпеки, нагляд за виборами, захист прав людини, реформу і зміцнення урядових закладів. Після війни такі заходи включають здійснення проектів, що зв'язують країни, підвищення довіри, обмін у сфері освіти, культурний обмін та ін.

У XXI ст. формується нова концепція безпеки, основою якої є захист усього населення і конкретних людей від насильства, породженого усередині держави. Ці нові задачі змушують ООН коректувати традиційні концепції. У зв'язку з цим, більш широке використання інформаційних технологій може сприяти зменшенню страждань для людей у період надзвичайних ситуацій. Тоді як у центрі традиційних ОПМ були головним чином зусилля зі спостереження за припиненням вогню, сьогоденні комплексні миротворчі операції носять зовсім

інший характер. Їх ціль полягає в тому, щоб допомогти конфлікуючим сторонам забезпечувати свої інтереси політичними засобами. З цією метою ООН сприяє створенню і зміцненню політичних установ, а також розширенню їхньої бази. Організація працює разом із урядами і місцевим населенням, для того щоб доставляти гуманітарну допомогу, налагоджувати комунікації та ін.

Протягом останнього десятиліття ООН неодноразово виявлялася не в змозі ефективно вирішити конфлікт, і сьогодні її потенціал у цій області не підвищився. Тому були проведені дослідження ООН з метою встановлення причин цих невдач. Ці дослідження показали, як недостатня політична воля, неадекватні мандати РБ і нестача ресурсів, поряд із недоліками самої ООН, сприяли провалу. Було зроблено висновки, до яких, зокрема, відносяться важливість спільних дій держав-членів і Секретаріату; необхідність поліпшення обміну інформацією як між державами-членами і Секретаріатом, так і в рамках самого Секретаріату; і потреба в більш ефективному і своєчасному аналізі інформації, що надходить з місць.

Деякі ОПМ були започатковані міжнародним співтовариством багато в чому для того, щоб створити видимість уживання заходів. Експерти закликали відмовитися від півзаходів і перейти до чіткого плану дій, що має широку підтримку. У тих випадках, коли передумов для успішних дій не існує, краще взагалі не проводити операції; коли ж дії починаються, операції повинні бути набагато краще оснащені і мати більш вагому підтримку.

Стратегічний підхід ООН до запобігання конфліктів вимагає більш тісної взаємодії між головними оперативними департаментами Секретаріату, що займаються питаннями миру і безпеки. З цією метою вони будуть мати потребу в більш удосконалених інструментах збору й аналізу відповідної інформації і підтримки Виконавчого комітету з питань миру і безпеки (ВКМБ), який сприяє більш широкому обміну інформацією і співробітництву між департаментами.

Професійна система для накопичення знань у відношенні конфліктних ситуацій, ефективного поширення цих знань серед широкого кола користувачів, підготовки аналітичних оцінок політики і формулювання довгострокових стратегій створена у вигляді секретаріату ВКМБ з інформаційно-стратегічного аналізу (СІСА). Основні задачі цього секретаріату полягають у наступному: забезпечувати основне секретаріатське обслуговування Комітету, а також міждепартаментську роботу у зв'язку з запобіганням конфліктів; служити координуючим центром для розробки стратегій комплексного характеру, що вимагають багатодисциплінарного підходу, при якому політичні, соціально-економічні та гуманітарні фактори зливалися б у єдине ціле; служити внутрішнім центром акумуляції знань для працівників шляхом вивчення й аналізу питань в області підтримки миру і безпеки; служити координаційним центром для застосування сучасних інформаційних систем і технологій у роботі всіх

елементів системи ООН, що беруть участь у підтримці миру і безпеки; робити поширення і нагромадження інформації більш оперативним і ефективним.

Одна з найголовніших функцій СІСА полягає в тому, щоб надавати Генсеку і членам ВКМБ узагальнені оцінки зусиль ООН та ін. установ з усунення причин конфліктів і оцінювати потенційну користь від подальшого залучення ООН. Він надає базову довідкову інформацію для первісної роботи комплексних цільових груп із планування місій та забезпечує аналіз і керування інформаційним потоком між місією і цільовою групою з моменту започаткування місії.

СІСА створений також для того, щоб вести і використовувати комплексні бази даних (БД), що доповняють, а часом і замінюють телеграми, щоденні оперативні дані, добірки інформаційних матеріалів і неофіційні контакти з колегами, які використовуються начальниками підрозділів для того, щоб бути в курсі подій. Такі БД, що можуть використовуватися як Центральними установами, так і польовими операціями, можуть зробити справжню революцію в плані того, як ООН накопичує знання й аналізує ключові питання миру і безпеки. Створення СІСА є також корисним для РБ і країн, що надають військові контингенти, оскільки допомагає поліпшити зміст аналітичного компоненту операцій у рамках нових місій. Отже, СІСА повинен стати механізмом більш раціонального використання інформації, яка вже є в системі ООН.

Цікавою проблемою є потенціал ООН в області суспільної інформації, який може бути використаний в миротворчих операціях. Як вже відзначалося, практично для всіх операцій ООН потенціал в області суспільної інформації і комунікації в районах місії є оперативною необхідністю. Ефективне поширення інформації допомагає боротися зі слухами і дезінформацією і дозволяє заручатися підтримкою місцевого населення. Воно може стати важелем тиску на лідерів протидіючих угруповань, підвищити безпеку персоналу ООН і виступати як посилювач впливу. Тому надзвичайно важливо, щоб кожна ОПМ розробила стратегії кампаній в області інформації, особливо у відношенні ключових аспектів мандата місії, і щоб найперша група, що направляється для сприяння розгортанню нової місії, вже мала у своєму розпорядженні такі стратегії і включала у свій склад персонал, необхідний для їхнього здійснення.

Польові місії мають потребу у співробітниках, що представляли б місію в рамках повсякденних контактів із громадськістю. Для ефективною роботи вони повинні мати досвід роботи, а також знати, як діють місії і Центральні установи ООН. Крім того, необхідно, щоб польові операції ООН могли ефективно поширювати інформацію серед своїх власних співробітників, інформувати їх про політику місії і подій, що трапляються і зміцнювати зв'язки між компонентами, а також між вищими і нижчими інстанціями. Нові інформаційні технології являють собою ефективний інструмент забезпечення такої комунікації і повинні включатися в комплекти спорядження першої необхідності.

За даними ООН, обсяг ресурсів, що виділяються на діяльність в області суспільної інформації не часто перевищує 1% оперативного бюджету місії [5, с. 2]. З огляду на вищесказане, можна зробити висновок про необхідність збільшення обсягу таких ресурсів, необхідних для поширення інформації про операцію, і на встановлення ефективних внутрішніх комунікаційних зв'язків для того, щоб привести ресурси у відповідність з мандатом і потребами місій. Щодо розвитку діяльності в області суспільної інформації, то досвід показує, що такі компоненти в ОПМ найчастіше недостатньо добре плануються чи їм не надається ефективна підтримка.

Важливою проблемою є планування місій. До поч. 1990-х рр. планування ОПМ починалося після проведення в РБ голосування по відповідній резолюції. Воно зводилося до таких питань, як доставити військові частини в район передбачуваних дій і як організувати їхню підтримку, при відсутності комплексного підходу.

У результаті зростання попиту на проведення нових місій з підтримки миру виникла необхідність у створенні потенціалу оперативного планування. Поява нового покоління комплексних ОПМ, для яких властиві політичні, гуманітарні і військові аспекти, потребує більш серйозної координації і взаємодії, ніж колись, і зумовлює необхідність узгодження зусиль різних департаментів і установ. У Департаменті Операцій з Підтримки Миру виділяються спеціальні ресурси на удосконалювання процесу планування та функцій координації. Центральне місце в цьому процесі приділяється Службі планування місій, яка виступає як консультативно-координаційний механізм для департаментів і зовнішніх організацій, що беруть участь у проведенні відповідної місії з підтримки миру [2]. Її ціль полягає в передбаченні виникнення кризової ситуації і плануванні вже на ранній стадії, ще до того, як Рада Безпеки дасть санкцію на проведення операції.

Служба розділена на ряд функціональних підрозділів, кожний з яких має свої інформаційні обов'язки. Група загального планування сприяє процесу планування за допомогою внесення рекомендацій з його поліпшення. Таке сприяння може здійснюватися через вироблення відповідної доктрини чи складання письмового посібника, крім цього вона відновляє стандартні оперативні процедури. Група організації місій відповідає за розробку загальних планів у відношенні здійснення нових польових місій і зміни діючих мандатів. На їх основі виробляються концепції оперативного забезпечення. Особи, що займаються плануванням місій, готують консультації з військових питань, використовуючи при цьому базу даних, в основі якої лежить зібрана інформація і досвід попередніх місій.

На відміну від компонентів місій, зв'язаних з військовими аспектами, цивільною поліцією та ін. аспектами, у Центральних установах немає жодного підрозділу, що конкретно відповідав би за задоволення оперативних потреб

компонентів ОПМ, пов'язаних з інформацією. У найбільш сконцентрованому вигляді відповідальність за діяльність в області суспільної інформації в контексті місій лежить на Канцелярії Прес-секретаря Генерального секретаря і відповідних прес-секретарях і співробітниках із суспільної інформації самих місій. У Центральних установах за підготовку публікацій, розміщення і відновлення на веб-сайті матеріалів про операції на користь миру і рішення ін. питань відповідають співробітники у Секції з питань миру і безпеки Департаменту Публічної Інформації (ДПІ) [1]. Ця Секція готує й оновлює інформацію про миротворчу діяльність, але її можливості в плані розробки стратегії стандартних оперативних процедур в області інформації на місцях дуже обмежені. За розміщення на веб-сайті всіх матеріалів, що стосуються питань миру і безпеки, а також всієї інформації, що направляється місіями для веб-сайту, відповідає недостатня кількість співробітників. Тому нинішній процес підготовки новин і розміщення матеріалів на веб-сайті ООН є доволі повільним. Це також обмежує обсяг інформації, яку можна привести по кожній місії. ДПІ і співробітники на місцях виявили зацікавленість у рішенні цієї проблеми шляхом розробки моделі «спільного управління веб-сайтом», що могло б стати оптимальним варіантом.

Одними з головних цілей миротворчих операцій ООН в інформаційному аспекті є: сприяти комунікації й обміну даними; надавати в розпорядження співробітників інструментарій, необхідний їм у їхній роботі; і в кінцевому рахунку створювати можливості для того, щоб ООН могла більш ефективно запобігати конфліктам і допомагати суспільствам виходити зі стану війни. Одним із ключів до досягнення багатьох з цих цілей є сучасні інформаційні технології.

Питання стратегії і політики в області інформаційних технологій виходить за рамки миротворчих операцій і торкається всієї системи ООН. Однак більш значні питання не повинні перешкоджати застосуванню загальних підходів до використання інформаційних технологій у рамках ОПМ. Служба комунікації може забезпечити зв'язок через супутник і локальні мережі, завдяки чому місії можуть створювати ефективні інформаційні мережі і бази даних, але необхідно розробити досконалі стратегії, для того щоб допомогти користувачам в освоєнні основ технологій.

Коли ООН започатковує місію на місці, важливо, щоб її елементи могли легко обмінюватися між собою даними. У рамках всіх комплексних ОПМ задіяно багато різних діючих осіб: департаменти Секретаріату, а також установи, фонди і програми системи ООН; співробітники, що вперше з'явилися в системі ООН; регіональні організації; двосторонні установи з надання допомоги; десятки неурядових організацій (НУО), що займаються гуманітарними питаннями і питаннями розвитку. Усі вони мають потребу в механізмі, що полегшував би ефективний обмін інформацією.

Погано сплановані і погано інтегровані інформаційні технології можуть створювати перешкоди для налагодження такого співробітництва. Наслідки того, що на рівні прикладного програмного забезпечення немає погоджених стандартів, можуть бути критичними, починаючи від перекручування суті політики і закінчуючи нездатністю відчувати серйозні зміни в оперативній обстановці.

Інформаційні технології можна було б використовувати більш раціонально, для того щоб допомогти широкому колу осіб, що діють у районі операцій місії ООН, в одержанні даних і обміні ними на систематичній і взаємовигідній основі. Наприклад, установи ООН, що займаються питаннями розвитку і гуманітарної допомоги, діють у більшості місць, де розгорнуті операції ООН на користь миру. Ці групи на рівні країн ООН і НУО, що займаються додатковою діяльністю на низовому рівні, з'являються в регіоні задовго до розгортання комплексної операції на користь миру, і вони залишаються там після її згорання. Разом узяті вони мають багатий досвід і знання, які вони придбали за рахунок роботи в місцевих умовах і які могли б виявитися корисними при плануванні і здійсненні ОПМ. Центр аналізу й обробки електронних даних міг би допомогти при плануванні і здійсненні місії, а також сприяти у справі запобігання й оцінки конфліктів. Завдяки належному об'єднанню цих даних і даних, зібраних після розгортання різних компонентів тієї чи іншої ОПМ, і їх використанню в сполученні з географічними інформаційними системами (ГІС) можна було б створити могутні інструменти для виявлення потреб і проблем у районі здійснення місії, а також для оцінки віддачі, одержуваної в результаті реалізації планів дій. Отже, в складі кожної місії мають бути фахівці в області ГІС.

Ефективним навчальним посібником для персоналу місій і для сторін на місцях може бути моделювання за допомогою комп'ютера. Може бути змодельований будь-який компонент тієї чи іншої операції. Це моделювання може полегшити групове рішення проблем і продемонструвати сторонам на місцях ті наслідки їх рішень у питаннях політики, які вони не в змозі передбачити. За наявності відповідного доступу до Інтернету комп'ютерне моделювання може стати частиною посібників для дистанційного навчання, складених з урахуванням тієї чи іншої нової операції і використовуваних для попередньої підготовки новобранців у складі місії.

Деякі компоненти місій, зокрема, як цивільна поліція і пов'язані з нею підрозділи карного правосуддя і співробітники, що займаються розслідуваннями порушень прав людини, мають потребу в захисті мережі, а також програмному забезпеченні для збереження, передачі й аналізу даних. Двома найважливішими технологіями в цьому аспекті є програма ГІС і програма складання карти злочинності, що використовуються для перетворення неопрацьованих даних у географічні добірки, що показують тенденції в злочинності і містять

ін. найважливіші дані, полегшують задачі встановлення внутрішніх зв'язків між подіями чи вказують на характерні риси проблемних районів, що сприяє розширенню можливості цивільної поліції боротися із злочинністю чи консультувати своїх колег з місцевих правоохоронних органів.

Висновки. Отже, існує нагальна потреба підвищення ефективності інформаційної структури і практики Організації, для того щоб вона могла більш ефективно виконувати свої функції з підтримки миру і безпеки.

Очевидно, що велика увага повинна бути приділена необхідності більш ефективної координації ходу виконання програм роззброювання, демобілізації і реінтеграції, а для цього життєво необхідним є якнайшвидший збір інформації та її ефективний аналіз, як на рівні самого інформаційного відділу Місії, так і в Центральних установах. Але, незважаючи на ефективну координацію та вдосконалений план дій, одним з вирішуючих факторів успішного виконання мандату є адекватне і своєчасне фінансування цих програм.

Дії, пов'язані з запобіганням кризи, мають на увазі добре інформовану політичну підтримку, що забезпечить постійне інформування ООН про розвиток ситуації в рамках регіону та про ключові фактори. Миротворцям необхідно більше інформації про варіанти своєї діяльності. Місії не повинні створювати власну контактну мережу. Вони повинні точно знати, до кого звернутися за необхідними відповідями і підтримкою. Крім того, вони повинні мати можливість одержати відповідь на ці питання в одному місці, у структурі, що включає весь необхідний для місії персонал.

В результаті аналізу дій у рамках ОПМ зрозуміло, що рівень секретаріатської підтримки цих місій недостатній, тому для покращення діяльності в цій області потрібні додаткові зусилля та ресурси. Протягом останніх років постійні представники при ООН, а також незалежні спостерігачі говорили, що недоліки, які мають у діяльності ООН із забезпечення миру і безпеки, не можуть бути виправлені без значних фінансових ресурсів. Крім підвищення фінансування, що є очевидним, для покращення діяльності ООН у сфері миру та безпеки потрібне створення ефективної системи для накопичення знань.

Оскільки кожен з елементів, задіяних в ОПМ, має свою культуру, методи роботи і цілі, усі вони мають потребу в механізмі, що полегшував би ефективний обмін інформацією та ідеями. Для цього потрібно, щоб один із підрозділів системи ООН на рівні Центральних установ займався питаннями інтеграції інформаційних технологій, розробкою і здійсненням стратегії в області інформаційних стандартів для користувачів. Одним з кроків для налагодження інтегрування і спільного використання інформації повинне бути створення і ведення каталогу ресурсів інформаційних систем і комунікаційних технологій, пов'язаних з ОПМ.

Нинішні конфлікти мають безліч аспектів, які вимагають всеосяжного підходу і більш погоджених і скоординованих дій, тому механізми обміну інформацією і координації між департаментами, а також з іншими підрозділами системи, повинні бути поліпшені. ВКМБ повинен сприяти співробітництву між департаментами, зокрема у відношенні збору й аналізу інформації. СІСА має являти собою центр для накопичення та аналізу знань для працівників всіх структур системи ООН, що має важливе значення для розуміння вихідних причин конкретних конфліктів. Для цього потрібно застосування комплексного підходу.

Операціям з підтримки миру могло б сприяти широке використання ГІС, що забезпечує швидке інтегрування оперативних відомостей з електронними картами району дій місії. Крім того, таким компонентам місії, як цивільна поліція і компонент по правах людини, що володіють унікальними інформаційними потребами, потрібна додаткова увага. Необхідно вміти прогнозувати і більш послідовно враховувати їх інформаційні потреби при плануванні і проведенні місії.

Головними умовами успіху комплексних операцій є політична підтримка, швидке розгортання сил і ефективне стратегічне планування. Не можна не наголосити на необхідності того, щоб ООН продовжувала налагоджувати взаємодію з цивільним суспільством і зміцнювала зв'язки з неурядовими організаціями, академічними інститутами і ЗМІ, що є важливими партнерами в справі сприяння забезпеченню миру і безпеки для усіх.

Автор впевнений, що надалі успіх операцій буде залежати від здатності ООН забезпечувати єдність цілей різних підрозділів, що дозволить їй діяти узгоджено і використовувати свої ресурси на стратегічно важливих напрямках. Щоб домогтися успіху, ООН повинна зосередити свою увагу на аспектах діяльності, що вдаються їй краще інших.

Список використаних джерел:

1. Департамент общественной информации [Электронный ресурс] // Организация Объединенных Наций : [сайт]. – Режим доступа: <http://www.un.org/ru/sections/departments-public-information/departments-public-information/departments-public-information/index.html>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 06.02.2018.

2. Департамент операций по поддержанию мира [Электронный ресурс] // Организация Объединенных Наций : [сайт]. – Режим доступа: <http://www.un.org/ru/peacekeeping>. – Назва з екрану. – Дата звернення 06.02.2018.

3. Доклад Генерального секретаря Совету Безопасности ООН. Повестка дня для мира. Превентивная дипломатия, миротворчество и поддержание мира. A/47/277 - S/24111. – ДООИ. – Нью-Йорк, 1992.

4. Официальные документы Генеральной Ассамблеи. Доклад Генерального секретаря ООН «Мы, народы: роль ООН в XXI столетии». А/54/20. – ДООИ. – Нью-Йорк, 1999.

5. Официальные документы Генеральной Ассамблеи. Утвержденные ресурсы на операции по поддержанию мира на период с 1 июля 2012 года по 30 июня 2013 года. А/С.5/66/18. – ДООИ. – Нью-Йорк, 2012.

References:

1. United Nations. *Department of Public Information*. [online] Available at : <http://www.un.org/ru/sections/department-public-information/department-public-information/department-public-information/index.html>. [Accessed 6 February 2018]. Title from the screen.

2. United Nations. *Department of Peacekeeping Operations*. [online] Available at : <http://www.un.org/ru/peacekeeping>. [Accessed 6 February 2018]. Title from the screen.

3. DPI. (1999). *Report of the Secretary General to the UN Security Council. An agenda for the world. Preventive diplomacy, peacemaking and peacekeeping*. A / 47/277-S / 24111. New York.

4. DPI. (1999). *Official documents of the General Assembly. Report of the Secretary-General of the United Nations "We are the peoples: the role of the United Nations in the twenty-first century"*. A / 54/20. New York.

5. DPI. (2012). *Official documents of the General Assembly. Approved resources for peacekeeping operations for the period from 1 July 2012 to 30 June 2013*. A / C.5 / 66/18. New York.

МІЖНАРОДНА ТРУДОВА МІГРАЦІЯ: ОСОБЛИВОСТІ, НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

УДК 327 (091)

Червінська Любов Петрівна

доктор економічних наук, професор,

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана,

Київ, Україна,

lpc21@ukr.net

МІЖНАРОДНА ТРУДОВА МІГРАЦІЯ: ОСОБЛИВОСТІ, НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Міжнародна міграція є глобальним явищем, складність, обсяг і вплив якого на економічний розвиток країн постійно зростають. Метою статті є дослідження особливостей зовнішніх міграційних процесів в Україні і світі, аналіз факторів та основних тенденцій, визначення причин зовнішньої трудової міграції населення та їх наслідків для соціально-економічного розвитку нашої країни, розкриття існуючих загроз та негативних наслідків міжнародної трудової міграції для мігрантів та економіки України. Методологія дослідження обсягів і динаміки міграційних процесів, особливостей розвитку міграційної політики в Україні і світі ґрунтується на застосуванні загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання: діалектичного, системного підходів, соціологічного опитування, порівняння, статистичного аналізу. Особливу увагу приділено визначенню соціально-економічних причин та наслідків міжнародної міграції робочої сили з України. Проаналізовано напрями української трудової міграції, з урахуванням вікових груп та секторів зайнятості вітчизняних трудових мігрантів. Запропоновано основні підходи щодо вдосконалення державної міграційної політики на основі регулювання трудовіміграційних процесів в Україні, уповільнення динаміки міграції населення, утримання чисельності та структури населення на рівні, що забезпечує підтримку господарської освоєності територій, удосконалення національного міжнародного законодавства, припинення міграційних витрат, створення умов для зворотної міграції когорти українських громадян, які працюють за кордоном тощо.

Ключові слова: міжнародна трудова міграція, мігранти, зайнятість, аналіз, причини, наслідки.

Chervinska Lubov, ScD in Economics, Professor, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine

International labor migration: features of consequences for Ukraine

International migration is a global phenomenon, with its complexity, volume and influence on the economic development of countries constantly increasing. The aim of the article is to study the state of external migration processes in Ukraine

МІЖНАРОДНА ТРУДОВА МІГРАЦІЯ: ОСОБЛИВОСТІ, НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

and the world, analyze factors and main trends, determine the causes of external labor population migration and their consequences for the social and economic development of our country, reveal the existing threats and negative consequences of the international labor migration for the migrants and the economy of Ukraine. The methodology of researching the scope and dynamics of migration processes, the specific features of the migration policy development in Ukraine and the world is based on the application of general scientific and special methods of the scientific research: dialectical, systematic approaches, sociological survey, comparison, statistical analysis. A particular attention is paid to the identification of the social and economic causes and consequences of the international labor migration from Ukraine. The directions of the Ukrainian labor migration, taking into account the age groups and employment sectors of domestic labor migrants, are analyzed. The main approaches to improving the state migration policy based on the regulation of labor migration processes in Ukraine, slowing the dynamics of the population migration, the retention of the population number and structure at the level providing support for the territories economic development, improvement of the national international legislation, suspension of migration expenditures, creation of conditions for the cohort of Ukrainian citizens working abroad reverse migration, etc.

Key words: international labour migration, migrants, employment, analysis, causes, consequences.

Червинская Любовь Петровна, доктор экономических наук, профессор, Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана, Киев, Украина

Международная трудовая миграция: особенности, последствия для Украины

Международная миграция является глобальным явлением, сложность, объем и влияние которого на экономическое развитие стран постоянно растут. Целью статьи является исследование особенностей внешних миграционных процессов в Украине и мире, анализ факторов и основных тенденций, определение причин внешней трудовой миграции населения и их последствий для социально-экономического развития нашей страны, раскрыты существующие угрозы и негативные последствия международной трудовой миграции для мигрантов и экономики Украины. Методология исследования объемов и динамики миграционных процессов, особенностей развития миграционной политики в Украине и мире основывается на применении общенаучных и специальных методов научного познания: диалектического, системного подходов, социологического опроса, сравнения, статистического анализа. Особенное внимание уделено определению социально-экономических причин и последствий международной миграции рабочей силы из Украины.

МІЖНАРОДНА ТРУДОВА МІГРАЦІЯ: ОСОБЛИВОСТІ, НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Проанализированы направления украинской трудовой миграции, с учетом возрастных групп и секторов занятости отечественных трудовых мигрантов. Предложены основные подходы относительно совершенствования государственной миграционной политики на основе регуляции трудомиграционных процессов в Украине, замедления динамики миграции населения, содержания численности и структуры населения, на уровне, обеспечивающем поддержку хозяйственной освоенности территорий, усовершенствования национального международного законодательства, приостановки миграционных расходов, создания условий, для обратной миграции когорты украинских граждан, которые работают за рубежом и т. п.

Ключевые слова: международная трудовая миграция, мигранты, занятость, анализ, причины, последствия.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Міжнародна міграційна політика займає важливе місце в системі міжнародних відносин, певного гарантування національної безпеки держав. При цьому важливе наукове і практичне значення відводиться питанням регулювання рівня імміграції, заохочення імміграції інтелектуальних працівників, сприяння інтеграції мігрантів у систему національного господарства інших країн, управлінню еміграцією, забезпеченню виконання заходів щодо повернення громадян, сприяння залученню діаспори тощо.

Особливістю міграційної політики України є те, що вона виступає одночасно країною походження, призначення і транзиту трудових мігрантів. Останнє пов'язано з певними труднощами і загрозами для національного розвитку, однак передбачає й нові можливості як для мігрантів так і для економіки країни. Україна є однією з найбільших постачальників робочої сили на європейський простір. Зростання масштабів заробітчанства обумовлено економічними і політичними проблемами в країні, відсутністю робочих місць, бідністю значної частини населення, низьким рівнем трудових доходів українців тощо [2]. З урахуванням погіршення демографічного розвитку, економічної і політичної стабільності, військового конфлікту на Сході країни варто очікувати більшої активізації еміграції, вибуття економічно активного населення за межі Батьківщини, що потребує глибокого і систематичного дослідження показників зовнішньої трудової міграції, визначення факторів, причин, наслідків та, відповідно, розробки превентивних заходів у регулюванні означених процесів.

Відтак актуальність означеної тематики полягає в необхідності дослідження особливостей міграційних процесів та сучасного стану міграції у світі, розкриття існуючих загроз, прогнозування можливостей і негативних наслідків для трудових мігрантів і українського суспільства.

МІЖНАРОДНА ТРУДОВА МІГРАЦІЯ: ОСОБЛИВОСТІ, НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної проблеми. Проблематика міграції та міграційної політики завжди була і залишається важливим напрямом наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних учених. Сутьовий інтерес нині представляють праці Н. Антонюк, А. Гайдуцького, І. Грицяка, Е. Лібанової, О. Малиновської, М. Шульги та ін. Вагомий внесок у розвиток теорії євроінтеграційних процесів зробили зарубіжні вчені: В. Волеса, А. Геддеса, Д. Дайнена, Р. Козловські, Н. Мусиса та ін. В означених роботах, приділено увагу формуванню міграційної політики держави, адекватної сучасним умовам функціонування світового господарства як стратегічно важливого напрямку у сфері міжнародних відносин, від ефективності вирішення якого залежить її подальший розвиток. Але незважаючи на значну кількість робіт з означеної проблематики питання міграційної політики в Україні і світі і потребують постійної уваги науковців, нових досліджень і обґрунтувань з урахуванням сучасних змін і тенденцій розвитку міжнародної економіки.

Метою статті є дослідження особливостей зовнішніх міграційних процесів в Україні і світі, визначення основних тенденцій їх розвитку, основних факторів і причин зовнішньої трудової міграції населення та їх наслідків для вітчизняної економіки, розробки заходів з удосконалення державної міграційної політики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міжнародна трудова міграція, що передбачає процес міждержавного переміщення робочої сили, її т. зв. мобільності, є доволі складним і неоднозначним явищем. Наприкінці 90-х рр. у світі налічувалось близько 125 млн. чол. мігрантів (приблизно 2 % населення планети), що перш за все, обумовлено поширенням інтеграційних процесів, активізацією загальносвітового міграційного процесу країн Центральної та Східної Європи. За прогнозами аналітиків, при збереженні подібних тенденцій поширення міграційних процесів, у світі до 2050 р. може налічуватись близько 405 млн. міжнародних мігрантів. При цьому кількість внутрішніх мігрантів вже складає близько 740 млн. осіб (Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй (ІМВР), 2009). Поміж тим загальносвітова чисельність мігрантів сьогодні наближається до мільярда осіб [1; 4]. До 2025 р. кількість молодих працівників, які поповнюватимуть трудовий потенціал у країнах, що розвиваються, значно перевищить теперішню загальну кількість робочої сили у розвинутих країнах. Передбачається, що до 2050 р. трудовий потенціал найбільш розвинених країн буде на рівні близько 600 млн. осіб, а у менш розвинених країнах він зросте з 2,4 млрд. осіб у 2005 р. до 3,6 млрд. у 2040 р. [1; 3]. З іншого боку, для багатьох країн, що розвиваються, з більш молодого віковою структурою та значний приростом працездатного населення, очевидно, виникне необхідність доступу до трудових ринків у світі, в країнах, що розвиваються, та в економіках, які виникають.

МІЖНАРОДНА ТРУДОВА МІГРАЦІЯ: ОСОБЛИВОСТІ, НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

У розвинутих країнах Західної Європи, внаслідок сприятливого розвитку національних господарств, бізнесу і підприємництва, суттєвого нагромадження матеріальних і фінансових ресурсів зросла потреба в додаткових працівниках, яку неможливо задовольнити за рахунок власних трудових ресурсів. Продовжується тенденція зростання припливу іммігрантів до США, Канади, Німеччини, Італії та ін. світових лідерів, які традиційно відрізняються великими масштабами імміграції людей. Незважаючи на те, що уряди означених країн постійно намагаються приймати законодавчі заходи, які обмежують імміграцію, приплив населення туди з ін. країн, порівняно з останнім 10-річчям, значно збільшився. Іноземні працівники складають вагому частину в структурі працездатного населення країн Західної Європи, що особливо стосується Швейцарії (17 %), Західної Німеччини (8,1 %), Франції (8,6 %).

Як уявляється, вільне переміщення робочої сили між країнами мало б сприяти вирівнюванню рівнів заробітної плати і трудових доходів громадян, збільшенню валового продукту більшості світових країн. Однак, як свідчить досвід, основні вигоди від міграції заробітчан отримують країни-реципієнти. Наприклад, для США вигода від залучення в країну одного вченого-гуманітарія, середнього рівня кваліфікації, становила у 70-і роки 230 тис. дол., науковця в галузі суспільних наук – 235 тис. дол., технічного фахівця або інженера – 253 тис. дол., лікаря – 646 тис. дол. За рахунок використання інтелектуального ресурсу емігрантів економія США лише у науковій сфері складала близько 15 млрд. дол. Відповідна вигода, яку отримує Канада при використанні зарубіжних фахівців-інтелектуалів, у 7 разів перевищує подібну вигоду від власного працездатного населення [5, с. 123]. Як свідчать дослідження, приплив іммігрантів в європейські країни не пов'язаний із конкурентними особливостями на ринку праці і ростом безробіття серед корінного населення. Уряди європейських країн до вирішення економічних проблем підходять прагматично, з розумінням того, що мігранти сприяють зростанню чисельності економічно активного населення, омолодженню його структури (адже мігрує в основному молодь), збагаченню інтелектуального ресурсу суспільства тощо. До того ж вони посідають не дуже привабливі для місцевого працівника робочі місця, з меншими заробітками і гіршими умовами праці. Так, Британія і Франція забезпечують можливості працевлаштування мігрантів із своїх колишніх колоній, а в Німеччині міграційне населення з Югославії й Туреччини забезпечили суттєве піднесення національного розвитку, т. зв. економічне диво. Як свідчать аналітики, у США практично вся економіка країни була розбудована зусиллями трудових мігрантів.

В Україні також є програми інтеграції мігрантів у суспільне життя, одна з яких була прийнята Кабінетом Міністрів після Помаранчевої революції (2005), коли зросла імміграція в Україну. Багато мігрантів залишається в Україні після

МІЖНАРОДНА ТРУДОВА МІГРАЦІЯ: ОСОБЛИВОСТІ, НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

невдалих намагань потрапити через територію нашої країни до Євросоюзу. Ще нещодавно така можливість забезпечувалася приблизно для 80 % нелегалів через російський кордон. В Україну потрапляють мігранти з таких країн як Молдова, Індія, Пакистан, Грузія, Китай, Палестина та ін. Це здебільшого представники чоловічої статі, працездатного віку, які, як правило, працевлаштовуються у торгівельній сфері, у посередницьких структурах. Ці особи переважно офіційно не реєструється (адже в країні нема установи, яка б цим займалася), отже, відсутні точні данні щодо їх чисельності.

Виходячи з теорії світової економіки, на сьогодні можна виділити такі основні напрями розвитку міжнародної трудової міграції: найбільш вагомими за масштабами є міграційні потоки з менш розвинутих країн Південної й Східної Європи – Греції, Іспанії, Туреччини, Угорщини, Португалії, Югославії, Словаччини, Словенії, Польщі, Чехії у високорозвинені держави Західної й Північної Європи (Францію, Англію, ФРН, Австрію, Бельгію, Голландію Швейцарію, Швецію); основними постачальниками заробітчан у західноєвропейські країни світу переважно являються Північна Африки, Індія, Пакистан, ін. держави, що розвиваються; населення мігрує з однієї високорозвиненої країни Європи в іншу [6; 7].

Зі здобуттям незалежності української держави наші співвітчизники дуже активно долучилися до міжнародних міграційних процесів [3, с. 479]. За різними експертними дослідженнями, даними закордонних посередницьких структур, які задіяні у сфері працевлаштування вітчизняних заробітчан, соціологічними опитуваннями, обсяги трудових міграцій населення нашої країни постійно зростають. Проте достовірних даних щодо чисельності трудових мігрантів з України немає, а розходження в експертних оцінках дуже відмінні – від 1,5 до 7 млн осіб, згідно інформації світового банку, їх чисельність становить 7 млн. Однак це офіційна кількість, наші громадяни, відправляючись на заробітки, не знімаються з обліку в Україні і не стають – за кордоном, тому статистика це не враховує. Окрім того, до складу трудових мігрантів відносяться як рядові заробітчани, так і підприємці, які займаються власним бізнесом за кордоном, так і студентів, що навчаються у зарубіжних вузах. Як запевняють аналітики, щоб достовірно оцінити масштаби постійної міграції з України, потрібно провести перепис населення (його в Незалежній Україні проводили лише один раз, ще у 2001 р.). Однак, ця процедура є дуже дорогою, обійдеться країні близько 1 млн грн., та мабуть і не до того зараз, багато ін. проблем, тому на загальнодержавному рівні це питання замовчують.

Активізація трудової міграції в Україні почалася у 2009–2010 рр., що обумовлено світовою економічною кризою, різким погіршенням матеріального становища українців, поширенням безробіття. Початок наступної хвилі міграційних процесів з України співпадає з початком російської агресії

МІЖНАРОДНА ТРУДОВА МІГРАЦІЯ: ОСОБЛИВОСТІ, НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

(2014). Як свідчать опитування, ще готові виїхати за кордон, за різними оцінками, близько 33–48 % українців, що, як увляється, не варто сприймати однозначно адже еміграційні настрої українців змінюються. Утім, як вказують експерти, тривожний знак у таких настроях є як для керівництва країни, так і більшості громадян, це т. зв. реакція суспільства на погіршення соціально-економічних і політичних умов у державі.

Наші громадяни при виїзді за кордон погоджуються на будь-яку зміну професії чи кваліфікації, важку фізичну (часто небезпечну) працю, інколи до 12–14 год. на добу. У минулому році Україну масово покидали фахівці у сфері програмування. Якщо раніше означена проблема стосувалася переважно західних і центральних регіонів країни, то на сьогодні – також східних і південних областей. Показники трудової міграції з України інколи вражають. Так, Угорщина планує розширити кількість вакансій для вітчизняних трудових мігрантів на 50 тис., Чехія, де сьогодні зайнято близько 220 тис. українських громадян, збирається створити 140 тис. додаткових вакансій. Хоча в якості основного імпортера українців лідирує Польща. Якщо у 2015 р. тут працювало близько мільйона наших заробітчан, то у 2016 р. для співвітчизників було відкрито додатково 900 тис робочих віз, а у 2017 р. Союз підприємців і роботодавців Польщі планував видати ще мільйон. При цьому йдеться лише про офіційно працюючих громадян, адже далеко не всі трудові мігранти влаштовуються легально у Польщі та ін. країнах. Як було зазначено Союзом підприємців Польщі, збільшення чисельності мігрантів з України принесло в річний польський бюджет майже 2 млрд. євро, що більше, ніж удвічі перевищує третій транш Україні від МВФ.

Вітчизняні трудові мігранти, як свідчать дослідження вітчизняних науковців, при виїзді за кордон надають перевагу таким країнам як: Польща – 40,7 %, Російська Федерація – 17,8 %, Угорщина – 10,5 %, Молдова – 7,4 %, Білорусь – 5,9 %, Словаччина – 3,2 %, Румунія – 2,9 %, Туреччина – 2,3 %, Єгипет – 1,5 %, Німеччина – 1,3 %, ОАЕ – 0,6 %, Ізраїль – 0,6 %, Італія – 0,5 %, Австрія – 0,5 %, Греція – 0,5 %, інші країни – 3,8 %.

Важливим мотивом міграційної поведінки наших співвітчизників є умови, пов'язані з підписанням країною Угоди про асоціацію з ЄС та зобов'язаннями Сторін відповідно до ст. 18 «Мобільність працівників». Останнє передбачає збереження і покращення державами-членами згідно з підписаними договорами існуючих можливостей щодо зайнятості для українських громадян. При цьому Рада асоціації визначає відповідні зобов'язання щодо забезпечення українцям більш сприятливих умов доступу до профнавчання у державах-членах та в ЄС [7]. Із прийняттям безвізового режиму, хоча він і без права працевлаштування, можливості українців влаштуватися на роботу на Заході зростатимуть. Стосовно Росії, то враховуючи події на сході країни, ситуацію з

МІЖНАРОДНА ТРУДОВА МІГРАЦІЯ: ОСОБЛИВОСТІ, НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

анексією Криму, як з політичних і економічних, так і моральних причин, часто обумовлюють відмову наших громадян від працевлаштування у РФ. Згідно дослідження GFK-Україна, серед трудових мігрантів з України кількість тих, хто шукає роботу в Росії, зменшилась з 18 % у 2011 р. до 12 % в 2016 р. , одночасно з цим привабливість Польщі для наших співвітчизників зросла з 7 % у 2006 р., до 30 % на теперішній час [1].

В якості позитивних наслідків міграції населення з України можна зазначити: збільшення можливостей поширення в Україні європейських цінностей і норм моральної свідомості, розвитку відкритого і прогресивного суспільства, більш орієнтованого на здійснення інноваційних змін, розвиток підприємництва і бізнесу; трудові міграції зменшують напругу на внутрішньому ринку праці. До того ж, згідно досліджень фінансових надходжень, пов'язаних з міграцією, проведеного МОМ у 2015 р., перекази трудових мігрантів в Україну становлять майже половину бюджету домогосподарств, які мають довгострокових мігрантів, і 60 % бюджету тих, члени яких мають справу з короткостроковою трудовою міграцією. Майже 20 % довгострокових мігрантів мають інвестиційні наміри щодо вкладення коштів у певні сектори економічної діяльності в Україні – будівництво, туризм, роздрібна торгівля тощо [6, с. 13], що могло б стати відчутним ресурсом економічного розвитку країни.

Стосовно вікової категорії зазначимо, що українські трудові мігранти беруть участь у цьому процесі у більш зрілому віці , в середньому у 33–34 роки. При цьому довготерміновій міграції віддають перевагу особи більш продуктивного віку, 18–44 роки; люди старші 45 років, беруть активнішу участь у короткостроковій трудовій міграції, тоді як вікова група 30–44 років спрямована на довготермінову міграцію. Окрім того, зазначимо, що більшість у статевій структурі мігрантів з України складають жінки, при порівнянні з такими країнами як Латвія і Росія Україна є однією серед означених країн світу, що має найбільше жінок-мігрантів [5, с. 124].

Доцільно зазначити, що освітній рівень українських емігрантів є досить високим, із загальної їх чисельності 28,5 % мають вищу освіту, а 34,9 % – середню або середню спеціальну. Означені показники дуже високі порівнянно з розвиненими європейськими країнами, країнами-лідерами (наприклад, Іспанії, Італії, Греції, Португалії та ін.). Хоча загальновідомо, що освіта і досвід не завжди відповідають потребам ринку праці України або країни призначення. Під час міграції часто відбувається декваліфікація, при виконанні низькокваліфікованих робіт. Українські мігранти переважно зайняті: на будівництві (46 %); домашнім доглядом (18 %); в оптовій і роздрібній торгівлі (9 %), у сільському господарстві (11 %), промисловості (4 %), готельному і ресторанному бізнесі (4 %), діяльності транспорту і зв'язку (4 %), на ін. видах робіт (4%) [4, с. 122]. Хоча, відомі приклади, коли досвідчені

МІЖНАРОДНА ТРУДОВА МІГРАЦІЯ: ОСОБЛИВОСТІ, НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

вітчизняні фахівці за кордоном досягають значних успіхів у бізнесі, науковій сфері, кар'єрному рості, займають високі керівні посади.

Успішні і талановиті студенти також прагнуть покинути Україну і закінчити навчання там, де для цього створена відповідна матеріальна база, перспективи працевлаштування тощо. Лише у Польщі навчаються понад 50 тис. українських студентів і ця кількість збільшується. Відповідно, кількість професійних кадрів у країні скорочується. Лише Закарпатська обл. внаслідок міграції втратила третину населення. Окрім цього, як засвідчують дослідження, міграційні наміри населення Закарпатського регіону суттєво змінюються. Якщо раніше на зарубіжні заробітки їхали переважно молоді люди, то на сьогодні різко зросла кількість мігрантів середнього віку. У минулому році із Закарпаття на заробітки виїхало близько 1 млн. осіб.

У період проведення реформ країна зіткнулася з нестачею професійних кадрів з досвідом керування. Призначення на керівні посади іноземних фахівців, викликає в суспільстві певне невдоволення. Отже, проблема відпливу працівників з України – серйозна загроза, її ігнорування може завдати значної шкоди вітчизняній економіці, національній безпеці країни.

Стосовно питання чи хочуть західні країни бачити в себе українців, варто зазначити, що населення Європи старіє. Для того, щоб нація не вироджувалася, а хоча б зберігалась, потрібно кожній жінці народити хоч двоє дітей (вони замінять батька й матір), а відповідний індекс у Європі нижчий – близько 1,8 %. Окрім того, в європейських країнах бракує спеціалістів, адже своє населення мігрує до ін. країн. Так, з Польщі щорічно виїжджають від 2–2,4 млн. людей на роботу до Німеччини, Британії, країн Скандинавії. Якщо в Україні, наприклад, мінімальна заробітна плата становить приблизно 100 доларів, то в Польщі, – відповідно 2 тис. злотих, приблизно 500 євро, а в Німеччині – 1,5 тис. євро. Зрозуміло, що українці їдуть до Польщі, а поляки – далі на захід.

Коли мова йде про європейські країни, українці найчастіше виїжджають на роботу саме до Польщі та Чехії. Як повідомив представник Люблінського воєводства на конференції в Польщі на тему «Українські трудові мігранти як фактор стабільності економіки Польщі», поляки повинні зробити все для того, щоб українці не поїхали далі в Європу, а залишалися у Польщі. Польські політики стверджують, що Варшаві необхідні українські працівники і вони планують змінити законодавство, щоб заохотити українців не тільки працювати в Польщі, а й переїжджати туди родиною назавжди. Поляки засвідчують, що до 2050 р. їм потрібно буде мінімум 5 млн. українців на постійне місце проживання. Тобто йде боротьба за робочу силу і наша країна тут програє.

При цьому намір повернутися на Батьківщину мають близько 60 % заробітчан. Тривожним є те, що кількість українців, які вирішили не повертатися додому, майже вдвічі вища серед людей молодого віку, 18–29 років (30 %),

МІЖНАРОДНА ТРУДОВА МІГРАЦІЯ: ОСОБЛИВОСТІ, НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

порівняно з людьми старшого віку 45–65 років (16 %). І, менш зацікавлені повертатися в Україну жінки (54 %), порівняно з чоловіками (63 %). Менш охоче покидають заробітки і ті, хто походить із міст (51 %), ніж ті, хто походить із сіл (69 %) [5].

Згідно прогнозів, у 2050 р. відсоток населення, яке проживає в менш розвинених країнах, зросте майже вдвічі. Збільшиться відставання цих держав від більш розвинених за рівнем життя [3]. Отже, міграція з економічних причин зростатиме, а потреба в робочій силі розвинутих країн світу за рахунок власних ресурсів не буде задоволена. За оцінками експертів, для збереження чисельності населення на необхідному рівні до 2050 р. Європейським країнам необхідно 47,9 млн. мігрантів, а Росії – 24,9 млн. Щоб зберегти чисельність працездатного населення потрібно ще більше мігрантів – 79 млн. для ЄС і 35,8 млн. для Росії [4, с. 219]. За таких умов трудова міграція з України і особливо її західних областей зростатиме, що створює певні загрози, оскільки за прогнозами до 2030 р. чисельність населення України очікується на рівні 30 млн. осіб. [5, с. 123]. Недооцінка демографічного чинника тягне за собою відповідні негативні соціально-економічні, політичні наслідки, що дуже небезпечно при посиленні депопуляційних процесів у демографічному розвитку населення країни і об'єктивно вимагає відповідного державного втручання.

Ще одна закономірність міжнародної трудової міграції полягає в постійному збільшенні кількості людей, включених у процес міжнародної трудової міграції. При цьому масштаби трудової міграції з України збільшує її «ланцюговий» характер – вдале працевлаштування одного мігранта часто спонукає міграцію його родичів і знайомих. Останнє особливо стосується населення сільських територій, з розвинутими родинними зв'язками і груповим характером роботи чоловіків, трудових мігрантів [3]. Отже, велика частина українців, які працевлаштовані в країнах із значно вищими, ніж в Україні, заробітками і сподіваються на перспективи професійного та соціального росту, отримання можливостей постійного проживання, навряд чи повернуться в свою країну [1; 5]. Внаслідок масового виїзду українців за кордон в Україні з кожним роком меншає кількість працездатного населення і дефіцит Пенсійного фонду – 142 млрд. грн., який наповнювати складно. В країні витрати на дотації для пенсійного фонду більші, ніж на оборону, що свідчить про певну драматичність ситуації.

Обґрунтування отриманих результатів дослідження. В умовах глобалізації та євроінтеграції, активізації міжнародної трудової міграції населення України, зростає значення регулювання міграційних процесів, актуалізується завдання формування дієвої, ефективної як для трудових мігрантів, так і українського суспільства в цілому міграційної політики шляхом призупинення міграційних втрат та створення умов для зворотної міграції.

МІЖНАРОДНА ТРУДОВА МІГРАЦІЯ: ОСОБЛИВОСТІ, НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Призупинення міграційних втрат передбачає упровадження конкурентноздатної компенсаційної політики управління персоналом підприємств та організацій, поліпшення системи фінансового забезпечення наукових і освітніх установ як альтернативних заходів відтворення і збереження інтелектуального потенціалу суспільства, формування сприятливих умов ведення бізнесу, розв'язання житлових проблем, особливо для молодих працівників, створення нових робочих місць, зростання життєвого рівня населення.

Державна політика регулювання трудової міграції в Україні повинна бути спрямована на уповільнення цього процесу, утримання чисельності та структури населення на такому рівні, який може забезпечувати підтримку ефективного розвитку територій, всієї національної господарської системи. Державна трудовіміграційна політика має бути спрямована на дослідження прояву зворотної міграції; удосконалення інституціональної основи зміцнення економічної безпеки країни та її регіонів, зокрема тих, де обсяги трудової міграції набули загрозливого характеру; аналіз показників ефективності та втрат від трудової міграції; визначення її основних мотиваційних чинників і складових; оцінку внутрішньої мобільності економічно активного населення в умовах реформування економіки, виявлення причин, які створюють певні диспропорції в умовах зайнятості сільського і міського населення.

Нагальної уваги потребують питання, пов'язані зі забезпеченням обліку вітчизняних трудових мігрантів, працевлаштованих за кордоном, незважаючи на потужний «тіньовий» сектор міграції та нелегальне посередництво у забезпеченні міграції, велику чисельність «транзитних» мігрантів тощо; формування сприятливих умов для розвитку внутрішнього ринку праці, що може убезпечити країну від масового «відтоку мізків» та зростання безробіття економічно активного населення тощо; упровадження заходів щодо посилення правового захисту трудових мігрантів України, які працюють за кордоном (на основі приватно-правового регулювання); пріоритетним напрямом державної еміграційної політики повинні бути міждержавні угоди з країнами – потенційними споживачами вітчизняних заробітчан, засновані на міжнародних правих відносинах, які забезпечить відповідні гарантії працівникам-емігрантам; впровадження відповідних превентивних заходів щодо запобігання нелегальним трудовим міграціям, на основі коригування двосторонніх угод з основними країнами-«реципієнтами» стосовно використання міграційних квот, з урахуванням їх ефективності в регулюванні процесів трудової міграції, в свою чергу, з рештою країн доцільно укласти такі угоди; внесенням доповнень та уточнень у ті нормативно-правові акти, котрі цього потребують (до Законів України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», «Про імміграцію» тощо).

МІЖНАРОДНА ТРУДОВА МІГРАЦІЯ: ОСОБЛИВОСТІ, НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Висновки з дослідження і перспективи подальшого розвитку. Міжнародна трудова міграція виступає однією з важливих форм міжнародних економічних відносин і носить глобальний характер. Її розв'язання можливе за умови об'єднання зусиль усієї міжнародної спільноти.

Особливістю трудової міграції економічно активного населення України в сучасних умовах є орієнтація трудовіграційних процесів на користь європейських країн, що зумовлено геополітичними змінами, відкритістю вітчизняної економіки, впровадженням безвізового контролю євроінтеграційною спрямованістю економіки тощо. Це вимагає посилення взаємодії з країнами Європейського Союзу щодо поліпшення умов для легалізації українських трудових мігрантів, активізації співробітництва у сфері прикордонного контролю, управління процесами законної міграції, сприяння зворотній міграції, захисту прав трудових мігрантів.

Дії держави у відповідній сфері мають бути спрямовані передовсім на: створення умов для скорочення виїзду на заробітки за кордон; захист прав громадян, які працюють за кордоном; забезпечення більш сприятливих можливостей для їх працевлаштування в зарубіжних країнах; заохочення повернення мігрантів в Україну шляхом максимального використання результатів трудової міграції в інтересах національного розвитку. Така політика має формуватися на застосуванні широкого суспільного діалогу, що тільки й може забезпечити громадську підтримку; базуватися на точній та достовірній міграційній статистиці та наукових дослідженнях; реалізовуватися на основі чітко урегульованої діяльності урядових структур, органів місцевої влади, соціальних партнерів, неурядових організацій.

Список використаних джерел:

1. Гришко Л. Заробітчани: куди завгодно, тільки не на батьківщину [Електронний ресурс] / Л. Гришко. – Режим доступу: www.dw.de/заробітчани-куди-завгодно-тільки-не-на-батьківщину/a-4319163-1. – Назва з екрану. – Дата звернення 25.01.2018.
2. Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів [Електронний ресурс] : Конвенція Ради Європи від 24 листоп. 1977 р. № 93. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_307. – Назва з екрану. – Дата звернення 25.01.2018.
3. Капітан В. Трудова міграція як аспект проблеми зайнятості в Україні / В. Капітан // Ефективність державного управління. – 2012. – Вип. 32. – С. 474–481.
4. Кичак О. Ю. Трудова міграція українців Закарпаття на початку ХХІ століття та її культурно-побутові наслідки : монографія / О. Ю. Кичак. – Ужгород : Гражда, 2012. – 368 с.

5. Ляшенко О. Особливості трудової міграції України [Електронний ресурс] / О. Ляшенко, Ю. Шампанюк // Молодий вчений. – 2016. – № 4. – С. 121–125. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_4_32. – Назва з екрану. – Дата звернення 27.01.2018.

6. Малиновська О. А. Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи реагування / О. А. Малиновська. – Київ : НІСД, 2011. – 40 с.

7. Международная миграция и развитие [Електронний ресурс] : Доклад Генерального секретаря ООН. A/60/871. – Режим доступу: http://www.un.org/russian/esa/economic/a59_325.pdf. – Назва з екрану. – Дата звернення 27.01.2018.

References:

1. Hryshko, L. (2009). *Zarobitchany (workers abroad): Anywhere, but not at home*. [online] Available at : www.dw.de/заробітчани-куди-завгодно-тільки-не-на-батьківщину/a-4319163-1. [Accessed 25 January 2018]. Title from the screen.

2. *European Convention on the Legal Status of Migrant Workers* (1977, November 24), no. 93. [online] Available at : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_307. [Accessed 25 January 2018]. Title from the screen.

3. Kapitan, V. (2012). Labor migration as an aspect of the employment problem in Ukraine. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia [Effectiveness of public administration]*, issue 32, pp. 474–481.

4. Kychak, O.Yu. (2012). *Labor migration of the Transcarpathia Ukrainians at the beginning of the XXI century and its cultural and household effects: monography*. Uzhhorod : Grazhda.

5. Liashenko, O. (2016). Features of labor migration of Ukraine. *Molodyi vchenyi [Young scientist]*, no. 4. pp. 121–125. [online] Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_4_32. [Accessed 27 January 2018]. Title from the screen.

6. Malynovska, O.A. (2011). *Labor Migration: social consequences and ways of responding*. Kyiv : National Institute for Strategic studies.

7. Report of the Secretary-General of the United Nations. A/60/871. V: *International migration and development*. [online] Available at : http://www.un.org/russian/esa/economic/a59_325.pdf. [Accessed 27 January 2018]. Title from the screen.

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

ЛОГІСТИЧНІ ТА ВАЛЮТНІ РИЗИКИ В ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ

УДК 339.5

Ксендзук Валентина Віталіївна

кандидат економічних наук,

Житомирський державний технологічний університет,

Житомир, Україна,

ksiedzuk@ukr.net

ЛОГІСТИЧНІ ТА ВАЛЮТНІ РИЗИКИ В ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ

У статті обґрунтовано вплив логістичних і валютних ризиків на вибір потенційних закордонних контрагентів під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності торговельними підприємствами. Для досягнення поставленої мети застосовано загальнонаукові методи дослідження (метод аналізу та синтезу – для дослідження сутності трактування поняття ризиків; метод порівняння та статистичних спостережень – з метою виокремлення видів ризиків, які становлять найбільший вплив на етапі вибору та оцінки діяльності потенційних закордонних партнерів, метод порівняння – для характеристики логістичних і валютних ризиків у різних країнах світу на підставі аналізу статистичних даних). У ході дослідження розглянуто сутність поняття «ризиків» та обґрунтовано необхідність врахування як негативних, так і позитивних наслідків впливу ризику на зовнішньоекономічну діяльність торговельних підприємств, на підставі чого сформовано авторське визначення поняття «ризиків в зовнішньоекономічній діяльності». Зазначено, що врахування валютних і логістичних ризиків при виборі партнерів у зовнішній торговельній діяльності є важливим етапом пошуку нових зовнішніх контрагентів. Розглянуто основні статистичні показники (зміна валютного курсу української гривні по відношенню до іноземних валют країн світу та Індекс ефективності логістики (Logistics Performance Index)), які характеризують рівень валютних і логістичних ризиків у країнах світу, що є підставою для формування переліку країн – потенційних імпортерів/експортерів для конкретних українських суб'єктів господарювання, що здійснюють операції експорту та імпорту товарів, в частині пошуку та оцінки партнерів у зовнішній торгівлі.

Ключові слова: зовнішня торгівля, експорт, імпорт, валютні ризики, логістичні ризики, зовнішньоекономічна діяльність.

Ksiedzuk Valentyna, Candidate of Economics, Zhytomyr State Technological University, Zhytomyr, Ukraine

Logistic and exchange risks in the activities of foreign trade subjects

The impact of logistics and currency risks on the selection of potential foreign contractors in the implementation of enterprises foreign trade activities has been

grounded in the article. To achieve this goal, the general scientific methods of research were used (method of analysis and synthesis – to study the essence of the concept of risk interpretation; the method of comparison and statistical observations – in order to distinguish the types of risks that have the greatest impact on the stage of epy potential foreign partners activities selection and evaluation, the method of comparison – to characterize the logistics and currency risks in different countries of the world based on the statistical data analysis). The study examined the essence of the “risk” concept and the necessity of taking into account both negative and positive effects on the trade companies foreign trade activities risk, being the basis for the author’s “risks in foreign trade” definition. It is noted that currency and logistic risks when choosing partners in foreign trade activities is an important stage looking for new external counterparties. The main statistical indicators have been considered (the change of the exchange rate of the Ukrainian hryvnia against the foreign currencies of the countries of the world and the Logistics Performance Index), characterizing the level of currency and logistic risks in the countries of the world, being the basis for making a list of potential importers/exporters for specific Ukrainian business entities involved in goods export and import within searching and assessing foreign trade partners.

Key words: foreign trade, export, import, currency risks, logistic risks, foreign economic activity.

*Ксендзук Валентина Витальевна, кандидат экономических наук,
Житомирский государственный технологический университет, Житомир,
Украина*

Логистические и валютные риски в деятельности субъектов внешней торговли

В статье обосновано влияние логистических и валютных рисков на выбор потенциальных зарубежных контрагентов при осуществлении внешнеэкономической деятельности торговыми предприятиями. Для достижения поставленной цели применены общенаучные методы исследования (метод анализа и синтеза – для исследования сущности понятия рисков, метод сравнения и статистических наблюдений – с целью выделения видов рисков, которые составляют наибольшее влияние на этапе выбора и оценки деятельности потенциальных зарубежных партнеров, метод сравнения – для характеристики логистических и валютных рисков в различных странах мира на основании анализа статистических данных). В ходе исследования рассмотрена сущность понятия «риски» и обоснована необходимость учета как отрицательных, так и положительных последствий влияния риска на внешнеэкономическую деятельность торговых предприятий, на основании чего сформировано авторское определение понятия «риски во внешнеэкономической деятельности». Указано, что учет валютных и логистических рисков при выборе партнеров во внешней торговой деятельности является важным

ЛОГІСТИЧНІ ТА ВАЛЮТНІ РИЗИКИ В ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ

етапом поиска новых внешних контрагентов. Рассмотрены основные статистические показатели (изменение валютного курса украинской гривны по отношению к иностранным валютам стран мира и Индекс эффективности логистики (Logistics Performance Index)), характеризующих уровень валютных и логистических рисков в странах мира, является основанием для формирования перечня стран – потенциальных импортеров/экспортеров для конкретных украинских субъектов хозяйствования, осуществляющих операции экспорта и импорта товаров, в части поиска и оценки партнеров во внешней торговле.

Ключевые слова: внешняя торговля, экспорт, импорт, валютные риски, логистические риски, внешнеэкономическая деятельность.

Вступ. Відкриття зовнішніх ринків для суб'єктів малого та середнього бізнесу сприяє розвитку національної економіки, але разом з тим вимагає впровадження нових методик пошуку потенційних закордонних контрагентів. Розширення клієнтської бази підприємства передбачає врахування сукупності чинників, які впливатимуть на процес пошуку і оцінки торговельних партнерів на міжнародному ринку товарів і послуг. Зокрема, важливим аспектом є врахування ризиків, які виникають у зовнішньоекономічній діяльності на початковому етапі здійснення операцій експорту та імпорту товарів. Ідентифікація ризиків має на меті визначення причини їх виникнення з метою ефективного вибору методів управління ризиками, які повинні забезпечити мінімізацію, попередження виникнення або ж уникнення ризику в зовнішньоекономічній діяльності.

Ризик є одним з основних економічних явищ, яке впливає на діяльність кожного суб'єкта господарювання. Причинами виникнення такого ризику в зовнішньоекономічній діяльності можуть бути: зміна курсу валют, цін при купівлі-продажу товарів на ринку, відсоткових ставок, а також виникнення різних природних явищ, поведінка постачальників і покупців, зміни в законодавчій базі. Крім цього, наявність інформаційної асиметрії продукує непідготовленість суб'єкта господарювання до певних критичних ситуацій за відповідними сферами невизначеності. У зв'язку з цим, виникає необхідність врахування ризиків під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності підприємств з метою ефективного використання наявних обмежених ресурсів, нарощення капіталу та досягнення відповідної частки не лише на вітчизняних, а й на міжнародних ринках товарів і послуг, капіталу та праці.

Відповідно до даних статистичних спостережень Державної служби статистики України обсяг експорту товарів та послуг України у 2017 р. становив 52329,6 млн. дол. США, імпорту – 54 955,0 млн. дол. Порівняно із 2016 р. експорт збільшився на 16,0 %, імпорт – на 23,3 %. Негативне сальдо зовнішньоторговельного балансу становило 2 625,4 млн. дол. (у 2016 р.

ЛОГІСТИЧНІ ТА ВАЛЮТНІ РИЗИКИ В ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ

позитивне – 541,6 млн. дол.) [1].

Міжнародні потоки капіталу у вигляді інвестиційних вкладень в економіку країни станом в 2016 р. зменшилися на 11,22 % (з 40 725,4 млн. дол. станом на 2015 р. до 36 154,5 млн. дол. за 2016 р.), іноземні інвестиції з України в економіку інших країн в 2016 р. (6 315,2 млн. дол.) порівняно з 2015 р. (6 456,2 млн. дол.) зменшилися на 0,02 % [8].

Негативна тенденція розвитку ринку товарів і послуг та фінансового ринку України є одним з найважливіших індикаторів економічної та фінансової глобалізації, що супроводжується зростанням ризиків і створює необхідність у впровадженні функцій управління ризиками в діяльність підприємств, в тому числі тих, які здійснюють операції на зовнішніх ринках товарів і послуг.

Формулювання цілей статті. Метою здійснюваного дослідження є обґрунтування впливу логістичних та валютних ризиків на вибір потенційних закордонних контрагентів під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності торговельними підприємствами. Задля вирішення поставленої мети в статті окреслено завдання: розкрити сутність поняття «ризиків в зовнішньоекономічній діяльності» та обґрунтувати доцільність врахування валютних та логістичних ризиків при виборі партнерів в зовнішній торгівлі. Крім того, в межах здійснюваного дослідження розглянуто статистичні дані, які характеризують рейтинг країн світу в розрізі впливу валютних та логістичних ризиків, що має практичну цінність для суб'єктів господарювання в частині оцінки діяльності потенційних контрагентів у зовнішній торгівлі.

Методи дослідження. Під час написання статті застосовувалися загальнонаукові методи дослідження, за допомогою яких досягнуто мету та розкрито завдання у сфері ідентифікації та впливу ризиків на здійснення зовнішньоекономічної діяльності підприємства. Зокрема, для дослідження сутності поняття ризиків у діяльності суб'єктів зовнішньої торгівлі застосовувалися методи аналізу та синтезу з метою окреслення особливостей ризиків, які виникають у зовнішньоекономічній діяльності. З метою виокремлення видів ризиків, які становлять найбільший вплив на етапі вибору та оцінки діяльності потенційних закордонних партнерів, використано метод порівняння та статистичних спостережень. На підставі методу порівняння з'ясовано, які країни входять до переліку тих, підприємства яких найбільш піддаються впливу аналізованих видів ризиків.

Виклад основного матеріалу дослідження.

1. Сутність ризиків у зовнішньоекономічній діяльності. У словнику М. Банько (М. Ва́нко) ризик визначається як:

– «можливість, ймовірність того, що щось не вдасться, що діяльність буде мати неправильний характер (...);

– дія, пов'язана з будь-якою небезпекою, яка може мати несприятливі

ЛОГІСТИЧНІ ТА ВАЛЮТНІ РИЗИКИ В ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ

наслідки (...)» [11].

Серед дослідників поняття ризику описано двома способами:

– «концепція негативного ризику: ризик розуміється негативно (як загроза) – можливість недосягнення очікуваного ефекту;

– нейтральна концепція ризику: ризик розуміється нейтрально (як можливість);

– можливість отримання результату, який відрізняється від очікуваного» [13].

Польський дослідник Т. Т. Качмарек (Т. Т. Kaczmarek) у своєму дослідженні описує проблеми виникнення ризику в історичному аспекті, посилаючись на найперші спогади про ризики та загрози для здоров'я людей. Автор розкриває основні поняття, що розглядаються разом і часто навіть ідентифікуються, серед яких: невизначеність, незнання, випадковість, ненадійність, сумнівність, загрози. Він також розглядає визначення ризику, що описане в американській літературі, в якому ризик розглядається не лише з негативної сторони для діяльності підприємств, але й з врахуванням позитивних ефектів. Т. Т. Качмарек не погоджується з таким підходом, обґрунтовуючи свою критику тим, що «ризик в собі містить неотримання запрограмованих ефектів» [14].

Автор пропонує визначити ризик як «можливість виникнення невдачі та, зокрема, можливість виникнення подій, незалежних від діючого суб'єкта, які він не може точно передбачити і не може повністю запобігти їм, а також які – знижуючи корисні результати та / або збільшуючи витрати – забирають повністю або частково ознаку ефективності, корисності або економічності» [14].

У ході проведеного дослідження наукової літератури у сфері понятійно-категоріального апарату встановлено, що різні підходи науковців містять лише перелік видів ризиків, які розкривають особливості ведення зовнішньоекономічної діяльності підприємств. Зокрема, група науковців (Л. Маханець [5], М. Левченко [3], А. Свідерська [10]) звертає увагу на те, що необхідно класифікувати ризики в зовнішньоекономічній діяльності на групи залежно від виду діяльності (операційна, фінансова, інвестиційна, і т. д.)

А. П. Рум'янцев та Н. С. Рум'янцева ризики в зовнішньоекономічній діяльності поділяють на «ризики, пов'язані з вибором країни, з вибором партнера, з укладанням міжнародних господарських контрактів, із митним регулюванням, маркетингові, транспортні, комерційні» [9].

Н. Е. Петросян розглядає зовнішньоекономічну діяльність і класифікує «ризики на наступні види: ризики митні, комерційні, маркетингові (інформаційний, галузевий, інноваційний), надійність партнера, політичні, макроекономічні (внутрішня економіка країни, економіка країни-партнера, заборгованість). Також автор виокремлює у структурі ризиків п'ять основних груп: пов'язані з умовами контракту, щодо територіального положення, щодо етапу угоди, щодо можливості впливу на ризик,

ЛОГІСТИЧНІ ТА ВАЛЮТНІ РИЗИКИ В ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ

щодо процесу підписання угоди» [7].

Однак, вважаємо, що доцільно охарактеризувати сутність ризиків у сфері ведення зовнішньоекономічної діяльності. Зокрема, варто врахувати представлені тлумачення поняття «ризик» та окреслити ризик у зовнішньоекономічній діяльності з врахування його можливих як позитивних, так і негативних наслідків. Адже ризики можуть нести загрози, що мають негативне значення для зовнішньоекономічної діяльності, а також користь, яка позитивно впливатиме на експортно-імпорتنі операції. Наприклад, падіння валютного курсу національної валюти по відношенню до іноземної позитивно впливатиме на діяльність експортерів, які мають заборгованість від іноземних контрагентів. Натомість, така ж ситуація на валютному ринку негативним чином позначиться на результатах імпорتنих операцій.

У табл. 1 представлено авторський підхід до розуміння ризиків у зовнішньоекономічній діяльності.

Таблиця 1

Ризики: позитивні та негативні наслідки для зовнішньоекономічної діяльності підприємства

<i>Ризики в зовнішньоекономічній діяльності</i> – зміни, що відбуваються в діяльності підприємства під час виходу та функціонування на зовнішньому ринку товарів і послуг, які призводять до:			
<i>позитивних</i> наслідків таких змін (зростання вартості майна або доходів, зменшення суми зобов'язань або витрат)		<i>негативних</i> наслідків таких змін (зменшення вартості майна або доходів, збільшення суми зобов'язань або витрат)	

Запропонований підхід окреслює вплив ризиків на зовнішньоекономічну діяльність підприємств. Таким чином, для суб'єктів господарювання важливо враховувати як позитивні, так і негативні наслідки впливу ризиків на зміни в діяльності. Повертаючись до видів ризиків, які притаманні для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, варто підкреслити, що валютні та логістичні ризики є одними з основних детермінантів виходу на конкретний зовнішній ринок товарів і послуг. Адже під час вибору країни здійснення зовнішньої торгівлі, суб'єкт господарювання має провести аналіз та оцінку потенційних контрагентів, в тому числі ризиків, пов'язаних з діяльністю в частині співпраці з країною походження контрагентів. Тому доцільно розглянути валютні та логістичні ризики, які можуть виникати в українських суб'єктів господарювання під час виходу на зовнішні ринки товарів і послуг.

2. *Валютні ризики в зовнішньоекономічній діяльності.* Відповідно до МСФЗ 7 «Фінансові інструменти: розкриття інформації» [6], «валютний ризик (currency risk) – ризик того, що справедлива вартість або майбутні грошові потоки від фінансового інструмента коливатимуться внаслідок змін валютних

ЛОГІСТИЧНІ ТА ВАЛЮТНІ РИЗИКИ В ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ

курсів». Найчастіше у літературі зустрічаються наступні види валютного ризику: ризик, пов'язаний зі змінами обмінного валютного курсу, що впливають на статті балансу; ризик, що виникає при укладанні та виконанні зовнішньоекономічних контрактів; ризик, пов'язаний зі зміною обмінного валютного курсу на макроекономічному рівні та впливає на майбутній фінансово-економічний стан підприємства.

На рис. 1 представлено інтерактивну карту, яка відображає зміну вартості валют країн світу по відношенню до української гривні.

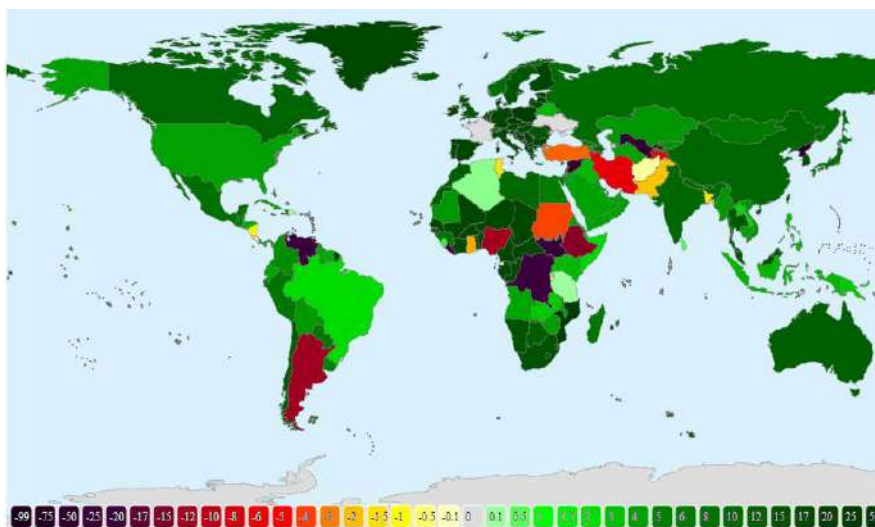

Рис. 1. Зміна вартості валют в країнах світу по відношенню до курсу національної валюти – української гривні (01.01.2017–01.01.2018 рр.). Джерело: [12]

Примітка: зелене забарвлення країни – підвищення курсу вартості валюти країни відносно української гривні; червоне забарвлення країни – знецінення курсу вартості валюти країни відносно української гривні

Валютний ризик є одним із видів ринкового ризику та виникає в результаті діяльності суб'єктів господарювання, що здійснюють операції на зовнішніх ринках в іноземній валюті. Врахування валютних ризиків у зовнішньоекономічній діяльності суб'єктів господарювання дозволяє здійснювати управління ризиками та застосовувати методи, які, в свою чергу, сприяють отриманню стабільного фінансового результату. На вибір потенційних контрагентів впливає економічна ситуація в країні, на ринок якої планується вихід. Адже пошук партнерів для ведення зовнішньоекономічної діяльності має враховувати аспект валюти контракту, яка в подальшому впливає на результат торговельної операції.

Щодо сучасної ситуації на валютному ринку України, як бачимо з рис. 1, національна валюта – українська гривня, знецінюється по відношенню до валют світу – долара США, євро. Для експортерів, з однієї сторони, складається

ЛОГІСТИЧНІ ТА ВАЛЮТНІ РИЗИКИ В ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ

позитивна ситуація, коли ризик зростання курсу валюти впливає на зростання експортного доходу. Однак, з іншої сторони збільшується вартість експортованого товару, що негативним чином позначається на конкурентоздатності українських підприємств на зовнішніх ринках товарів і послуг. Враховуючи той факт, що в Україні останні роки спостерігається негативне сальдо зовнішньоторговельного балансу, імпортери країни втрачають на девальвації валютного курсу української гривні. Таким чином, суб'єкти господарювання перед початком виходу на зовнішні ринки мають здійснити детальний аналіз валютного ризику та оцінку діяльності потенційних контрагентів з метою вибору оптимальних та ефективних методів управління валютними ризиками.

3. *Логістичні ризики в зовнішньоекономічній діяльності.* У науковій літературі «під логістичним ризиком розуміють небезпеку виникнення затримки в роботі ланцюга постачання, зрив постачання або порушення в роботі однієї або декількох ланок ланцюга. До найпоширеніших ризиків належать логістичні ризики, пов'язані із виконанням відповідних логістичних функцій під час виробництва, зберігання, маркування і упакування, консолідації і подрібнення, транспортування різними видами транспорту, документування, розрахунків, розподілення тощо» [4, с. 45].

Для оцінки країни з погляду її доступності та легкості здійснення транспортних перевезень використовується Індекс ефективності логістики (Logistics Performance Index). На рис. 2 представлено значення вище згаданого Індексу в країнах світу в 2016 р.

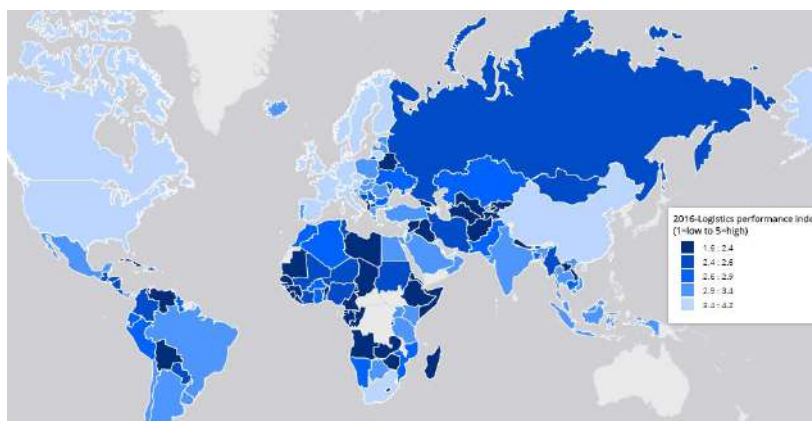

Рис. 2. Індекс ефективності логістики (LPI) в країнах світу в 2016 р. Джерело: [15]

За даним Індексом «країни оцінюються за п'ятибальною системою за декількома окремими характеристиками логістичної сфери, як-от: ефективність митної обробки вантажу, можливості організації міжнародних

ЛОГІСТИЧНІ ТА ВАЛЮТНІ РИЗИКИ В ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ

вантажовідправлень, ефективність місцевої логістичної інфраструктури, контроль і відстеження міжнародних вантажовідправлень, витрати на логістику всередині країни, своєчасність доставки вантажів у пункти призначення» [2].

За даними Світового банку перші місця в рейтингу за Індексом ефективності логістики займають: Німеччина, Люксембург, Швеція та Нідерланди. Натомість завершують список такі країни як: Екваторіальна Гвінея, Мавританія, Сомалі, Гаїті та Сирія. Варто зауважити, що Україна в даному рейтингу займає 80 місце і має недостатньо сприятливі умови в частині розвитку логістичної інфраструктури та міжнародних перевезень. Тому при виборі закордонних партнерів аналіз місця країни – потенційних контрагентів, має важливе значення в розрізі врахування та оцінки можливих непередбачуваних ситуацій та ризиків, що виникатимуть у сфері управління логістичних ланцюгами у зовнішній торгівлі.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Таким чином, у ході дослідження проаналізовано підходи в науковій літературі в частині трактування поняття «ризиків» та розглянуто класифікацію ризиків в зовнішньоекономічній діяльності. На підставі цього обґрунтовано доцільність розгляду ризиків як змін, що відбуваються в діяльності підприємства під час виходу та функціонування на зовнішньому ринку товарів і послуг, які призводять до як негативних, так і позитивних наслідків змін вартості майна або доходів, суми зобов'язань або витрат.

На етапі вибору партнерів у зовнішньоекономічній діяльності суб'єкти господарювання оцінюють валютні та логістичні ризики, що є важливим для застосування відповідних методів управління ризиками. Тому в ході дослідження розглянуто основні статистичні показники (зміна валютного курсу гривні по відношенню до іноземних валют та Індекс ефективності логістики), які доцільно аналізувати на етапі пошуку країни потенційних контрагентів. Проведене дослідження характеризує валютні та логістичні ризики з практичної сторони в сфері пошуку та оцінки партнерів у зовнішній торгівлі, на підставі чого дозволяє сформулювати перелік країн, які можуть розглядатися як потенційні імпортери/експортери для конкретних українських суб'єктів господарювання.

Список використаних джерел:

1. Зовнішньоторговельний баланс України у 2017 році, 14.02.2018 № 61/0/08.2вн-18 [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу: URL: www.ukrstat.gov.ua. – Назва з екрану. – Дата звернення 20.02.2018.

2. Індекс ефективності логістики 2016 – Німеччина знову в лідерах [Електронний ресурс] // Экономические известия. – Режим доступу: URL: <http://eizvestia.com/uk/ekonomika-ukr/full/366-indeks-efektivnosti-logistiki-2016->

ЛОГІСТИЧНІ ТА ВАЛЮТНІ РИЗИКИ В ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ

nimechchina-znovu-v-liderax. – Назва з екрану. – Дата звернення 14.02.2018.

3. Левченко М. О. Формування механізму управління ризиками у зовнішньоекономічній діяльності машинобудівних підприємств : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Левченко М. О. ; Хмельницький нац. у-т. – Хмельницький, 2013. – 249 с.

4. Мамчин М. М. Вплив логістичних ризиків на підвищення ефективності діяльності підприємств [Електронний ресурс] / М. М. Мамчин, О. А. Русановська. – 2011. – С. 45–51. – Режим доступу: URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/13816/1/8_45-51_Vis_720_Menegment.pdf. – Назва з екрану. – Дата звернення: 10.02.2018.

5. Маханець Л. Л. Моделювання ризику в зовнішньоекономічній діяльності : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.03.02 / Маханець Л. Л. ; КНЕУ. – Київ, 2002. – 20 с.

6. МСФЗ 7 «Фінансові інструменти: розкриття інформації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/929_007. – Назва з екрану. – Дата звернення 20.02.2018.

7. Петросян Н. Э. Основные риски внешнеэкономической деятельности российских компаний / Н. Э. Петросян // Известия ППТУ им. В. Г. Белинского. – 2011. – № 24. – С. 374–377.

8. Прямі інвестиції (акціонерний капітал) [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу: URL: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2014/zd/pik/pik_u/pik_rik_2014.html. – Назва з екрану. – Дата звернення 22.02.2018.

9. Рум'янцев А. П. Зовнішньоекономічна діяльність : навч. посіб. / А. П. Рум'янцев, Н. С. Рум'янцева. – Київ : Центр навч. літ., 2004. – 377 с.

10. Свідерська А. Поняття та класифікація ризиків у зовнішньоекономічній діяльності підприємства / А. Свідерська // Галицький економічний вісник. – Тернопіль : ТНТУ, 2014. – Т. 46, № 3. – С. 113–121.

11. Bańko M. (red.), Wielki słownik wyrazów obcych / red. M. Bańko. – Warszawa : PWN, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2010.

12. Forex map: display exchange rates changes over time on a world interactive map [Electronic resource]. – Mode of access: URL: <http://fxtop.com/en/forex-map.php>. – Last access 23.02.2018. – Title from the screed.

13. Jajuga K. Zarządzanie ryzykiem / red. K. Jajuga. – Warszawa : PWN, 2007.

14. Kaczmarek T. T. Zarządzanie ryzykiem w handlu międzynarodowym / T. T. Kaczmarek. – Warszawa : Difin, 2012.

15. The Logistics Performance Index, World Bank [Electronic resource]. – Mode of access: URL: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=LP.LPI.OVRL.XQ>. – Last access 23.02.2018. – Title from the screed.

References:

1. State Statistics Service of Ukraine. (2017). *Foreign Trade Balance of Ukraine in 2017, February 14, 2018, no. 61/0/08.2vn-18*, [online] Available at : URL: www.ukrstat.gov.ua. [Accessed 20 February 2018]. Title from the screen.
2. Logistics of the Efficiency Index 2016 – Germany again in the leaders. (2016). *Jekonomicheskie izvestija [Economic news]*, [online] Available at : URL: <http://eizvestia.com/uk/ekonomika-ukr/full/366-indeks-efektivnosti-logistiki-2016-nimechchina-znovu-v-liderax>. [Accessed 14 February 2018]. Title from the screen.
3. Levchenko, M.O. (2013). *Formation of risk management mechanism in foreign economic activity of machine-building enterprises*. D.Ed. Khmelnytskyi National University.
4. Mamchyn, M.M. (2011). *Influence of logistic risks on increasing the efficiency of enterprises*. [online] Available at: URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/13816/1/8_45-51_Vis_720_Menegment.pdf. [Accessed 10 February 2018]. Title from the screen.
5. Makhnats, L.L. (2002). *Modeling of risk in foreign economic activity*. D.Ed. Kyiv National Economic University.
6. *International standard for financial statements 7. Financial Instruments: Information Disclosures*. (2012). [online] Available at : URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/929_007. [Accessed 20 February 2018]. Title from the screen.
7. Petrosjan, N.Je. (2011). The main risks of foreign economic activities of Russian companies. *News of Penza V.G. Belinsky State Pedagogical University [Izvestija Penzenskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta imeni V. G. Belinskogo]*, no. 24, pp. 374–377.
8. State Statistics Service of Ukraine. *Direct investments (share capital)*. [online] Available at : URL: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2014/zd/pik/pik_u/pik_rik_2014.html. [Accessed 22 February 2018]. Title from the screen.
9. Rumiantsev, A.P. (2004). *Foreign Economic Activity: a manual*. Kyiv : Tsentr navchalnoi literatury.
10. Sviderska, A. (2014). Concept and classification of risks in the foreign economic activity of the enterprise. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk [Galician Economic Bulletin]*, Vol. 46, no. 3, pp. 113–121.
11. Bańko, M. Ed. (2010). *Wielki słownik wyrazów obcych*. Warszawa : PWN, Wydawnictwo Naukowe PWN.
12. *Forex map: display exchange rates changes over time on a world interactive map*. [online]. Available at : URL: <http://fxtop.com/en/forex-map.php>. [Accessed 23 February 2018]. Title from the screen.
13. Jajuga, K. Ed. (2007). *Zarządzanie ryzykiem*. Warszawa : PWN, 2007.

**ЛОГІСТИЧНІ ТА ВАЛЮТНІ РИЗИКИ В ДІЯЛЬНОСТІ
СУБ'ЄКТІВ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ**

14. Kaczmarek, T.T. (2012). *Zarządzanie ryzykiem w handlu międzynarodowym*. Warszawa : Difin.

15. World Bank. *The Logistics Performance Index*. [online] Available at : URL : <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=LP.LPI.OVRL.XQ>. [Accessed 23 February 2018]. Title from the screen.

© Ксендзук В. В., 2018

УДК 331.556

Манов Михайло Аркадійович
кандидат економічних наук,
Київський університет культури,
Київ, Україна,
michaelmanov1@gmail.com

ТРУДОВА МІГРАЦІЯ ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ РИНКУ ПРАЦІ

У статті наведено результати дослідження впливу трудової міграції на соціально-економічний розвиток України. Мета дослідження полягає у визначенні можливостей та загроз, пов'язаних із трудовою міграцією, та формулюванні механізмів, що сприятимуть інтеграції вітчизняного ринку праці з ринком праці ЄС. Дослідження проводилося шляхом опрацювання законодавства України, міжнародних конвенцій інших нормативних актів, наукових публікацій з питань трудових відносин і міграції, даних державної статистики. Головні результати і висновки. У результаті дослідження визначені причини, що обумовлюють активізацію трудової міграції, основні сфери зайнятості українців за кордоном. Дослідження показало, що головною причиною трудової міграції є брак робочих місць, низький рівень оплати праці. Проаналізовані поширені ризики порушення трудових і соціальних прав трудових мігрантів, такі як неофіційне працевлаштування, дискримінація в оплаті праці тощо. Визначені можливості та загрози, що відкриває трудова міграція для мігрантів і суспільства. Для людини робота за кордоном дозволяє, крім покращення фінансового стану, отримати нові знання, професійні навички досвід і, таким чином, підвищити власну вартість на ринку праці. Запропоновано механізм захисту трудових і соціальних прав українців, що працюють за кордоном. Мінімізації можливих негативних наслідків трудової міграції для суспільства сприятиме подальше зростання рівня оплати праці, розвиток малого і середнього бізнесу, покращення якості професійної підготовки. Реалізація запропонованих у статті механізмів сприятиме інтеграції українського ринку праці з єдиним ринком праці ЄС, що дозволить громадянам України однаково успішно реалізовувати свої професійні і кар'єрні амбіції як у власній країні, так і за кордоном.

Ключові слова: трудова міграція, ринок праці, заробітна плата, трудова дискримінація, конкурентна перевага.

Manov Mykhailo, Candidate of Economics, Kyiv University of Culture, Kyiv, Ukraine

Labor migration as a labor market transformer

The article presents the study results of the labor migration impact on the social and economic development of Ukraine. The purpose of the study is to identify

the opportunities and threats associated with labor migration and to formulate mechanisms that will facilitate the integration of the domestic labor market into the EU labor market. The study was conducted through the processing of the Ukrainian legislation, as well as international conventions of other normative acts, scientific publications on labor relations and migration, data of state statistics. As a result of the study, the reasons for the intensification of labor migration, the main areas of employment of the Ukrainians abroad are determined. The research showed that the main reason for labor migration is the lack of jobs and low wages. The common risks of migrant workers labor and social rights violation, such as informal employment, discrimination in wages, etc. are analyzed. The research identified opportunities and threats for migrants and society caused by the labor migration. More over, working abroad allows an individual not only to improve the financial position, but also to get new knowledge and obtain professional skills, thus, increasing his own value in the labor market. The labor and social rights protection mechanism of the Ukrainians working abroad is offered. Further wage level increase, the development of small and medium-sized businesses, and the vocational training quality improvement will contribute to minimizing the possible negative consequences of labor migration for the society. The implementation of the mechanisms proposed in the article will contribute to the integration of the Ukrainian labor market into the EU's single labor market, allowing Ukrainian citizens to equal successfully realization of their professional and career ambitions both in their own country and abroad.

Key words: labor migration, labor market, wages, labor discrimination, competitive advantage.

Манов Михаил Аркадьевич, кандидат экономических наук, Киевский университет культуры, Киев, Украина

Трудовая миграция как фактор трансформации рынка труда

В статье приводятся результаты исследования влияния трудовой миграции на социально-экономическое развитие Украины. Цель исследования заключается в определении возможностей и угроз, обусловленных трудовой миграцией и формулировании механизмов, которые будут способствовать интеграции украинского рынка труда в европейский. Исследование проводилось путем изучения законодательства Украины, международных конвенций и других нормативных актов, научных публикаций по проблематике трудовых отношений и миграции, данных государственной статистики. Основные результаты и выводы. В результате исследования определены причины, обуславливающие трудовую миграцию, основные сферы занятости украинцев за границей. Исследование показало, что главной причиной трудовой миграции является дефицит рабочих мест, низкий уровень оплаты труда. Проанализированы распространенные риски нарушения трудовых и социальных прав трудовых мигрантов, такие как неофициальное трудоустройство, дискриминация в оплате

труда и т. д. Определены возможности и угрозы трудовой миграции для мигрантов и общества. Человеку работа за границей позволяет, кроме улучшения финансового положения, получить новые знания, профессиональные умения и опыт и, таким образом, повысить собственную стоимость на рынке труда. Предложен механизм защиты трудовых и социальных прав украинцев, работающих за границей. Минимизации возможных негативных последствий трудовой миграции будет способствовать дальнейшее повышение уровня оплаты труда, развитие малого и среднего бизнеса, улучшение качества профессиональной подготовки. Реализация предложенных в статье механизмов будет способствовать интеграции украинского рынка труда с единым рынком труда ЕС, что позволит гражданам Украины одинаково успешно реализовывать свои профессиональные и карьерные амбиции как в своей стране, так и за границей.

Ключевые слова: трудовая миграция, рынок труда, заработная плата, трудовая дискриминация, конкурентное преимущество.

Вступ. Складна соціально-економічна ситуація обумовлює активізацію трудової міграції громадян України. Водночас поглиблення процесу євроінтеграції сприяє відкриттю ринків праці ряду держав-членів ЄС для українців. Трудова міграція відкриває нові можливості і водночас несе загрози соціально-економічному розвитку держави і суспільства. Результати їх аналізу наведені в статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Проблема, висвітлена у статті є предметом досліджень багатьох вчених, зокрема економістів, соціологів, демографів. Найбільше значення мають дослідження Е. Лібанової [3], В. Онікієнко [4], Ю. Карягіна [2] та ін., які розкривають сутність проблемних питань та пропонують шляхи їх вирішення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Динамічність і складність політичних і соціально-економічних процесів в Україні та світі, їх багатоаспектний вплив на трудову міграцію потребують продовження наукових досліджень, присвячених пошуку засобів мінімізації ризиків, пов'язаних із трудовою міграцією і механізмів, спрямованих на використання можливостей.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у вивченні чинників, що сприяють трудовій міграції, її впливу на соціально-економічний розвиток держави, визначенні механізмів інтеграції вітчизняного ринку праці в європейський.

Виклад основного матеріалу. Взагалі людям притаманна схильність до пізнання навколишнього світу, пошуку кращих умов для життя. Власне мабуть це і спонукало наших пращурів мігрувати світом і колонізувати усі континенти

(крім Антарктиди). Міграційні процеси відбуваються протягом всієї історії людства. У даному дослідженні розглядаються соціально-економічні аспекти трудової міграції, тобто переміщення працездатних осіб за кордон з метою працевлаштування на певний термін.

Згідно з приблизними експертними оцінками у даний час за кордоном працюють понад 5 млн. українців. Традиційно, ще з часів СРСР, багато українців працює в Російській Федерації. Протягом останніх років потоки трудової міграції українців змінилися на користь країн Євросоюзу. Так, тільки у Польщі нині працює близько 1,5 млн. українців.

Досить специфічною є освітньо-кваліфікаційна структура трудової міграції. Лише незначна частина мігрантів з України складається з кваліфікованих спеціалістів з вищою освітою – науковців, інженерів, лікарів, програмістів. За даними дослідження переважна більшість українських заробітчан працевлаштовується за кордоном на посади, що вимагають низько кваліфікованої фізичної праці у таких галузях як:

- будівництво – робочі професії (плиточники, муляри, сантехніки, електромонтажники, підсобні робочі тощо);
- харчова промисловість – робочі професії (технологічні процеси, мийка, фасування тощо);
- робота на дому – прибирання, догляд за хворими людьми тощо;
- сільське господарство – польові роботи, збирання врожаю тощо;
- індустрія гостинності – кухарі, офіціанти, мийники посуду, покоївки, екскурсоводи для україномовних та російськомовних туристів тощо.

Українські трудові мігранти часто стикаються з випадками дискримінації, порушення трудових і соціальних прав, зокрема:

– потрапляння у трудове «рабство». Як правило такі випадки мають місце, коли недобросовісні посередники та (або) роботодавці запрошують українців без належного дозволу на роботу. У таких працівників можуть відібрати документи після перетину кордону. Часто людей розміщують у непридатних для проживання умовах, змушують важко працювати за мізерну заробітну плату. Не маючи документів, люди не можуть себе захистити;

– неофіційне працевлаштування. Має місце коли недобросовісні роботодавці протизаконно заощаджують на сплаті податків, соціальному страхуванні українських працівників. У результаті трудові мігранти позбавлені соціального захисту, у будь-який час можуть втратити роботу. При неофіційному працевлаштуванні трудові мігранти не мають законних можливостей щодо захисту своїх прав;

– дискримінація щодо оплати та умов праці. Доволі поширеною є практика виплати українцям меншої заробітної плати ніж їхнім колегам – громадянам відповідної країни за аналогічну роботу. Також умови праці

трудомих мігрантів гірші. Найчастіше такі випадки трапляються у невеликих приватних підприємствах;

– порушення соціальних прав. Українці як правило мають менший соціальний «пакет» порівняно з їхніми колегами – громадянами країни. Це стосується, наприклад, оплати роботодавцями медичного страхування, відпусток тощо.

Зазначимо, що рівність трудових і соціальних прав громадян та трудових мігрантів захищена міжнародним правом, зокрема директивами ЄС, конвенцією Міжнародної організації праці, міждержавними угодами, національним законодавством більшості країн.

Незважаючи на ризики порушення трудових і соціальних прав велика кількість громадян України, особливо молоді, прагнуть працевлаштуватися за кордоном, переважно в країнах ЄС. У зв'язку з цим виникають питання: що спонукає українців до роботи за кордоном і наскільки країни ЄС зацікавлені приймати заробітчани з України?

На нашу думку, головним внутрішнім чинником активізації трудової міграції протягом 2014–2017 рр. є складна політична та соціально-економічна ситуація в державі, наслідком чого є високий рівень безробіття, особливо серед молоді, погіршення рівня життя широких верств населення. Так, за даними Державної служби статистики України порівняно з 2013 р. відбулося значне зменшення реальної заробітної плати у народному господарстві [4] (рис. 1).

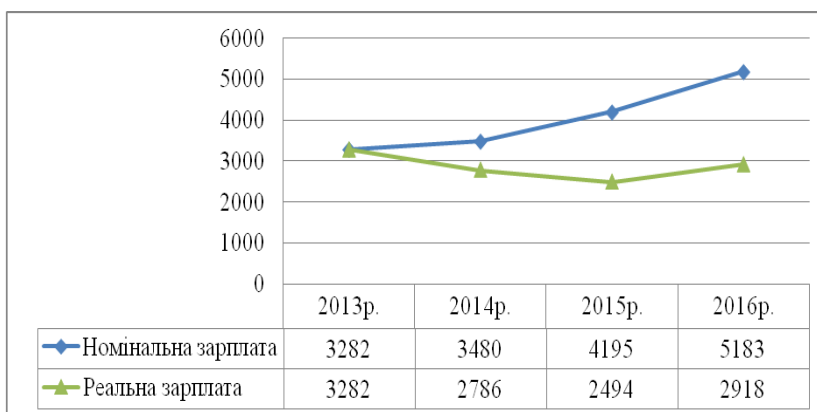

Рис. 1. Номінальна і реальна середньомісячна заробітна плата у народному господарстві України за 2013–2016 рр. (грн.)

З наведеного графіка бачимо, що високий рівень інфляції, який за даними Держстату України становив у 2014 р. 24,9 %, у 2015 р. – 43,3 %, у 2016–2017 рр. відповідно – 12,4 % та 13,7 % [4], «з’їдає» зростання номінальної заробітної плати.

Поставимо питання наскільки готові країни Євросоюзу приймати українських трудових мігрантів, чи зацікавлені в цьому політичні кола, бізнес, громадськість? Адже в даний час питання прийому біженців, зокрема з Сирії, Лівії, викликає гостру дискусію в країнах Євросоюзу.

Безумовно провідні країни ЄС відчують потребу у додатковій робочій силі. Так, економічний підйом ФРН починаючи з 1950-х рр. значною мірою був пов'язаний із залученням трудових мігрантів з Італії (1950-ті рр.), колишньої Югославії (1960-ті рр.), Туреччини (починаючи з 1970-х рр.). Аналогічна політика застосовувалася Великою Британією та Францією, які приймали трудових мігрантів і надавали громадянство мешканцям колишніх колоній. Сьогодні брак трудових ресурсів відчуває Польща.

Взагалі протягом останніх десятиліть у країнах Євросоюзу проводиться політика мультикультурності, спрямована на адаптацію і соціально-економічну інтеграцію мігрантів. Порівняно з трудовими мігрантами з країн Азії та Африки українці мають у цілому кращу освіту, культурно і ментально близькі народам Європи. Практика свідчить, що українці швидко опановують мову країни перебування, добре адаптуються до умов праці, активно включаються у соціум. Тому, на нашу думку, в Євросоюзі не повинно існувати суттєвих заперечень проти залучення української робочої сили. Звичайно, потрібно враховувати, що помітна частина населення країн Євросоюзу апріорі негативно ставиться до трудових мігрантів, вбачаючи в них конкурентів на ринку праці, джерело соціальної напруги в суспільстві.

Що стосується ставлення бізнесу, то, наприклад, власники готелів і ресторанів охоче приймають на роботу молодих українців, вбачаючи у цьому можливість отримання наступних конкурентних переваг:

- достатньо кваліфікована робоча сила. Більшість мають фахову освіту кваліфікованих працівників (кухарів, кондитерів, барменів, офіціантів) і вище, певний досвід роботи в готельно-ресторанному бізнесі;

- невибагливість до умов праці. Українці дорожать робочим місцем і не зважають на важкі умови праці, надурочну роботу, обмеження вихідних днів тощо;

- економія витрат на утримання робочої сили. Працедавці часто виплачують українцям меншу заробітну плату, ніж громадянам власної країни за однакову роботу, заощаджують на додаткових виплатах, медичному та соціальному страхуванні тощо;

- працівники зі знанням української та російської мов корисні при обслуговуванні гостей з країн колишнього СРСР.

Звичайно, наведені конкурентні переваги при використанні праці українських трудових мігрантів є актуальними не лише для підприємств індустрії гостинності, а й для ін. галузей.

Трудова міграція може відкривати нові можливості і водночас нести загрози як безпосередньо мігрантам, так і суспільству (державі). Так, працевлаштування за кордоном відкриває перед українцями такі можливості:

- покращити рівень життя за рахунок вищої оплати праці за кордоном;
- підвищити кваліфікаційний рівень, отримати новий професійний досвід і навички;
- оволодіння іноземною мовою (мовами);
- у кінцевому підсумку – збільшення власної вартості на ринку праці, можливостей кар'єрного росту як за кордоном, так і в Україні.

Водночас заробітчани приймають на себе ризики, пов'язані з тривалим перебуванням окремо від родини, в іншому культурному і мовному середовищі, можливим порушенням їхніх трудових і соціальних прав з боку іноземних роботодавців тощо.

У короткостроковій перспективі трудова міграція сприяє пом'якшенню негативних наслідків нинішньої соціально-економічної кризи за рахунок зменшення рівня безробіття, фінансового навантаження на соціальні фонди, покращенню платіжного балансу держави за рахунок переведення частини заробленої заробітчанами іноземної валюти в Україну. Але при цьому вже відчуваються негативні наслідки трудової міграції, зокрема вилучення з вітчизняного ринку праці частини кваліфікованих, найбільш мотивованих кадрів. На нашу думку, найбільша користь від працевлаштування за кордоном буде відчутна, коли більшість трудових мігрантів повернеться до України з новими знаннями і вміннями. Звичайно якась частина українців отримає іноземне громадянство і вже не повернеться. Наскільки великою буде ця частка залежить від ефективності реформ і внутрішньої політичної та соціально-економічної ситуації в Україні.

Взагалі трудову міграцію українців до країн ЄС, на нашу думку, можна розглядати як етап на шляху інтеграції вітчизняного та європейського ринків праці. Досвід країн Східної Європи свідчить, що після вступу до ЄС значна кількість їх громадян користується можливостями вільного працевлаштування в межах Євросоюзу. Наприклад, у Польщі масова трудова міграція до Німеччини та ін. країн Західної Європи сприяла загальному зростанню вартості праці, особливо кваліфікованої, що зробило польський ринок привабливим для іноземців, зокрема українців.

Звичайно, трудову міграцію недоцільно і непотрібно будь-яким чином адміністративно обмежувати. У той же час, було б корисним запровадження механізмів, спрямованих на використання можливостей та мінімізацію загроз, пов'язаних із трудовою міграцією. Зазначені механізми мають бути спрямованими, по-перше, на покращення умов праці і життя українських заробітчан за кордоном, а по-друге – розвитку вітчизняного ринку праці, що сприятиме скороченню трудової міграції.

На нашу думку, механізм захисту трудових і соціальних прав українців, що працюють за кордоном може складатися з 3-х рівнів:

1. Підтримка трудових мігрантів з боку держави за напрямками:

– підписання та ратифікація міжнародних конвенцій та угод з питань регулювання трудової міграції;

– укладання та ратифікація міждержавних угод щодо тимчасового працевлаштування українських громадян. Наприклад, у 2016 р. укладена Угода про тимчасове працевлаштування українських будівельників в Ізраїлі, яка передбачає надання трудовим мігрантам захисту їхніх прав на рівні з громадянами країни;

– надання консульськими установами України правової, консультативної та іншої допомоги трудовим мігрантам.

2. Підтримка трудових мігрантів громадськими організаціями. Насамперед роль громадських організацій вбачаємо у інформуванні майбутніх мігрантів щодо особливостей праці і життя у відповідних країнах, наданні консультацій стосовно укладанні трудових контрактів, налагодженні співпраці з іноземними громадськими організаціями та профспілками.

3. Самоорганізація мігрантів у профспілкові організації, створені за законодавством країн перебування. Як відомо, профспілковий рух є найбільш дієвим і ефективним захисником прав трудящих. Самоорганізація українських трудових мігрантів у профспілкову організацію вже на порядку денному. Так, у 2016 р. заснована Міжгалузева профспілка українських працівників у Польщі, Головою якої був обраний професор Ю. Карягін. Вступ українських працівників до первинних організацій профспілки дозволяє поширити на них існуючі у Польщі механізми захисту трудових і соціальних прав.

Реалізація запропонованого механізму матиме позитивні наслідки для трудових мігрантів, а саме:

– мінімізація ризиків порушення трудових і соціальних прав з боку недобросовісних роботодавців;

– підвищення рівня оплати праці, покращення умов праці;

– сприяння гармонізації відносин з колегами по роботі;

– сприяння покращенню суспільного ставлення до українських трудових мігрантів як таких, що чесно конкурують, а не вдаються до демпінгу на ринку праці, добросовісно сплачують податки, дотримуються законодавства країни перебування.

Розвиток вітчизняного ринку праці, зокрема створення нових робочих місць, зростання рівня оплати праці, безпосередньо залежить від успішності реформ в Україні. У контексті впливу на трудову міграцію, вбачаємо позитивний вплив таких заходів:

– збільшення мінімального розміру оплати праці. Зростання мінімальної заробітної плати до 3 200 грн. на місяць з січня 2017 р. та її подальше

підвищення сприяло загальному росту заробітної плати. Так, за даними Держстату, якщо середня заробітна плата в народному господарстві в січні 2017 р. становила 6 008 грн., то у листопаді – вже 7 479 грн. [1], тобто за 11 місяців номінальна зарплата зросла на 24,5%. По мірі наближення рівня оплати праці в Україні до показників країн Східної Європи можна очікувати зменшення обсягів трудової міграції;

– розвиток малого і середнього бізнесу як результат покращення інвестиційного клімату, обмеження адміністративного і податкового тиску на підприємців. Можна очікувати, що за наявності відповідних умов частина трудових мігрантів інвестуватимуть зароблені за кордоном кошти у створення власного бізнесу в Україні;

– підвищення якості освіти, навчання та підвищення кваліфікації працівників. Висока кваліфікація, володіння актуальними теоретичними знаннями та практичними навичками, знання іноземних мов значно підвищують цінність працівника для роботодавця.

Висновки. Сьогодні працевлаштування українців за кордоном стало масовим явищем. Об'єктивні життєві обставини спонукають мільйони наших співвітчизників, в першу чергу молодь, шукати роботу за кордоном, переважно в країнах – членах ЄС. Більшість українців за кордоном працевлаштовується за робочими спеціальностями у будівництві, харчовій промисловості, сільському господарстві, домашніх роботах (прибирання, догляд за літніми людьми тощо) та індустрії гостинності.

Взагалі трудова міграція має як позитивні, так і негативні наслідки. Так, позитивними наслідками для держави є зменшення рівня безробіття, зростання валютних надходжень, а у більш віддаленій перспективі (після повернення трудових мігрантів) – зростання рівня кваліфікації та фахових знань працівників, продуктивності праці в народному господарстві. Водночас негативними наслідками є вилучення з ринку праці амбітних, кваліфікованих працівників, отримання частиною трудових мігрантів іноземного громадянства.

Людина очікує від роботи за кордоном покращення матеріального стану, отримання нових знань і професійних навичок, оволодіння іноземною мовою. Це сприятиме зростанню його вартості на ринку праці. На жаль, багато українців за кордоном стикаються з дискримінацією, порушенням їхніх трудових і соціальних прав. Ризики, насамперед, пов'язані із діями недобросовісних роботодавців та посередників, які неофіційно працевлаштовують українців, що часто призводить до надмірної експлуатації, дискримінації при оплаті праці, неналежних умов праці та побуту тощо.

На часі запровадження механізмів, які мають сприяти використанню можливостей та мінімізації загроз, пов'язаних із трудовою міграцією. Зокрема, пропонується запровадити механізм захисту трудових і соціальних прав українців, які працюють за кордоном. Запропонований механізм включає участь

держави, що полягає у застосуванні міждержавних угод, щодо тимчасового працевлаштування українських громадян, громадських організацій та самоорганізацію трудових мігрантів. Позитивний вплив на трудову міграцію і трудові відносини в цілому матиме наближення рівня заробітної плати в народному господарстві до середньоєвропейського, розвиток малого і середнього бізнесу.

Реалізація запропонованих механізмів сприятиме інтеграції українського ринку праці з єдиним ринком праці ЄС, що дозволить громадянам України однаково успішно реалізовувати свої професійні і кар'єрні амбіції як у власній країні, так і за кордоном.

Список використаних джерел:

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua. – Назва з екрану. – Дата звернення 17.01.2018.
2. Карягін Ю. О. Українське суспільство: сучасність і політичні цінності : монографія / Ю. О. Карягін. – Київ : КНУКіМ, 2016. – 228 с.
3. Лібанова Е. М. Соціальні проблеми модернізації української економіки / Е. М. Лібанова // Демографія та соціальна економіка. – 2012. – № 1. – С. 5–22.
4. Онікієнко В. В. Ринок праці та соціальний захист населення України: ретроаналіз, проблеми, шляхи вирішення : [наук.-аналіт. монографія] / В. В. Онікієнко // Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи НАН України. – Київ, 2013. – 456 с.

References:

1. State Statistics Service of Ukraine. [online] Available at : www.ukrstat.gov.ua. [Accessed 17 January 2018]. Title from the screen.
2. Karyagin, Y.O. (2016) *Ukrainian society: modernity and political values : Monography*. Kyiv : Kyiv National University of Culture and Arts.
3. Libanova, E.M. (2012) Social problems of modernization of the Ukrainian economy. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika [Demography and Social Economy]*, no. 1, pp. 5–22.
4. Onikienko, V.V. (2013) *Labor market and social protection of Ukraine's population: retrospective analysis, problems, solutions. Scientific-analytical Monography*. Kyiv : M. V. Ptukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine.

УДК 614.84 : 368.11] (438) "19"

Bednaruk Waldemar

Dr. hab., profesor nadzwyczajny,

Katedra Historii Ustroju i Prawa,

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II,

Lublin, Polska,

wbednaruk@kul.lublin.pl

CZYNNIKI WPŁYWAJĄCE NA ILOŚĆ POŻARÓW W POLSCE CZASÓW WIELKIEGO KRYZYSU GOSPODARCZEGO

Celem artykułu jest zbadanie czynników, które wpłynęły na sytuację pożarową w Polsce w okresie międzywojennym. Oprócz czynników naturalnych i technicznych, których znaczenie malało wraz z rozwojem nowych technologii wznoszenia budowli, ogromny i z czasem coraz większy wpływ na kwestię ilości wybuchających pożarów miała działalność człowieka. Z jednej strony samych ubezpieczonych, którzy powodowali znaczną ilość pożarów, z drugiej zaś zakładów ubezpieczeniowych, kreujących poprzez swoją politykę określone zachowania właścicieli polis ubezpieczeniowych. Polityka tego ubezpieczyciela w połączeniu z aktualną sytuacją gospodarczą miała największy wpływ na zachowania ubezpieczonych w całym okresie istnienia Polski międzywojennej. Pytaniem otwartym pozostaje kwestia na ile świadomie ta polityka była kształtowana. Sytuacja gospodarcza kraju nie mogła pozostać i nie pozostała bez wpływu na rynek ubezpieczeń. Z jednej strony ubezpieczyciele zaczęli się borykać z wielką liczbą obywateli, którzy nie byli w stanie podołać obowiązkowi opłacania składek z tytułu przymusowych ubezpieczeń, o dobrowolnych już nie wspominając. Z drugiej zaś brak tego czynnika zabezpieczającego przed wyłudzeniami w postaci wysokiej inflacji nie chronił już zakładu tak jak jeszcze kilka lat wcześniej. Czynniki ludzki wywierał największy wpływ na ilość pożarów w okresie wielkiego kryzysu gospodarczego. Głównymi metodami badań była historyczna, statystyczna metoda i metoda analizy.

Słowa kluczowe: Polska w okresie międzywojennym, ubezpieczenia, rynek nieruchomości, Powszechny Zakład Ubezpieczeń Wzajemnych.

Беднарук Вальдемар, доктор габілітований, професор, кафедра історії політики та права, Люблінський католицький університет Іоанна Павла II, Люблін, Польща

Фактори, що впливають на кількість пожеж у Польщі під час Великої економічної кризи

Метою статті є дослідження факторів, що вплинули на пожежну ситуацію у Польщі в міжвоєнний період. Окрім природних і технічних факторів, значення

ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА КІЛЬКІСТЬ ПОЖЕЖ У ПОЛЬЩІ ПІД ЧАС ВЕЛИКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

яких зменшилася з розвитком нових технологій зведення будівлі, величезна і подальша діяльність людини все більше впливає на питання про кількість вибухонебезпечних пожеж. З одного боку, самі застраховані, які викликали значну кількість пожеж, а з іншого – страхові компанії, створюючи за допомогою своєї політики конкретну поведінку власників страхових полісів. Політика страхування в поєднанні з поточною економічною ситуацією мала найбільший вплив на поведінку страхувальника протягом усього існування міжвоєнної Польщі. Відкритим залишається питання, наскільки усвідомлено ця політика була сформованою. Економічна ситуація в країні не могла не впливати на страховий ринок. З одного боку, страховики почали боротися з великою кількістю громадян, які не могли здійснювати обов'язкові виплати за примусове страхування, не кажучи вже про добровільність. З іншого боку, відсутність фактора, що запобігав би втратам від високої інфляції, не захищав вже установу так, як кілька років раніше. Людський фактор мав найбільший вплив на кількість пожеж під час великої економічної кризи. Головними методами дослідження стали історичний, статистичний та метод аналізу.

Ключові слова: Польща в міжвоєнний період, страхування, ринок нерухомості, Універсальний інститут взаємного страхування.

Bednaruk Waldemar, Dr. hab., Associate Professor, Department of History of Law and Law, The John Paul II Catholic University of Lublin, Lublin, Poland

Factors affecting the amount of fires in Poland during the Great Economic Crisis

The purpose of the article is to study the factors that influenced the fire situation in Poland during the interwar period. In addition to the natural and technical factors, the importance of which has diminished with the development of new building technologies, huge and further human activities are increasingly affecting the issue of the explosive fires number. On the one hand, the insured people themselves caused a significant number of fires, and, on the other – these were insurance companies, using their policies to create a concrete behavior of the insurance policyholders. The policy of insurance combined with the current economic situation had the greatest impact on the policyholder's behavior throughout the period of interwar Poland existence. There still remains the question how well the policy has been formed. The economic situation in the country could not but affect the insurance market. On the one hand, insurers began to struggle with a large number of citizens not been able to enforce compulsory insurance payments, let alone voluntary insurance. On the other hand, the absence of the factor preventing losses caused by high inflation did not protect the institution as it had been a couple of years before. The human factor had the greatest impact on the number of fires during the major economic crisis. The main methods of research were historical, statistical, and analysis methods.

ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА КІЛЬКІСТЬ ПОЖЕЖ У ПОЛЬЩІ ПІД ЧАС ВЕЛИКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

Key words: Poland in the interwar period, insurance, real estate market, Universal Mutual Insurance Institute.

Беднарук Вальдемар, доктор габілітований, професор, кафедра історії політики і права, Люблінський католицький університет Іоанна Павла II, Люблін, Польща

Факторы, влияющие на количество пожаров в Польше во время Великого экономического кризиса

Целью статьи является исследование факторов, повлиявших на пожарную ситуацию в Польше в межвоенный период. Кроме природных и технических факторов, значение которых уменьшилось с развитием новых технологий возведения строений, огромная и дальнейшая деятельность человека все больше влияет на вопрос о количестве взрывоопасных пожаров. С одной стороны, сами застрахованные, которые вызвали значительное количество пожаров, а с другой – страховые компании, создавая с помощью своей политики конкретное поведение страхователей. Политика страхования в сочетании с текущей экономической ситуацией имела наибольшее влияние на поведение страхователя в течение всего существования межвоенной Польши. Открытым остается вопрос, насколько осознанно эта политика была сформированной. Экономическая ситуация в стране не могла не влиять на страховой рынок. С одной стороны, страховщики начали бороться с большим количеством граждан, которые не могли осуществлять обязательные выплаты за принудительное страхование, не говоря уже о добровольности. С другой стороны, отсутствие фактора, предотвращало бы потери от высокой инфляции, не защищало уже учреждение так, как несколько лет раньше. Человеческий фактор имел наибольшее влияние на количество пожаров во время большого экономического кризиса. Главными методами исследования стали исторический, статистический и метод анализа.

Ключевые слова: Польша в межвоенный период, страхование, рынок недвижимости, Универсальный институт взаимного страхования.

Wprowadzenie. Oprócz czynników naturalnych, takich jak pogoda; technicznych wśród których warto wymienić jakość wykonania budynków, czy materiały (mniej lub bardziej palne) z których je zbudowano warto wymienić i te najbardziej zależne od woli ludzkiej oraz od działania samych osób zainteresowanych. Ten ostatni element jest szczególnie widoczny w czasach nam najbliższych, gdy na skutek upowszechnienia się instytucji ubezpieczeń majątkowych celowe niszczenie własnego majątku stało się źródłem dodatkowych zysków dla nieuczciwych osób.

Polska ze względu na swoją historię, położenie geograficzne oraz brak aspiracji kolonialnych nie należała do państw z bogatymi tradycjami

ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА КІЛЬКІСТЬ ПОЖЕЖ У ПОЛЬЩІ ПІД ЧАС ВЕЛИКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

ubezpieczeniowymi. W rzeczywistości na ziemiach polskich okresu przedrozbiorowego ubezpieczenia były mało znane i rzadko stosowane. W okresie zaborów polityka mocarstw rozbiorowych kształtowana była odmiennie, poczynając od systemu w znakomitej większości dobrowolnych ubezpieczeń w zaborze austriackim, poprzez obowiązkowe, ale bez istnienia państwowego monopolu w pruskim, aż po scentralizowane pod egidą rządu i również obligatoryjne w zakresie asekuracji od ognia w Rosji [16, s. 135].

Po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku władze polskie zdecydowały się przyjąć i przeszczepić, początkowo tylko na terenie b. Królestwa Polskiego, a później na znakomitej większości obszaru państwa (poza Warszawą i terenem dawnego zaboru pruskiego) model rosyjski, w którym państwowy monopolista w postaci Towarzystwa Ubezpieczeń Wzajemnych stał się przymusowym ubezpieczycielem nieruchomości od ognia. I od tej pory, pomimo zmian nazwy publicznego ubezpieczyciela (od 1921 roku Polska Dyrekcja Ubezpieczeń Wzajemnych, a od 1927 Powszechny Zakład Ubezpieczeń Wzajemnych) i drobnych korekt w zakresie obowiązku ubezpieczeniowego, aż do końca istnienia II Rzeczypospolitej mieliśmy do czynienia z jednym dużym zakładem obsługującym znacznie powyżej 90 % ubezpieczeń od ognia oraz grupą z reguły mniejszych ubezpieczycieli prywatnych, zajmujących się w większości pozostałymi działami ubezpieczeń [2, s. 83]. I to polityka tego ubezpieczyciela w połączeniu z aktualną sytuacją gospodarczą miała największy wpływ na zachowania ubezpieczonych w całym okresie istnienia Polski międzywojennej. Dlatego też przeprowadzona analiza odnosi się właśnie do tego zakładu ubezpieczeń z pominięciem pozostałych ubezpieczycieli.

Statystyki pożarów w okresie przedkryzysowym. Dla lepszego zobrazowania zachodzących na rynku ubezpieczeń zjawisk należy z okresu tego wydzielić dwa niemal równej długości podokresy: pierwszy trwający od końca 1918 roku do połowy 1924 i drugi od połowy 1924 do początków 1930 roku.

W pierwszym z nich rodzące się z trudem państwo borykało się z ogromnymi problemami gospodarczymi, w tym również z wciąż przyspieszającą inflacją, która w 1923 roku przekształciła się w hiperinflację [1, s. 275]. Ta słaba kondycja polskiej gospodarki w połączeniu z ostrożną polityką ubezpieczycieli, którzy dopiero tworzyli zręby systemu ubezpieczeń na ziemiach polskich, nie skłaniały ubezpieczonych do podejmowania świadomych działań wymierzonych we własny majątek.

Widać to bardzo wyraźnie w statystykach publicznego ubezpieczyciela z tego podokresu. Liczba pożarów utrzymuje się wówczas na dość niskim pułapie, stąd koszty wypłaty odszkodowań na bezpiecznym poziomie w relacji do pozyskanych z tytułu składek kwot pozwalały na przetrwanie trudnych początków. Mając na względzie fakt, iż przed wojną i w czasie jej trwania tzw palność nieruchomości, czyli stosunek wypłacanych odszkodowań do pozyskanych sum z tytułu składek, wynosiła około 70 % [3, s. 11 i 4, s. X], musimy uznać, iż po zakończeniu działań wojennych

ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА КІЛЬКІСТЬ ПОЖЕЖ У ПОЛЬЩІ ПІД ЧАС ВЕЛИКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

relacje te znacznie się poprawiły. W 1918 palność wyniosła 52 %, w 1919 roku – 43 %, w 1920 roku – 41 %, w 1921 roku – 49,5 % [3, s. 11], ale już w 1922 roku – 32,1 %, w 1923 roku tylko 22 %, zaś w 1924 odnotowano lekki wzrost – 30 % [4, s. X].

Przedstawione wyżej zjawisko malejącej palności ubezpieczonych przymusowo nieruchomości wynikało z szeregu połączonych ze sobą czynników. Po pierwsze z działań ubezpieczyciela, który nie nadążał za zmianami rynkowej wartości ubezpieczonych nieruchomości, które przez to były stale niedoszacowane, a więc ubezpieczone poniżej swojej rzeczywistej ceny. Pytaniem otwartym pozostaje kwestia na ile świadomie ta polityka była kształtowana. Nie skłaniała ona jednak właścicieli do podejmowania działań wymierzonych w swój majątek, gdyż uzyskane kwoty odszkodowań nie pokrywały poniesionych strat. Z drugiej strony ubezpieczeni sami też nie dążyli do urealnienia szacunków ze względu na spodziewany wzrost składek z tego tytułu.

Jeśli do wyżej wskazanych czynników dodamy stosunkowo niską skuteczność realizacji obowiązku ubezpieczeniowego, wynikającą z unikania go przez właścicieli nieruchomości oraz stopniowo rosnącej, ale jeszcze niedostatecznej szczelności systemu po stronie zakładu. A gdy do tego uwzględnimy wysoką inflację, skutkującą błyskawiczną utratą wartości pieniądza, co niejednokrotnie prowadziło do ruiny poszkodowanych, gdyż pomiędzy okresem oszacowania wartości nieruchomości, a nastąpieniem szkody i następnie wypłatą odszkodowania mogło dojść do odzyskania jedynie drobnego ułamka aktualnej wartości ubezpieczonego majątku, to uzyskamy obraz bardzo trudnych relacji na rynku ubezpieczeń [16, s. 202].

Sytuacja diametralnie zmieniła się w drugim podokresie, czyli tuż po reformie walutowej premiera Władysława Grabskiego, dokonanej w kwietniu 1924 roku. Pozwoliła ona na zahamowanie inflacji, ustabilizowanie gospodarki i jej dynamiczny rozwój w następnych latach. Reforma ta miała też przemożny wpływ na rynek ubezpieczeń w naszym kraju. Niska inflacja pozwoliła na precyzyjne oszacowanie wartości ubezpieczonego majątku, który utrzymywał realną cenę przez szereg kolejnych lat. Uszczelnienie systemu pozwoliło na rozciągnięcie obowiązku ubezpieczenia na większą ilość nieruchomości, ułatwiały ten trend również zmiany w prawie, co w konsekwencji doprowadziło do obniżenia składki i zachęciło również najuboższych do zaprzestania unikania asekuracji.

Jednak te korzystne trendy spowodowały również większą opłacalność procedury wyłudzenia odszkodowań. W warunkach niskiej inflacji nie zachodziły przeszkody widoczne tak wyraźnie we wcześniejszym podokresie. Stąd też powoli, ale stopniowo rośnie każdego roku palność nieruchomości, osiągając w poszczególnych latach wartości rzędu: w 1925 roku – 36,6 %, w 1936 roku – 37,2 %, w 1927 roku już 50,4 %, w 1928 – 55,9 % i wreszcie w 1929 roku niebezpieczne dla płynności finansowej zakładu 72,2 % [5, s. 13; 6, s. 13].

ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА КІЛЬКІСТЬ ПОЖЕЖ У ПОЛЬЩІ ПІД ЧАС ВЕЛИКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

Co prawda zjawisko to mogłoby wyglądać jeszcze gorzej dla ubezpieczyciela, zaś statystyczne wzrosty w poszczególnych latach byłyby znacznie wyższe, gdyż liczba pożarów w tym podokresie i sum wypłacanych z tego tytułu rosły znacznie szybciej niż wynikałoby to z analiz dotyczących palności, jednak fakt, iż jeszcze dynamiczniej powiększały się kwoty składek ściąganych od zobowiązanych właścicieli nieruchomości sprawił, że otrzymano takie, a nie inne wyniki.

Požary w okresie wielkiego kryzysu. Wielki kryzys gospodarczy, zapoczątkowany w Stanach Zjednoczonych jesienią 1929 roku, do Polski dotarł z kilkumiesięcznym opóźnieniem w 1930 roku, ale pozostał też dłużej, bo o ile szacuje się, że Zachód wyszedł z niego w 1933 roku, to u nas ożywienie nastąpiło dopiero po 1935 roku. W niektórych jednak biedniejszych rejonach i gałęziach gospodarki jego skutki odczuwalne były aż do wybuchu II wojny światowej. Ogromne bezrobocie, spadek produkcji krajowej o połowę, bankrutujące zakłady przemysłowe i ubożająca w szybkim tempie wieś, to główne objawy kryzysu na ziemiach polskich. Jednocześnie jednak rząd utrzymywał wysoki kurs złotego, nie chcąc ponownie dopuścić do zbyt wysokiej inflacji [1, s. 311].

Sytuacja gospodarcza kraju nie mogła pozostać i nie pozostała bez wpływu na rynek ubezpieczeń. Z jednej strony ubezpieczyciele zaczęli się borykać z wielką liczbą obywateli, którzy nie byli w stanie podołać obowiązkowi opłacania składek z tytułu przymusowych ubezpieczeń, o dobrowolnych już nie wspominając. Z drugiej zaś brak tego czynnika zabezpieczającego przed wyłudzeniami w postaci wysokiej inflacji nie chronił już zakładu tak jak jeszcze kilka lat wcześniej.

Położenie publicznego ubezpieczyciela u progu wielkiego kryzysu znacznie pogarszały słabe wyniki osiągnięte w roku poprzedzającym zapaść gospodarczą. W znacznym stopniu wpłynęły na to zjawisko pewne nazbyt śmiałe kroki kierownictwa zakładu, które poleciło w okresie prosperity przygotowanie i stopniowe wdrożenie w życie nowych norm szacunkowych i tabel składek, które po kilku latach rozwoju gospodarczego miały urealnić wartość ubezpieczanych nieruchomości, oraz pobieranych od tych nowych kwot sum należnych z tytułu składki.

Wspomniana operacja została zakończona z sukcesem w 1928 roku, dokonano wówczas znacznego doszacowania budowli, wzrosła ich wartość, odzwierciedlona w kwocie ubezpieczenia, oraz w należnych składkach, jednak zabieg ten nie przyniósł pełni spodziewanych zysków zakładowi, gdyż obok korzyści naraził też ubezpieczyciela na straty. Nowe normy, pozwalające na ubezpieczenie budowli na wyższą kwotę, czasem znacznie przekraczającą rzeczywistą jej wartość stały się pokusą nie do odparcia dla oszustów ubezpieczeniowych, co doskonale widać w skokowym wzroście palności budowli w dziale przymusowym następnego, czyli 1929 roku rozliczeniowego [5, s. 13].

Co gorsze poziom z ostatniego roku przedkryzysowego utrzymał się, a nawet nieco wzrósł do 72,6 % w 1930 roku, następnego zaś do dramatycznych 73,7 %.

ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА КІЛЬКІСТЬ ПОЖЕЖ У ПОЛЬЩІ ПІД ЧАС ВЕЛИКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

Dopiero kiedy zakład zaczął ponosić znaczne szkody dostrzeżono zgubny wpływ tak wysokiego oszacowania majątków. To co miało być źródłem dodatkowych zysków stało się przyczyną kłopotów ubezpieczyciela i wymagało zdecydowanych działań z jego strony. W pierwszym rządzie próbowano osłabić wpływ tego podstawowego czynnika poprzez masowe obniżanie wyceny wartości nieruchomości.

Jako przyczynę przeprowadzenia tej operacji podano duży spadek cen materiałów budowlanych, a szczególnie drewna, którego w budownictwie tego okresu wykorzystywano ogromne ilości. Drugim powodem zaś miała być ochrona przed spekulacyjnymi pożarami. W całym 1930 roku przeprowadzono w kraju 130 tys. kontroli szacunków nieruchomości, zaś w tych powiatach, gdzie dało się określić, iż spadek cen był w miarę jednolity wprowadzono ogólną obniżkę wartości określoną procentowo dla danego obszaru. Zabiegiem tym objęto 22 powiaty, a na ich obszarze 367 tys. nieruchomości. Dodatkowo, aby ułatwić płatnikom realizację obowiązku wprowadzono od tego roku możliwość opłacania składki w dwóch ratach, a nie jednej jak dotychczas [6, s. 9, s. 11–12].

Zastosowane środki zaradcze okazały się zbyt słabe, by przynieść satysfakcjonujące rezultaty, stąd w kolejnym 1931 roku dokonano od 1 stycznia obniżenia szacunków wartości w 34 powiatach o 10–20 %. Zaś od marca o 10 % obniżono szacunki na wszystkich tych terenach, na których do tej pory nie dokonano tego zabiegu i raz jeszcze od lipca o 10% w wybranych 30 powiatach. Jednocześnie wzmożono nacisk na uszczelnienie systemu. Próbowano przeciwdziałać wyłudzeniom poprzez nowe procedury szacowania szkód po pożarze, pilniejsze poszukiwanie przyczyn wystąpienia szkody, badając udział czynnika ludzkiego, a wreszcie wprost pod kątem znalezienia winnego. W końcu posunięto się i do tego, iż wyznaczono nagrodę w wysokości 500 złotych, co było wówczas znaczną sumę pieniędzy, za wskazanie podpalacza, oczywiście jeśli jego wina zostanie udowodniona, a on sam skazany [7, s. 9].

Wyniki analiz statystycznych wykazały w tym okresie jeszcze jeden niepokojący wskaźnik. Otóż stwierdzono, iż płonące nieruchomości są z reguły wyżej ubezpieczone od pozostałych i przeważnie powyżej swojej rzeczywistej wartości, co nie mogło być przypadkowe i znacznie pogarszało wyniki ubezpieczyciela. Tylko w samym 1931 roku ustalono, iż średnia suma ubezpieczenia płonącej budowli jest o 17 % wyższa od średniej kwoty ubezpieczenia nieruchomości w ogóle. Różnice te w rozbiciu na trzy prowincje, w jakich zazwyczaj prezentowano wyniki przedstawiały się następująco: najgorzej sytuacja wyglądała w województwach południowych, gdzie różnica pomiędzy wartością polisy spalonej budowli była o 68 % wyższa od średniej sumy ubezpieczenia budowli w tym rejonie; nieco lepiej w województwach wschodnich, gdzie ta różnica wynosiła 32 %; zaś najlepiej sytuacja wyglądała w województwach centralnych, gdzie najwyraźniej oszuści nie operowali tak swobodnie, tam różnica była ujemna i wynosiła minus 6 % [15, s. 17].

ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА КІЛЬКІСТЬ ПОЖЕЖ У ПОЛЬЩІ ПІД ЧАС ВЕЛИКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

W kolejnych latach zakład przeznaczal duze srodki na wspieranie policji scigajacej oszustow ubezpieczeniowych, a takze walczacej z pozarami straży pożarnej oraz promowal budownictwo z materialow mniej podatnych na spalanie. Jednocześnie jednak nie zaniedbano dzialan majacych zmniejszyc oplacalnosc przestepczego procederu – od 1932 roku uzalezniono wyplate odszkodowania od wielu czynnikow, takich jak odbudowa nieruchomosci, terminowosc prac budowlanych i regulowanie naleznych skladek. Odszkodowania wyplacano w ratach w miare postepu prac nad odtworzeniem poprzedniego stanu nieruchomosci. W dalszym ciagu rowniez obnizano systematycznie szacunki o 10 do 40 % w styczniu 1932 roku na calym obszarze kraju (poza duzymi miastami) i o 10 % do 40 % od 1 marca 1932 roku w stosunku do calego portfela ubezpieczen [8, s. 8–9; 9, s. 19]

Podjete kroki o charakterze nadzwyczajnym w polaczeniu z wielka akcja uswiadniania spolecznostwa, jaka przeprowadzono w tych latach, by przekonac platnikow, iz przestepczosc ubezpieczeniowa bije we wszystkich, a nie tylko w sam zaklad powoli i stopniowo zaczely przynosic skutki. Kiedy do tego dodano bezwzgleadne srodki wobec wlasnych pracownikow, majace na celu utrudnienie ich wspoldzialania przy oszustwach mogl ubezpieczyciel z satysfakcja odnotowac w 1933 roku, iz niekorzystny trend zagrazajacy plynnosci finansowej zakladu zostal zahamowany [9, s. 9–11].

Przejsciowa stabilizacja, czy nawet nieznaczna poprawa kondycji, rynku asekuracji w ostatnich miesiacach 1932 i w calym 1933 roku nie sklonila ubezpieczycieli do zaniechania polityki ostroznych krokow. W dalszym ciagu, podajazac za spadkiem cen materialow budowlanych, obnizano kilkakrotnie wwybranych powiatach szacunki w poszczegolnych dzialach ubezpieczen od ognia. Jedna taka obnizka nastapila w lipcu 1933 i dwie: w styczniu i lipcu w 1934 roku. Byly one juz nizsze (w granicach 10–20%) i bardziej punktowo dokonywane. Publikowana okresowo mapa palnosc i w poszczegolnych powiatach pozwalala kierowac ostrze stosowanych narzedzi na precyzyjniej okrelony cel [10, s. 12].

Wkrotce okazalo sie, iz prezorność w dzialaniu ubezpieczycieli byla w pelni uzasadniona – kryzys gospodarczy bowiem jeszcze sie nie skonczyl, gdy w latach 1933–34 spadly na kraj klęski zywiolowe: grad, a w następnym roku katastrofalna powodz, ktore na znacznych obszarach zrujnowaly rolnictwo i powaznie nadszarply budzety zakladow. Zaklady musialy z jednej strony pogodzic sie ze stratami spowodowanymi nieoplaconymi skladekami, z drugiej zas wyplacic duze sumy z tytuliu odszkodowania [10, s. 17]. Do tego palnosc budynkow nie osiagnęła jeszcze satysfakcjonujacego poziomu, dlatego kierujac sie aktualnymi cenami na rynku nieruchomosci w poszczegolnych powiatach, oraz pomocniczo mapami obrazujacymi miejsca o najgorszych statystykach kontynuowano korekty szacunkow wartosci nieruchomosci. W 1934 roku przeprowadzono jedna w lipcu, zas w 1935 dwie: od 1 stycznia i od 1 lipca, za kazdym razem o 10–20 %, przy czym w wiekszosci

przypadków na tym najniższym poziomie, zaś w przypadku jednego miasta aż o 30 % [11, s. 14–15].

Opisane wyżej metody przeciwdziałania nieuzasadnionym naturalnymi zjawiskami wzrostom sum wypłacanych odszkodowań z tytułu pożarów przyniosły oczekiwane rezultaty. Palność budowli obniżyła się do bezpiecznego poziomu stopniowo i z pewnymi zawirowaniami, poczynając od najgorszego w tym okresie roku 1931, w którym odnotowano szkody z tego tytułu na poziomie 73,7 %; poprzez 55,7 % w 1932; 50,4 % w 1933 roku; 63,6 % – w 1934 roku i 60 % w 1935. Lata pokryzysowe, to już znaczny spadek palności do poziomu 50 % i poniżej, co pozwoliło ubezpieczycielom odetchnąć od tych chudych lat, kiedy zakłady balansowały na krawędzi wypłacalności. Jednak te bolesne doświadczenia nauczyły branżę ubezpieczeń pewnej ostrożności i dojrzałości w podejmowaniu decyzji, mogących mieć wpływ na przyszłość. Stąd też nie zaniechano obserwacji oraz analiz niepokojących zjawisk i w dalszym ciągu reagowano niezwłocznie, obniżając szacunki wszędzie tam, gdzie statystyki pokazywały jakiegokolwiek nieprawidłowości. Do podnoszenia zaś wskazanych wartości przystąpiono bardzo ostrożnie dopiero w 1938 roku [12, s. 9; 13, s. 11; 14, s. 12–13].

Podsumowanie. Reasumując, zauważyć należy, iż w analizowanym okresie na skutek braku wyobraźni, czy wręcz błędów w ocenie perspektyw rozwoju popełnionych tuż przed wybuchem światowego kryzysu gospodarczego przez kierownictwo Powszechnego Zakładu Ubezpieczeń Wzajemnych doszło do kumulacji niekorzystnych zjawisk, których skutki mogły być katastrofalne zarówno dla samego ubezpieczyciela, jak i dla jego klientów. Można zaryzykować stwierdzenie, iż gdyby do podobnych nietrafionych decyzji doszło w łonie prywatnego podmiotu, to w połączeniu ze wskazanymi czynnikami mogłoby to doprowadzić nawet do upadku zakładu. Jednak ze względu na fakt, iż mieliśmy do czynienia z faktycznym monopolistą na rynku ubezpieczeń nieruchomości od pożarów, który cieszył się ochroną i korzystał z opieki władz państwowych, wzorujących się w tym względzie na interwencjonistycznej polityce gospodarczej Zachodu, udało mu się przetrwać.

Drugim zjawiskiem, na które warto zwrócić uwagę, jest nadzwyczaj korzystne środowisko dla działalności przestępców ubezpieczeniowych wytworzone również na skutek błędów popełnionych przez publicznego ubezpieczyciela. Splot tych chybionych decyzji i niekorzystnych zjawisk ułatwił wyłudzenie odszkodowań. Dlatego mając świadomość, iż jest to teza dość śmiała trzeba podsumować niniejsze rozważania konkluzją brzmiącą tak, że zakład poświęcił wiele lat, środków i wysiłków na walkę ze skutkami własnych błędów, które w innych warunkach mogłyby zostać skorygowane i naprawione o wiele mniejszym nakładem zasobów własnych.

Jednocześnie warto w tym miejscu podkreślić, iż mimo korzystnych zmian w technologii budowy nieruchomości, jakie obserwujemy w analizowanym okresie i wbrew zamierzeniom ubezpieczycieli, wspierających ogniotrwałą technikę wznoszenia

ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА КІЛЬКІСТЬ ПОЖЕЖ У ПОЛЬЩІ ПІД ЧАС ВЕЛИКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

budowli nie udało się zmniejszyć liczby pożarów, przeciwnie – wzrosła ona i to znacznie. Prowadzi nas to do jednoznacznego stwierdzenia, iż to czynnik ludzki wywierał największy wpływ na ilość pożarów w okresie wielkiego kryzysu gospodarczego.

Bibliografia:

1. Kostrowicka I., Landau Z., Tomaszewski J., Historia gospodarcza Polski XIX i XX wieku, Warszawa 1984.
2. Orlicki M., Ubezpieczenia obowiązkowe, Warszawa 2011.
3. Sprawozdanie rachunkowe Polskiej Dyrekcji Ubezpieczeń Wzajemnych za rok 1921, Warszawa 1922.
4. Sprawozdanie Polskiej Dyrekcji Ubezpieczeń Wzajemnych za lata 1923–1924, Warszawa 1925.
5. Sprawozdanie rachunkowe Powszechnego Zakładu Ubezpieczeń Wzajemnych za rok 1929, Warszawa 1930.
6. Sprawozdanie rachunkowe Powszechnego Zakładu Ubezpieczeń Wzajemnych za rok 1930, Warszawa 1931.
7. Sprawozdanie rachunkowe Powszechnego Zakładu Ubezpieczeń Wzajemnych za rok 1931, Warszawa 1932.
8. Sprawozdanie rachunkowe Powszechnego Zakładu Ubezpieczeń Wzajemnych za rok 1932, Warszawa 1933.
9. Sprawozdanie rachunkowe Powszechnego Zakładu Ubezpieczeń Wzajemnych za rok 1933, Warszawa 1934.
10. Sprawozdanie rachunkowe Powszechnego Zakładu Ubezpieczeń Wzajemnych za rok 1934, Warszawa 1935.
11. Sprawozdanie rachunkowe Powszechnego Zakładu Ubezpieczeń Wzajemnych za rok 1935, Warszawa 1936.
12. Sprawozdanie rachunkowe Powszechnego Zakładu Ubezpieczeń Wzajemnych za rok 1936, Warszawa 1937.
13. Sprawozdanie rachunkowe Powszechnego Zakładu Ubezpieczeń Wzajemnych za rok 1937, Warszawa 1938.
14. Sprawozdanie rachunkowe Powszechnego Zakładu Ubezpieczeń Wzajemnych za rok 1938, Warszawa 1939.
15. Sprawozdanie statystyczne Dyrekcji Przymusowych i Dobrowolnych Ubezpieczeń od ognia za rok 1931, Warszawa 1932.
16. Szczeńniak M., Zarys dziejów ubezpieczeń na ziemiach polskich, Warszawa 2003.

УДК 342.951 : 339.543] (438) “1919/1920”

Wawrynik Andrzej Antoni

Dr. hab., profesor nadzwyczajny,

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie,

Chełm, Polska,

anwaw@wp.pl

**ANALIZA AKTÓW PRAWNYCH W ZAKRESIE CŁA GRANICZNEGO,
JAKO JEDNEGO Z INSTRUMENTÓW OCHRONY
PAŃSTWA POLSKIEGO W LATACH 1919– 1920**

Jednym z podstawowych instrumentów chroniących państwa są służby celne. Mają one do spełnienia wielorakie funkcje, z których najważniejszą jest funkcja ekonomiczna. Wprowadzane taryfy celne bronią rynek wewnętrzny, interesy obywateli, a jednocześnie dostarczają Skarbowi Państwa znacznych środków płatniczych do jego budżetu. W artykule ukazano tworzenie się polskiego systemu celnego, pierwszą taryfę celną, a także kurs waluty niektórych krajów w stosunku do ówczesnej marki polskiej. Badania przeprowadzono jako jeden z elementów poszukiwań naukowych na temat kształtowania się wschodniej granicy Polski. Brak szczegółowych opracowań był czynnikiem decydującym. Ważną również był fakt, że w 2018 r. Polska obchodzi 100 rocznicę odzyskania niepodległości po 123 latach niewoli. Artykuł jest jednym z elementów kształtowania się Rzeczypospolitej Polskiej w konkretnych granicach i na konkretnym terytorium. Przedmiotem badań była organizacja służby celnej w odradzającej się Polsce. Najważniejszy cel zadania naukowego dotyczył opracowania omówień najważniejszych aktów prawnych organizacji służby celnej, taryf celnych a także specyfiki pracy pierwszych celników w II Rzeczypospolitej.

Kluczowe słowa: granica, cło, baony celne, taryfa celna, kursy walut, struktura celna, Polska, Rosja, Austro-Węgry.

Вавринюк Анджей Антоні, доктор габілітований у галузі гуманітарних наук, професор Державної Вищої Професійної Школи в Хелмі, Хелм, Польща

Аналіз правових актів в галузі мита як один з інструментів для захисту Польщі в 1919–1920 рр.

Одним з основних інструментів, що захищають державу, є мито. Воно повинно виконувати декілька функцій, з яких найважливішою – економічна. Впроваджені митні тарифи захищають внутрішній ринок, інтереси громадян та одночасно забезпечують державну Казну значним надходженням платіжних ресурсів до її бюджету. У статті показано формування польської митної системи, перший митний тариф, а також курс валюти деяких країн по відношенню до

тодішньої польської марки. Дослідження було проведено як один з елементів наукових досліджень щодо розвитку східного кордону Польщі. Брак детальних досліджень був вирішальним чинником написання статті. Також важливим було те, що в 2018 р. Польща відзначила 100-ту річницю відновлення незалежності після 123 років полону. Ця стаття є одним із елементів дослідження формування Республіки Польща в межах певних кордонів і на певній території. Предметом дослідження була організація митної служби у відродженні Польщі. Найважливішою метою наукового завдання було розроблення обговорень найважливіших правових актів організації митної служби, митних тарифів та особливостей роботи перших митних службовців у Другій Польській Республіці.

Ключові слова: кордон, митний тариф, курси валют, митна структура, Польща, Росія, Австро-Угорщина.

Wawryniuk Andrzej Antoni, Dr. hab., Associate Professor, The State School of Higher Education in Chełm, Chełm, Poland

Analysis of legal acts in the field of custom duty as one of the instruments for the protection of the Polish state between 1919 and 1920

One of the main instruments to protect the state are duties. They have to fulfill multiple functions, the most important of which is the economic one. Introduced tariffs defend the internal market, the interests of the citizens, and provide a significant supply to the Treasury from the payments at the same time. The article presents the formation of the Polish customs system, the first tariff and the exchange rate of some countries in relation to the Polish currency from that period of time. The study was conducted as one of the elements of scientific research on the development of the eastern border of Poland. The lack of detailed research was the decisive factor for writing the article. Also it was important that in 2018 Poland celebrated the 100th anniversary of the restoration of independence after 123 years of captivity. This article is one of the elements of the study of the Republic of Poland formation within certain boundaries and in a certain territory. The subject of the study was the organization of the customs service in the revival of Poland. The most important goal of the scientific task was to develop discussions on the most important legal acts of the organization of the customs service, customs tariffs and the specifics of the work of the first customs officers in the Second Polish Republic.

Key words: boundary, exchange rates, tariff structure, Poland, Russia, Austria-Hungary.

АНАЛІЗ ПРАВОВИХ АКТІВ В ГАЛУЗІ МИТА ЯК ОДИН З ІНСТРУМЕНТІВ ДЛЯ ЗАХИСТУ ПОЛЬЩІ В 1919–1920 рр.

Ваврынюк Анджей Антони, доктор габілітований в області гуманітарних наук, професор Государственной Высшей школы в Хелме, Хелм, Польща

Анализ правовых актов в области пошлины как один из инструментов для защиты Польши в 1919–1920 гг.

Одним из основных инструментов, которые защищают государство, является пошлина. Оно должно выполнять несколько функций, из которых важная – экономическая. Внедряемые таможенные тарифы защищают внутренний рынок, интересы граждан и одновременно обеспечивают государственную Казну значительным поступлением платежных ресурсов в ее бюджет. В статье показано формирование польской таможенной системы, первый таможенный тариф, а также курс валюты некоторых стран по отношению к тогдашней польской марке. Исследование было проведено как один из элементов научных исследований по развитию восточной границы Польши. Недостаток детальных исследований был решающим фактором для написания статьи. Также важным было то, что в 2018 г. Польша отметила 100-ю годовщину восстановления независимости после 123 лет плена. Эта статья является одним из элементов исследования формирования Республики Польша в пределах определенных границ и на определенной территории. Предметом исследования была организация таможенной службы в возрождении Польши. Важнейшей целью научной задачи была разработка обсуждений важнейших правовых актов организации таможенной службы, таможенных тарифов и особенностей работы первых таможенных служащих во Второй Польской Республике.

Ключевые слова: граница, таможенный тариф, курсы валют, таможенная структура, Польша, Россия, Австро-Венгрия.

Analiza ostatnich publikacji. Za wyjątkiem kilku artykułów brak jest opracowań zwartych na ten temat.

Wykład tekstu. Jednym z najważniejszych rozważań teoretycznych niniejszego artykułu jest zdefiniowanie pojęcia „granica państwa” oraz jej ekonomiczna ochrona. Analizując dotychczas występujące wyjaśnienia wydaje się, że z punktu widzenia nauk politycznych najbardziej trafną definicję opracował Zbigniew Rykiel twierdząc, że „granica wyznacza zasięg zwierzchnictwa państwowego” [18, s. 118]. Ten sam autor podaje jej istotę jako odseparowanie suwerenności danego państwa od suwerenności sąsiadów [18, s. 119]. W naszym rozumieniu suwerenności również ekonomicznej, chroniącej budżety państwowe sąsiadów i jego podstawy, a tym samym ochronę rynku wewnętrznego i ekonomiczną egzystencję narodów. Mamy przy tym świadomość, że występują również i inne granice np. geograficzne, historyczne, etniczne, narodowościowe, czy ekonomiczne itp. Na potrzeby niniejszego artykułu ograniczyliśmy się jedynie do granicy politycznej i jej ochrony poprzez

wprowadzania różnego rodzaju ceł. Ponadto w artykule analizie poddaliśmy akty prawne dotyczące tej tematyki z lat 1919–1920. Warto przy okazji dodać, że Polska Administracja Celna w 2018 r. obchodzi 99 rocznicę powołania, a w 1919 r. jej poprzednikami były wydzielone jednostki wojskowe, które w początkowym okresie liczyły tylko 500 strażników, przemianowane następnie w Baony Celne [1, s. 3]. Pierwsze akty prawne dotyczące organizacji systemu celnego w II Rzeczypospolitej zostały uchwalone przez Sejm 31 lipca 1919 r., kiedy to przyjęta została Ustawa o tymczasowej organizacji władz i urzędów skarbowych [21], gdzie w artykule 2 zapisano, że „Zarząd skarbowy w poszczególnych częściach obszaru państwowego sprawują” między innymi „odrębne urzędy celne, których organizacje określają osobne przepisy” [22]. 31 sierpnia 1919 r. wraz z utworzeniem władzy skarbowej, podjęto decyzję o dwuinstancyjnej organizacji celnej, na którą składały się urzędy celne i dyrekcje ceł. 1 sierpnia 1919 r. utworzone zostały pierwsze urzędy celne [20]. Granica wschodnia Polski podlegała trzem Dyrekcjom Ceł: w Warszawie, która sprawowała nadzór nad województwami: warszawskim, kieleckim, łódzkim, lubelskim, wołyńskim, poleskim i częściowo białostockim, we Lwowie – sprawujący nadzór nad jednostkami celnymi w województwach: krakowskim, lwowskim, stanisławowskim i tarnopolskim oraz w Wilnie, której przyporządkowano część województwa białostockiego, województwo nowogrodzkie i wileńskie. W 1922 r. w Polsce działalność prowadziło 236 urzędów i ekspozytur celnych, w tym: 82 urzędy celne kolejowe, 98 drogowych, 50 ekspozytur celnych, 4 urzędy celne rzeczne i 2 urzędy celne morskie [23, s.1–2]. Urzędy celne dzieliły się na dwie klasy. Urzędów klasy I było 61, klasy II – 123, a ekspozytur celnych – 20 [3]. Według danych Ministerstwa Finansów, w okresie międzywojennym działały łącznie 204 urzędy celne i ekspozyтуры. Jest to o 32 placówki mniej niż podano powyżej. Nie wykluczone, że różnica może wynikać w związku z wzięciem danych z różnych lat, czego zarówno cytowany autor, a także Ministerstwo nie odnotowały.

Warto też nadmienić, że po I wojnie światowej Rzeczypospolita Polska (RP) musiała od podstaw wprowadzać własne prawodawstwo, chociażby dlatego, że w każdym z trzech zaborów w każdej dziedzinie istniały różne rozwiązania ustawowe.

Chronologicznie rzecz ujmując w interesującej nas tematyce przyjęte zostały następujące – w naszej ocenie najważniejsze – akty prawne, które poddane zostały skrótovej analizie.

1. Dekret Rady Regencyjnej o tymczasowej organizacji Władz Naczelnych w Królestwie Polskim z 3 stycznia 1918 r. [2], który w artykule 25 ustalając kompetencje Ministerstwa Skarbu postanawia między innymi, że resort ten odpowiada za politykę finansową państwa, podatki, cła itp.;

2. Rozporządzenie Ministra Skarbu oraz Przemysłu i Handlu z dnia 4 listopada 1919 roku o taryfie celnej [12]. Akt ten zawiera między innymi pierwszą po I wojnie światowej polską taryfę celną oraz definiuje najważniejsze pojęcia z prawa celnego.

W artykule 1 cytowanego Rozporządzenia jest mowa o tym, że „każdy towar wprowadzony do obszaru celnego Państwa Polskiego, podlega opłacie celnej”, zastrzegając jednocześnie, że towary przewożone przez obszar celny Państwa Polskiego lub z niego wywożone, nie podlegają opłacie celnej. Istotne rozstrzygnięcia zawiera art. 3, który mówi, że „przewóz i wywóz towarów przez linię celną dozwolony jest tylko na drogach celnych”. Ustawodawca zaliczył do nich: koleje żelazne użytku publicznego, przystanie morskie, drogi lądowe i wodne, które zostały uznane za drogi celne i jako takie podano do wiadomości publicznej. Zwraca także uwagę art. 4 Rozporządzenia, w którym zapisano, że wszelki przewóz towarów przez linię celną jest możliwy jedynie w porze dziennej – jak to określono „po wschodzie i przed zachodem słońca”. Wyjątek stanowił przewóz osób i towarów środkami transportu publicznego poruszającymi się według ustalonego rozkładu jazdy. Omawiany akt prawny zawiera też wykaz przedmiotów wolnych od cła (art. 10). Były to między innymi: nadane orderzy zagraniczne, towary będące przedmiotem monopolu państwa, sprowadzone przez zarządy monopolów państwowych, środki płatnicze, dzieła sztuki, nauki i przemysłu oraz środki i preparaty naukowe, przeznaczone dla publicznych zbiorów i zakładów naukowych, dzieła sztuki artystów polskich, materiały budowlane i przybory potrzebne do utrzymania ruchu i wykonywania służby na położonych przy linii celnej drogach łącznikowych i stacjach kolei zagranicznych, trumny ze zwłokami, urny z popiołami zwłok wraz z należącymi do nich wieńcami i kwiatami, a także towary, od których cło nie przekracza 10 fenigów. Są też wymienione przedmioty, co do których Ministerstwo Skarbu mogło zwolnić z opłaty celnej. Przykładowo można tu wymienić: wyprawy ślubne osób płci żeńskiej czy przedmioty otrzymane w spadku. Artykuł 14 zastrzega, że cło pobierane jest w walucie złotej. W artykule 17 Rozporządzenia zauważono, że aż do wydania jednolitych przepisów o karaniu przemytnictwa towarów, „ukrócenia cła, oraz przekroczeń przepisów celnych, w szczególności popełnianych przez nieprawidłowe i niedokładne deklarowanie towarów należy (...) w byłym zaborze rosyjskim stosować przepisy i ustawy tamże obowiązujące w roku 1914 w chwili wybuchu wojny” [13].

Najważniejszym jednak rozwiązaniem prawnym tego Rozporządzenia było wprowadzenie pierwszej w wolnej Polsce taryfy celnej. Można w niej wydzielić towary obłożone bardzo wysokim cłem, o niskich opłatach celnym, a także zwolnione z cła. Tabela zawiera 217 pozycji, przy czym każda z nich liczy co najmniej kilka punktów.

**АНАЛІЗ ПРАВОВИХ АКТІВ В ГАЛУЗІ МИТА ЯК ОДИН З ІНСТРУМЕНТІВ
ДЛЯ ЗАХИСТУ ПОЛЬЩІ В 1919–1920 рр.**

Tabela 1

Towary o najwyższej stawce celnej wwożone na polski obszar celny

L.P.	Nazwa produktu	Cło do 100 kg		Uwagi
		Marek	Fenigów	
1.	Damskie kapelusze	17.000	-	
2.	Kamienie do ozdoby prawdziwe i sztuczne; korale prawdziwe	5.000		
3.	Jedwab sztuczny nitkowany	1.500	-	
4.	Kamienie szlachetne (brylanty, diamenty, rubiny, szafiry, szmaragdy), perły prawdziwe	350.000		
5.	Koronki i hafty jedwabne z szychtu, złota i srebra	9.500	-	
6.	Koronki i hafty wyszywane jedwabiem, szychtem, złotem i srebrem	6.600	-	
7.	Kwiaty sztuczne	4.000		
8.	Przędza jedwabna wygotowana, bielona i barwiona	1.500		
9.	Przyrządzone pióra i skórki ptasie z piór, pióropusze i tkaniny z piórami	5.000	-	
10.	Rękawiczki skórzane	1.200	-	
11.	Sacharyna	3.300	-	
12.	Skóry futrzane, barwione i niebarwione: bobry morskie, lisy czarne i niebieskie, szynszyle, sobole, foki prawdziwe	2.500	-	
13.	Wina musujące w butelkach	2.500		
14.	Wozy kolejowe osobowe z wykończeniem tapicerskim	1.500	-	
15.	Wstęgi fotograficzne: wyświetlone negatywy	4.000		
16.	Wstęgi fotograficzne: wyświetlone pozytywy	5.000		
17.	Wyroby ze srebra, również pozłacane, z prawdziwymi lub sztucznymi kamieniami, perłami itp.	100.000		
18.	Wyroby ze złota lub platyny	100.000	-	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Rozporządzenie Ministra Skarbu oraz Przemysłu i Handlu z dnia 4 listopada 1919 roku o taryfie celnej, Dz. U. 1919, nr 95, poz. 510, art. 17.

W tabeli zamieszczono wybrane artykuły, których opłaty celne za 100 kg wynosiły ponad 1 000 marek. Największą grupą towarów zamieszczonych w taryfie to wyroby, których wwóz do Polski uwarunkowany był opłatą cła w wysokości do 1 000 Marek. Była też znaczna grupa towarów zwolniona z cła. Przykładowo można tu wymienić zboża w ziarnie, z wyjątkiem ryżu, grochu i bobu; świeże ziemniaki, buraki pastewne i cukrowe, cykorię, brukiew, marchew, kapustę; sól kuchenną i bydłęcą, mięso świeże, solone i mrożone; twaróg, ser chudy i niesfermentowany; śledzie solone; paszę dla zwierząt, makuchy i wszelkie otręby; nawozy naturalne; sadło zwierzęce nieprzerobione, bawełnę surową, jutę surową, len i konopie nieuczesane, jedwab

surowy, tran, skóry surowe; towary futrzane surowe; kłody i kłocze; siano, słomę, sieczkę, plewy; nasiona leśne, kosy, sierpy i noże do sieczki, węgiel kamienny, brunatny, koks i torf, brykiet, węgiel drzewny; asfalt i smołę asfaltową, a także kamień asfaltowy, rudy metali, cynę, rtęć, złoto, srebro i platynę w stanie surowym, statki morskie o wyporności ponad 600 ton; pisma i wydawnictwa periodyczne, książki drukowane zagranicą.

Dużą grupę artykułów stanowią wyroby obłożone tzw. cłem minimalnym do 10 Marek za 100 kg. Były to między innymi: mąka, kasze, cytryny, pomarańcze, śliwki, masło krowie i owcze, śledzie wędzone, pierze, sadło odsączone, przetopione i przerobione, wosk ziemny surowy, deski i łaty, wszelkie drzewo, wyroby ciesielskie i bednarskie, materiały hydrauliczne.

Jak z powyższego wynika, bardzo wysokim cłem obłożone zostały artykuły luksusowe. Natomiast bez cła można było sprowadzać przede wszystkim artykuły spożywcze lub służące w sposób pośredni lub bezpośredni do zwiększenia ich ilości na rynku krajowym, a także mające na celu poprawienie bytu ludności. Należy też odnotować, że duża ilość artykułów zwolnionych z cła miało służyć rozwojowi przemysłu polskiego. Warto jednocześnie zauważyć, że w grupie artykułów o najwyższym cłem nie ma wyrobów alkoholowych i tytoniowych.

3. Przepisy wykonawcze do rozporządzenia o taryfie celnej z dnia 4 listopada 1919 r. [4] wprowadzają kilka uściśleń. Między innymi w paragrafie 5 wprowadzają ograniczenia ruchu ze względu na porę doby, zapisując, że jako porę dzienną uważa się czas: w styczniu i lutym od godz. 7.00 do godz. 18.00, w marcu i kwietniu od godz. 6.00 do godz. 19.00, w maju, czerwcu, lipcu i sierpniu od godz. 5.00 do godz. 20.00, we wrześniu i październiku od godz. 6.00 do godz. 19.00, w listopadzie i grudniu od godz. 7.00 do godz. 18.00. Inny czas pracy zatwierdzono dla urzędów celnych położonych przy drogach kołowych, które dokonywały odpraw od godz. 8.00 do 12.00 i od godz. 14.00 do 17.00 od października do lutego włącznie a w pozostałych miesiącach od godz. 7.00 do 12.00 i od godz. 14.00 do godz. 16.00. W tym samym paragrafie zapisano, że „przejeżdżający w wykonywaniu swego zawodu księża, lekarze, felczerzy, akuszerki, straż pożarna, muszą być przepuszczani przez granicę o każdej porze dnia i nocy” [5]. Paragraf 6, ze względów – jak to określono – zdrowotnych zakazywał przywozu materiałów zawierających farbę arsenikową np. tapet, farby anilinowej; opium do palenia, a także fajek i wszelkich przyrządów do palenia opium. Ze względu na bezpieczeństwo publiczne zakazywano przywozu armat, pocisków, granatów, bomb itp. Z innych względów publicznych zakazem objęte były między innymi: jagody rybiej trutki, wszelkie wyroby i przedmioty o charakterze bluźnierczym i obrażającym uczucia religijne, narodowe i moralne, a także ziemniaki pochodzenia amerykańskiego, liście, obierzyny, odpadki i wszelkie opakowania użyte przy przewozie ziemniaków z Ameryki do kraju [6]. Zakazem wywozu z polskiego obszaru celnego objęte były: „obrazy i miniatury, stare sztychy, pergaminy, księgi

**АНАЛІЗ ПРАВОВИХ АКТІВ В ГАЛУЗІ МИТА ЯК ОДИН З ІНСТРУМЕНТІВ
ДЛЯ ЗАХИСТУ ПОЛЬЩІ В 1919–1920 рр.**

i rękopisy, zbiory starych monet i pieczęci, rzeźby, kielichy, monstrancje, puszki, krzyże, relikwiarze, ornamenty, kapy, pasy słuckie, kontusze, makaty, gobeliny, hafty starożytne, zbroje, oręż oraz pochodzące z wykopalisk urny, narzędzia kamienne, wyroby kruszcowe i szklane, broń itp.” [6]. Zapisano także, że w ruchu podróжным zezwala się na przewóz bez cła 100 sztuk papierosów lub 25 sztuk cygar względnie 100 gram tytoniu.

4. Rozporządzenie Ministra Kolei Żelaznych w sprawie przepisów kolejowych ajencji celnych[7]. Dokument przyjęty 26 stycznia 1920 r. w § 1 postanawia, że przy urządach celnych na stacjach granicznych i wewnętrznych Ministerstwo Kolei Żelaznych tworzy – w miarę potrzeby – agencje celne, za pośrednictwem których urzędy kolejowe porozumiewają się z urzędami celnymi we wszystkich sprawach związanych z załatwieniem wszelkich formalności celnych w obrocie towarowym i osobowym.

5. Rozporządzenie Ministra Skarbu i Ministra Przemysłu i Handlu z dnia 20 lutego 1920 r. w sprawie płacenia cła od niektórych towarów w złocie [8]. Do takich towarów Rozporządzenie zaliczało między innymi: trufle świeże i suszone, a także grzyby w occie, oliwie i słonej wodzie, wanilię, szafran, arak, rum, śliwovicę, wina musujące, sery wykwintne, kawior, ostrygi, raki, homary, krewetki, ślimaki, meble miękkie całkowicie obite, kamienie szlachetne, perły prawdziwe, wyroby z porcelany, wyroby perfumeryjne, wyroby ze złota, srebra lub platyny, broń palną, karty do gry, niektóre tkaniny oraz kwiaty sztuczne [9]. Rozporządzenie wprowadzało również ówczesny przelicznik walut obowiązujący od 20 lutego 1920 r.

Tabela 2

Monety złote według ustalonej wartości przeliczeniowej w markach polskich

Nazwa państwa	Nazwa monety złotej	Waga monety w gramach	Wartość w markach polskich za sztukę	
			Marek	Fenigów
Niemcy	20 marek	7,96	20	-
	10 marek	3,98	10	-
	5 marek	1,99	5	-
Austro-Węgry	20 koron	6,775	17	-
	10 koron	3,387	8	50
	4 dukaty	13,96	38	40
	1 dukat	3,49	9	60
	8 guldenów	6,45	16	20
	4 guldeny	3,23	8	10
Rosja	15 rubli	12,90	32	40
	10 rubli	8,60	21	60
	7,5 rubla	6,45	16	20
	5 rubli	4,30	10	80

**АНАЛІЗ ПРАВОВИХ АКТІВ В ГАЛУЗІ МИТА ЯК ОДИН З ІНСТРУМЕНТІВ
ДЛЯ ЗАХИСТУ ПОЛЬЩІ В 1919–1920 рр.**

Stany Zjednoczone	20 dolarów	33,43	84	-
Ameryki Północnej	10 dolarów	16,72	42	-
	5 dolarów	8,36	21	-
	2,5 dolara	4,18	10	50
	1 dolar	1,67	4	20

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Rozporządzenie Ministra Skarbu i Ministra Przemysłu i Handlu z dnia 20 lutego 1920 r. w sprawie płacenia cła od niektórych towarów w złocie Dz.U. 1920, nr 19, poz. 98, art. 2.

Zwraca uwagę fakt, że wartość ówczesnej marki polskiej była porównywalna z wartością marki niemieckiej, była wyższa od korony austro-węgierskiej, ale jednocześnie ponad dwukrotnie niższa od wartości rubla rosyjskiego. Rozporządzenie podaje także przeliczniki walut w stosunku do pieniądza polskiego następujących państw: Francji, Belgii, Włoszech, Szwajcarii, Bułgarii, Rumunii, Grecji, Serbii, Hiszpanii, Wielkiej Brytanii, Holandii, Danii, Szwecji, Norwegii, Portugalii i Turcji.

6. Rozporządzenie Ministra Skarbu w przedmiocie godzin urzędowania w urzędach celnych kolejowych na obszarze b. zaboru rosyjskiego [14]. Zostało przyjęte 10 maja 1920 r. Akt prawny reguluje godziny pracy w urzędach celnych kolejowych na obszarze byłego zaboru rosyjskiego, stwierdzając, że czynne one są w takim samym czasie jak ekspedycje towarowe na danych stacjach kolejowych.

7. Rozporządzenie Ministra Skarbu oraz Przemysłu i Handlu o taryfie celnej [11] przyjęte 11 czerwca 1920 r. W artykule 2 zapisano, że „dla wymiaru i poboru ceł oraz do wszystkich czynności przy odprawie celnej powołuje się urzędy celne. Generalnie jest to powtórzenie zapisów Rozporządzenia Ministra Skarbu oraz Przemysłu i Handlu z dnia 4 listopada 1919 roku o taryfie celnej.

8. Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 13 grudnia 1920 roku o postępowaniu celnym [15]. Dokument ten wprowadza klasyfikację urzędów celnych, które z uwagi na zakres swego działania dzieliły się na urzędy klasy pierwszej, umiejscowione przy drogach żelaznych i klasy drugiej przy drogach kołowych. W akcie prawnym zapisano, że „urzędy celne pierwszej klasy mają upoważnienie do odprawy wszystkich towarów bez względu na ich ilość lub wysokość przypadającego cła. Urzędy celne drugiej klasy mają upoważnienie do odprawy towarów, wyszczególnionych w tabeli, załączonej do niniejszego rozporządzenia” [16]. Tabela, o której mowa nawiązuje do tabeli towarów wyszczególnionych w taryfie celnej z dnia 4 listopada 1919 r. i podaje tylko numerację danego towaru. Rozporządzenie zawiera wzory deklaracji celnej na przesyłki i towary a także kwitów celnych i innych.

Z uwagi na charakter prowadzonych badań – granica wschodnia Polski – podajemy jeszcze jedno ważne rozwiązanie prawne, którym jest Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 lipca 1921 r. w przedmiocie rozciągnięcia mocy obowiązującej przepisów celnych i taryfy celnej na obszary województw wołyńskiego, poleskiego i nowogrodzkiego i powiatów: grodzieńskiego, wołkowyskiego i białowieskiego

województwa białostockiego [17]. Wprowadzając powyższe Rozporządzenie, między innymi na Wołyniu zaczęły obowiązywać wszystkie akty prawne dotyczące przepisów celnych i taryfy celnej obowiązujących na terenie polskiego obszaru celnego, które zostały wymienione w niniejszej pracy. Dodajmy też, że 11 października 1922 r. Rozporządzenie Rady Ministrów ustanowiło dyrekcje ceł, jako okręgowe władze II instancji (I instancja to urzędy celne) na obszarze byłych zaborów rosyjskiego i austriackiego. Mieściły się one w Warszawie i Wilnie.

Wnioski i perspektywy następnych badań. Analiza najważniejszych aktów prawnych dotyczących służby celnej ukazuje, że w pierwszych latach niepodległości II Rzeczypospolitej Polskiej jej granice nie były należycie chronione zarówno przed nielegalną emigracją jak również przed przemytem. Przykładowo w 1919 r. na wszystkich odcinkach granicznych pracowało tylko 500 celników.

Przedstawione w pracy tabele dostarczają informacji na temat sprowadzanych towarów, wysokość opłaconego cła, a także tabelę ówczesnych kursów walut. Artykuł jest jednym z elementów badań naukowych związanych z 100. rocznicą uzyskania niepodległości przez II RP.

Bibliografia:

1. 90 lat Polskiej Administracji Celnej, „Wiadomości Celne” 2009, nr. 1–2, s. 3.
2. Dekret Rady Regencyjnej o tymczasowej organizacji Władz Naczelnych w Królestwie Polskim, Dziennik Ustaw (Dz.U.) 1918, nr 1, poz. 1
3. Historia, <http://www.mf.gov.pl/sluzba-celna/sluzba-celna/historia-administracji-celnej;jsessionid=35530F77C14526DE679BB947F932CB3C> data pobrania (5 I 2013).
4. Przepisy wykonawcze do rozporządzenia o taryfie celnej z dnia 4 listopada 1919 r. Dz. U. 1919, nr. 95, poz. 511.
5. Przepisy wykonawcze do rozporządzenia o taryfie celnej z dnia 4 listopada 1919 r. Dz.U. 1919, nr. 95, poz. 511, paragraf 5.
6. Przepisy wykonawcze do rozporządzenia o taryfie celnej z dnia 4 listopada 1919 r. Dz.U. 1919, nr. 95, poz. 511, paragraf 6.
7. Rozporządzenie Ministra Kolei Żelaznych w sprawie przepisów kolejowych ajencji celnych Dz.U. 1920, nr. 12, poz. 67.
8. Rozporządzenie Ministra Skarbu i Ministra Przemysłu i Handlu z dnia 20 lutego 1920 r. w sprawie płacenia cła od niektórych towarów w złocie Dz.U. 1920, nr. 19, poz. 98.
9. Rozporządzenie Ministra Skarbu i Ministra Przemysłu i Handlu z dnia 20 lutego 1920 r. w sprawie płacenia cła od niektórych towarów w złocie Dz.U. 1920, nr. 19, poz. 98, art. 1.

11. Rozporządzenie Ministra Skarbu oraz Przemysłu i Handlu o taryfie celnej Dz.U. 1920, nr. 51, poz. 314.

12. Rozporządzenie Ministra Skarbu oraz Przemysłu i Handlu z dnia 4 listopada 1919 roku o taryfie celnej, Dz. U. 1919, nr. 95, poz. 510.

13. Rozporządzenie Ministra Skarbu oraz Przemysłu i Handlu z dnia 4 listopada 1919 roku o taryfie celnej, Dz. U. 1919, nr. 95, poz. 510, art. 17.

14. Rozporządzenie Ministra Skarbu w przedmiocie godzin urzędowania w urzędach celnych kolejowych na obszarze b. zaboru rosyjskiego Dz.U. 1920, nr. 43, poz. 263.

15. Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 13 grudnia 1920 roku o postępowaniu celnym Dz.U. 1921, nr. 11, poz. 64.

16. Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 13 grudnia 1920 roku o postępowaniu celnym Dz.U. 1921, nr. 11, poz. 64, paragraf 2.

17. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 lipca 1921 r. w przedmiocie rozciągnięcia mocy obowiązującej przepisów celnych i taryfy celnej na obszary województw wołyńskiego, poleskiego i nowogrodzkiego i powiatów: grodzieńskiego, wołkowyskiego i białowieskiego województwa białostockiego Dz.U. 1921, nr. 66, poz. 424.

18. Rykiel Z., Podstawy geografii politycznej, Warszawa 2006, s. 118.

19. Rykiel Z., Podstawy geografii politycznej, Warszawa 2006, s. 119.

20. Upamiętniliśmy odzyskanie niepodległości – kompania honorowa Służby Celnej, www.mf.gov.pl/pl/sluzba-celna/wiadomosci/aktualnosci data pobrania (5 I 2013).

21. Ustawa z dnia 31 lipca 1919 r. o tymczasowej organizacji władz i urzędów skarbowych, Dz.U. 1919, nr. 65, poz. 391.

22. Ustawa z dnia 31 lipca 1919 r. o tymczasowej organizacji władz i urzędów skarbowych, Dz.U. 1919, nr. 65, poz. 391, art. 2, pkt. C.

23. Woźniczko M., *Polska administracja celna w okresie międzywojennym*, „Monitor Prawa Podatkowego o Celnego” 1996, s. 1, 2.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.9:340.132.6

Бондарева Катерина Валеріївна

кандидат юридичних наук,

Київський національний університет культури і мистецтв,

Київ, Україна,

info100@voliacable.com

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОГО СІМЕЙНОГО ПРАВА

Визначаються та аналізуються сучасні проблеми міжнародного сімейного права, за допомогою загально логічних методів, таких як аналіз, синтез, абстрагування та узагальнення, а також порівняльний метод, які надають можливість аналізувати, уточнювати, визначати і експлікувати основні проблемні питання міжнародного сімейного права. У результаті дослідження визначається те, що в кожній державі правові норми, що мають свої давні історичні та релігійні коріння, наявність звичаїв, традицій, які відображають специфіку кожної народності і певної спільноти людей, є саме цієї обставиною що перешкоджає уніфікації матеріальних і навіть (хоча значно меншою мірою) колізійних норм у міжнародному сімейному праві. Розбіжності виявляються практично у всіх інститутах сімейного права, при цьому сам набір інститутів багато в чому збігається. Визначаються актуальні проблеми міжнародного сімейного права пов'язані з «культгаючими» шлюбами та розлученнями, а також проблемні питання пов'язані зі здійсненням прав подружжя при розлученні.

Ключові слова: взаємна згода осіб, що вступають у шлюб; виникнення «культгаючих» шлюбів та розлучень; розірвання шлюбу з іноземним елементом, проблеми пов'язані зі здійсненням батьківських прав при розпаді сім'ї з іноземним елементом.

Bondareva Kateryna, Candidate of Judicial Sciences, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine

Current issues on the international family law

The current problems of the international family law are identified and analyzed with the help of common logical methods such as analysis, synthesis, abstraction and generalization, as well as a comparative method that provides an opportunity to analyze, clarify, define and explicate the main issues on international family law. As a result of the study, it is determined that in each state legal norms, having their long historical and religious roots, the existence of customs and traditions reflecting the each nation and a certain community specifics, are the very circumstance preventing the unification of material and even (although in a much lesser degree) collision rules within the international family law. Differences are found in virtually all institutions of family law, while the very set of institutions coincides in many respects.

The actual problems of the international family law are associated with “unstable” marriages and divorces, as well as the issues related to the spouses in divorce rights implementation.

Key words: mutual consent of persons entering into marriage; the emergence of “unstable” marriages and divorces; divorce with a foreign element, associated parental responsibility exercise problems after divorce with a foreign element.

Бондарева Екатерина Валерьевна, кандидат юридических наук, Киевский национальный университет культуры искусств, Киев, Украина

Актуальные проблемы международного семейного права

Определяются и анализируются современные проблемы международного семейного права, с помощью общих логических методов, таких как анализ, синтез, абстракция и обобщение, а также сравнительного метода, которые дают возможность анализировать, уточнять, определять и эксплицировать основные проблемные вопросы международного семейного права. В результате исследования определяется то, что в каждом государстве правовые нормы регулирующие семейные отношения, как правило, имеют свои исторические и религиозные корни, наличие определенных обычаев, традиций отображают специфику каждой народности и определенного сообщества людей, и именно это обстоятельство является основным препятствием для унификации материальных и даже (хоть и в значительно меньшей степени) коллизионных норм в международном семейном праве. Несоответствия проявляются практически во всех институтах семейного права, при этом сам набор институтов много в чем совпадает. Определяются актуальные проблемы международного семейного права связанные с «хромающими» браками и разводами, а также проблемные вопросы, связанные с осуществлением прав супругов при разводе.

Ключевые слова: взаимное согласие лиц, вступающих в брак; возникновение «хромающих» браков и разводов; прекращение брачных отношений с иностранным элементом; проблемы связанные с осуществлением родительских прав при прекращении брачных отношений с иностранным элементом.

Вступ. Важливою та актуальною можна вважати ту обставину, що в умовах глобалізації нинішнього суспільства інтеграційний рух, як і його результат, призводять до значного підвищення розміру сімейних відносин ускладнених іноземним елементом. Останнім часом істотно збільшується число шлюбних союзів з громадянами ін. країн, усе найбільш актуальними стають труднощі правового регулювання особистих немайнових та майнових взаємовідносин у родині, батька з матір'ю і дитиною, інших членів сім'ї, в яких

присутній іноземний елемент. У центрі правової проблеми знаходяться питання і складності міждержавного усиновлення.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблеми державного правового регулювання інтернаціональних сімейних відносин у радянський період практично не досліджувалися наукою. З цієї причини особливу увагу варто приділити роботам Р. К. Матвєєва, приуроченим загальнотеоретичним проблемам міжнародно приватного права і відмінностям рис регулювання сімейних відносин з іноземним елементом. У подальшому вивченню даної проблематики приділяв особливу увагу в своїх роботах В. Кисіль. Зараз у вітчизняній та іноземній науці труднощі правового регулювання інтернаціональних сімейних відносин вивчаються в публікаціях Є. В. Бурлай, В. Я. Калакура, Г. Ю. Федосєєвої, Н. М. Богуславського, Н. В. Маришева, В. П. Звєкова, Е. А. Абросимової, А. В. Асоскова, А. В. Банківського, Н. В. Орлової та ін.

Постановка завдання. Сім'я, як сукупність людей абсолютно у всіх цивілізаціях була важливим компонентом світового формування. Філософія пріоритету сім'ї, її неминуща значимість з метою існування і формування особи і спільноти зафіксована в численних нормативних актах. Однією з головних завдань держави є посилення та охорона установи сім'ї, створення абсолютно всіма країнами державного сімейного законодавства.

Правове врегулювання подружнє-сімейних відносин має істотний законодавчий масив і в публічному праві. Описуючи подружню сферу сімейних відносин, неможливо не виділити такого роду її критерій як перевагу в будь-якій країні законних загальноновизнаних мірок, що володіють власними віковими звичасвими і культовими витоками, присутність традицій, звичаїв, які відображають специфіку будь-якої нації і конкретної народності. Безпосередньо даний факт і вважається перешкодою для уніфікації майнових і немайнових і в т. ч. і колізійних загальноновизнаних правил у міжнародному сімейному праві. Відмінності виражаються майже в абсолютно всіх інститутах міжнародного сімейного права, проте набір інститутів сімейного права в багатьох правових системах багато в чому подібний [8, с. 402].

Основною метою даної статті є аналіз основних проблем міжнародного сімейного права і можливості їх вирішення на основі вироблених у міжнародному праві правових прийомів, з огляду на особливість сімейних відносин і колізійно-правові проблеми пов'язані з ними.

До основних колізійно-правових проблем шлюбу і сім'ї більшість науковців відносить [6, с. 59]:

- 1) релігійні та расові обмеження;
- 2) заборони на шлюби з громадянами іноземних держав;
- 3) необхідність отримання дозволу (батьків, опікунів або дипломатичного) для вступу в шлюб;

- 4) одностатеві шлюби;
- 5) укладення шлюбу заочно, в т. ч. за дорученням і через представника;
- 6) полігамні і моногамні шлюби;
- 8) наявність відповідальності за відмову вступити в шлюб;
- 9) «кульгаючи шлюби».

З метою вирішення питань, пов'язаних зі вступом у законний шлюб, в сімейному законодавстві багатьох країн визначено кілька невід'ємних умов, які стосуються як осіб, що вступають у шлюбний союз, так і саму процедуру укладення шлюбу. Умови, необхідні для укладення саме законного шлюбного союзу, називаються критеріями його реалізації. До таких умов можна віднести взаємну згоду персон, досягнуту особами, що вступають у шлюб певного віку, присутність на реєстрації шлюбного союзу осіб, які вступають у шлюб, відсутність інших перешкод, які безпосередньо враховуються національним законодавством країн [7, с. 14].

Викладення основного матеріалу статті. У багатьох країнах світу обов'язковою умовою вступу в шлюб є умова досягнення певного віку. У зв'язку з цим однією з проблем міжнародного сімейного права є проблема диспенсації, тобто зниження мінімального віку для вступу в сімейний союз. В основній масі країн дозволено вступати в шлюб у віці 18 років і вище. Але в окремих державах законодавчо зафіксовані інші вікові межі, при цьому, як правило, це стосується дівчат, ніж представників сильної статі. В окремих державах в цілому ніяк не вводиться мінімальний вік для шлюбного союзу. Наприклад, відповідно до законодавства Ємену важливою обставиною вважається сексуальна сформованість персон, що вступають у шлюбний союз [3, с. 45].

На підставі загальновизнаних заходів, що регламентують проблеми шлюбних союзів, знаходиться правило моногамії. У наш час правило одношлюбності є вимогою абсолютно всіх європейських країн. Іслам – всесвітнє релігійне віросповідання, що містить у власному Святому письмі норму, яка дозволяє полігамію. У зв'язку з цим при укладанні шлюбного союзу можливі труднощі в разі, якщо дружиною мусульманина стане дівчина, що вважається громадянкою країни, згідно з правом якої, укладення такого союзу ніяк не дозволяється. Відсутність однаковості у змісті визначення умов для вступу в шлюб породжує надалі «калькуючі шлюби» – союзи, визнані в одній країні і ніяк не визнані в іншій. Наявність у подружньому-сімейній сфері «калькуючих взаємовідносин» нероздільно пов'язане і обумовлюється колізійним питанням, яке складно вирішити. Однак у сімейному законодавстві країни роблять зусилля зі стандартизації одиничних інститутів. Прикладом може слугувати прийняття в 1902–1905 рр. серії Гаазьких конвенцій: про сімейний союз, розлучення і судове розлучення подружжя, особисті і матеріальні сімейні взаємовідносини, про опіку над неповнолітніми, літніми членами сім'ї. Безпосередньо обставина

виникнення на поч. ХХ ст. вищезазначених конвенцій мало колосальне значення. Далі виникли ін. Гаазькі конвенції: про закон, що застосовується до аліментних зобов'язань на користь дитини, 1956 р.; про визнання та виконання рішень судів згідно процесам про аліментні обов'язки у взаємовідносинах з дитиною 1958 р.; про юрисдикцію та практичне застосування права щодо охорони осіб, які не досягли повноліття 1961 р.; про визнання рішень судів про розлучення подружжя 1970 р.; про право, що застосовується до аліментних зобов'язань, 1973 р.; про право, що використовується при вирішенні майнових спорів подружжя, 1978 р. Однак універсальна стандартизація не стала результативним регулятором сімейних відносин у міжнародному праві, результативніше виявилася регіональна стандартизація [7, с. 132]. Однією з перших була стандартизація держав Латинської Америки, що закінчилася прийняттям у 1928 р. Кодексу Бустаманте (уніфікації колізійного права). Проблемам сімейного права у кодексі присвячені спеціальні розділи. Кодекс є важливим і значущим документом, що характеризує правове регулювання сімейного союзу згідно із законом держави, де шлюб був укладений: «Шлюбний союз розцінюватися всюди реальним щодо форми його укладення, у разі якщо він був укладений у тій формі, що вважається реальною згідно з законами держави, в якому такий союз укладений. Але країни, право яких потребуватиме вчинення церковного ритуалу, мають усі підстави визнання реальними шлюби, укладені їх громадянами за кордоном у відсутності дотримання даної форми» [4]. Однією з обставин, яка робить неможливим укладання сімейного союзу вважається близькоспоріднені зв'язки між особами, що вступають у шлюбний союз. Заборона такого союзу між родичами є абсолютно у всіх країнах, оскільки подібний шлюб може призвести до значного відсотку спадкових хвороб у дитини. У «заборонений» список потрапляють висхідні і низхідні рідні. Цікаво, що у мусульман заборонено шлюбний союз близьких не тільки за кровним спорідненням, але і з причини того, що дітей годувала одна молочна мама, причому в тій же мірі, що і кровна спорідненість [8, с. 408].

У більшості держав однією з умов вступу в шлюбний союз вважається належність осіб до різної статі, а у випадку проблем, пов'язаних з фізіологічною патологією рішення приймається спеціальними органами на основі інформації, отриманої внаслідок медичного огляду: у Великобританії – трибуналом, в Італії – прокуратурою. На сьогоднішній день з'явилася тенденція в деяких європейських державах і окремих штатах США дозволяти на законодавчій основі одностатеві союзи, хроніка яких стартувала в 1989 р. У зв'язку з цим постала проблема: хто саме може використовувати закон, що дозволяє одностатеві шлюби при вступі у такий шлюб, у випадках знаходження особи в державах, що легалізували інститут «одностатєвої сім'ї»? Таким чином, на практиці склалася ситуація, що такий союз можливий у випадку, якщо дві особи є громадянами держави, що допускає одностатєві союзи, які володіють правом

на проживання в місцевості цієї країни, в такому випадку, такого роду шлюбний союз імовірний. Короткочасне перебування в державі, пов'язане з навчанням або туризмом, не надає можливість вступити у одностатевий союз громадянам країн, в яких такий шлюбний союз не дозволений.

Проблемне питання про можливість розірвання шлюбного союзу в різних країнах приймається по-різному, проте виразно спостерігається три ключові тенденції. В окремих державах (Аргентина, Ірландія, Колумбія) розірвання шлюбу заборонене. В інших країнах розірвання шлюбу дозволяється при наявності присутності конкретних причин, згода осіб, як не дивно, причиною не є (Італія). І третій варіант: розірвання шлюбу дозволяється за певних причин, у тому числі при обопільній згоді сторін (Російська Федерація, Великобританія, ФРН, Данія, Бельгія, Норвегія). Відмінності в законодавстві країн пов'язані з розірванням шлюбу, породжують протиріччя, адвокатські проблеми і, в результаті – «калькуюче розірвання шлюбу». Право різних держав по-різному регламентує процедуру розірвання шлюбного союзу. Велика частина країн допускає судову процедуру (Сполучені Штати Америки, Франція, Великобританія). В окремих державах при наявності обопільної згоди подружжя дозволяється позасудова процедура розірвання шлюбу (Японія, Російська Федерація). У Данії і Норвегії шлюбний союз розривається при наявності дозволу короля або управлінського органу; в Ірландії – висновком парламенту [10].

Також у міжнародному сімейному праві є декілька колізійних труднощів пов'язаних з правовою регламентацією розірвання шлюбного союзу. Однієї з найбільш важких проблем є колізійна проблема, пов'язана з вибором права у вирішенні питання про розірвання шлюбного союзу. У багатьох державах використовується національний закон при розірванні шлюбного союзу з іноземним елементом, деякі держави регулюють дану проблему за допомогою закону місця проживання подружжя, частина держав вирішує це питання з допомогою закону країни судової інстанції, в деяких країнах діє змішана система прив'язок, тобто прив'язки доповнюють одна одну. Наприклад, у Великобританії та Сполучених Штатах Америки застосовується закон місця проживання подружжя, у Франції – закон загального доміцilia особистий закон подружжя або одного з подружжя.

Проте існує тенденція, пов'язана з різними правовими системами. Наприклад, відповідно до якої прив'язка про те, що взаємовідносини з розірвання шлюбного союзу відсилають до закону громадянства подружжя характерна, як правило, «материковій» правовій системі. У державах англосаксонської концепції основними колізійними прив'язками є закон місця проживання подружжя (*lexdomicilii*) та закон суду (*lexfori*) [8, с. 419].

Основним знаряддям ліквідації «калькуючих розлучень» видається прийняття та визнання постанови органу, що розірвав шлюбний союз, в іншій

державі або державах. Є країни, які ніяк не підтверджують подібні висновки та постанови іноземних органів про розлучення своїх громадян іншими державами.

Причиною невизнання прав іноземного елемента, заснованих у законі його громадянства, є відсилання до такого поняття як «публічний порядок». Використання ремарки про публічний порядок, як правило, знаходиться в залежності від рішення суду, який розглядає справу. У даному випадку, проблема полягає в розбіжностях з правопорядком іншої країни, до використання якого відсилає колізійна норма і закон держави суду. В одних країнах нерушимість шлюбного союзу є базою соціального режиму, і ніяк не дозволяється розірвання шлюбу, згідно з державним законом подружжя, у разі, якщо розлучення заборонено в державі суду, а інші держави правило нерозривності шлюбного союзу до основ громадського правопорядку ніяк не зараховують, незважаючи на те, що особистий закон одного з подружжя розлучення забороняє [11].

Питання про законодавство, яким зобов'язані регулюватися правовідносини між подружжям і дитиною, містяться в міжнародних угодах про правову взаємодопомогу з Болгарією, Угорщиною, Польщею, Естонією, Латвією, Литвою та ін. державами. Міжнародні угоди визначають, що правовідносини між батьками і дитиною регламентуються законодавством тієї країни, в якій батько з матір'ю і діти мають спільне місце проживання. Однак, у разі якщо місце проживання батька з матір'ю або одного з них не збігається з місцем проживання дитини, в такому випадку правовідносини між батьком з матір'ю і дитиною регулюються законодавством тієї країни, громадянином якої вважається дитина [2].

В угодах з деякими країнами Східної Європи зафіксовано принцип, що дозволяє використовувати закон держави місця проживання дітей у випадку, якщо право цієї держави вважається для дитини найбільш сприятливою та найкраще захищає права дитини. Правовідносини між дітьми і батьками, у разі якщо батько і мати не перебувають у законному шлюбі, як правило, регулюються законодавством договірної країни, громадянином якої вважається дитина.

Проблемним питанням є відсутність достатньої кількості міжнародних договорів, що викликає труднощі, які стимулюють проблеми, пов'язані з реалізацією батьківських прав при розпаді сім'ї. Відомі епізоди, якщо діти протизаконно вивозилися з України або протизаконно утримувалися в іншій державі одним з батьків, за наявності судового рішення про те, що дитина, наприклад, зобов'язана проживати з власною мамою або татом в Україні. Труднощі в аналогічних варіантах пояснюється тим, що Україна не братиме участь у Гаазькій конвенції з цивільно-правових питань, пов'язаних з викраденням дитини в міжнародному праві 1980 р. Дана конвенція не тільки регулює цивільно-правові проблеми в цій сфері, а й дозволяє використовувати

механізми сприяння негайному поверненню протизаконно перевезених або викрадених дітей. У Конвенції бере участь багато країн, в тому числі і країни американського континенту, Європи і країни СНД.

Інститут усиновлення (удочеріння) передбачає вирішення непростого однаковою мірою правового і морального питання, так само як потреба твердої рішучості у досягненні максимального захисту дітей. При здійсненні процедури усиновлення, правовідносини між людьми, що не перебувають у кровній спорідненості стають подібними відносинам між батьками і дитиною. Внаслідок усиновлення одні особистості втрачають повноваження та прямі обов'язки батька з матір'ю, а інші їх отримують. В основній масі держав передбачена судова процедура усиновлення [7, с. 120].

На міжнародному регіональному рівні ключові проблеми усиновлення регламентуються Європейської конвенції про усиновлення дитини (1967) [2].

Останнім часом у нашій країні набирає популярності ще один інститут міжнародного сімейного права, такий як усиновлення іноземними громадянами дітей, які мають українське громадянство. Колізійні проблеми усиновлення з'являються у взаємозв'язку з відмінностями приписів матеріальних і процесуальних норм у законодавстві різних країн. Наприклад, можливість усиновлення дорослих осіб, наявність згоди всиновлюваної особи і його рідних членів сім'ї, підтримка правового взаємозв'язку усиновленої особи з його рідними та інше.

Зазвичай, при процедурі усиновлення використовується особистий закон усиновлювача або особистий закон особи, яку усиновлюють, також у деяких випадках використовується обидва варіанти.

За допомогою загальнонаукових академічних методів проведення дослідження вдалося з'ясувати, що в кожній державі існують правові норми, прийняття яких викликано віковими звичаєвими і культовими витоками, присутністю традицій, звичаїв, які відображають специфіку будь-якої нації і конкретної народності, що є саме тією обставиною, що перешкоджає уніфікації матеріальних і навіть (хоча в значно меншій мірі) колізійних норм у міжнародному сімейному праві.

Отже, в міжнародному сімейному праві можливо відзначити ряд питань, пов'язаних з матеріально-правовими критеріями можливості шлюбного союзу: відсутність в окремих країнах умови про обопільну згоду осіб, що вступають у шлюбний союз; ймовірність появи «калькуючих» шлюбних союзів (наприклад, у конкретних варіантах, представлених раніше в статті, наявність у законодавстві деяких країн дозволу на полігамний шлюб), труднощі та проблемні питання розірвання шлюбного союзу, труднощі пов'язані з реалізацією батьківських прав при розпаді сім'ї з іноземним елементом. Проте, аналізуючи стан сучасного законодавства більшості країн, а також наявність міжнародних договорів у цій сфері неможливо ніяк не помітити того, як

відбувається поступово згладжування відмінностей у законному регулюванні сімейних відносин та уніфікації правових норм, що регулюють сімейні відносини. Історично зумовлені державні законні засади і загальновизнані міри церковної етики у галузі сім'ї часто поступаються роллю іншим загальновизнаним нормам. У сьогоденні світовому суспільству функціонують спільні цілі, інтернаціональні еталони, які ніяк не перебувають у залежності від національності, громадянства, релігійної приналежності особи і стосуються всіх без винятку сфер життя соціального існування, в тому числі і сімейного. Наприклад, у Загальній декларації прав людини (1948) зафіксовані основні цілі формування сімейних відносин, зокрема йдеться про неприпустимість дискримінації вступу в шлюбний союз з причини расових відмінностей, національності чи віри [1, ст. 16], заборону втручання в особисту і сімейну сферу життєдіяльності людей [1, ст. 12], гендерна рівність у питаннях сім'ї та шлюбу, а також при розірванні шлюбного союзу [1, ст. 16] можливість безперешкодного переміщення і вибору місця проживання в межах будь-якої держави, можливість залишати територію держави громадянської належності і повернутися в державу [1, ст. 13] та ін. Основи, закріплені в ключових міжнародних правових актах, зміцнюються і розширюються твердженнями спеціалізованих міжнародних документів. Наприклад, положення Загальної декларації прав людини про заборону примусової втрати громадянства і заборону можливості зміни громадянства [1, ст. 15] розглядаються в Конвенції про громадянство жінки, яка перебуває в законному шлюбі (1957), відповідно до норм якої регламентується можливість заміжньої жінки зберегти первісне громадянство, навіть якщо вона виїжджає в іншу країну у зв'язку з тим, що виходить за громадянина іншої країни [5, ст. 1].

Однак різноманітність сімейно-правових інститутів у різних країнах, традиції і звичаї, цивілізовано-національні характерні риси, які є в області сімейних відносин у деяких державах, не можуть не передбачатися на рівні міжнародного сімейного права і ніяк не впливати на їх законне врегулювання. Таким чином, у Декларації ООН про соціальні та правові принципи, що зачіпають охорону прав дитини (1986) стверджується пріоритет інтересів дітей при передачі дитини в іншу сім'ю або їх усиновлення, проте в тій же декларації присутнє визнання того, що в ключових законних концепціях суспільства є різноманітні соціально потрібні інші установи, які також повинні враховуватися. Відповідно до Конвенції ООН про права дитини 1989 р., при виникненні міжнародних сімейних спірних відносин за участю дитини, при розгляді справи обов'язково передбачається походження дитини, приналежність до конкретної віри і культури [2].

Висновки та результати дослідження спрямовані на подальший розвиток міжнародного приватного права, поглиблення знань про сутність процесів, які виникають при правовому регулюванні сімейних відносин,

пов'язаних з іноземним елементом. Одержані результати можуть стати методологічною основою для вивчення міжнародного сімейного права. Висновки і рекомендації, які містяться в дослідженні, можуть бути використані представниками всіх гілок державної влади для удосконалення їх діяльності в частині сприяння правовому регулюванню сімейних відносин пов'язаних з іноземним елементом, удосконаленню нормативного забезпечення розвитку і функціонування фундаментальних для демократичних політичних режимів інститутів.

Список використаних джерел:

1. Всеобщая декларация прав человека [Электронный ресурс] : принята резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 дек. 1948 г. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr. – Загл. с экрана. – Дата обращения 22.01.2018.

2. Декларация о социальных и правовых принципах, касающихся защиты и благополучия детей, особенно при передаче детей на воспитание и их усыновлении на национальном и международном уровнях [Электронный ресурс] : принята Генеральной Ассамблеей ООН от 3 дек. 1986 г. Резолюция № 41/85. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/childpri.shtml. – Загл. с экрана. – Дата обращения 22.01.2018.

3. Звеков В. П. Международное частное право : учебник / В. П. Звеков. – Москва, 2004. – С. 72.

4. Кодекс міжнародного приватного права (Кодекс Бустаманте) [Електронний ресурс] США ; Кодекс, Міжнародний документ від 20.02.1928. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_419. – Назва з екрану. – Дата звернення 25.01.2018.

5. Конвенція про громадянство одруженої жінки ООН [Електронний ресурс] : Конвенція, Міжнародний документ від 29.01.1957. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_158. – Назва з екрану. – Дата звернення 25.01.2018.

6. Крылова Н. Л. «Смешанные браки». Опыт межцивилизационного общения / Н. Л. Крылова, М. В. Прожогина. – Москва : Ин-т Африки РАН, 2002. – С. 59.

7. Международное частное право: учебник : в 2 т. / Е. А. Абросимова, А. В. Асосков, А. В. Банковский [и др.]. – Москва : Статут, 2015. – Т. 2 : Особенная часть.

8. Международное частное право / М. М. Богуславский. – Москва : Юрист, 2005. – 604 с.

9. Орлова Н. В. Брак и семья в международном частном праве / Н. В. Орлова. – Москва: «Международные Отношения», 1966. – 252 с.

10. Convention on Consent to Marriage [Electronic resource] : Minimum Age for Marriage and Registration of Marriages, 1964. – Mode of access: https://treaties.un.org/doc/Treaties/1964/12/19641223%2002-15%20AM/Ch_XVI_3p.pdf. – Last access 27.01.2018.– Title from the screen.

11. Convention on Celebration and Recognition of the Validity of Marriages [Electronic resource], 1978. – Mode of access: http://www.hcch.net/index_en.php?act=conventions.text&cid=88. – Last access 27.01.2018. – Title from the screen.

References:

1. The United Nations. (1948). *Universal Declaration of Human Rights resolution 217 A (III) from December 10, 1948*. General Assembly of the UN, [online] Available at : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr. [Accessed 22 January 2018]. Title from the screen.

2. The United Nations. (1986). *Declaration on the social and legal principles concerning the protection and welfare of children, especially in the transfer of children to education and their adoption at the national and international levels from December 3, 1986. Resolution No. 41/85*. General Assembly of the UN, [online] Available at: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/childpri.shtml. [Accessed 22 January 2018]. Title from the screen.

3. Zvekov, V.P. (2004). *International Private Law: a textbook*. Moscow.

4. League of Nations. (1928). *Convention on Private International Law (Bustamante Code)*. Convention. International document from February 20, 1928. [online] Available at : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_419. [Accessed 25 January 2018]. Title from the screen.

5. The UN. (1957). *Convention on Nationality of Married Women*. Convention. International document from January 1, 1957. [online] Available at : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_158. [Accessed 25 January 2018]. Title from the screen.

6. Krylova, N.L. (2002). *“Mixed marriages”. Experience of intercivilizational communication*. Moscow : RAS Institute of Africa.

7. Abrosimova, E.A. Ed. (2015). *International private law: a textbook in 2 volumes*. Vol. 2. Moscow : Statut.

8. Boguslavskii, M.M. Ed. (2005). *International private law*. Moscow : Iurist.

9. Orlova, N.V. (1996). *Marriage and family in private international law*. Moscow: Mezhdunarodnye Otnoshenija Publishing.

10. Minimum Age for Marriage and Registration of Marriages. (1964). V: *Convention on Consent to Marriage*. [online] Available at : https://treaties.un.org/doc/Treaties/1964/12/19641223%2002-15%20AM/Ch_XVI_3p.pdf. [Accessed 27 January 2018]. Title from the screen.

11. *Convention on Celebration and Recognition of the Validity of Marriages*. (1978). [online] Available at : http://www.hcch.net/index_en.php?act=conventions.text&cid=88. [Accessed 27 January 2018]. Title from the screen.

© Бондарева К. В., 2018

СУТНІСТЬ, ЕВОЛЮЦІЯ ТА РОЛЬ ВЗАЄМОУЗГОДЖУВАЛЬНОЇ ПРОЦЕДУРИ ЯК МЕХАНІЗМУ ВИРІШЕННЯ ПОДАТКОВИХ СПОРІВ

УДК 347.73:336.22

Селезень Павло Олександрович

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,

провідний науковий співробітник НДІ фінансової політики,

Університет ДФС України,

Ірпінь, Україна,

pselezen@i.ua

СУТНІСТЬ, ЕВОЛЮЦІЯ ТА РОЛЬ ВЗАЄМОУЗГОДЖУВАЛЬНОЇ ПРОЦЕДУРИ ЯК МЕХАНІЗМУ ВИРІШЕННЯ ПОДАТКОВИХ СПОРІВ

У сучасному світі питання механізмів вирішення спорів у сфері оподаткування є актуальним з огляду на процеси поглиблення глобалізації та кризовий стан глобальної фінансової системи. Відсутність ефективних механізмів вирішення спорів, пов'язаних із тлумаченням і застосуванням норм договорів про уникнення подвійного оподаткування, зумовлює перегляд уже існуючих інструментів та віднайдення нових. Ціль статті полягає у характеристиці сутності, еволюції та ролі взаємоузгоджувальної процедури як механізму вирішення спорів, що виникають на основі тлумачення та застосування договорів про уникнення подвійного оподаткування. Методологічну основу дослідження складають діалектичний, порівняльно-правовий та системний методи. Взаємоузгоджувальна процедура визнається унікальним договірним механізмом вирішення спорів щодо тлумачення та застосування норм договорів про уникнення подвійного оподаткування. Історія його розвитку започатковується у міжвоєнний період шляхом включення відповідних положень у модельні акти Ліги Націй у сфері оподаткування. Тривала практика використання такого механізму підтверджує виправданість його існування у сучасному світі з точки зору наявних переваг не лише для компетентних органів, але і для платників податків. Разом з тим, обмежена практика його використання у поєднанні з наявністю проблемних аспектів у контексті забезпечення балансу публічного та приватного інтересу у сфері оподаткування переконує у тому, що потенціал взаємоузгоджувальної процедури використовується ще далеко не в повній мірі. В умовах високого рівня недовіри до дій судової та виконавчої гілок в Україні та необхідності забезпечення інвестиційної привабливості взаємоузгоджувальна процедура є потенційно перспективним інструментом з точки зору забезпечення балансу приватного та публічного інтересу.

Ключові слова: взаємоузгоджувальна процедура, ОЕСР, міжнародні податкові договори, адміністративне співробітництво, оподаткування.

Selezen Pavlo, Candidate of Juridical Sciences, senior researcher, Research Institute of Fiscal Policy leading resercher, University of State Fiscal Service of Ukraine, Irpin, Ukraine

Meaning, evolution and role of mutual agreement procedure as a tax dispute resolution mechanism

The relevance of the study is determined by the fact that the issue of a tax dispute resolution is actual in the context of the globalization processes and global financial crisis state. The lack of effective mechanisms for resolving disputes related to the interpretation and application of the double taxation treaties rules leads to the revision of existing instruments and the detection of new ones. Main objective of the study is to characterize a meaning, stages of evolution and role of mutual agreement procedure as a dispute resolution mechanism in the area of interpretation and application of double taxation treaties provisions. The methodology of research includes dialectical and comparative, and system analysis method. Mutual agreement procedure is defined as a unique treaty dispute resolution mechanism for interpretation and application of double taxation treaties provisions. Its history is traced back to the interwar period (1918–1939) by including of the respective provisions in the League of Nations model norms within taxation sphere. Long practice of mutual agreement procedure application determines its relevance in modern world and demonstrates its attractiveness for competent authorities and taxpayers. At the same time, the limited practice of its usage in combination with the presence of problematic aspects in the context of providing a balance between public and private interest in the field of taxation convinces that the potential of the interconnection procedure still to be far from being fully used. In conditions of a high level of distrust to the judicial and executive branches in Ukraine and the need to ensure investment attractiveness, the interharmonization procedure becomes a potentially promising tool in terms of a balance of private and public interest ensuring.

Key words: mutual agreement procedure, OECD, international tax treaties, administrative cooperation, taxation.

Селезень Павел Александрович, кандидат юридических наук, старший научный сотрудник, ведущий научный сотрудник НИИ фискальной политики Университета ГФС Украины, г. Ирпень, Украина

Сущность, эволюция и роль взаимосогласительной процедуры как механизма разрешения налоговых споров

В современном мире вопросы механизмов разрешения споров в сфере налогообложения являются актуальными, принимая во внимание процессы углубления глобализации и кризисное состояние глобальной финансовой системы. Отсутствие эффективных механизмов разрешения споров, связанных с толкованием и применением норм договоров об избежании двойного

СУТНІСТЬ, ЕВОЛЮЦІЯ ТА РОЛЬ ВЗАЄМОУЗГОДЖУВАЛЬНОЇ ПРОЦЕДУРИ ЯК МЕХАНІЗМУ ВИРІШЕННЯ ПОДАТКОВИХ СПОРІВ

налогообложения, обуславливает пересмотр уже существующих инструментов и разработку новых. Цель статьи состоит в характеристике сущности, эволюции и роли взаимосогласительной процедуры как механизма разрешения споров, возникающих в связи с толкованием и применением договоров об избежании двойного налогообложения. Методологическую основу исследования образуют диалектический, сравнительно-правовой и системный методы. Взаимосогласительная процедура признается уникальным договорным инструментом разрешения споров относительно толкования и применения норм договоров об избежании двойного налогообложения. История его развития начинается в межвоенный период путем включения соответствующих положений в модельные нормы Лиги Наций в сфере налогообложения. Продолжительная практика использования такого механизма подтверждает оправданность его существования в современном мире с точки зрения существующих преимуществ не только для компетентных органов, но и для налогоплательщиков. Вместе с тем, ограниченная практика его использования в сочетании с существованием проблемных аспектов в контексте обеспечения баланса публичного и частного интереса в сфере налогообложения убеждает в том, что потенциал взаимосогласительной процедуры использован далеко не в полной мере. В условиях высокого уровня недоверия к действиям судебной и исполнительной веток власти в Украине и необходимости обеспечения инвестиционной привлекательности взаимосогласительная процедура является потенциально перспективным инструментом с точки зрения обеспечения баланса частного и публичного интереса.

Ключевые слова: взаимосогласительная процедура, ОЭСР, международные налоговые договора, административное сотрудничество, налогообложение

Вступ. Статистика держав-членів ОЕСР щодо вирішення податкових спорів з використанням потенціалу взаємоузгоджувальної процедури переконливо свідчить не лише про позитивну динаміку, але і про розширення географії застосування відповідного інструменту. Так, якщо у 2005 р. в Бельгії було розпочато взаємоузгоджувальну процедуру лише у 31-му випадку, в Канаді – в 76-ти, в Німеччині – у 212-ти, то у 2015 р. відповідно у 428-и, 130-ти та 363-х випадках. Такі ж юрисдикції як Словаччина, Словенія, Туреччина за той же період часу отримали перший досвід використання взаємоузгоджувальної процедури як інструменту вирішення спорів щодо тлумачення та застосування норм договорів про уникнення подвійного оподаткування [11]. У поєднанні з включенням обов'язку щодо вдосконалення механізмів вирішення податкових спорів з використанням взаємоузгоджувальної процедури в мінімальний пакет заходів кампанії щодо протидії розмиванню бази оподаткування та переміщення

СУТНІСТЬ, ЕВОЛЮЦІЯ ТА РОЛЬ ВЗАЄМОУЗГОДЖУВАЛЬНОЇ ПРОЦЕДУРИ ЯК МЕХАНІЗМУ ВИРІШЕННЯ ПОДАТКОВИХ СПОРІВ

прибутків в низько податковій юрисдикції (далі – БЕПС) подібні тенденції вказують на необхідність забезпечення належного розуміння сутності відповідних механізмів та їх особливостей з урахуванням світового досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій вказує на те, що хоча дослідники з далекого зарубіжжя, зокрема, З. Альтман, Р. Ісмер, М. Ломбардо, М. Ніттел, приділяли увагу різним аспектам взаємоузгоджувальної процедури – починаючи від історичних аспектів її виникнення і закінчуючи особливостями закріплення в модельних актах ОЕСР – у вітчизняній науці відповідна тема належним чином не висвітлена. Саме тому є потреба в узагальненні підходів до визначення сутності та ролі відповідного механізму вирішення податкових спорів.

Ціль статті полягає у характеристиці сутності, еволюції та ролі взаємоузгоджувальної процедури як механізму вирішення спорів, що виникають на основі тлумачення та застосування договорів про уникнення подвійного оподаткування.

Основний матеріал дослідження. Експерти ОЕСР зазначають, що процедура взаємного узгодження на основі договорів про уникнення подвійного оподаткування «дозволяє уповноваженим сторонам (компетентним органам) від урядів договірних держав взаємодіяти з наміром вирішення міжнародного податкового спору. Такі спори включають як подвійне оподаткування (юридичне і економічне), так і неузгодження в тлумаченні та застосуванні податкового договору» [9, с. 8]. Сутність взаємоузгоджувальної процедури М. Ломбардо визначає так: «Взаємоузгоджувальна процедура є спеціальним механізмом за рамками внутрішнього права для вирішення спорів на взаємній основі, тобто шляхом укладення угоди між компетентними органами договірних держав у випадках, якщо податок стягується або може бути стягнуто не у відповідності з положеннями податкового договору, з метою забезпечення узгодженого застосування та тлумачення відповідного податкового договору в обох договірних державах» [8, с. 459]. З урахуванням викладеного навряд чи можна погодитися з підходом Е. Крістіанс, яка відносить взаємоузгоджувальну процедуру до механізмів вирішення податкових спорів, наділених дипломатичною природою: «Взаємна угода (*mutual agreement*) є більш ніж столітнім дипломатичним рішенням, стандартною формою неформальної дипломатичної мови щодо вирішення спорів (*informal diplomatic dispute resolution language*), яка закріплена у більшості податкових договорів по всьому світу» [3, с. 1433].

Існуючий підхід до тлумачення сутності взаємоузгоджувальної процедури передбачає виокремлення таких особливостей:

1) нормативною основою процедури взаємного узгодження є положення договору про уникнення подвійного оподаткування, аналогічні ст. 25 Модельної

СУТНІСТЬ, ЕВОЛЮЦІЯ ТА РОЛЬ ВЗАЄМОУЗГОДЖУВАЛЬНОЇ ПРОЦЕДУРИ ЯК МЕХАНІЗМУ ВИРІШЕННЯ ПОДАТКОВИХ СПОРІВ

податкової конвенції ОЕСР (далі – МПК ОЕСР) або ст. 25 Типової конвенції ООН про уникнення подвійного оподаткування у відносинах між розвиненими державами та державами, що розвиваються (далі – Типова конвенція ООН);

2) взаємоузгоджувальна процедура використовується, насамперед, для вирішення спорів, які виникають з приводу тлумачення та застосування положень договорів про уникнення подвійного оподаткування, а не внутрішнього законодавства: «якщо стягнення податку суперечить як податковому договору, так і внутрішньодержавному праву, то такий випадок підпадає під вимоги взаємоузгоджувальної процедури лише в тому обсязі, в якому він стосується податкового договору, за виключенням ситуацій, коли існує взаємозв'язок між положеннями податкового договору та положеннями внутрішнього права, яке неналежним чином застосовується» [5, с. 1741];

3) за результатами успішної процедури взаємного узгодження між компетентними органами договірних держав укладається угода щодо тлумачення чи застосування положень договору про уникнення подвійного оподаткування;

4) взаємоузгоджувальна процедура є останнім засобом для вирішення спору на засадах взаємності та без використання дипломатичних каналів [7, с. 687].

Найбільш поширеними підставами для ініціювання взаємоузгоджувальної процедури є [5, с. 1741]:

1) питання, пов'язані з віднесенням прибутків до постійного представництва відповідно до договірних норм аналогічних п. 2 ст. 7 МПК ОЕСР;

2) оподаткування в державі джерела доходу при наявності особливих зв'язків між платником та отримувачем доходу розміру суми перевищення процентів та роялті відповідно до договірних норм, аналогічних ст. 9, п. 6 ст. 11 чи п. 4 ст. 12 МПК ОЕСР;

3) застосування внутрішнього законодавства щодо недостатньої капіталізації у випадках, коли держава резидентства боржника розглядає проценти як дивіденди, оскільки керується договірними нормами, аналогічними ст. 9 або п. 6 ст. 11 МПК ОЕСР;

4) ситуації, в яких недостатність інформації щодо дійсного стану платника податків призводить до неналежного застосування договірних норм, особливо у випадку визначення резиденства (п. 2 ст. 4 МПК ОЕСР), існування постійного представництва (ст. 5 МПК ОЕСР) чи природи послуг, наданих працедавцем (п. 2 ст. 15 МПК ОЕСР).

У значній кількості випадків до взаємоузгоджувальної процедури звертаються у випадку укладення договорів про попереднє узгодження ціноутворення дво- чи багатостороннього характеру (*advance pricing*

СУТНІСТЬ, ЕВОЛЮЦІЯ ТА РОЛЬ ВЗАЄМОУЗГОДЖУВАЛЬНОЇ ПРОЦЕДУРИ ЯК МЕХАНІЗМУ ВИРІШЕННЯ ПОДАТКОВИХ СПОРІВ

agreements). Наприклад, Національне податкове агентство Японії за підсумками 2014 р. відзвітувало про те, що її співробітниками було отримано всього 187 запитів щодо процедури взаємного узгодження як від платників податків, так і компетентних органів договірних держав-партнерів. З них 149 запитів стосувалися можливості укладення договорів про попереднє узгодження ціноутворення [12, с. 40].

Найчастіше виокремлюють три основні види взаємоузгоджувальної процедури на підставі характерних для неї функцій (на прикладі положень ст. 25 МПК ОЕСР [10, с. 44–45; 8, с. 462]:

1) Вирішення спорів щодо застосування положень договірних норм у сфері оподаткування в конкретному випадку (положення про конкретний випадок);

2) Визначення спільного підходу до тлумачення та застосування компетентними органами договору про уникнення подвійного оподаткування (тлумачна взаємоузгоджувальна процедура). Наприклад, узгодження спільного підходу компетентних органів до тлумачення того чи іншого договірного терміну («резидент», «проценти», «роялті» та ін.);

3) Вирішення спорів щодо подвійного оподаткування у випадку, якщо таке оподаткування не охоплене дією договірних норм у сфері оподаткування (нормотворча взаємоузгоджувальна процедура). Наприклад, якщо нерезидент має постійні представництва в договірних державах, але за відсутності резидентства в них не має доступу до переваг договору про уникнення подвійного оподаткування між такими державами [1, с. 5].

Очевидно, що перший вид взаємоузгоджувальної процедури може бути ініційований виключно за наявності звернення платника податків, однак два наступні види відповідної процедури не потребують в обов'язковому порядку звернення платника податків та можуть бути розпочаті компетентними органами договірних держав за власною ініціативою.

З ретроспективної точки зору вперше праобраз сучасного п. 1 ст. 25 МПК ОЕСР з'явився у проекті Модельної двосторонньої конвенції про уникнення подвійного оподаткування на дохід, розробленому Фіскальним комітетом Ліги Націй та запропонованому у 1942 р. (ст. XVI): «1. Якщо платник податків має докази того, що дії податкового відомства однієї з договірних держав мають наслідком подвійне оподаткування, то такий платник податків повинен мати право на звернення (*shall be entitled to lodge a claim*) до податкового відомства держави, в якій він має фіскальний доміциль чи громадянством якої він є. 2. У випадку прийняття звернення ... податкове відомство відповідної держави має безпосередньо проводити консультації з компетентним органом іншої держави в намаганні досягнути згоди щодо справедливого уникнення від подвійного оподаткування» [13, с. 26, 28].

СУТНІСТЬ, ЕВОЛЮЦІЯ ТА РОЛЬ ВЗАЄМОУЗГОДЖУВАЛЬНОЇ ПРОЦЕДУРИ ЯК МЕХАНІЗМУ ВИРІШЕННЯ ПОДАТКОВИХ СПОРІВ

У ст. XVII того ж проекту 1942 р. вперше з'явилася згадка і про праобраз сучасного положення про нормотворчу взаємоузгоджувальну процедуру, запропоноване у другому реченні п. 3 ст. 25 МПК ОЕСР: «У випадку будь-яких спеціальних положень, які можуть бути необхідними для застосування цієї конвенції, особливо у випадках, безпосередньо не передбачених у ній, компетентні органи обох договірних держав можуть спільно радитися (*conferttogether*) і вживати необхідних заходів відповідно до духу цієї конвенції» [13, с. 28].

Тлумачна взаємоузгоджувальна процедура, яка наразі закріплена у першому реченні п. 3 ст. 25 МПК ОЕСР, не була включена Фіскальним комітетом Ліги Націй у Модельну двосторонню конвенцію про уникнення подвійного оподаткування на дохід, але вона була передбачена у ст. VII проекту Модельної двосторонньої конвенції Ліги Націй про надання взаємної адміністративної допомоги в оцінці та збиранні податків з доходу, власності, майна та спадщини, який з'явився в той же час: «Компетентні органи обох договірних держав можуть визначати положення (*prescriberegulations*), необхідні для тлумачення та застосування положень цієї конвенції. У випадку положень цієї конвенції щодо обміну інформацією, надання документів чи взаємної допомоги у збиранні податків такі органи можуть, за спільною згодою, визначати правила щодо процедури, форм звернення та відповідей, конвертації валюти, розпорядження зібраними податками, мінімальних сум для стягування податку та ін.» [13, с. 64]. Існування такого положення у результатах модельної нормотворчості Фіскального комітету Ліги Націй ще у 1942 р. ставить питання про обґрунтованість твердження М. Ніттеля про те, що тлумачна взаємоузгоджувальна процедура була закріплена у модельних нормах Фіскального комітету Ліги Націй лише у 1946 р. [7, с. 688–689].

Напрацювання Фіскального комітету Ліги Націй не були залишені без уваги у роботі над розробкою модельних норм у сфері оподаткування в рамках ОЕСР та ООН і втілені відповідно у проекті МПК ОЕСР у редакції 1977 р. та проекті Типової конвенції ООН у редакції 1979 р. Разом із тим, варто зазначити, що запозичення такого досвіду не мало автоматичного характеру, про свідчить, наприклад, наявність особливостей у підході ОЕСР, які відрізняли його від підходу Ліги Націй: 1) правом на звернення до взаємоузгоджувальної процедури наділено насамперед резидентів і лише у порядку виключення – громадян та юридичних осіб, зареєстрованих у конкретній договірній державі, які загалом об'єднуються категорією «*nationals*»; 2) можливість звернення платника податків до взаємоузгоджувальної процедури обмежено трирічним строком з моменту, коли йому стало відомо про оподаткування або імовірність оподаткування не у відповідності з вимогами договірних норм у сфері оподаткування; 3) предметна сфера взаємоузгоджувальної процедури не

СУТНІСТЬ, ЕВОЛЮЦІЯ ТА РОЛЬ ВЗАЄМОУЗГОДЖУВАЛЬНОЇ ПРОЦЕДУРИ ЯК МЕХАНІЗМУ ВИРІШЕННЯ ПОДАТКОВИХ СПОРІВ

обмежується лише питаннями уникнення подвійного оподаткування, а визначається через концепцію оподаткування не у відповідності з вимогами договірних норм, окрім випадків нормотворчої взаємоузгоджувальної процедури; 4) запровадження положення про обов'язок імплементації вимог досягнутої взаємної згоди між компетентними органами незалежно від будь-яких часових рамок встановлених у національних правопорядках договірних держав; 5) запроваджено положення про те, що право на звернення до потенціалу взаємоузгоджувальної процедури платник податків має не лише тоді, коли оподаткування не у відповідності з договірними нормами вже фактично відбулося, але й коли існує тільки об'єктивна загроза такого оподаткування (наприклад, прийняття нового нормативного акту, який безпосередньо передбачає відступ від договірних зобов'язань держави у сфері оподаткування); 6) у випадку доцільності пропонувалося створення комісії для заслуховування аргументів, яка має включати в себе представників компетентних органів один одного.

Істотним кроком у розвитку положень про взаємоузгоджувальну процедуру з моменту розробки модельних норм ОЕСР та ООН у сфері оподаткування стало прийняття норми про арбітраж у випадку неможливості досягнення згоди між сторонами з питань, які порушені в рамках взаємоузгоджувальної процедури. Необхідні зміни першими були внесені в МПК ОЕСР за результатами доповіді «Зміни 2008 року до Модельної податкової конвенції», затвердженої Радою ОЕСР 17.07.2008 р.

Арбітражна процедура не має розумітися як альтернатива взаємоузгоджувальній процедурі, а є продовженням останньої у тому випадку, якщо компетентним органам не вдається досягти згоди між собою. Експерти ОЕСР зазначали: «Оскільки взаємоузгоджувальна процедура у нинішньому вигляді не зобов'язує держави знайти спільне розуміння щодо договору, але лише намагатися (*endeavor*) досягти згоди, то результатом може стати тягар подвійного оподаткування чи «оподаткування не у відповідності з конвенцією», якщо сторони не досягають згоди. Неможливість взаємоузгоджувальної процедури в існуючому вигляді забезпечити здійснення усіх необхідних кроків для сприяння остаточному вирішенню проблем, які виникли у зв'язку з договором, визнається ... однією з найбільш суттєвих перешкод для ефективності взаємоузгоджувальної процедури. Вона зумовлює те, що платники податків зволікають з залученням необхідних ресурсів для використання взаємоузгоджувальної процедури та, до того ж, не стимулює компетентні органи до здійснення усіх необхідних кроків для забезпечення швидкого вирішення питань, які виникли. У такому випадку, на думку експертів ОЕСР, арбітражна процедура є незамінним інструментом, який сприяє вирішенню проблемної

СУТНІСТЬ, ЕВОЛЮЦІЯ ТА РОЛЬ ВЗАЄМОУЗГОДЖУВАЛЬНОЇ ПРОЦЕДУРИ ЯК МЕХАНІЗМУ ВИРІШЕННЯ ПОДАТКОВИХ СПОРІВ

ситуації у остаточний, визначений (*principled*), справедливий та об'єктивний спосіб [4, с. 4].

Тривала практика використання потенціалу взаємоузгоджувальної процедури свідчить про її важливість як інструменту вирішення спорів з приводу тлумачення та застосування договірних норм у сфері оподаткування. Переваги взаємоузгоджувальної процедури С. Кім пропонує розмежувати в залежності від кола зацікавлених у її використанні осіб – переваги для податкових відомств та для платників податків [6, с. 46–58]:

1. Для податкових відомств:

– збереження контролю зі сторони компетентних органів за перебігом взаємоузгоджувальної процедури та результатом її завершення, що дає їм змогу обмежити можливі негативні наслідки для забезпечення суверенітету у сфері оподаткування;

– природа взаємоузгоджувальної процедури як «доповнення до незавершених договірних перемовин» дозволяє забезпечити менш формалізовані та більш комфортні умови взаємодії договірних сторін;

– зменшення репутаційних ризиків для компетентних органів при проведенні взаємоузгоджувальної процедури з урахуванням її закритого характеру;

– збереження повноважень податкового відомства щодо початку чи відмови у початку взаємоузгоджувальної процедури дає змогу більш ефективно витратити наявні обмежені ресурси (наприклад, у випадку неналежної поведінки платника податків);

– менш формалізований характер взаємоузгоджувальної процедури сприяє зменшенню часових втрат та налагодженню безпосередніх контактів представників компетентних органів, що, в свою чергу, забезпечує обмін кращим досвідом та передовими підходами;

– гнучкість взаємоузгоджувальної процедури;

– менші адміністративні витрати взаємоузгоджувальної процедури порівняно з іншими можливими інструментами вирішення міжнародних спорів, такими як міжнародні трибунали чи міжнародні судові інстанції;

– закритий характер взаємоузгоджувальної процедури дозволяє обмежити зовнішній вплив на фахове рішення представників компетентних органів.

2. Для платників податків:

– фахове вирішення спору представниками компетентних органів за низьких витрат (у тому випадку, якщо доступ до взаємоузгоджувальної процедури не передбачає попереднього забезпечення спірного податкового зобов'язання);

СУТНІСТЬ, ЕВОЛЮЦІЯ ТА РОЛЬ ВЗАЄМОУЗГОДЖУВАЛЬНОЇ ПРОЦЕДУРИ ЯК МЕХАНІЗМУ ВИРІШЕННЯ ПОДАТКОВИХ СПОРІВ

– можливість запобігання майбутнім негативним сценаріям з точки зору оподаткування у випадку нових підходів або податкових стратегій через підтримку фахового діалогу в рамках взаємоузгоджувальної процедури;

– підвищений рівень конфіденційності за рахунок закритості та непрозорості взаємоузгоджувальної процедури, що зменшує можливість стороннього впливу та репутаційних втрат;

– результати взаємоузгоджувальної процедури не є зобов'язуючими платника податків автоматично, а потребують свого визнання таким платником податків;

– неформальність та гнучкість взаємоузгоджувальної процедури у поєднанні з її неконтроверсійною природою зменшує ризик того, що податкові відомства розглядатимуть процес вирішення конкретної ситуації саме як спір та застосовуватимуть «неформальні штрафні санкції», такі як більш прискіпливий аудит (разом з тим така перевага може існувати лише у тому випадку, якщо урядові цілі та цілі платника податків у конкретному випадку не суперечать одне одному).

Наявність позитивних характеристик у використанні взаємоузгоджувальної процедури не виключає можливості існування недоліків чи проблемних аспектів, які ускладнюють повноцінну реалізацію потенціалу відповідного механізму вирішення спорів. Так, П. Браун до числа останніх відносить [2, с. 5]; 1) взаємоузгоджувальна процедура найчастіше передбачає обов'язок не досягнення конкретної угоди, а лише прагнути укладення такої угоди; 2) більшість договорів про уникнення подвійного оподаткування не передбачає часових рамок для тривалості розгляду компетентними органами конкретного звернення в рамках взаємоузгоджувальної процедури; 3) ризики ефекту «чорної скриньки» з урахуванням міжвідомчого характеру взаємоузгоджувальної процедури та обмеженої форми участі платників податків.

Висновки. Взаємоузгоджувальна процедура є важливим договірним механізмом вирішення спорів щодо тлумачення та застосування норм договорів про уникнення подвійного оподаткування. Тривала практика використання такого механізму підтверджує виправданість його існування у сучасному світі з точки зору наявних переваг не лише для компетентних органів, але і для платників податків. Разом з тим, обмежена практика його використання у поєднанні з наявністю проблемних аспектів у контексті забезпечення балансу публічного та приватного інтересу у сфері оподаткування переконує у тому, що потенціал взаємоузгоджувальної процедури використовується ще далеко не в повній мірі. Очевидно, що в умовах високого рівня недовіри до дій судової та виконавчої гілок в Україні та необхідності забезпечення інвестиційної привабливості взаємоузгоджувальна процедура є потенційно перспективним

СУТНІСТЬ, ЕВОЛЮЦІЯ ТА РОЛЬ ВЗАЄМОУЗГОДЖУВАЛЬНОЇ ПРОЦЕДУРИ ЯК МЕХАНІЗМУ ВИРІШЕННЯ ПОДАТКОВИХ СПОРІВ

інструментом з точки зору забезпечення балансу приватного та публічного інтересу.

Список використаних джерел:

1. Ault, H. Dispute Resolution: the Mutual Agreement Procedure [Electronic resource] : Paper № 8-A, 2013. – May. – 29 p. – Mode of access: URL: http://www.un.org/esa/ffd/tax/2013TMTTAN/Paper8A_Ault.pdf. – Last access 17.01.2018. – Title from the screen.

2. Brown P. Enhancing the mutual agreement procedure by adopting appropriate arbitration provisions [Electronic resource] / P. Brown // Vienna University of Economics and Business. – Vienna, 16 p. – Mode of access: URL: https://www.wu.ac.at/fileadmin/wu/d/i/taxlaw/institute/WU_Global_Tax_Policy_Center/Arbitration/patricia_brown___on_current_trends_in_map.docx. – Last access 17.01.2018. – Title from the screen.

3. Christians A. How Nations Share / A. Christians // Indiana Law Journal. 2012. – Vol. 87. – pp. 1407–1453.

4. Improving the Resolution of Tax Treaty Disputes [Electronic resource] // Centre for Tax Policy and Administration, 2007. – February. – 52 p. – Mode of access: URL: <https://www.oecd.org/ctp/dispute/38055311.pdf>. – Last access 19.01.2018. – Title from the screen.

5. Ismer R. Mutual Agreement Procedure. Klaus Vogel on Double Taxation Convention / R. Ismer ; ed. by E. Reimer, A. Rust. – 4th ed. – Wolters Kluwer, 2015. – Vol. 2. Alphen aan den Rijn. – Article 25. – pp. 1735–1826.

6. Kim S. Study on Arbitration as Institution of International Tax Dispute Resolution: Within the Ambit of MAP as Suggested by the OECD [Electronic resource] / S. Kim // Seoul National University School of Law, 2014. – February. – 383 p. – Mode of access: URL: <http://space.snu.ac.kr/bitstream/10371/120836/1/000000017842.pdf>. – Last access 20.01.2018. – Title from the screen.

7. Knittel M. Administrative Cooperation. History of Tax Treaties. The Relevance of the OECD Documents for the Interpretation of Tax Treaties / M. Knittel ; ed. by T. Eckerand, G. Ressler. – Wien : Linde, 2011. – Articles 25, 26 and 27. – pp. 685–713.

8. Lombardo M. The Mutual Agreement Procedure (Art. 25 OECD MC) – A Tool to Overcome Interpretation problems? / M. Lombardo // Fundamental Issues and Practical Problems in Tax Treaty Interpretation ; Ed. by M. Schilcherand, P. Weninger. – Wien : LINDE, 2008. – pp. 457–480.

9. Manual of Effective Mutual Agreement Procedures [Electronic resource] / MEMAP ; Centre for Tax Policy and Administration. – 2007. – February. – 55 p. –

СУТНІСТЬ, ЕВОЛЮЦІЯ ТА РОЛЬ ВЗАЄМОУЗГОДЖУВАЛЬНОЇ ПРОЦЕДУРИ ЯК МЕХАНІЗМУ ВИРІШЕННЯ ПОДАТКОВИХ СПОРІВ

Mode of access: URL: <https://www.oecd.org/ctp/38061910.pdf>. – Last access 21.01.2018. – Title from the screen.

10. Model Tax Convention on Income and on Capital. Condensed Version (as it read on 21 November 2017). – Paris : OECD Publishing, 2017. – 654 p.

11. Mutual Agreement Procedure Statistics 2006–2015 [Electronic resource] / OECD. – Mode of access: URL: <http://www.oecd.org/tax/dispute/map-statistics-2006-2015.htm>. – Last access 23.01.2018. – Title from the screen.

12. National Tax Agency [Electronic resource] : Report 2016 / National Tax Agency of Japan. – 66 p. – Mode of access: URL: https://www.nta.go.jp/foreign_language/Report_pdf/2016e.pdf. – Last access 25.01.2018. – Title from the screen.

13. Report on the Work of the Tenth Session of the Fiscal Committee [Electronic resource] Geneva : League of Nations, 1946. – 79 p. – Mode of access: URL: http://biblio-archiv.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-37-M-37-1946-II-A_EN.pdf. – Last access 25.01.2018. – Title from the screen.

References:

1. Ault, H. (2013). *Dispute Resolution: the Mutual Agreement Procedure, Paper № 8-A*. [online] Available at : URL: http://www.un.org/esa/ffd/tax/2013TMTTAN/Paper8A_Ault.pdf. [Accessed 17 January 2018]. Title from the screen.

2. Brown, P. *Enhancing the mutual agreement procedure by adopting appropriate arbitration provisions*. Vienna, Vienna University of Economics and Business. [online] Available at : URL: https://www.wu.ac.at/fileadmin/wu/d/i/taxlaw/institute/WU_Global_Tax_Policy_Center/Arbitration/patricia_brown___on_current_trends_in_map.docx. [Accessed 17 January 2018]. Title from the screen.

3. Christians, A. (2012). How Nations Share. *Indiana Law Journal*, Vol. 87, pp. 1407–1453.

4. Centre for Tax Policy and Administration. (2007). *Improving the Resolution of Tax Treaty Disputes*. [online] Available at : URL: <https://www.oecd.org/ctp/dispute/38055311.pdf> (Last assessed: 05.02.2018). [Accessed 19 January 2018]. Title from the screen.

5. Ismer, R. (2015). *Mutual Agreement Procedure. Klaus Vogel on Double Taxation Convention*. 4th ed. Wolters Kluwer, Vol. 2, Article 25, pp. 1735–1826.

6. Kim, S. (2014). *Study on Arbitration as Institution of International Tax Dispute Resolution: Within the Ambit of MAP as Suggested by the OECD*. Seoul National University School of Law. [online] Available at : URL: <http://s-space.snu.ac.kr/bitstream/10371/120836/1/000000017842.pdf>. [Accessed 20 January 2018]. Title from the screen.

7. Knittel, M. (2011). *Administrative Cooperation. History of Tax Treaties. The Relevance of the OECD Documents for the Interpretation of Tax Treaties.* Articles 25, 26 and 27. Wien : Linde.

8. Lombardo, M. (2008). The Mutual Agreement Procedure (Art. 25 OECD MC) – A Tool to Over come Interpretation problems? V: *Fundamental Issues and Practical Problem sin Tax Treaty Interpretation.* Wien : LINDE.

9. Centre for Tax Policy and Administration. (2007). *Manual of Effective Mutual Agreement Procedures.* [online] Available at : URL: <https://www.oecd.org/ctp/38061910.pdf>. [Accessed 21 January 2018]. Title from the screen.

10. OECD. (2017). *Model Tax Convention on Income and on Capital.* Condensed Version (November 21, 2017). Paris : OECD Publishing.

11. OECD. (2015). *Mutual Agreement Procedure Statistics 2006–2015.* [online] Available at : URL: <http://www.oecd.org/tax/dispute/map-statistics-2006-2015.htm>. [Accessed 23 January 2018]. Title from the screen.

12. National Tax Agency of Japan. (2016). Report 2016. V: *National Tax Agency.* [online] Available at: URL: https://www.nta.go.jp/foreign_language/Report_pdf/2016e.pdf. [Accessed 25 January 2018]. Title from the screen.

13. League of Nations. (1946). Report on the Work of the Tenth Session of the Fiscal Committee. [online] Available at : URL: http://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-37-M-37-1946-II-A_EN.pdf. [Accessed 25 January 2019]. Title from the screen.

УДК 340.15.63 : 34.09 : 347.918 (477.522)

Dyjakowska Marzena

*Dr. hab., profesor nadzwyczajny,
Katedra Historii Ustroju i Prawa,
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II,
Lublin, Polska,
marzena.dyjakowska@kul.lublin.pl*

**PRAWO RZYMSKIE JAKO DYREKTYWA INTERPRETACYJNA
W DECISIONES LITUANICAE PIOTRA ROJZJUSZA**

Celem artykułu jest wykazanie, że Piotr Rojzjusz, sędzia asesorskiego sądu królewskiego w Wilnie, stosował prawo rzymskie jako kryterium interpretacyjne w stosunku do prawa magdeburskiego. Hiszpan Pedro Ruiz de Moroz, znany w Polsce pod zlatynizowanym nazwiskiem Rojzjusz, stanowi przykład renesansowego uczonego, który dzięki wykształceniu w prawie rzymskim, jednej z podstaw ówczesnej europejskiej kultury prawnej, z sukcesem pełnił funkcję doradcy królewskiego oraz działał w wymiarze sprawiedliwości Polski oraz Wielkiego Księstwa Litewskiego. Prawo rzymskie służyło do interpretowania znaczenia budzących wątpliwości pojęć prawa niemieckiego. Autor był też zwolennikiem subsydiarnego stosowania prawa rzymskiego w przypadku luk w prawach krajowych. Jego dzieło, zatytułowane «Decisiones (...) de rebus in sacro auditorio Lituanico ex appellatione iudicatis» (Kraków, 1565) stanowi komentarz do pięciu orzeczeń. Podstawą wyrokowania jest prawo magdeburskie, ale wywody autora pełne są odniesień do prawa rzymskiego i do dzieł glosatorów i komentatorów.

Rozpoczynając swe rozważania od wykazania wyższości organów stosujących prawo nad ustawodawcą autor podkreślił ogromne znaczenie znajomości prawa, a zwłaszcza prawa rzymskiego. Krytycznie oceniając ową znajomość wśród Polaków wyraził pogląd, iż nie mają racji ci, którzy głoszą, że Polacy mają własne prawa i nie potrzebują obcych, gdyż inne kraje europejskie, posługując się własnymi prawami, nie wstydzą się odwoływać się do prawa rzymskiego w razie luk lub niejasności w prawach rodzimych.

Słowa kluczowe: prawo rzymskie, *Decisiones Lituanicae*, Piotr Rojzjusz, sąd asesorski wileński, prawo magdeburskie.

Діяковська Марчена, доктор габілітований, професор, кафедра історії політики і права, Люблінський католицький університет Іоанна Павла II, Люблін, Польща

Римське право як директива щодо тлумачення у Decisiones Lituanicae Петра Ройзюша

Мета статті – показати, що суддя Королівського арбітражного суду у Вільнюсі Петро Ройзюш застосував римське право як критерій тлумачення по відношенню до магдебурзького права. Іспанець Педро Руїз де Мороз, відомий у Польщі під латинізованим іменем Ройзюш, є прикладом ренесансного вченого, котрий завдяки своїм знанням римського права, однієї з основ тодішньої європейської правової культури, успішно служив королівським радником і діяв у справі правосуддя Польщі та Великого князівства Литовського. Римське право служило для інтерпретації змісту сумнівних понять німецького права. Автор також був прихильником додаткового застосування римського права у випадку прогалин у національних законах. Його робота під назвою «Decisiones (...) de rebus in sacro auditorio Lituanico ex appellatione iudicatis» (Краків, 1565) є коментарем до п'яти судових рішень. Основою рішення було магдебурзьке право, але аргументи автора були віднесені до римського права і до творів глосаторів та коментаторів. Розпочинаючи свою розповідь від показу вищості органів, що застосовують право, над установчими, автор підкреслив важливість знання права, і особливо римського права. Критично оцінюючи ці знання серед поляків, висловлено думку, що ті, хто стверджує, що поляки мають власні права і не мають потреби нічого запозичувати, є неправильними, оскільки інші європейські країни, використовуючи власні права, не соромляться звертатися до римського права у разі прогалин чи неясності у рідних правах.

Ключові слова: римське право, рішення Літуаніка, Петро Ройзюш, арбітражний суд у Вільнюсі, магдебурзьке право.

Dyjakowska Marzena, Dr. hab., Profesor, Department of History of Politics and Law, The John Paul II Catholic University of Lublin, Lublin, Poland

Roman law as interpretation directive in Decisiones Lituanicae by Peter Rozyus

The purpose of the article is to show that Peter Rozyus, the judge of the Royal Arbitration Court in Vilnius, applied Roman law as a interpretation criterion in relation to Magdeburg law. A Spanish Pedro Ruiz de Moroz, known in Poland under the Latin name of Royzius, is an example of the Renaissance scholar, who, due to his knowledge of Roman law, the basis of the European judicial culture of those times, successfully served as a King's advisor and completed justice in Poland and the Grand Duchy of Lithuania. The Roman law was used to interpret the content of questionable concepts of the German law. The author was also a supporter of the Roman law

additional application in cases with national laws gaps. His work entitled “Decisiones (...) de rebus in sacro auditorio Lituanico ex appellatione iudicatis” (Cracow, 1565) is a commentary to five court decisions. The decision basis was the Magdeburg law, but the author’s arguments were attributed to the Roman law and to the glossators and commentators’ works. Beginning his story with showing the addressing to the law institutes superiority over the founders, the author emphasized the importance of law knowledge, and especially the Roman one. Critically assessing this knowledge among the Polish people, it is suggested that those claiming the Polish to have their own rights and have no need in borrowing strange laws are wrong, since other European countries with their own rights are not ashamed to address to the Roman law in cases with having gaps or obscurity in native rights.

Key words: Roman law, *Decisiones Lituanicae*, Piotr Rojzjusz, Arbitral Court in Vilnius, Magdeburg law

Дияковська Марчена, доктор габлітований, професор, кафедра історії політики і права, Люблінський католицький університет Іоанна Павла ІІ, Люблін, Польща

Римское право как директива относительно толкования в *Decisiones Lituanicae* Петра Ройзюша

Цель статьи – показать, что судья Королевского арбитражного суда в Вильнюсе Петр Ройзюш применил римское право как критерий толкования в отношении магдебургского права. Испанец Педро Руис де Мороз, известный в Польше под латинизированным именем Ройзюш, является примером ренессансного ученого, который благодаря своим знаниям в римском праве, одной из основ тогдашней европейской правовой культуры, успешно служил королевским советником и действовал по делу правосудия Польши и Великого княжества Литовского. Римское право служило для интерпретации содержания сомнительных понятий германского права. Автор также был сторонником дополнительного применения римского права в случае несовершенства в национальных законах. Его работа под названием «*Decisiones (...) de rebus in sacro auditorio Lituanico ex appellatione iudicatis*» (Краков, 1565) является комментарием к пяти судебным решениям. Основой решения было магдебургское право, но аргументы автора были отнесены к римскому праву и к произведениям глоссаторов и комментаторов. Начиная от показа превосходства органов, применяющих право, над учредительными, автор подчеркнул важность знания права, и особенно римского права. Критически оценивая эти знания среди поляков, высказано мнение, что те, кто утверждает, что поляки имеют собственные права и нуждаются в чужих, являются неправильными, поскольку другие европейские страны, используя собственные права, не стесняются

обращаться к римскому праву в случае пробелов или неясности в родных правах.

Ключевые слова: римское право, решение Литуаника, Петр Ройзюш, арбитражный суд в Вильнюсе, магдебургское право

Hiszpan Pedro Ruiz de Moroz, znany w Polsce pod zlatynizowanym nazwiskiem Rojzjusz, stanowi przykład renesansowego uczonego, który dzięki wykształceniu w prawie rzymskim, jednej z podstaw ówczesnej europejskiej kultury prawnej, nie tylko mógł poświęcić się działalności dydaktycznej w Uniwersytecie Krakowskim, ale i z sukcesem pełnił funkcję doradcy królewskiego oraz działał w wymiarze sprawiedliwości Polski oraz Wielkiego Księstwa Litewskiego. Znajomość prawa rzymskiego okazywała się pomocna zarówno w przypadkach konieczności wypełniania luk w prawie, jak i niejasnych przepisów m. in. prawa magdeburskiego, obowiązującego w miastach litewskich.

Rojzjusz studiował prawo rzymskie w akademii w Loridzie, skąd około 1537 roku udał się do Włoch, gdzie kontynuował studia w Bolonii, Padwie i w Rzymie, a także – prawdopodobnie – w Wenecji i Florencji. Jednym z jego bolońskich mistrzów był Andreas Alciatus (1492–1550), twórca nowej szkoły badań nad prawem rzymskim – *mos gallicus*. W początkach 1542 roku Rojzjusz przybył do Krakowa i wkrótce potem objął katedrę prawa rzymskiego. Wykładał do roku 1550 lub 1551. 1 października 1549 roku został mianowany doradcą królewskim. Około roku 1552 został mianowany asesorem sądu królewskiego, co spowodowało konieczność przeprowadzki do Wilna, gdyż król Zygmunt August po śmierci Barbary Radziwiłłówny osiadł na stałe na Litwie. Od 1561 roku Rojzjusz wszedł także w skład sądu asesorskiego litewskiego, wraz z biskupem Janem Domaniewskim i sekretarzem królewskim Stanisławem Narkuskim.

Z praktyką prawniczą Rojzjusza w związku z orzekaniem w sądzie asesorskim litewskim, stanowiącym instancję apelacyjną dla sądów miast królewskich na Litwie, związane jest powstanie dzieła *Decisiones (...) de rebus in sacro auditorio Lituano ex appellatione iudicatis*, wydanego po raz pierwszy w Krakowie w 1565 roku [Dzieło zostało wydane jeszcze dwukrotnie: we Frankfurcie nad Menem w 1570 r. i w Wenecji w 1572 r.]. Autor zawarł w nim pięć wyroków opatrzonych obszernym komentarzem. Poglądy na rolę prawa rzymskiego w stosowaniu prawa krajowego najdobitniej wyraża wstęp w formie listu dedykacyjnego pod adresem króla Zygmunta Augusta. Rozpoczynając swe rozważania od wykazania wyższości organów stosujących prawo nad ustawodawcą autor podkreślił ogromne znaczenie znajomości prawa, a zwłaszcza prawa rzymskiego. Krytycznie oceniając ową znajomość wśród Polaków wyraził pogląd, iż nie mają racji ci, którzy głoszą, że Polacy mają własne prawa i nie potrzebują obcych, gdyż inne kraje europejskie, posługując się własnymi prawami, nie wstydzą się odwoływać się do prawa rzymskiego w razie luk lub

niejasności w prawach rodzimych. W całej Europie zatem – jak twierdzi Rojzjusz – prawo rzymskie zarówno wypełnia luki występujące w prawach krajowych, jak i służy jako kryterium interpretacyjne w razie niejasności przepisów. Wykazawszy bezzasadność argumentu, że posługiwanie się prawem rzymskim świadczy o zależności od Cesarstwa, autor podkreśla, że suwerenne państwa europejskie sięgają do tego prawa ze względu na jego doskonałość, co powinni czynić także Polacy. I tak w prawie ziemskim, zarówno zwyczajowym, jak i stanowionym prawo rzymskie należałoby stosować subsydiarnie. W prawie niemieckim natomiast, obowiązującym w miastach oraz w Prusach, znajomość prawa rzymskiego jest konieczna, gdyż znajduje ono – wobec licznych luk – bezpośrednie zastosowanie. Ta ostatnia wypowiedź autora *Decisiones* wskazuje, iż postrzegał on prawo rzymskie przede wszystkim jako źródło norm stosowanych przed sądami miejskimi w kwestiach nieuregulowanych przez obowiązujące w miastach prawo niemieckie. Zarazem jednak przypisywał mu rolę dyrektywy interpretacyjnej w razie niejasności prawa niemieckiego, o czym świadczą zwłaszcza szczegółowe rozważania nad poszczególnymi rozstrzygnięciami. Choć podstawę rozstrzygnięcia stanowiło obowiązujące w miastach prawo magdeburskie, dla wyjaśnienia spornych kwestii ogromnie pomocne okazało się prawo rzymskie [Z przywileju lokacyjnego Wilna wydanego przez Władysława Jagiełłę w 1387 r. wnioskować można, że król pragnął zrównać pozycję Wilna ze stołecznym Krakowem, chodziło zatem o stworzenie warunków zachęcających obcych kupców i rzemieślników do osiadania w stolicy Wielkiego Księstwa. Wzorem dla miast na prawie magdeburskim na Litwie stały się więc nie miasta niemieckie, ale polskie. Upowszechnianie się prawa magdeburskiego od XV w. miało miejsce zwłaszcza w zachodniej części Wielkiego Księstwa; 1 : 80].

Dwa pierwsze rozstrzygnięcia dotyczą prawdopodobnie tego samego stanu faktycznego. Podstawowa wątpliwość, która wymagała wyjaśnienia, dotyczyła ważności testamentu sporządzonego przez samobójcę. Pewien człowiek targnął się na swoje życie zadawszy sobie ranę w brzuch. Następnego dnia, w stanie agonialnym (*desperata iam salute*), sporządził testament. Jego bracia, którzy dziedziczyliby z ustawy, twierdzili, że testament jest nieważny, gdyż zmarły sporządzając go nie był w pełni władz umysłowych; argumentowali to tym, że nie jest przy zdrowych zmysłach ktoś, kto zadaje sobie śmierć, a przecież ustawy zabraniają testowania osobom nie mogącym używać rozumu (*qui iudicio carent*). Z przeciwnym twierdzeniem wystąpiła wdowa po zmarłym, na rzecz której w kwestionowanym testamencie umieszczony został zapis, dowodząc, że w chwili sporządzenia testamentu jej mąż był w pełni władz umysłowych. Po targnięciu się na swoje życie spadkodawca wezwał bowiem notariusza, w obecności którego złożył oświadczenie ostatniej woli; co więcej, odbył spowiedź, otrzymał rozgrzeszenie i przyjął komunię świętą, czego nie może wszakże dostąpić nikt będący niespełna rozumu. Przytoczono także słowa notariusza, w których na początku testamentu – jak zwykle ma to miejsce –

stwierdzono, że zmarły jest zdrowy na ciele i umyśle, a także treść pisma królewskiego zatwierdzającego testament. Sprawa trafiła do Augustyna Rotundusa, wójta wileńskiego, który, po długim namyśle, nie mogąc podjąć decyzji co do ważności testamentu, zwrócił się do sądu królewskiego uznając go za najbardziej kompetentny do zinterpretowania pisma, gdyż – jak wynika z konstytucji cesarskiej (C. 1, 14, 9) – najwłaściwszej wykładni udzieli ten, od kogo pochodzi akt. Rozstrzygnięcia wymagały przede wszystkim kwestie, czy spadkodawca miał zdolność do sporządzenia testamentu i czy uczynił to zgodnie z prawem. Bazując na źródłach prawa rzymskiego oraz na literaturze prawniczej Rojzjusz uznał, że popełnienie samobójstwa nie stanowi dowodu choroby psychicznej; gdyby nawet było inaczej, testament sporządzony przez osobę chorą psychicznie należy uznać za ważny. Co więcej, w analizowanym przypadku przypisywanie spadkodawcy przez jego braci choroby psychicznej oparto jedynie na fakcie targnięcia się na własne życie, co – jak wykazał autor – jest założeniem błędnym. Wyjaśnienia wymagało ponadto ustalenie ważności kwestionowanego testamentu w świetle prawa magdeburskiego. I tak Rojzjusz przytoczył art. 65 *Ius Municipale Magdeburgense* (tj. *Weichbildu*), zgodnie z którym osoba obłożnie chora nie może bez zgody spadkobierców alienować mienia o wartości powyżej trzech solidów (szelągów). Przy pomocy źródeł prawa rzymskiego Rojzjusz dokonał interpretacji tego przepisu, analizując znaczenie pojęć „choroba obłożna” oraz „spadkobiercy”, rozumiejąc pod tym ostatnim pojęciem spadkobierców ustawowych. Ponieważ zatem w rozstrzyganym przypadku spadkodawca, będąc bliski śmierci, dokonał na rzecz żony zapisu testamentowego o wartości, jak można się domyślać, powyżej trzech szelągów) bez zgody braci, testament należy uznać za nieważny.

Przypuszczalnie ten sam stan faktyczny stał się punktem wyjścia do rozważań prowadzących do drugiego rozstrzygnięcia. Podstawowa wątpliwość dotyczyła prawnego znaczenia formuły umieszczanej zazwyczaj przez notariuszy na początku testamentu, iż testator jest chory na ciele, ale zdrowy na umyśle. Wątpliwość ta staje się punktem wyjścia do wyjaśnienia wieku kwestii ubocznych, m. in. większej wiarygodności notariusza w porównaniu z woźnym sądowym czy też sposobów badania zdrowia psychicznego. Ostatecznie autor podzielił stanowisko, że omawiana klauzula nie ma żadnego znaczenia prawnego, a jej umieszczenie nie wpływa na ważność testamentu.

Analizę trzeciego rozstrzygnięcia rozpoczął autor od sformułowania wątpliwości, nie zaznajamiając czytelnika ze stanem faktycznym, z którego ona wynikała: czy mianowicie powinien zostać ukarany ten, kto próbował skłonić notariusza działającego w dobrej wierze do sporządzenia dokumentu poświadczającego nieprawdę, a jeśli tak, jaką karę należałoby wymierzyć. Rojzjusz zaznaczył, iż w omawianym przypadku nie chodzi o przestępstwo fałszerstwa (*falsum*), ale wyłudzenia (*obreptio*). Nie można bowiem zarzucić fałszerstwa ani

notariuszowi, który nie będąc świadom rzeczywistego stanu rzeczy nie działał w zamiarze umyślnym, ani też tego, kto nakłaniał notariusza, sam bowiem dokumentu nie sporządził. Ponieważ – jak można wnioskować ze sformułowania problemu – ostatecznie do sporządzenia dokumentu nie doszło, miało miejsce usiłowanie, a nie dokonanie wyłudzenia. Argumentując na rzecz niekaralności usiłowania autor posłużył się m. in. przykładem z prawa rzymskiego, że nie wykacza przeciw ustawie przeciwko zbytowi – nieokreślonej bliżej *lex vestiaria* – kobieta, która sprawiła sobie suknię większej wartości, niż dozwolona prawem, jeśli by jej nie nosiła. Przykład ten stał się punktem wyjścia do obszernej dygresji na temat rozrzutności kobiet i ustawodawstwa, które jawi się jako jedyny sposób, by jej zapobiegać. Jeszcze szerszy wywód dotyczy sposobu ustalenia miejsca pochodzenia i zamieszkania, również niezwiązany w sposób bezpośredni z głównym nurtem rozważań. Autor wyszedł mianowicie z założenia, iż zazwyczaj nie tylko nie podlega karze usiłowanie, ale nawet dokonanie, jeśli sprawca doprowadził do przywrócenia stanu poprzedniego, gdyż czyn traktuje się wówczas jako niebyły. Jako przykład posłużył sprawca ucieczki, który powrócił, oraz legatariusz, który otrzymane w drodze zapisu pieniądze przeznaczone na rzecz Kościoła wbrew woli spadkodawcy przeznaczył na kupno domu, jeśli następnie dom zostałby zbyty. Podobnie dzieci zmarłe tuż po urodzeniu – wywodzi dalej Rojzjusz – traktuje się jako nigdy nienarodzone, a co do osób zmarłych, które zostały przywrócone do życia, przyjmuje się, że nigdy żyć nie przestały. Rojzjusz przywołał tu rzymską zasadę stosowaną w prawie spadkowym (C. 6, 29, 3; Ulp. D. 28, 2, 12), którą – jak podkreślił – posłużył się jako doradca przy sprawie rozstrzyganej w Krakowie, iż dziecko zmarłe tuż po urodzeniu nie jest spadkobiercą po swym ojcu, zarazem nie może być spadkodawcą (w omawianym kazusie – w stosunku do swej matki). Podobnie – jak wywodzi dalej autor – dla ustalenia miejsca pobytu osoby lub położenia rzeczy istotne jest, gdzie dana osoba lub rzecz znajdują się stale, a nie tymczasowo. Przywołana została następnie dyskusja autorów dzieł prawniczych dotycząca ustalenia miejsca urodzenia człowieka. Sam Rojzjusz przychylił się do opinii, iż za takowe należy generalnie uznać miejsce pochodzenia rodziców. O zamieszkaniu decyduje z kolei nie tylko faktyczny pobyt osoby w danym miejscu, ale i wola ustanowienia tam zamieszkania.

Choć generalnie – jak stwierdził Rojzjusz – usiłowanie nie jest karane, jednak w przypadku niektórych, szczególnie ciężkich przestępstw istnieją od tej reguły wyjątki. Jako przykład wskazał obrazę majestatu. Ostatecznie doszedł do konkluzji, że należy karać usiłowanie popełnienia jedynie poważnych przestępstw. Ponieważ wyłudzenie uznać należy za przestępstwo ciężkie (w czterostopniowej skali jest to przestępstwo stopnia trzeciego), należy je karać tak samo jak oszustwo, które także jest przestępstwem publicznym.

Przedmiotem czwartego rozstrzygnięcia jest kwestia nieusprawiedliwionego niestawiennictwa w sądzie. Asumpt do rozważań dał przypadek, kiedy pozwany jako

przyczynę nieobecności wskazał uczestnictwo w procesie przed innym sądem. Należy zatem odpowiedzieć na sformułowane na początku wyводу pytanie, czy tego rodzaju przyczynę nieobecności należy uznać za wystarczającą. Zgodnie ze Zwierciadłem Saskim (księga 2, art. 7), które stanowi źródło obowiązującego prawa, istnieją tylko cztery przyczyny usprawiedliwiające nieobecność: niewola wojenna (*captivitas*), choroba (*infirmitas*), podróż zagraniczna (*peregrinatio*) oraz wyjazd w sprawach państwowych. Skoro jednak, jak twierdzi w oparciu o opinię Bartolusa co do stwierdzenia Ulpiana, że wyjątek potwierdza regułę, w pewnych przypadkach prawo w drodze wyjątku na coś zezwala, a w innych tego samego zabrania. Dlatego, zdaniem Rojzjusza, należy – wbrew niektórym poglądom, ale zgodnie z opiniami interpretatorów prawa niemieckiego – usprawiedliwione niestawiennictwo z powodu powodzi, bezprawnego odebrania konia, zagranicznej podróży w sprawach handlowych albo załatwiania spraw swego pana. Rojzjusz opowiedział się także za uwzględnieniem konieczności stawiennictwa przed sądem wyższym, gdzie proces „o większe” już się zaczął, jeśli natomiast sprawy są podobne lub oba sądy są równego stopnia, wybór sądu należy pozostawić samemu zainteresowanemu, a ukarać go dopiero za nieobecność przed oboma sądami. Nie jest bowiem możliwa jednoczesna obecność w dwóch różnych miejscach. Niemiecki interpretator – jak zaznaczył Rojzjusz – uzasadnił dopuszczenie wskazanych wyjątków bliższą lub dalszą analogią z przypadkami wymienionymi w prawie; przykładowo przeszkodę w postaci powodzi można przyrównać do choroby, a wyjazd w sprawach handlowych do podróży. Wszystkie przeszkody można zatem sprowadzić do czterech powyższych przypadków. Ponieważ – jak zauważył Rojzjusz – w wielu przypadkach strony przegrywają sprawę wskutek zwłoki zasługującej na uwzględnienie, przedstawił szczegółowo cztery wymienione powody nieobecności. W oparciu o źródła prawa rzymskiego wyliczył następnie powody, dla których nie można danej osoby wzywać do stawiennictwa przed sądem (zawarcie małżeństwa, uczestnictwo w pogrzebie, pełnienie świętych obrzędów przez kapłana, towarzyszenie przez żonę mężowi w wyprawie wojennej). Istotne jest wreszcie, by osoba wezwana do sądu wyruszyła w czasie umożliwiającym terminowe przybycie, uwzględniając ewentualne możliwe do przewidzenia przeszkody. Dopiero w przypadku, gdy będą miały miejsce przeszkody, których wezwany nie mógł przewidzieć, jego nieobecność będzie usprawiedliwiona. W konkluzji autor stwierdził, że podobnie jak w przypadku przestępstwa odnośnie do niestawiennictwa należy brać pod uwagę zamiar sprawcy.

Ostatnie, piąte rozstrzygnięcie poświęcone zostało pobieraniu odsetek, a podstawą do rozważań stał się następujący stan faktyczny. Zmarły ojciec pozostawił dzieciom znaczną sumę pieniędzy. Opiekun dzieci nie zainwestował pieniędzy, dlatego jego podopieczni wszczęli przeciwko niemu proces zarzucając, iż powinien on dołożyć starań, by pieniądze przyniosły zysk albo kupując grunt, albo – co wydawało im się korzystniejsze – umieszczając je na procent; ta druga możliwość byłaby,

zdaniem powodów, pozbawiona ryzyka, a zarazem bardziej opłacalna. Ze swej strony opiekun twierdził, że gotów był nabyć grunt, lecz nie znalazłszy wówczas żadnego, który wydawałby mu się odpowiedni, wołał pozwolić pieniądзом leżeć bezczynnie niż przedsięwziąć coś, co podopiecznych naraziłoby na straty. Tłumaczył ponadto, że przed ulokowaniem pieniędzy na procent powstrzymywało go nie tylko prawo ludzkie, ale i boskie, a zgodnie z nimi wszelka forma pobierania odsetek jest niegodziwa; dlatego bojąc się Boga nie wykorzystał tego sposobu osiągnięcia dochodu w odniesieniu zarówno do swego majątku, jak i powierzonego mu majątku podopiecznych. Ponieważ prawo niemieckie nie dawało rozwiązania tego rodzaju przypadku, Rojzjusz uznał za konieczne sięgnąć do prawa rzymskiego oraz do prawa kanonicznego, gdyż zwykle stosowano oba te systemy do uzupełniania luk w prawie niemieckim („est necesse, ad Imperatorum et summorum pontificum constitutiones habere receptum, opus fuit. Quibus Theutonicum ius suppleri consuevit”). Problemy, jakie należało rozwiązać, sformułował Rojzjusz następująco: czym jest udzielanie pożyczek na procent (*foenus* albo *usura*), czy tego rodzaju zysk jest godziwy i zgodny z prawem (*ius fasve*). Przedstawiwszy wszystkie nasuwające się w związku z przytoczonym kazusem kwestie doszedł do konkluzji, że opiekun nie dopuścił się występku wołąc, aby pieniądze należące do jego podopiecznych nie przyniosły dochodu niż miałyby przynieść zysk niegodziwy. Oddalony został również zarzut, iż opiekun nie nabył nieruchomości za pieniądze podopiecznych, przyjęto bowiem jego wyjaśnienie, że rzeczywiście nie było w tym czasie odpowiedniej nieruchomości do kupna. Gdyby jednak okazało się, że nieruchomość taka istniała, a opiekun nie nabył jej zaniedbując swoje obowiązki, należałoby zasądzić odeń odszkodowanie na rzecz podopiecznych z tytułu utraconego zysku.

Odwołując się do prawa rzymskiego Rojzjusz powołał się na źródła zawarte w *Corpus Iuris Civilis*. Najwięcej powołań pochodzi z *Digestów*, następnie z *Kodeksu*, w dalszej kolejności z *Instytucji* i *Nowel* [3 : 60]. Uwzględnił także szeroko literaturę romanistyczną, choć przeważającym stopniu dzieła glosatorów i komentatorów, nie zaś humanistów.

Jak zauważył T. Fijałkowski, punktem wyjścia rozważań we wszystkich pięciu *Decisiones* i podstawą wyrokowania jest prawo magdeburskie, ale w wywodach Rojzjusza nie odgrywa ono istotniejszej roli. Przypadki prezentowane w dziele są tak dobrane, aby przez stosowanie samego prawa niemieckiego nie mogły być jednoznacznie rozwiązane. Miały one wykazać, że prawo rzymskie jest przydatne w orzecznictwie wtedy, gdy zawodzi prawo krajowe, w tym wypadku prawo niemieckie [3 : 64]. Posługiwanie się prawem rzymskim jako dyrektywą interpretacyjną jest tym bardziej zrozumiałe, że ziemskie prawo litewskie zawarte w III *Statucie* (IV, 54) wprost zezwalało w razie luki w prawie krajowym na posługiwanie się innymi prawami chrześcijańskimi, przez co rozumiano przede wszystkim prawo rzymskie [Sam III *Statut* zawierał zresztą liczne elementy prawa rzymskiego. 4 : passim]. Znane

są zresztą przypadki posługiwania się prawem rzymskim także w Koronie [2 : passim]. Lektura *Decisiones* nie wskazuje, że sąd asesorski litewski stosował subsydiarnie prawo rzymskie przy wydawaniu wyroków – przynajmniej w komentowanych tam pięciu rozstrzygnięciach – okazywało się ono jednak ogromnie pomocne przy interpretowaniu wielu pojęć, których nie wyjaśniało w wystarczającym stopniu prawo magdeburskie.

Bibliografia:

1. Bardach, J. (1988). *Ustrój miast na prawie magdeburskim w Wielkim Księstwie Litewskim do połowy XVII wieku*, [w:] tegoż, *O dawnej i niedawnej Litwie*, Poznań, s. 80 i n.
2. Dyjakowska, M. (2010). *Crimen laesae maiestatis. Studium nad wpływami prawa rzymskiego w dawnej Polsce*, Lublin.
3. Fijałkowski, T. (1976). *Piotr Rojzjusz – polski romanista XVI wieku. Zarys problematyki*, [w:] *Z dziejów polskiej kultury umysłowej w XVI i XVII wieku*, Wrocław.
4. Godek, S. (2004). *Elementy prawa rzymskiego w III Statucie litewskim (1588)*, Warszawa.

© Dyjakowska M., 2018

УДК 656.61 : 347.797 (438) "19"

Dworas-Kulik Judyta

Dr., Asystent,

Katedra Historii Ustroju i Prawa,

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II,

Lublin, Polska,

judytadworas@kul.lublin.pl

PRZYWILEJ MORSKI W POLSCE W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM NA TLE PORÓWNAWCZYM

Celem artykułu jest zbadanie przywilejów morskich w okresie międzywojennym. W opracowaniu wykorzystano metody historyczne i prawne. Rozwój transportu morskiego na przełomie XIX i XX wieku przyczynił się do międzynarodowej unifikacji prawa morskiego w zakresie przywilejów na statku i hipoteki morskiej. Potrzeba ujednoczenia przepisów wynikała z konieczności realnego zapewnienia wierzycielom zaspokojenia ich roszczeń, bowiem różnorodność przepisów poszczególnych państw, szczególnie ilość przywilejów morskich, która powstała pod rządem różnych systemów prawnych oraz hierarchia ich stosowania ograniczały znaczenie instytucji hipoteki morskiej. Powstawanie przywilejów morskich z mocy prawa uniemożliwiało umowne i trwałe określenie treści stosunku prawnego. Tym celom służyła instytucja hipoteki morskiej, która ustępowała pierwszeństwa przywilejom morskim powstającym z mocy prawa. Treść przepisów międzynarodowych stała się podstawą do kształtowania polskich przepisów dotyczących wyżej wskazanych instytucji prawa morskiego. Te jednakże powstały dopiero z początkiem lat 60 XX wieku, stąd też bogata literatura przedmiotu dotyczy głównie okresu z przełomu XX i XXI wieku. Problematyka instytucji przywileju morskiego w okresie dwudziestolecia międzywojennego była dotąd jedynie sygnalizowana, dlatego też niniejsza publikacja ma na celu kompleksowe omówienie zagadnienia.

Słowa kluczowe: zabezpieczenie mienia morskiego, uprzywilejowanie wierzyciela, uprawnienia do statku morskiego, pierwszeństwo w zaspokajaniu roszczeń morskich, wierzytelności uprzywilejowane.

Дворас-Кулик Юдіта, доктор філософії, асистент кафедри історії політики та права, Люблінський католицький університет Іоанна Павла II, Люблін, Польща

Морські привілеї Польщі у міжвоєнний період: порівняльний аналіз

Метою статті є вивчення морських привілеїв у міжвоєнний період. У дослідженні застосовано історичні та юридичні методи. Розвиток морського

МОРСЬКІ ПРИВІЛЕЇ ПОЛЬЩІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

транспорту в кін. XIX і поч. XX ст. сприяв уніфікації міжнародного морського права щодо пільг на судні і морській іпотеці. Необхідність узгодження правил впливала з потреби реального забезпечення задоволення вимог кредиторів, оскільки різноманітність національних законів, зокрема, кількість привілеїв морських, яка була створена урядами в різних правових системах, та ієрархія їх застосування обмежували значення важливості морських іпотечних інститутів. Виникнення морських пільг, за законом, перешкоджало договірному та постійному визначенню змісту правових відносин. Цій меті слугував інститут морської іпотеки, що поступився місцем привілеям морських прав, створених законом. Зміст міжнародних правил став основою для розвитку польських правил, що стосуються згаданих вище інститутів морського права. Вони, однак, виникли лише на поч. 60-х рр. XX ст., з того часу до рубежу XX та XXI ст. сформувався значний масив літератури. Питання ж про заставні інститути морського привілею в міжвоєнне двадцятиліття було до цього тільки зазначене, тому дана публікація спрямована на його комплексний розгляд.

Ключові слова: захист морської власності, привілеїв кредитора, права на морський корабель, пріоритет у задоволенні морських вимог, привілейовані борги.

Dworas-Kulik Judyta, PHD, Assistant, Department of History of Politics and Law, John Paul II Catholic University of Lublin, Lublin, Poland

Maritime liens in Poland in the interwar period against a comparative background

The purpose of the article is to study maritime privileges in the interwar period. The study uses historical and legal methods. The development of maritime transport at the end of the nineteenth and early twentieth centuries contributed to the unification of international maritime law regarding privileges on ships and maritime mortgages. The need for harmonization of rules resulted from the need for real satisfaction of claims of creditors, since the diversity of national laws, in particular, the number of privileges of the sea, which was created by governments in different legal systems, and the hierarchy of their application limited the importance of the importance of marine mortgage institutions. The emergence of marine privileges under the law prevented a contractual and permanent definition of the content of legal relations. This goal is served by the Maritime Mortgage Institution, which gave way to privileges of maritime rights created by law. The content of the international rules became the basis for the development of Polish rules relating to the above-mentioned institutions of the law of the sea. They, however, arose only in the early 60's of the twentieth century, from that time to the turn of the twentieth and twenty-first century formed a large array of literature. The question of mortgage institutes of maritime

МОРСЬКІ ПРИВІЛЕЇ ПОЛЬЩІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

privilege in the interwar twoteenth century was only mentioned before, so this publication is aimed at its comprehensive consideration.

Key words: protection of maritime property, privilege of the creditor, entitlement to a sea-going ship, priority in satisfying maritime claims, privileged debts, rights on a ship.

Дворас-Кулик Юдита, доктор філософії, асистент кафедри історії політики і права, Люблинський католицький університет Іоанна Павла II, Люблин, Польща

Морские привилегии Польши в межвоенный период: сравнительный анализ

Целью статьи является изучение морских привилегий в межвоенный период. В исследовании применены исторические и юридические методы. Развитие морского транспорта в кон. XIX и нач. XX в. способствовало унификации международного морского права по льготам на судне и морской ипотеке. Необходимость согласования правил вытекала из необходимости реального обеспечения удовлетворения требований кредиторов, поскольку разнообразие национальных законов, в частности, количество привилегий морских, которая была создана правительствами в различных правовых системах, и иерархия их применения ограничивали значение важности морских ипотечных институтов. Возникновение морских льгот по закону препятствовало договорном и постоянном определению содержания правовых отношений. Этой цели служит институт морской ипотеки, уступил место привилегиям морских прав, созданных законом. Содержание международных правил стало основой для развития польских правил, касающихся упомянутых выше институтов морского права. Они, однако, возникли лишь в нач. 60-х гг. XX в. С тех пор к рубежу XX и XXI вв. сформировался значительный массив литературы. Вопрос же о залоговых институтах морской привилегии в межвоенное двадцатилетие было до этого только указано, поэтому данная публикация направлена на его комплексное рассмотрение.

Ключевые слова: защита морской собственности, привилегия кредитора, права на морской корабль, приоритет в удовлетворении морских требований, привилегированные долги.

Wprowadzenie. Przywileje morskie w okresie dwudziestolecia międzywojennego oznaczały to samo, co przywileje na statku. Pod pojęciem tym rozumiano prawa zabezpieczające określone wierzytelności, które były związane z eksploatacją statku [więcej na ten temat: 13, s. 49–51]. Uprzywilejowanym wierzytelnościom przyznawano prawo pierwszeństwa w zaspokojeniu roszczeń z tegoż statku i innych składników majątku morskiego [zob. 21, s. 91; por. 17], stąd też

stanowiły one wyjątek od zasady równości wszystkich wierzycieli. Uprzywilejowanie wierzytelności powstawało z mocy prawa, bez konieczności wpisu statku do rejestru okrętowego, tak jak to miało miejsce w przypadku hipoteki morskiej. Stopień uprzywilejowania wierzycieli był różny, bowiem zależał od rangi danego przywileju morskiego przyznanego przez ustawodawcę. Co więcej, treść przywilejów morskich oraz ich hierarchia zależała m.in. od obywatelstwa wierzycieli uprzywilejowanych lub od bandery statku, o czym bliżej w dalszej części artykułu. Powyższe okoliczności miały wpływ na ich różną skuteczność, a także stopień zabezpieczenia interesów uprzywilejowanych wierzycieli [zob. 13, s. 53, por. 17]. Przywilej morski wygasał wraz z zaspokojeniem wierzyciela. Zaznaczyć należy, iż niejawni charakter przywilejów morskich skutkowało tym, że uprzywilejowany wierzyciel mógł nie wiedzieć, iż przysługuje mu szczególne pierwszeństwo względem pozostałych dłużników [por. 20, s. 498–499]. Zaznaczyć również należy, iż przywilej morski jako ustawowe prawo zastawu był wiążący pomimo zmiany osoby wierzyciela lub armatora, nawet jeśli nabywca statku działał w dobrej wierze.

Prawne regulacje dotyczące przywileju morskiego obowiązujące na ziemiach polskich po odzyskaniu niepodległości. Polska po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. z uwagi na bardzo długi okres zaborów nie posiadała własnych aktów normatywnych, które mogłyby zastąpić kodeksy pozaborcze. Dawne ustawodawstwo polskie stało się przestarzałe i całkowicie niedostosowane do potrzeb ustrojowo prawnych międzywojennej Polski, dlatego też w celu utrzymania porządku prawnego na terytorium kraju przyjęto zasadę ciągłości prawa. Podstawowym aktem normatywnym regulującym kwestie związane z przywilejem morskim była IV Księga HBG (niemiecki kodeks handlowy z 10 maja 1897 r., §§ 474–9050 [zob. 10; por. 12], recypowana do ustawodawstwa Rzeczypospolitej Polskiej ustawą z dnia 1 sierpnia 1919 r. o zarządzie byłej dzielnicy pruskiej (Dz. Praw Państwa Polskiego Nr 64 poz. 385) [zob. 17].

Przepisy dotyczące przywilejów morskich na statku zostały zawarte w §§ 754–777 HBG [por. 16, s. 13–14]. Miały one pierwszeństwo przed wszystkimi innymi wierzytelnościami zastawnymi (§ 776 HBG). Zgodnie z § 754 HBG wyznaczającym hierarchię przywilejów, w pierwszej kolejności były uprzywilejowane wierzytelności wynikające z kosztów strzeżenia i zachowania okrętu oraz jego przynależności, które nie należały do kosztów egzekucyjnych, od momentu wprowadzenia okrętu do ostatniego portu, w razie sprzedaży statku morskiego w drodze egzekucji (§ 754 ust. 1, § 766 HBG). Do kolejnej grupy wierzytelności uprzywilejowanych, gdzie z jednej strony o pierwszeństwie decydowały wierzytelności z ostatniej podróży (§ 767 HBG), zaś z drugiej strony zgodnie z treścią §§ 768–769 HBG przy wierzytelnościach odnoszących się do tej samej podróży, tj. rozpoczynającej się lub opartej na nowej umowie przewozowej albo następującej po wyładunku (§ 757 HBG) pierwszeństwo wynikało wprost z kolejności wynikającej

МОРСЬКІ ПРИВІЛЕЇ ПОЛЬЩИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

ze struktury § 754 HBG zaliczano publiczne daniny okrętowe, żeglarskie i portowe, w szczególności opłaty beczkowe, świetlane, kwarantannowe oraz portowe (ust.2). Dalej § 754 ust. 3 HBG ustawodawca wskazywał na wierzytelności załogi statku morskiego, powstające z umów służbowych i najemniczych. Wierzycielom uprzywilejowanym w oparciu o treść § 754 ust. 3 przysługiwało jednocześnie ustawowe prawo zastawu w stosunku do wierzytelności powstałych z poprzednich podróży, o ile podróże statku odbywały się na podstawie tej samej umowy służbowej lub najemnej (§ 758 HBG). Co więcej, takim wierzycielom przysługiwało równe prawo pierwszeństwa (§ 767 HBG), bowiem na prawa wierzyciela statku nie miała żadnego wpływu sytuacja, w której armator był zarazem odpowiedzialnym za tę wierzytelność przy jej powstaniu lub później (§ 762). Następnymi wierzytelnościami uprzywilejowanymi były należności pilotów oraz koszty schronienia, niesienia pomocy, wykupu i koszty reklamacyjne (ust. 4). Kolejnymi zaś składki powstałe w skutek awarii okrętu (ust. 5), wierzytelności wierzycieli bomberyjnych, którym oddano w zastaw statek oraz wierzytelności wynikające z wszelkich innych umów kredytowych zwartych przez kapitana statku w nagłej potrzebie podczas postoju statku poza portem ojczystym [zob. § 528–541 HBG], nawet wówczas gdy kapitan statku był właścicielem lub współwłaścicielem okrętu. Z powyższymi wierzytelnościami zrównane były wierzytelności wynikające z niezbędnych dostaw albo świadczeń powstałych w wypadkach nagłych celem zachowania okrętu bądź zrealizowania podróży bez konieczności udzielania kredytów kapitanowi statku, o czym wyżej mowa (ust. 6). Zaznaczyć w tym miejscu należy, iż wierzytelności wskazane w § 754 ust. 4–6 HBG zaspokajane były według kolejności ich powstania, czyli pierwszeństwo miały wierzytelności powstałe później, natomiast jeśli powstały one w tym samym czasie wołą ustawodawcy wierzyciele mieli te same prawa. Co istotne, różne czynności prawne zawarte przez kapitana statku w związku z tą samą awarią okrętu traktowano jak dokonane jednocześnie (§ 769 HBG). Inne rodzajem wierzytelności były należności powstałe z powodu niedostarczenia lub uszkodzenia towarów ładownych i bagażu podręcznego [zob. § 673 ust.2 HBG] (ust. 7). Przepis § 754 ust. 8 HBG wskazywał również na uprzywilejowanie wierzytelności wcześniej nie wymienionych, które wynikały z czynności prawnych zawartych przez kapitana statku z mocy ustawowego uprawnienia, nie zaś z na podstawie pełnomocnictwa szczególnego [zob. § 486 ust. 1 pkt 10]. Równoległe do poprzednich powstawały wierzytelności z tytułu niewykonania, niezupełnego wykonania lub wadliwego wykonania umowy przez armatora statku, o ile wykonanie umowy należało do służbowych obowiązków kapitana statku [zob. § 486 ust. 1 pkt 2] (ust. 8). Do katalogu wierzytelności uprzywilejowanych zaliczano także wierzytelności powstałe w skutek zawinienia członka załogi statku, także będącego jednocześnie właścicielem lub współwłaścicielem statku [zob. § 485 i § 486 ust. 1 pkt 3] (ust. 9) oraz wierzytelności przysługujące przeciwko armatorowi powstałe w związku z przepisami o

МОРСЬКІ ПРИВІЛЕЇ ПОЛЬЩІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

ubezpieczeniu od nieszczęśliwych wypadków i z przepisami o ubezpieczeniu inwalidów (ust. 10), przy czym te ostatnie pierwszeństwa ustępowały wszystkim innym wierzytelnościom uprzywilejowanym bez względu na czas ich powstania (§ 770 HBG).

Wierzycielom, którym nie oddano statku w zastaw bomberyjny przysługiwało ustawowe prawo zastawu na statku i innych składnikach majątku morskiego, które można było dochodzić względem każdego posiadacza statku (§ 755–756 HBG). Zaspokojenie wierzyciela okrętu następowało poprzez realizację roszczenia (§ 771 HBG) lub na podstawie przepisów o egzekucji przymusowej. Jednakże armator nie ponosił odpowiedzialności za zaspokojenie wierzycieli wbrew kolejności wynikającej z ustawy, jeśli nie miał świadomości, że działa z pokrzywdzeniem wierzycieli, którym przysługuje pierwszeństwo (§ 772 HBG). Skargę można było wytaczać zarówno względem armatora jaki i kapitana statku, nawet jeśli statek znajdował się w tym czasie w porcie ojczystym, o którym mowa w § 480 HBG (§ 761), bowiem wyrok zapadły wobec jednego z nich był wiążący również dla drugiego. Zaznaczyć w tym miejscu należy, iż nie miało znaczenia czy armator był przedsiębiorcą, czy spółką prawa handlowego (§ 763). Co więcej, armator mógł stać się osobiście odpowiedzialny za wierzytelności, jeżeli pomimo powzięcia informacji o obciążeniu statku wierzytelnością uprzywilejowaną wysłał okręt w kolejną podróż, chociaż interes wierzyciela tego nie wymagał. W takim przypadku armator odpowiadał do sumy, która przypadłaby danemu wierzycielowi po podziale uzyskanej kwoty pomiędzy wierzycieli zgodnie z ustawowym stopniem pierwszeństwa (§ 774 HBG).

Cechą charakterystyczną przepisów niemieckiego HBG był brak przywileju dla stoczni, zabezpieczającego jej roszczenia z tytułu nieuiszczenia części ceny kupna statku, jak też z tytułu zapłaty za wybudowanie oraz naprawienie statku [16, s. 14; por. 26, s. 89–99].

Kształtowanie się polskich przepisów dotyczących instytucji przywileju morskiego. Ze Sprawozdania Prezydenta Komisji Kodyfikacyjnej za okres od 1 czerwca 1934 do 31 marca 1937 roku [zob. 9, s. 21] wynika, iż kodyfikacja prawa morskiego miała istotne znaczenie, ponieważ poniemieckie ustawodawstwo co do zasady obowiązywało na ziemiach byłego zaboru pruskiego. W pozostałych dzielnicach Polski problematyka prawa morskiego, w tym przywilejów morskich nie została uregulowana. Pomimo jednak formalnego podziału ustawodawstw na poszczególne dzielnice niemieckie przepisy dotyczące prawa morskiego stosowano powszechnie na terenie całej Rzeczypospolitej Polskiej. Pilna potrzeba wprowadzenia jednolitych uregulowań w tym zakresie wynikała zatem ze swego rodzaju luki prawnej powstałej w skutek przejścia do polskiego porządku prawnego ustawodawstwa państw zaborczych na obszarach centralnej, południowej i wschodniej Polski.

МОРСЬКІ ПРИВІЛЕЇ ПОЛЬЩІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Mając na uwadze powyższe okoliczności wskazać zatem należy, iż przepisy IV Księgi HBG pełniły dwie istotne funkcje. Z jednej strony spełniały rolę norm międzynarodowych w kontaktach z obywatelami innych państw z uwagi na brak polskich unormowań międzynarodowych w tym zakresie. Natomiast z drugiej strony były prawem właściwym w stosunkach prywatnych wewnętrznych [więcej na ten temat: 27, s. 4–53; por. 18, s. 288], próbując w ten nieporadny sposób zastąpić brakujące regulacje prawa prywatnego międzydzielnicowego. Na marginesie zaznaczę, iż jednolite uregulowania prawa międzynarodowego powstały dopiero na gruncie ustawy z dnia 2 sierpnia 1926 r. O prawie właściwym dla stosunków prywatnych międzynarodowych (Dz. U. 1926, Nr 101, poz. 581, dalej p.p.mn.). Zgodnie z Prawem prywatnym międzynarodowym z 1926 r. właściwość prawa wynikała z obywatelstwa, zatem treść i hierarchia przywilejów morskich była kształtowana przez ustawodawstwa ojczyście wierzycieli (art. 1, art. 12 ust. 1 p. p. mn.).

Prace nad ujednoczeniem przepisów z zakresu prawa morskiego rozpoczęły się w roku 1932, pomimo że Komisja Kodyfikacyjna działalność unifikacyjną prawa rozpoczęła już 1919 r. (zob. ustawa z dnia 3 czerwca 1919 roku o komisji kodyfikacyjnej (Dz. Praw Państwa Polskiego Nr 44, poz. 315). W skład podkomisji prawa morskiego i rzecznoego wchodzili : przewodniczący S. Wróblewski, jego zastępca B. Hełczyński, referent J. Sułkowski oraz członkowie J. Mrozowski i E. Waśkowski. Ze sprawozdania z działalności Komisji Kodyfikacyjnej wynika, iż opracowanie projektu prawa morskiego i rzecznoego powierzono prof. Józefowi Sułkowskiemu [zob. 8; por. 19, s. 6–7]. Wskazać należy, iż projekt Sułkowskiego oprócz przepisów z dziedziny prawa prywatnego zawierał również normy proceduralne oraz normy międzynarodowego prawa prywatnego, które regulowały niektóre przypadki kolizji norm prawnych oraz sankcje karne w przypadku naruszenia ważniejszych przepisów [zob. 17]. Przepisy dotyczące przywilejów morskich na statku i ładunku morskim zostały uregulowane w piątym dziale związanym z prawami rzeczowymi na statku i ładunku [9, s. 23]. W kwestii opracowywania polskich przepisów dotyczących przywilejów morskich za wzorzec posłużyły przepisy Konwencji międzynarodowej o ujednoczeniu niektórych zasad, odnoszących się do przywilejów i hipotek morskich (podpisana w Brukseli dnia 10 kwietnia 1926 r., Dz. U. Nr 33 poz. 260), o czym bliżej w dalszej części artykułu.

Prace nad ujednoczeniem prawa morskiego przerwał wybuch wojny, dlatego też projekt Sułkowskiego nie wszedł w życie. Natomiast w powojennym ustawodawstwie nie odegrał znaczącej roli z uwagi na zmianę sytuacji społeczno-gospodarczej kraju. Typowo polskie uregulowania dotyczące przywilejów morskich zostały ustanowione dopiero na gruncie kodeksu morskiego z 1961 r. [zob. 7; więcej na temat: 14, s. 9–76; por. 22, s. 129–142; por. 23, s. 98–101; por. 24, s. 219–238; por. 15, s. 97–101]

Regulacje międzynarodowe dotyczące przywileju morskiego w okresie międzywojennym. Konwencje międzynarodową o ujednoczeniu niektórych zasad, odnoszących się do przywilejów i hipotek morskich z 1926 r. (Dz. U. Nr 33 poz. 260) ratyfikowano do ustawodawstwa polskiego ustawą z dnia 20 lutego 1936 r. w sprawie ratyfikacji międzynarodowej konwencji o ujednoczeniu niektórych zasad, odnoszących się do przywilejów i hipotek morskich. Ustawę podpisano w Brukseli dnia 10 kwietnia 1926 r. (Dz. U. Nr 15 poz. 137), jednak nie wprowadzono ich do wewnętrznego porządku prawnego [zob. 20, s. 498; por. 16, s. 14], dlatego też na gruncie niniejszego opracowania regulacje prawne zawarte w konwencji w zakresie przywileju morskiego stanowią tło porównawcze dla uregulowań stosowanych w Polsce w okresie dwudziestolecia międzywojennego.

Na marginesie wskazać należy, iż celem międzynarodowej konwencji o ujednoczeniu niektórych zasad, odnoszących się do przywilejów i hipotek morskich (Dz. U. Nr 33 poz. 260), było przede wszystkim ograniczenie liczby przywilejów, ustalenie ich kolejności, a przez to wyznaczenie ściśle określonego miejsca dla hipoteki morskiej. Ujednoczenie norm prawnych z zakresu przywilejów na statku i hipoteki morskiej miało zlikwidować stan niepewności sytuacji prawnej, jak również kredytowej przedsiębiorstw okrętowych trudniących się żeglugą morską, bowiem przywileje wyliczone w konwencji miały bezwzględne pierwszeństwo przed zarejestrowaną hipoteką morską [zob. 17]. Potrzeba unormowania wyżej wymienionych zagadnień wynikała z braku jawności przywilejów morskich, ich dużej liczby oraz odmiennym traktowaniu w poszczególnych ustawodawstwach. Zakres rzeczowy postanowień konwencji obejmował statki eksploatowane przez właściciela, armatora nie będącego właścicielem i jednostkę czarterującą [bliżej na ten temat; 25, s. 33–41].

Katalog uprzywilejowanych wierzytelności ciężących na statku bez względu na to, kto w danej chwili był wierzycielem uprzywilejowanym (art. 8) został zawarty w art. 2 konwencji. Uwzględniono w nim koszty sądowe należne Państwu oraz wydatki, które zostały poniesione we wspólnym interesie wierzycieli na konserwację statku, albo wydatki poniesione na koszty przeprowadzenia sprzedaży i podziału uzyskanej ceny. Ponadto wyszczególniono opłaty tonażowe, latarniane lub portowe, a także innego rodzaju opłaty i podatki publiczne, w tym opłaty pilotowe, koszty nadzoru i konserwacji od chwili wejścia statku do ostatniego portu. W art. 2 ust. 2 konwencja wskazywała wierzytelności, powstałe z umowy o najem z kapitanem, załogą oraz innymi osobami przyjętymi do służby na statek. W kojonym ustępie tego przepisu wymieniono wynagrodzenia należne za ratowanie i pomoc, jak również składki należne od statku w awariach wspólnych (art. 2 ust. 3). Przepis art. 2 ust. 4 uprzywilejowywał wierzytelności wynikające z odszkodowania za zderzenia i inne wypadki nawigacyjne oraz za szkody wyrządzone urządzeniom portowym, dokom i drogom żeglownym, a także odszkodowania za uszkodzenia cielesne

МОРСЬКІ ПРИВІЛЕЇ ПОЛЬЩИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

pasażerów i załogi oraz odszkodowania za straty lub awarie ładunku bądź bagażu. W myśl przepisów konwencji ostatnią grupą wierzycieli uprzywilejowanych były wierzycieli powstałe z zawartych umów lub transakcji, które zostały dokonane poza portem macierzystym przez kapitana na mocy jego ustawowych pełnomocnictw, bez względu na to czy był on równocześnie właścicielem statku, dostawcą, naprawiającym, pożyczającym, czy też pełnił inną rolę jako kontrahent. Umowy i transakcje miały dotyczyć rzeczywistych potrzeb konserwacji statku lub kontynuowania podróży (art. 2 ust. 5).

Zgodnie z art. 5 konwencji wierzycieli powstałe podczas tej samej podróży uprzywilejowane są w takiej samej kolejności, jak wynika ona z wyżej wymienionego art. 2 konwencji. Co więcej, wierzycieli odnoszące się do tego samego zdarzenia uważano za powstałe równolegle. Dodać również należy, iż w myśl przepisu art. 5 konwencji wierzycieli wymienione w ust. 3 i 5 miały być spłacane w odwrotnej kolejności do dat ich powstania, bowiem uprzywilejowane wierzycieli z ostatniej podróży miały pierwszeństwo przed wierzycielami z poprzednich podróży (art. 6).

Przywileje wygasły po upływie jednego roku. Powyższy przepis nie dotyczył wierzycieli za dostawy wymienione w art. 2 ust. 5, jeśli termin tychże dostaw mógł przekroczyć sześć miesięcy. Termin przedawnienia w zależności od rodzaju wierzycieli rozpoczynał bieg od dnia powstania należności lub od dnia wymagalności wierzycieli (zob. art. 9). Zgodnie z art. 14 przepisy konwencji miały zastosowanie w każdym Umawiającym się państwie, jeżeli obciążony wierzycielami statek przynależał do jednego z tychże państw oraz w innych przypadkach przewidzianych w ustawodawstwie wewnętrznym poszczególnych państw. Powyższa zasada nie naruszała prawa państw umawiających się do niestosowania postanowień konwencji wobec obywateli państwa umawiającego się. Ponadto postanowienia konwencji nie naruszały prawa Państw do zachowania w ich ustawodawstwie przepisów wymagających od kapitana dopełnienia specjalnych formalności przy zasięgnięciu pewnych pożyczek pod zastaw statku lub przy sprzedaży ładunku (art. 11).

Porównując obowiązujące w międzywojennej Polsce przepisy dotyczące przywileju morskiego z regulacjami międzynarodowymi widać wyraźną rozbieżność zarówno w hierarchii przywilejów morskich, jaki w treści katalogu wierzycieli uprzywilejowanych. Polskie ustawodawstwo jest w tym zakresie bardziej rozbudowane, co świadczy o ogromnym znaczeniu przywilejów morskich.

Podsumowanie. Przywilej na statku, jako rzeczowe zabezpieczenie wierzycieli prowadził do umocnienia pozycji określonych wierzycieli względem innych, przede wszystkim względem wierzycieli hipotecznych [więcej na temat: 14, s. 69–76; por. 13, s. 49, s. 56–60]. Ponadto dawał uprzywilejowanym wierzycielom prawo zaspokojenia ze ściśle określonego statku, lecz nie uprawniał ich do jego posiadania. Przywilej morski cechował się akcesoryjnością i zabezpieczał

tylko określone wiarytelności. Zaś sam fakt, iż powstawał z mocy prawa i był skuteczny nawet przeciwko nabywcy w dobrej wierze, a przy tym bez względu na istnienie osobistej odpowiedzialności właściciela lub armatora odróżniał przywileje na statku od innych praw rzeczowych [por. 13, s. 55].

Właściwość prawa dla danego wierzyciela uprzywilejowanego lub hipotecznego określało jego obywatelstwo, stąd trudności w stosowaniu prawa w zakresie omawianej instytucji ściśle wiązały się kolizyjnością poszczególnych porządków prawnych. Co więcej, obciążanie statku przywilejami morskimi zmieniało się wraz ze zmianą bandery statku, to zaś miało wpływ na zmianę treści dotychczasowego stosunku prawnego. Zaznaczyć bowiem należy, iż w teorii prawa morskiego statek handlowy pływający pod banderą danego państwa [zob. 4; por. 26, s. 37–39; por. 11, s. 11–13] stanowił „przedłużenie” jego terytorium. Problematyka stosowania przywilejów morskich wynikała zatem ze zróżnicowania prawa prywatnego międzynarodowego poszczególnych państw trudniących się handlem morskim. Zaznaczyć należy, iż powstawanie przywilejów morskich z mocy prawa uniemożliwiało umowne i trwałe określenie treści stosunku prawnego. Tym celem służyła instytucja hipoteki morskiej, która ustępowała pierwszeństwa przywilejom morskim powstającym z mocy prawa. Powyższe okoliczności wpływały na potrzebę ochrony wierzycieli, szczególnie hipotecznych poprzez wprowadzenie ujednoczonych regulacji międzynarodowych, które miały zapewnić poczucie stabilności morskiego obrotu handlowego [por. 14, s. 26–27].

Bibliografia:

1. Konwencja międzynarodowa o ujednoczeniu niektórych zasad, odnoszących się do przywilejów i hipotek morskich, podpisana w Brukseli dnia 10 kwietnia 1926 r., Dz. U. Nr 33 poz. 260.
2. Ustawa z dnia 3 czerwca 1919 roku o komisji kodyfikacyjnej (Dz. Praw Państwa Polskiego Nr 44, poz. 315).
3. Ustawa z dnia 1 sierpnia 1919 r. o zarządzie byłej dzielnicy pruskiej, Dz. Praw Państwa Polskiego Nr 64 poz. 385.
4. Ustawa z dnia 28 maja 1920 r. o statkach handlowych morskich, Dz. U. Nr 47 poz. 285.
5. Ustawa z dnia 2 sierpnia 1926 r. o prawie właściwym dla stosunków prywatnych międzynarodowych, Dz. U. 1926, Nr 101, poz. 581.
6. Ustawa z dnia 20 lutego 1936 r. w sprawie ratyfikacji międzynarodowej konwencji o ujednoczeniu niektórych zasad, odnoszących się do przywilejów i hipotek morskich, podpisanej w Brukseli dnia 10 kwietnia 1926 r., Dz. U. Nr 15 poz. 137.
7. Ustawa z dnia 1 grudnia 1961 r. Kodeks morski, Dz. U. Nr 57 poz. 318.

**МОРСЬКІ ПРИВІЛЕЇ ПОЛЬЩІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД:
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ**

8. Komisja Kodyfikacyjna. Sprawozdanie Prezydenta Komisji Kodyfikacyjnej za czas od 1 czerwca 1932 do 31 marca 1934. Warszawa 1934. Z. 16.
9. Komisja Kodyfikacyjna. Sprawozdanie Prezydenta Komisji Kodyfikacyjnej za czas od 1 czerwca 1934 do 31 marca 1937. Warszawa 1937. Z. 17.
10. Niemiecki kodeks handlowy z dnia 10. Maja 1897, z uwzględnieniem ustaw uzupełniających oprac. Zborowski T., Poznań 1912.
11. Polskie Przepisy Morskie oprac. Toczyński Z., Warszawa 1933.
12. Zbiór ustaw ziem zachodnich Tom XVIII. Handlowe i prywatne prawo morskie obowiązujące w Polsce oraz przepisy o polskich statkach handlowych, Poznań 1925.
13. Adamczak W., *Pojęcie i charakter prawny przywilejów na statku*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Prawa i Administracji. Prawo 1977, nr 5, s. 49–61.
14. Adamczak W., Godecki Z., *Przywileje na statku i hipoteka morska*, Gdańsk 1988.
15. Adamczyk W., *Statek państwowy jako przedmiot przywilejów morskich*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego”, R. XXIX, 1976, nr 4 (334), s. 97–101.
16. Adamczak W., *Zarys historii przywilejów na statku*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Prawa i Administracji. Prawo 1974, nr 2, s. 7–15.
17. Dworas-Kulik J., *Hipoteka morska w Polsce w okresie międzywojennym* – w druku.
18. Jastrzębski R., *Prawo Prywatne międzydzielnicowe. Zarys problematyki*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa”, R. 8, 2015, nr 3, s. 277–298.
19. Kruczalak K., *Morskie prawo handlowe. Zagadnienia wybrane*, Gdańsk – Szczecin 1992.
20. *Leksykon prawa morskiego. 100 podstawowych pojęć*, red. Pyć D, Zużewicz-Wiewiórowska I. Warszawa 2013, s. 498–502.
21. Łopuski J., *Encyklopedia podręczna prawa morskiego*, Gdańsk 1982, s. 91.
22. Łopuski J., *Odpowiedzialność za szkodę w żegludze morskiej*, Gdańsk 1969.
23. Matysik S., *Podręcznik prawa morskiego*, Warszawa 1967.
24. Rydlichowska D., *Przywilej morski a odpowiedzialność armatora majątkiem morskim*. Studia Iuridica Toruniensia XVII/ 2015, s. 219–238.
25. Sowiński W., *Konwencje Brukselskie z 1924 r. i 1926 r. dotyczące prawa morskiego*, Warszawa 1938.
26. Sowiński W., *Prawo handlowe morskie w zarysie*, Lwów 1935.
27. Zoll F., *Prawo prywatne międzynarodowe i międzydzielnicowe*, Odbitka z „Encyklopedji Podręcznej Prawa Prywatnego”, z. 15 i 16, Warszawa 1936, s. 4–53.

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

**ДИНАМІКА УЯВЛЕНЬ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ПРО
УКРАЇНО-РОСІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ В УМОВАХ НАПРУЖЕНОСТІ
МІЖДЕРЖАВНИХ СТОСУНКІВ (2014–2017 рр.)**

УДК 316 (485)

Злобіна Олена Геннадіївна

доктор соціологічних наук, професор,

Інститут соціології НАН України,

Київ, Україна,

ezlobina@ukr.net

**ДИНАМІКА УЯВЛЕНЬ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ПРО
УКРАЇНО-РОСІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ В УМОВАХ НАПРУЖЕНОСТІ
МІЖДЕРЖАВНИХ СТОСУНКІВ (2014–2017 рр.)**

Метою дослідження є виявлення характерних тенденцій у змінах уявлень населення України про стосунки між Україною та Росією на тлі сталої міждержавної напруженості. Аналізуються емпіричні дані соціологічного моніторингу «Українське суспільство», який здійснюється Інститутом соціології НАН України у вигляді щорічних всеукраїнських репрезентативних опитувань, починаючи з 1992 р. До аналізу залучено також результати всеукраїнських репрезентативних соціологічних опитувань провідних українських соціологічних центрів. У результаті дослідження виявлено тенденції змін в уявленнях населення України про стан україно-російських стосунків. Згідно отриманих даних, констатується, що попри постійне відтворення напруженості внаслідок конфлікту на Сході країни, у масовій свідомості фіксується певне зниження негативних диспозицій стосовно російсько-українських відносин. Під впливом фактичного міждержавного дистанціювання, яке послідовно відбувається у економічній, політичній та культурній сферах, поступово зменшується прагнення до різкого розмежування з Росією, яка втрачає статус «особливого» сусіда. Натомість формується нове сприйняття Росії як країни, стосунки з якою мають ґрунтуватися на загальних засадах побудови міждержавних стосунків, так само, як і з іншими країнами. Підтверджено, що громадська думка населення України щодо того, яким має бути бажаний характер відносин з Росією, значною мірою диференційована внаслідок відмінностей політико-ідеологічних настанов різних соціальних груп і має чіткі регіональні відмінності: на Заході превалює тенденція до дистанціювання, на Півдні та Сході сильнішою є схильність до відновлення добросусідських відносин, у центральному регіоні відповідні настанови представлені у рівних пропорціях.

Ключові слова: соціальна напруженість, міждержавні відносини, Україна, Росія, масова свідомість, регіональні відмінності.

**ДИНАМІКА УЯВЛЕНЬ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ПРО
УКРАЇНО-РОСІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ В УМОВАХ НАПРУЖЕНОСТІ
МІЖДЕРЖАВНИХ СТОСУНКІВ (2014–2017 рр.)**

Zlobina Olena, Doctor of Sociological Sciences, Professor, Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Dynamics of the Ukrainian population perception of the relations between Ukraine and Russia in the conditions of permanent interstate tensions (2014–2017)

The main objective of the study is to identify the characteristic trends of the Ukrainian population perception changes of the relations between Ukraine and Russia against the backdrop of constant interstate tensions. The article analyzes the empirical data of the “Ukrainian Society” sociological monitoring, carried out by the Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine in the form of annual all-Ukrainian representative polls, taken place since 1992. The analysis also addressed to the all-Ukrainian representative polls results obtained by the leading Ukrainian sociological centers. As a result of the research, there were revealed the tendencies of changes of the Ukrainian population views about the Ukrainian-Russian relations state. According to the received data, it is established that despite a constant reproduction of tension as a result of the conflict taking place in the east of the country, the Ukrainian masses show a certain decrease of negative dispositions in relation to relations between Russia and Ukraine. Under the influence of an actual inter-state distancing, consistently occurring in the economic, political and cultural spheres, the desire for a sharp separation from Russia, losing the status of a “special” neighbor” is gradually decreasing. A new perception of Russia as a country is being formed. According to this perception the relations with Russia should be based on the common grounds for building interstate relations, as well as with other countries. It has been confirmed that the public opinion of the Ukrainian population concerning the desired character of the relations with Russia is largely been differentiated as a consequence of the differences within the various social groups political and ideological attitudes, thus having clear regional differences: in the West, domains the tendency to distance, in the South and East, the propensity to restore good-neighborly relations is stronger, in the Central region the corresponding dispositions are presented in equal proportions.

Key words: social tension, interstate relations, Ukraine, Russia, mass consciousness, regional differences.

Злобина Елена Геннадьевна, доктор социологических наук, профессор, Институт социологии НАН Украины, Киев, Украина

Динамика представлений населения Украины об украинно-росийских отношениях в условиях напряженности межгосударственных отношений (2014–2017 гг.)

**ДИНАМІКА УЯВЛЕНЬ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ПРО
УКРАЇНО-РОСІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ В УМОВАХ НАПРУЖЕНОСТІ
МІЖДЕРЖАВНИХ СТОСУНКІВ (2014–2017 рр.)**

Целью исследования является выявление характерных тенденций в изменениях представлений населения Украины об отношениях между Украиной и Россией на фоне постоянной межгосударственной напряженности. Анализируются эмпирические данные социологического мониторинга «Украинское общество», который осуществляется Институтом социологии НАН Украины в виде ежегодных всеукраинских репрезентативных опросов, начиная с 1992 г. В анализе использованы также результаты всеукраинских репрезентативных опросов ведущих украинских социологических центров. В результате исследования выявлены тенденции изменений в представлениях населения Украины о состоянии украинско-российских отношений. Согласно полученным данным констатируется, что, несмотря на постоянное воспроизводство напряженности в результате конфликта на востоке страны, в массовом сознании фиксируется некоторое снижение негативных диспозиций относительно российско-украинских отношений. Под влиянием фактического межгосударственного дистанцирования, которое последовательно происходит в экономической, политической и культурной сферах, постепенно уменьшается стремление к резкому отмежеванию от России, которая теряет статус «особого» соседа. Формируется новое восприятие России как страны, отношения с которой должны основываться на общих основаниях построения межгосударственных отношений, так же, как и с другими странами. Подтверждено, что общественное мнение населения Украины относительно того, каким должен быть желаемый характер отношений с Россией, в значительной степени дифференцировано в зависимости от различий политико-идеологических установок различных социальных групп и имеет четкие региональные различия: на Западе превалирует тенденция к дистанцированию, на Юге и Востоке сильнее выражена склонность к восстановлению добрососедских отношений, в центральном регионе соответствующие диспозиции представлены в равных пропорциях.

Ключевые слова: социальная напряженность, межгосударственные отношения, Украина, Россия, массовое сознание, региональные отличия.

Вступ. Дослідженню динаміки уявлень населення України та Росії про стосунки між країнами на тлі стрімкої зміни міждержавних відносин в останні роки стало предметом пильної уваги соціологів [1]. Актуальність теми великою мірою пов'язана із тим, що саме в таких взаєминах народжується і набирає силу соціальна напруженість. Цей стан підсилюється внаслідок дестабілізації соціально-економічних, соціально-політичних або культурних відносин. Навіть у стабільних, високорозвинених країнах час від часу виникають осередки напруги, пов'язані з дією як внутрішніх, так і зовнішніх чинників.

**ДИНАМІКА УЯВЛЕНЬ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ПРО
УКРАЇНО-РОСІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ В УМОВАХ НАПРУЖЕНОСТІ
МІЖДЕРЖАВНИХ СТОСУНКІВ (2014–2017 рр.)**

Постановка завдання. Складність феномену соціальної напруженості потребує введення координат для розрізнення видів напруженості. Слід насамперед виділити «змістовний рівень» соціальної напруженості, який охоплює перелік актуальних проблем, що стосуються окремих соціальних груп різною мірою. Зміст актуальних проблем є ключовим у виокремленні структурних особливостей соціальної напруженості.

Виклад основного матеріалу. Фактично у масовій свідомості формується певна узагальнена оцінка ситуації в суспільстві як більш або менш напруженої, яка складається з різних компонентів. На змістовному рівні у масовій свідомості фіксуються відрефлексовані «зовнішні» чинники напруженості, які операціоналізуються в дослідженнях через перелік економічних, соціальних чи політичних проблем, що викликають соціальну напруженість.

Для виокремлення ключових чинників формування змістовної картини соціальної напруженості українського суспільства на даний момент, звернемося до аналізу даних моніторингово опитування Інституту соціології НАНУ 2017 р.¹

Для отримання узагальненої оцінки в опитуванні було поставлено запитання *«Як би Ви охарактеризували рівень напруженості в суспільстві сьогодні?»* Респонденти мали оцінити ситуацію за десятибальною шкалою (від 1 – «ситуація спокійна», рівень напруженості дуже низький, до 10 – «ситуація критична, вибухонебезпечна», рівень напруженості вкрай високий).

Рівень напруженості у суспільстві більшість населення (61 %) оцінило як високий: «вкрай високий» (23 %) та «вище середнього» (38 %). За десятибальною шкалою середній бал напруженості становить на сьогодні 6,79 бала. Впливовість чинників, які сприяють зростанню напруженості, респондентам пропонувалося оцінити на основі вибору із запропонованого переліку того, що на їхню думку найбільшою мірою впливає на зростання напруженості в суспільстві останнім часом.

Головною причиною соціальної напруженості більшість опитаних (67,9 %) назвала бойові дії на Сході країни. Хоча безпосередньо його наслідки відчула порівняно невелика частини респондентів (лише у 4,5 % опитаних

¹ Тут і далі в тексті для наводяться дані загальнонаціональних опитувань, що проводяться Інститутом соціології НАН України щорічно, починаючи з 1994 р. у формі соціологічного моніторингу (тобто повторних опитувань за однаковою методикою). Вибіркова сукупність кожного опитування в середньому становить 1 800 осіб і репрезентує доросле населення України (віком від 18 років). За типом побудови вибірка є тріступеневою, стратифікованою, випадковою, із квотним скринінгом на останньому щаблі, що дає можливість репрезентувати населення України за типом поселення (обласний центр/місто/село), статтю, віком і рівнем освіти. Похибка вибірки не перевищує 2,3 %. Починаючи з 2013 р. опитування проводиться у період червень–липень.

**ДИНАМІКА УЯВЛЕНЬ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ПРО
УКРАЇНО-РОСІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ В УМОВАХ НАПРУЖЕНОСТІ
МІЖДЕРЖАВНИХ СТОСУНКІВ (2014–2017 рр.)**

близькі родичі брали участь у збройному конфлікті), збройний конфлікт постійно підживлює стан напруженості у суспільстві. Попри певне озвичаєння самого факту збройного протистояння, про що свідчить зокрема падіння страху перед нападом зовнішнього ворога на Україну, (у 2014 р. цього боялися 59,7 % опитаних, а у 2017 р. – лише 38,4 %), рутинізувати війну досить складно. Сам факт тривалого протистояння, в якому постійно гинуть люди, є джерелом постійної тривоги та неспокою. Про це свідчить і те, що прихильниками продовження бойових дій як способу вирішення конфлікту наразі є лише 15 % опитаних.

Хоча конфлікт цей розгортається на території України у масовій свідомості населення він прямо пов'язується з втручанням Росії. До речі і у самій Росії, за даними Всеросійського центру дослідження громадської думки, які були отримані в той самий період за такою ж методологією² одним із головних джерел страхів росіян є «міжнародна напруженість, конфлікти між країнами, військові дії» [2].

Повертаючись до українського контексту, зазначимо, що напередодні подій 2014 р., коли відбулася анексія Криму почалося збройне протистояння на Донбасі, що і спровокувало радикальне посилення напруженості у російсько-українських відносинах, ставлення населення України до Росії було переважно позитивним. В опитування 2013 р. на питання *«Кого Ви бачите головним союзником України у найближчі 5 років?»* 48 % респондентів вважали, що ними мають бути Росія та країни СНД. Натомість Європейський Союз бачили у цій ролі лише 29,6 % опитаних, а США тільки 2,4 %.

Досить позитивно сприймалася й ідея приєднання України до союзу Росії й Білорусі. Скоріше позитивно ставилися до цього 49 % опитаних, а скоріше негативно – 28,5 %. Проте подальший перебіг подій різко змінив ставлення українців. Попри всі заяви Росії про її непричетність до подій на Донбасі і намагання представити приєднання Криму як результат волевиявлення населення півострову, реакція населення України була досить однотайною. За даними опитування 2014 р. засуджували приєднання до Росії Автономної республіки Крим 75,3 % опитаних, а підтримували – лише 10,2 % (решта вагалися з відповіддю). Подібною була реакція і на збройне протистояння на Сході. Майже половина опитаних (47,2 %) розцінювало ці події як приховану агресію з боку Росії.

² Всеросійське опитування проведено у серпні 2017 р. Обсяг вибірки – 1 600 осіб. Вибірка репрезентує населення РФ у віці 18 років і старше за статтю, віком, освітою, типом поселення. Вибірка багатоступенева стратифікована, з покроковим відбором домогосподарств, із застосуванням квот на останньому етапі відбору. Для даної вибірки максимальний розмір помилки (з урахуванням дизайн-ефекту) з імовірністю 95 % не перевищує 3,5 %.

**ДИНАМІКА УЯВЛЕНЬ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ПРО
УКРАЇНО-РОСІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ В УМОВАХ НАПРУЖЕНОСТІ
МІЖДЕРЖАВНИХ СТОСУНКІВ (2014–2017 рр.)**

Відповідно і ставлення до відносин з Росією змінилося з точністю до навпаки. Тепер ідею приєднання України до союзу Росії та Білорусі скоріше підтримували 24,8 %, а ставилися до цього негативно 54 % опитаних. Змінилося і бачення головних союзників України. Тепер населення переважно орієнтувалося на Європейський Союз (44 %), посилилася, хоча і не надто сильно на той момент, орієнтація на США (9,1 %), а Росію та інші країни СНГ обрали у якості союзників 18,5 %.

У масовій свідомості починають поступово формуватися нові уявлення про бажані орієнтири розвитку стосунків з іншими країнами. Оскільки одразу радикально трансформувати сформовану у попередній період картину, де колишні «друзі і союзники» перетворилися на «ворогів», а колишні «вороги» стали «потенційними друзями», практично неможливо, реакцією значної частини населення стає намагання дистанціюватися від усякого співробітництва. Відповідаючи на питання *«Якому шляху розвитку України Ви віддасте перевагу?»*, найчастіше респонденти обирають варіант «опиратися, перш за все, на власні ресурси, зміцнюючи незалежність» (35,2 %). Поступово набирає прихильників думка про те, що треба «встановлювати зв'язки, першою чергою, з розвиненими країнами Заходу» (26,1 %). Проте певні сподівання все ще пов'язані зі східнослов'янським блоком (Україна, Росія, Білорусь), зміцнювати який хотіли б 12,2 %. До того ж розвиток зв'язків у межах СНД все ще підтримують 5,8 %. Частина опитаних не змогла визначитися (10,7 %) або підтримала думку, що різні регіони країни мають обирати власний шлях (4,5 %).

Водночас відмова від «особливих» стосунків з Росією стає майже доконаним фактом, розвивати відносини переважно з нею були налаштовані лише 4,1 %. У цих умовах постає проблема нового позиціонування населення України щодо відносин з Росією. Відповідно, починаючи з 2014 р., в моніторингу Інституту соціології НАНУ з'являється питання *«Якими б Ви хотіли бачити відносини України з Росією?»* На сьогодні фіксується наступна картина змін в уявленнях про бажані варіанти цих стосунків (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка уявлень населення України про російсько-українські відносини, %

<i>Можливі варіанти стосунків</i>	2014	2015	2016	2017
Вони мають бути такими, як між сусідніми державами – з візами та митницями на кордоні	37,0	47,9	44,0	39,8
Вони мають бути такими, як між дружніми державами – без віз та митниць на кордоні	36,2	35,2	32,6	36,8
Україна і Росія мають об'єднатися в економічний союз – з вільним пересуванням товарів і робочої сили	12,1	10,5	13,8	11,9
Україна і Росія мають об'єднатися в одну державу	2,2	2,4	2,7	3,1
Важко відповісти	12,5	4,0	6,9	8,4

ДИНАМІКА УЯВЛЕНЬ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ПРО УКРАЇНО-РОСІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ В УМОВАХ НАПРУЖЕНОСТІ МІЖДЕРЖАВНИХ СТОСУНКІВ (2014–2017 рр.)

Одразу можна помітити, що найбільш суттєві коливання фіксуються переважно у групі тих, хто не визначився. Причому коливання ці хвилеподібні, їхня частка то падає, то зростає і при тому не перерозподіляється рівномірно по усіх групах, а помітно поповнює лише одну з них. Сам по собі цей факт доволі важливий, оскільки він зафіксований на тлі радикальних змін у міждержавних відносинах між Україною та Росією, які відбуваються протягом усього періоду спостережень. Згадаймо, наприклад, такі яскраві маркери цього протистояння як визнання Верховною Радою України Росії країною-агресором, фактичний крах торгових відносин, розрив культурних обмінів, введення обмежень щодо в'їзду російських громадян лише з біометричними паспортами тощо. У таких умовах зміни уявлень населення про україно-російські стосунки виглядають доволі незначними. Наповнення груп, які віддали перевагу тому чи іншому варіанту стосунків з Росією, яке було зафіксовано у 2014 р. порівняно з 2013 р., надалі змінювалося по-різному.

Як ми вже бачили вище, радикальні зміни в оцінці населенням міждержавних стосунків відбулися між 2013 р. та 2014 р.. Але фактично зникла лише ідея приєднання України до союзу Росією та Білорусі, яку наразі негативно сприймає 62,1 % опитаних. Трансформація уявлень про характер стосунків між країнами відбувається не по типу розриву, а по типу дистанціювання. При чому, у 2015 р. ця тенденція посилювалася. На той момент за даними дослідження майже 60 % респондентів сприймали російську агресію як таку, що має тенденцію до ескалації. Зокрема 28,5 % вважали, що Росія має намір захопити всі Південно-Східні області України, 14,8 % очікували захоплення усієї Донецької та Луганської областей, 8,6 % очікували можливого захоплення усієї України, а 7,2 % вважали, що Росія прагне захопити не лише Україну, а й Молдову та країни Прибалтики. І лише 18,4 % не були згодні з жодним з перелічених варіантів (решта – 22,6 %, вагалася з відповіддю). Проте призупинення активного збройного протистояння сприяло гальмуванню страхів. Відповідно режим «холодної ввічливості», який переводить Росію у рязряд «рядового сусіда», від якого слід якомога сильніше відмежуватися, не набуває значного поширення. Це зокрема підтверджують і дані спільного всеукраїнського репрезентативного соціологічного дослідження, здійсненого чотирма провідними соціологічними службами України у листопаді 2017 р.³

На основі отриманих результатів можна констатувати що трансформація картини міждержавних стосунків все ще триває. Значна частина опитаних (40 %)

³ Опитування проводилося за вибіркою, яка репрезентує доросле населення України за такими ознаками як: стать, вік (від 18 років), область проживання, тип поселення (місто/село). Опитано 20 000 респондентів. Статистична похибка вибірки: не більше 0,7 %

**ДИНАМІКА УЯВЛЕНЬ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ПРО
УКРАЇНО-РОСІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ В УМОВАХ НАПРУЖЕНОСТІ
МІЖДЕРЖАВНИХ СТОСУНКІВ (2014–2017 рр.)**

залишається прихильниками дистанціювання, обираючи при визначенні шляху України варіант «визначити свій власний шлях розвитку та спиратися на свої ресурси». Водночас поляризація стає дедалі виразнішою. Наразі варіант «Рухатись в бік Росії та відновлення добросусідських відносин з країнами СНД» обрали лише 9,7 % опитаних, а варіант «рухатися в бік Європи, інтеграції з країнами ЄС» – 44,4 %. При цьому не визначилося лише 5,5 % респондентів.

Водночас доки ситуація на Донбасі не нормалізується остаточно ставлення до Росії буде залишатися досить обережним. Більше того, за даними того ж дослідження, майже половина опитаних (45,9 %) вважає, що після закінчення війни на сході України стосунки з Росією слід підтримувати на мінімально необхідному рівні, а 21,8 % взагалі налаштовано на те, щоб не підтримувати з Росією жодних стосунків.

Повертаючись до результатів моніторингу Інституту соціології НАН України, слід відмітити ще одну важливу рису динаміки уявлень про україно-російські стосунки на сучасному етапі. Вона також пов'язана з неможливістю швидких радикальних перетворень в уявленнях про стосунки України та Росії, зважаючи на різноманітні форми близькості між населенням країн. Дослідження підтверджує, що негативне сприйняття сусідньої країни, фокусується, насамперед, на її очільниках, а не на пересічних росіянах. Зокрема, відповідаючи на питання *«Хто, на Вашу думку, своїми діями (бездіяльністю) найбільше впливає на погіршення ситуації в нашій країні?»*, 27,8 % респондентів поклали таку відповідальність на керівників Російської Федерації. Таким чином створюється певний клапан, який дозволить зменшувати стан напруженості у міждержавних стосунках України та Росії. Особливо, зважаючи на те, що на сьогодні сталим є сприйняття ситуації в контексті військового протистояння. Це підтверджує, зокрема той факт, що характеризуючи те, що сьогодні відбувається в Україні, 37,7 % опитаних, вважають, що в Україні продовжується боротьба із зовнішнім ворогом (Росією).

Насамкінець слід зазначити, що уявлення про україно-російські стосунки є доволі однорідними в різних соціальних та демографічних групах і практично не диференційовано за ознаками статі, віку, освіти, місця проживання. Єдиною характеристикою, за якою можна простежити суттєві відмінності, є регіон.

Підтверджено, що громадська думка населення України щодо того, яким має бути бажаний характер відносин з Росією, значною мірою диференційована внаслідок відмінностей політико-ідеологічних настанов різних соціальних груп і має чіткі регіональні відмінності: на Заході превалює тенденція до дистанціювання, 66,8 % опитаних у цьому регіоні бачать відносини з Росією, які побудовані на засадах чіткого розмежування, з візами та митницями на кордоні. На Півдні та Сході сильнішою є схильність до відновлення добросусідських

**ДИНАМІКА УЯВЛЕНЬ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ПРО
УКРАЇНО-РОСІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ В УМОВАХ НАПРУЖЕНОСТІ
МІЖДЕРЖАВНИХ СТОСУНКІВ (2014–2017 рр.)**

відносин. Дистанціюватися хотіло б трохи більше чверті опитаних (по 27 % у кожному з регіонів), а по 40 % прагнуть повернутися до дружніх добросусідських стосунків без митниць і кордонів. Натомість у центральному регіоні відповідні настановлення представлені у рівних пропорціях – 39 % за чітке розмежування, 40 % – за добросусідство.

Результати проведеного дослідження дають можливість зробити наступні висновки щодо трансформацій уявлень населення України про україно-російські відносини в умовах напруженості міждержавних стосунків у період 2014–2017 рр.:

- україно-російські відносини є одним з чинників, що визначає стан соціальної напруженості в українському суспільстві;

- у масовій свідомості українців сформовано уявлення про неможливість у сьогоденних умовах приєднання України до союзу Росії та Білорусі;

- уявлення про україно-російські відносини знаходяться в стані трансформації, необхідність відмови від типових маркерів «дружньої» або «ворожої» держави, що не відображають сучасні реалії, компенсується через формування уявлення про необхідність опертя на власні ресурси на шляху до подальшого розвитку країни;

- в уявленнях про україно-російські відносини образ добросусідської держави поступово перетворюється на образ держави-сусіда, яка втрачає статус «дружньої», але остаточно не набуває статусу «ворожої»;

- можливість збереження позитивного ставлення українців до близьких та знайомих, що проживають в Росії підтримується завдяки компенсаторній ролі, яку відіграє спрямування негативу, що виникає внаслідок недружніх дій Росії по відношенню до України, на керівництво Російської Федерації;

- регіональні відмінності в динаміці уявлень про україно-російські стосунки виявляються у тенденціях до відновлення співробітництва і добросусідства (превалює на Півдні та на Сході України) та до дистанціювання (превалює на Заході).

Висновки. Отримані результати мають суттєве значення як для розуміння процесів трансформації масової свідомості, так і для вироблення ефективних засобів соціально-психологічного впливу на формування уявлень населення про майбутнє україно-російських відносин з метою запобігання проявам ксенофобії та закріпленню у масовій свідомості негативних диспозицій стосовно населення країн-сусідів.

Список використаних джерел:

1. Злобіна О. Міжнародні відносини vs відносини між народами: взаємосприйняття українців та росіян в умовах загострення стосунків між

**ДИНАМІКА УЯВЛЕНЬ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ПРО
УКРАЇНО-РОСІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ В УМОВАХ НАПРУЖЕНОСТІ
МІЖДЕРЖАВНИХ СТОСУНКІВ (2014–2017 рр.)**

країнами / О. Злобіна // Україна і світ: теоретичні та практичні аспекти діяльності у сфері міжнародних відносин : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ 19–20 квіт. 2017 р. – Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2017. – Ч. 2. – С. 234–242.

2. Карта страхов россиян: итоги лета [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://wciom.ru/index.php?id=236&uid=116418>. – Загл. с экрана. – Дата обращения 23.02.2018.

3. Прес-реліз за результатами соціологічного дослідження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=724&page=2>. – Назва з екрану. – Дата звернення 23.02.2018.

References:

1. Zlobina, O. (2017) International relations vs. the relations between peoples: mutual understanding of Ukrainians and Russians in conditions of aggravation of relations between countries. *Ukraine and the world: theoretical and practical aspects of activity in the field of international relations: material of the scientific and practical conference*, Ukraine., Kyiv, April 19–20, 2017. Kyiv: KNUKiM Publishing, Vol. 2, pp. 234–242.

2. *Map of fears of the Russians: the results of the summer*. [online] Available at : <https://wciom.ru/index.php?id=236&uid=116418>. [Accessed 23 February 2018]. Title from the screen.

3. *Press-reliz for the results of sociological additions*. [online] Access mode: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=724&page=2>. [Accessed 23 February 2018]. Title from the screen.

© Злобіна О. Г., 2018

**ДИСФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ВПЛИВ
РЕКЛАМНО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СУЧАСНОМУ
ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРОСТОРІ: ПРАВОВІ ТА СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ**

УДК 316.728

Ларіна Вікторія Вікторівна
кандидат соціологічних наук,
доктор філософії в галузі соціальної психології,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна,
v.larina39@ukr.net

**ДИСФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ВПЛИВ
РЕКЛАМНО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СУЧАСНОМУ
ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРОСТОРІ: ПРАВОВІ ТА СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ**

У статті аргументована важливість соціологічного дослідження дисфункціонального впливу рекламно-інформаційної діяльності в сучасному європейському просторі. На сучасному етапі розвитку суспільств Європи та світу рекламно-інформаційна діяльність значно еволюціонувала як форма соціальної комунікації. Від простої функції просування товарів і послуг рекламна діяльність перетворилася в могутню індустрію та проникла в усі основоположні онтологічні механізми організації суспільного життя. На поч. ХХІ ст. реклама отримала ознаки рекламно-інформаційної діяльності та стала важливим функціональним компонентом сучасного інформаційного середовища. На думку вчених-суспільствознавців, у глобалізованому суспільстві спостерігається значне посилення глобалізації рекламних практик, зростає прямий і прихований інституціональний вплив реклами на різні аспекти життєдіяльності індивідуальних та колективних суб'єктів суспільного життя. Вочевидь, що глобальна поширеність реклами, її прогресуюча інтернаціоналізація та безпосередня причетність до інноваційних інформаційних технологій слугують важливими пізнавальними стимулами для перегляду усталених традиційних поглядів на рекламно-інформаційну діяльність. Враховуючи зазначені обставини, мета статті – охарактеризувати соціально-комунікативні прояви рекламно-інформаційної діяльності в сучасному європейському просторі та визначити особливості дисфункціонального впливу реклами в аспектах ідентифікації правових та соціальних регулятивних чинників цього впливу. У рамках даної статті аргументовані висновки, що сучасні наукові тенденції спрямовані на наукове розуміння реклами в більш широкому контексті її осмислення, а саме: як інформаційно-рекламної діяльності, яка чинить як конструктивний, так і деструктивний вплив на процеси конструювання певних життєвих стилів індивідів та соціальних груп. Також доведено, що сучасна інтенсифікація процесу глобалізації є тим важливим онтологічним та водночас

**ДИСФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ВПЛИВ
РЕКЛАМНО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СУЧАСНОМУ
ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРОСТОРИ: ПРАВОВІ ТА СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ**

когнітивним стимулом, який обумовлює потреби наукового дослідження правових і соціальних чинників рекламної діяльності, враховуючи існуючі соціальні нерівності між європейськими суспільствами індустріального та постіндустріального типу, які взаємодіють у спільному інформаційному просторі.

Ключові слова: глобалізація, рекламно-інформаційна діяльність, соціологічна теорія реклами, рекламна практика, консьюмеризм, соціальний конфлікт.

Lapina Viktoriia, Candidate of Sociological Sciences, PhD (Social Psychology), Kyiv Taras Shevchenko National University, Kyiv, Ukraine

Dysfunctional influence of advertising and information activity in the contemporary European space: legal and social factors

The article argues the importance of the sociological study of the dysfunctional influence of advertising as a specialized type of the contemporary European space information activities. Today advertising and information activity has significantly evolutionized as a social communication form. From the simple function of promoting goods and services, advertising has transformed into a powerful industry having penetrated into all the ontological mechanisms of the public life. At the beginning of the XXI century, advertising became an important functional component of the modern information space. According to the social science scholars opinion, modern societies witness a significant increase of globalization advertising practices, grow a direct and hidden institutional influence of advertising on various aspects of the individual and collective actors life. Obviously, the global prevalence of advertising, its progressive internationalization and direct involvement in innovative information technologies serve as an important cognitive incentives for the revision of the established traditional views on advertising and information activities. Taking into account these circumstances, the main objective of this article is to characterize the social and communicative peculiarities of the advertising as an information activity in the contemporary European space, to research the dysfunctional influence of the advertising under the identification aspects of the following influence regulative legal and social factors. Within the framework of this article the author comes to the conclusions which reflect the innovative scientific approaches for understanding advertising in a broader context of its comprehension – namely, as a special information activity with both constructive and destructive influences upon the processes of constructing certain individuals and social groups life styles. Also the article argues the globalization process intensification to be the important ontological and cognitive stimulus determining the need for further scientific research of the advertising activity legal and social factors, taking into account existing resource

**ДИСФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ВПЛИВ
РЕКЛАМНО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СУЧАСНОМУ
ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРОСТОРИ: ПРАВОВІ ТА СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ**

inequalities between the European industrial and post-industrial societies interacting in the common information space.

Key words: globalization, advertising and informational activity, sociological theory of advertising, advertising practice, consumerism phenomenon, social conflict.

Лапина Виктория Викоровна, кандидат социологических наук, доктор философии в области социальной психологии, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченка, Киев, Украина

Дисфункциональное влияние рекламно-информационной деятельности в современном европейском пространстве: правовые и социальные факторы

В статье аргументирована важность социологического исследования дисфункционального влияния рекламно-информационной деятельности в современном европейском пространстве. На современном этапе развития обществ Европы и мира рекламно-информационная деятельность значительно эволюционировала как форма социальной коммуникации. От простой функции продвижения товаров и услуг рекламная деятельность превратилась в мощную индустрию и проникла во все основополагающие онтологические механизмы организации общественной жизни. В нач. XXI в. реклама получила признаки рекламно-информационной деятельности, и стала важным функциональным компонентом современной информационной среды. По мнению ученых-обществоведов, в глобализованном обществе наблюдается значительное усиление глобализации рекламных практик, растет прямое и скрытое институциональное влияние рекламы на различные аспекты жизнедеятельности индивидуальных и коллективных субъектов общественной жизни. Очевидно, что глобальная распространенность рекламы, ее прогрессирующая интернационализация и непосредственная причастность к инновационным информационным технологиям служат важными познавательными стимулами для пересмотра устоявшихся традиционных взглядов на рекламно-информационную деятельность. Учитывая указанные обстоятельства, цель статьи – охарактеризовать социально-коммуникативные проявления рекламно-информационной деятельности в современном европейском пространстве, и определить особенности дисфункционального влияния рекламы в аспектах идентификации правовых и социальных регулятивных факторов этого влияния. В рамках данной статьи аргументированы выводы, в том что современные научные тенденции направлены на понимание рекламы в более широком контексте ее осмысления, а именно: как информационно-рекламной деятельности, которая оказывает как конструктивное, так и деструктивное влияние на процессы конструирования определенных жизненных стилей

ДИСФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ВПЛИВ РЕКЛАМНО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СУЧАСНОМУ ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРОСТОРІ: ПРАВОВІ ТА СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ

індивидов и социальных групп. Также доказано, что современная интенсификация процесса глобализации является тем важным онтологическим и одновременно когнитивным стимулом, который обуславливает необходимость научного исследования правовых и социальных факторов рекламной деятельности, учитывая существующие социальные неравенства между европейскими обществами индустриального и постиндустриального типа, взаимодействующих в общем информационном пространстве.

Ключевые слова: глобализация, рекламно-информационная деятельность, социологическая теория рекламы, рекламная практика, консьюмеризм, социальный конфликт.

Вступ. На сучасному етапі розвитку суспільств Європи та світу рекламно-інформаційна діяльність значно еволюціонувала як форма соціальної комунікації. Від простої функції просування товарів і послуг рекламна діяльність перетворилася в могутню індустрію та проникла в усі основоположні онтологічні механізми організації суспільного життя. На поч. ХХІ ст. реклама отримала ознаки рекламно-інформаційної діяльності та стала важливим функціональним компонентом сучасного інформаційного середовища. На думку багатьох вчених-суспільствознавців, зараз спостерігається значне посилення глобалізації рекламних практик, зростає прямий та прихований інституціональний вплив реклами на різні аспекти життєдіяльності індивідуальних і колективних суб'єктів суспільного життя. Проте глобальна поширеність реклами, її прогресуюча інтернаціоналізація та безпосередня причетність до інноваційних інформаційних технологій слугують важливими пізнавальними стимулами для перегляду усталених традиційних поглядів на рекламно-інформаційну діяльність як в аспекті досліджень її дисфункціонального впливу на способи та стилі людей в європейських суспільствах, так і в аспекті визначення можливостей правової та соціальної регуляції рекламних практик.

Враховуючи зазначені обставини, **мета статті** – охарактеризувати соціально-комунікативні прояви рекламно-інформаційної діяльності в сучасному європейському просторі та визначити особливості дисфункціонального впливу реклами в аспектах ідентифікації правових і соціальних регулятивних чинників цього впливу.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з кін. ХХ ст., у зв'язку з глобальними соціокультурними трансформаціями реклама стала об'єктом вивчення як зарубіжних, так і українських дослідників. Так у працях Дж. Александра, З. Баумана, Г. Бенеша, Ж. Бодрійяра, П. Бурдьо, Ф. Джеймісона, Н. Лумана, Л. Склейра, І. Рожкова, В. Королька, Н. Лисиці,

**ДИСФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ВПЛИВ
РЕКЛАМНО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СУЧАСНОМУ
ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРОСТОРИ: ПРАВОВІ ТА СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ**

С. Ромата, І. Чудовської справедливо підкреслена важливість дослідження *тенденції розширення сфери соціального впливу реклами*. Зокрема, не ставлячи під сумнів питання важливої суспільної значущості реклами, вчені намагаються аргументувати концептуальну позицію, згідно якої феномен сучасної реклами вже не доречно розглядати та інтерпретувати як стимул розвитку торгівлі та практик масового споживання [7, с. 12–14].

Якщо майже до кін. ХХ ст. реклама намагалася переконати споживачів у корисності, ефективності або надійності продукту що рекламується, то зараз вона намагається зв'язати продукт з уявленнями людей про певний життєвий стиль, тобто її виробники все частіше вважають, що споживачів більш цікавить стиль, а не корисність продукту [9, с. 3–4].

Загалом не ставлячи під сумнів питання важливої суспільної значущості реклами, сучасні вчені у своїх працях намагаються аргументувати концептуальну позицію, згідно якої феномен сучасної реклами вже недоречно розглядати та інтерпретувати як стимул розвитку торгівлі та практик масового споживання. Так, американські соціологи Н. Аберкомбі, С. Хіл та Б. С. Тернер аргументовано доводять, що в ХХІ ст. реклама суттєво змінює своє цільове і функціональне призначення – вона реально виступає вже не технологічним засобом пропаганди споживчих якостей різних товарів, а постає як важливий транснаціональний інституціональний чинник конструювання певних життєвих стилів індивідів і соціальних груп. «Якщо майже до кінця ХХ ст. реклама намагалася переконати споживачів у корисності, ефективності або надійності продукту, що рекламується, то зараз вона намагається зв'язати продукт з уявленнями людей про певний життєвий стиль, тобто її виробники все частіше вважають, що споживачів більш цікавить стиль, а не корисність продукту» [1, с. 273].

Вочевидь, що орієнтація реклами на пропаганду певних інтернаціоналізованих стилів життя, а «не корисності продукту» потребує концептуального осмислення певного кола важливих проблем.

По-перше, надзвичайно важливою постає проблема пояснення причин глобалізації рекламних практик, тобто потребує свого осмислення проблема масштабного поширення (експансії) реклами практично в усіх типах сучасних соціальних систем.

По-друге, потребує нового осмислення конструктивістська суспільна місія реклами, яка і полягає у тому, щоб провокувати та створювати новий інтерес» різних соціальних суб'єктів до різноманітних товарів і послуг, спрямованих на інноваційне оновлення суспільного життя.

ДИСФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ВПЛИВ РЕКЛАМНО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СУЧАСНОМУ ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРОСТОРИ: ПРАВОВІ ТА СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ

По-третє, акцент на пристосуванні змісту рекламних повідомлень до «уявлень людей про певний життєвий стиль» не означає вирішення важливого питання мінімізації маніпулятивного впливу реклами на поведінку споживачів.

По-четверте, регулювання рекламно-інформаційної діяльності в правовому полі значно відстає від сучасних рекламних технологій, та не забезпечує захист від маніпулятивного впливу.

Слід також наголосити, що важливим об'єктом сучасних інноваційних досліджень рекламних практик є тенденція гнучкої адаптації змісту рекламних повідомлень до існуючих бажань та запитів більшості людей, що значно посилює дисфункціональний вплив реклами як специфічного джерела соціальної напруженості. Аналізуючи особливості цієї тенденції відомий німецький вчений Г. Бенеш аргументовано доводить, що реклама, в її сучасному розумінні, значно посилює свій соціальний вплив не тому, що вона провокує створення нових запитів та інтересів людей до запропонованих ринком нових предметів споживання, а тому, що сучасна реклама функціонує в режимі гнучкої адаптації до економічних, політичних і культурних змін, у подальшому розвитку яких зацікавлена більшість людей. Саме тому «основна інтенція сучасної реклами – те, що в той чи інший спосіб уже виявляється в прагненнях публіки, використати легше, ніж створювати новий інтерес» [2, с. 427].

Беручи до уваги процес глобальної інтенсифікації рекламних практик, доцільно констатувати, що наукова розробка дослідницької стратегії ідентифікації функціональної специфіки реклами та змісту інформаційно-рекламної діяльності потребує пошуку змістовних відповідей на важливі питання: *що є причиною дисфункціонального впливу в інформаційно-рекламній діяльності на сучасне суспільство?*

По-перше, період реформування, в якому знаходиться сучасне суспільство, передбачає переосмислення ролі реклами в соціумі. Людство протягом усієї своєї історії здійснювало рекламну діяльність. На кожному етапі розвитку суспільства реклама реалізовувала, перш за все, свою економічну функцію, а саме: стимулювала виробництво товарів і послуг. Але тільки в ХХ ст. екстенсивний розвиток реклами, обумовлений виникненням і розвитком електронних ЗМІ, змусило задуматися не тільки про позитивні економічні результати від застосування реклами, але і про негативні наслідки рекламної комунікації. Перш за все, дані негативні наслідки впливу реклами стосуються відтворення культурної спадщини, ціннісно-орієнтаційної бази членів суспільства. Реклама, надаючи оперативну інформацію в поєднанні з емоційно-психологічним впливом на людину, набуває все більшого значення для індивіда і суспільства.

ДИСФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ВПЛИВ РЕКЛАМНО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СУЧАСНОМУ ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРОСТОРИ: ПРАВОВІ ТА СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ

По-друге, важливо звернути увагу на протиріччя в правовому полі стосовно рекламно-інформаційної діяльності. Зазначимо, що в правовому полі України визначення місця реклами та інформаційно-рекламної діяльності в системі інформаційної політики держави є доволі аморфним. У Законі України «Про інформацію» вказано, що реклама є специфічним джерелом інформації в системі різноманітних довідково-інформаційних видань. «Основними джерелами інформації довідково-енциклопедичного характеру є: енциклопедії, словники, довідники, *рекламні повідомлення та оголошення*, путівники, картографічні матеріали, електронні бази та банки даних, архіви різноманітних довідкових інформаційних служб, мереж та систем, а також довідки, що видаються уповноваженими на те органами державної влади та органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, організаціями, їх працівниками та автоматизованими інформаційно-телекомунікаційними системами» [4, с. 650].

Вочевидь, що таке тлумачення не дає можливості чітко розмежувати рекламну діяльність та рекламну інформацію. На нашу думку, таке розмежування є важливим. Тому доцільно підтримати позицію тих вчених, які аргументовано доводять, що «певна інформація як результат рекламної діяльності фахівця-рекламіста тільки тоді стає інформаційним рекламним повідомленням, коли вона підготовлена особливим чином і доведена та передана аудиторії через канали масової комунікації. Самі формати інформаційних рекламних повідомлень можуть бути різними і залежать від конкретних запитів рекламодавця. Передача ж рекламного повідомлення – це найважливіша сутнісна ознака рекламної діяльності» [8, с. 44–45].

По-третє, поширеність інформаційно-рекламної діяльності певним чином посилює соціальну напруженість у системі соціальної стратифікації українського суспільства. У даному зв'язку, слід погодитися в думкою Н. Лумана, що саме сучасні медіа-інститути є відповідальними за нав'язливу глобальну поширеність рекламних повідомлень, оскільки саме ці інститути, постійно створюючи прецеденти формування нових способів маніпулятивного дратівливого впливу на споживачів, реально забезпечують «безперервну освіту і переробку подразнень» [3, с. 152].

Автор підкреслює, що у сільській місцевості, де найбільш виразно проявляється соціальна й економічна стратифікація населення, реклама травмує людей не тільки обставиною матеріального розшарування, але й психологічно. На цьому тлі комерційна телереклама, що демонструє гарне життя в місті породжує особливо в молоді бажання жити красиво там, де живуть герої рекламних роликів, тим самим руйнуючи цінність культурної спадкоємності, сприяє міграції молоді в мегаполіси в пошуках «гарного життя». Глобальна

**ДИСФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ВПЛИВ
РЕКЛАМНО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СУЧАСНОМУ
ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРОСТОРИ: ПРАВОВІ ТА СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ**

реклама відкрито демонструє розшарування суспільства на бідних і заможних, породжує протилежні почуття в телеаудиторії й радіоаудиторії міста та села. З одного боку, заздрість до благополучним і забезпеченим, з іншого – повагу до багатства, бажання мати рекламований товар, що є основними мотиваторами породження різних псевдопотреб. Насадження «культу грошей» у прихованій рекламі престижних товарів на телеекрані одночасно поляризує суспільство, оскільки демонстрація багатства одних і зневага до бідності інших в абсолютній більшості випадків породжує двоякі почуття притворного гедонізму та образи за існуючу соціальну несправедливість. Разом із тим примусово формуються орієнтація на фетишизацію грошей, упевненість у тому, що саме «багатство й гроші» важливіше всього в досягненні успіху в житті. На думку українського соціолога М. Шульги, пріоритетним технологічним засобом здійснення такого примусу, є реклама. Примітно, що зростаючий соціальний вплив реклами вчений пояснює шляхом розкриття її експансіоністської сутності. «Мораль, ідеологію, і знання в суспільстві споживання підмінює реклама. Вона переслідує людину цілодобово... Реклама не проявляє до вас співчуття, на кожному кроці пропонуючи дорогі для вас речі та послуги, і натякуючи на те, що ваш статус (а в дійсності – гаманець) міг би бути і більш солідним. Майже примусове читання реклами, яке прийшло на зміну читання художньої і професійної літератури, журналів, і навіть газет, стало прикметою наших днів» [6, с. 269–270].

У зв'язку з приведеними вище аргументами, можна зазначити, що саме завдяки інтенсивному поширенню інформаційних рекламних повідомлень відбувається глобалізація самого інституту реклами. На думку відомого дослідника у сфері рекламно-інформаційної діяльності Є. Ромата, «Реклама стає частиною соціального інформаційного середовища, вона дієво сприяє становленню певних стандартів мислення та соціальної поведінки як різних верств населення, так і окремого індивіда. Причому це характерно для більшості країн, а в умовах наростаючої глобалізації і для всього світу» [5, с. 21].

Розглянувши вище зазначене, маємо на меті припустити, що сучасні наукові тенденції спрямовані на розуміння реклами в більш широкому контексті її осмислення, а саме: як інформаційно-рекламної діяльності, яка чинить як конструктивний, так і деструктивний вплив на процеси конструювання певних життєвих стилів індивідів і соціальних груп.

Вочевидь, що інтенсивне поширення рекламних і рекламно-інформаційних практик у сучасних пострадянських суспільствах (у яких, як добре відомо, більшість населення підтримує свою життєдіяльність на рівні мінімальних споживчих стандартів) чинить деструктивний вплив та спричиняє появу нових форм соціальної нерівності та соціальної напруженості.

ДИСФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ВПЛИВ РЕКЛАМНО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СУЧАСНОМУ ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРОСТОРИ: ПРАВОВІ ТА СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ

Висновки.

1. Наведені вище позиції щодо новітніх підходів вчених щодо наукового розуміння феномену інформаційно-рекламної діяльності загалом засвідчують про актуальність наукового дослідження причин глобальної експансії в сучасних рекламних практиках.

2. Слід констатувати, поширеність інформаційно-рекламної діяльності певним чином посилює соціальну напруженість у системі соціальної стратифікації українського суспільства, сприяє глобальному утвердженню ідеології консьюмеризму, яка стає засобом маніпуляції масовою свідомістю. Проте реклама пливає на суспільство неоднозначно. Одну частину суспільства цей інститут стимулює покращувати свій стиль і спосіб життя, тоді як інших людей – долучатися до шкідливих звичок, демонструє ознаки формування суспільства споживання. Інформаційно-рекламна діяльність у постсоціалістичних суспільствах Європи та сучасному українському суспільстві, у яких більшість населення підтримує свою життєдіяльність на рівні мінімальних споживчий стандартів, реально спричиняє появу нових форм соціальної нерівності та соціальної напруженості. Ці процеси певною мірою мають усі шанси стати важливою причиною посилення впливу деструктивних конфліктогенних форм соціальної напруженості.

3. Також доведено, що сучасна інтенсифікація процесу глобалізації є тим важливим онтологічним і водночас когнітивним стимулом, який обумовлює потреби наукового дослідження правових та соціальних чинників рекламної діяльності, враховуючи існуючі соціальні нерівності між європейськими суспільствами індустріального та постіндустріального типу, які взаємодіють у спільному інформаційному просторі.

Список використаних джерел:

1. Аберкомби Н. Социологический словарь / Н. Аберкомби, С. Хилл, Б. Тернер ; пер с англ. ред. С. А. Ерофеева. – Казань : КГУ, 1997. – 420 с.
2. Бенеш Г. Психология: dtv-Atlas : довідник : пер з нім. / Г. Бенеш ; наук. ред. пер. О. Васютинський. – Київ : Знання-Прес, 2007. – 510 с.
3. Луман Н. Глобализация мирового сообщества: как следует понимать современное общество / Н. Луман // Социология на пороге XXI века: Новые направления исследования. – Москва : Интеллект, 1998. – С. 94–109.
4. Про інформацію : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – С. 650.
5. Ромат Е. Реклама : учебник для вузов / Е. Ромат, Д. Сендеров. – 9-е изд. – Санкт-Петербург : Питер, 2016. – 54 с. – (Стандарт третьего поколения).

**ДИСФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ВПЛИВ
РЕКЛАМНО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СУЧАСНОМУ
ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРОСТОРИ: ПРАВОВІ ТА СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ**

6. Шульга М. О. Дрейф на узбіччя. Двадцять років суспільних змін в Україні / М. О. Шульга. – Київ : Друкарня Бізнесполіграф, 2011 – 448 с
7. Advertising Theory / ed. by Shelly Rogers, Ester Thorson. – New York : Routledge, 2012. – 610 p.
8. De Mooij M. Global marketing and advertising: understanding cultural paradoxes / M. De Mooij. – 3 ed. – Sousand Oaks CA : Sage 2010. – 260 p.
9. Thorson E. Advertising Age: the principles of advertising and marketing communications at work / E. Thorson, M. Duffy. – Masson : South-Western publ, 2012. – 178 p.

References:

1. Aberkombi, N. (1997). *Sociological dictionary*. Translated from English by S.A. Erofeeva. Kazan : Kazan State University.
2. Benesh, H. (2007). *Psychology: dtv-Atlas : a guide*. Kyiv : Znannia-Pres.
3. Luman, N. (1998). Globalization of the world community: how to understand modern society. V: *Sociology at the edge of the XXIst century: New directions of research*. Moscow : Intellect Москва, pp. 94–109.
4. The Law of Ukraine On Information. (1992). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Information from the Verkhovna Rada of Ukraine]*, no. 48, p. 650.
5. Romat, E. (2016). *Advertising: a textbook for universities*. 9thed. St. Petersburg : Piter, 2016.
6. Shulha, M.O. (2011). *Drift on the roadside. Twenty years of social change in Ukraine*. Kyiv : Biznespolihraf Print House.
7. Rogers, Sh., Thorson, E. Eds. (2012). *Advertising Theory*. New York : Routledge.
8. De Mooij, M. (2010). *Global marketing and advertising: understanding cultural paradoxes*. 3 ed. Sousand Oaks CA : Sage.
9. Thorson, E. (2012). *Advertising Age: the principles of advertising and marketing communications at work*. Masson : South-Western publishing.

**РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ
СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ**

УДК 303.1 : 316.334.52

Сірий Євген Володимирович
доктор соціологічних наук, професор,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна,
socio1@ukr.net

**РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ
СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ**

У матеріалі висвітлюється одна із широких методологічних проблем у розгортанні різносторонніх соціальних в соціологічних досліджень у різних предметностях українського суспільства в екстраполяції територіально-географічного розподілу України – критерії її регіоналізації. У статті даються основні наукові визначення та підходи щодо розрізнення регіону. У розрізі вітчизняних умов регіональної диференційованості розглянуто різні дослідницькі підходи з цієї проблематики та критерії регіоналізації. Метою роботи є обґрунтування оптимального підходу та критерію регіонування в Україні в контексті дослідження соціальної напруженості. В аналізі низки наукових підходів як оптимальним пропонується політико-адміністративний розподіл регіонів у дослідженні соціальної напруженості.

Ключові слова: соціальна напруженість, регіон, регіоналізація, методика.

Siriy Yevgen, Sc. D. in Sociology, professor, Kyiv Taras Shevchenko National University, Kyiv, Ukraine

Regionalization of Ukraine in the context of the social tension sociological research

The paper analyzes one of the broadest methodological problems in the development of the diverse social and sociological studies on various subjects of the Ukrainian society in the extrapolation of the territorial and geographical distribution of Ukraine – the criteria for its regionalization. The article provides major research definitions and approaches concerning political and administrative division of regions. In the context of domestic conditions for regional differentiation, various research approaches on this issue and regionalization criteria are considered. The aim of the work is to justify the optimal approach and criterion of Ukraine regionalization in the social tension study context. The analysis of numerous scientific approaches suggests the optimal one to be a political and administrative division of regions within the study of social tension.

Key words: social tension, region, regionalization, methodology.

РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ

Сирый Евгений Владимирович, доктор социологических наук, профессор, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

Регионализация Украины в контексте социологического исследования социальной напряженности

В материале освещается одна из широких методологических проблем в развертывании разносторонних социальных и социологических исследований в различных предметностях украинского общества в экстраполяции территориально-географического распределения Украины – критерии ее регионализации. В статье даются основные научные определения и подходы к различиям региона. В разрезе отечественных условий региональной дифференцированности рассмотрены различные исследовательские подходы по этой проблематике и критерии регионализации. Целью работы является обоснование оптимального подхода и критерия регионирования в Украине в контексте исследования социальной напряженности. В анализе ряда научных подходов как оптимальным предлагается политико-административное деление регионов в исследовании социальной напряженности.

Ключевые слова: социальная напряженность, регион, регионализация, методика.

Вступ. Сучасна соціальна напруженість у фокусі сучасної соціологічної науки – це системне явище, на яке істотно впливають не лише макроекономічні та макросоціальні особливості суспільства. Їй властиві й інші чинники України з огляду на її природно-кліматичні, поселенські та історичні складові України. Саме тому логіка дослідження призвела до необхідності вивчення регіональних особливостей соціальної напруженості громадян. Арсенал вибудованої вимірювальної методики соціальної напруженості повинен бути спроможним визначати рівень останньої в регіонах, в окремих соціальних групах населення регіонів, виявляти індикатори (чинники), рівень незадоволеності населення якими достатньо високий. Потенційно, це універсальний інструмент, котрий допомагає виявити особливості дії зовнішніх чинників у різних регіонах, так як їх дія на появу/зростання соціальної напруженості, з точки зору регіональних особливостей не завжди однакова. Тому, у утворювальній методиці повинні закладатися можливості визначати особливості розвитку регіонів, а отже, неоднозначність чинників, що визначають соціальну напруженість у регіонах. Напруженість з'являється з виникненням у суспільстві певної ситуації (і не у кожному регіоні), загострюється разом з її розвитком і спадає, коли ця ситуація вичерпує себе, зникає, змінюється на іншу. А тому, вивчення соціальної напруженості потребує і ситуаційного підходу у специфіці окремого регіону, при аналізі якого необхідно враховувати історичний, соціокультурний

РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ

розвиток певного регіону, що виявляється у якісних процедурах аналізу даних. Саме таким чином можна зрозуміти предметність «врахування регіональних особливостей» вимірювання соціальної напруженості в Україні, котрі також, за певних обставин, можуть генерувати її зростання.

Попереднім завданням дослідження постає також і вияв та розкриття дослідницьких проблем, в аспекті теорії і методології даного предметного напрямку. Це саме і стосується алгоритму вибудови зараховування до дослідницького арсеналу методики врахування регіональних особливостей, що становить **наукову проблему** даного дослідження. Відповідний аналіз засобів даної дослідницької проблематики показує, що проблемна обставина пов'язана, на наш погляд, зі слабкою експлікацією базових понять, зокрема: «регіон», «регіоналізація», з відсутністю чітких теоретичних моделей даного явища, з неопрацьованістю методологічних підходів до вимірювання напруженості саме українських реалій.

Регіон як система надає свою дію на соціальну напруженість. Тому її розвиток та форм її прояву знаходяться і під впливом регіону. Причина її зростання і тенденція її розвитку в різних регіонах, на певних етапах їх розвитку є неоднаковими. Практично кожен регіон має власні витоки, той або інший переважаючий тип конфліктів. Їх діагностика і подальше регулювання можливі лише з урахуванням всієї сукупності чинників, що визначають природу, джерела, стратегії поведінки учасників конфліктної взаємодії в даному регіоні. Українські регіони, які було сформовані в різні історичні часи, у складі різних держав, мають значні відмінності між собою за етнічним складом населення, рівнем урбанізації. До цих об'єктивних складових відмінностей додаються відмінності соціоментального характеру, які в умовах геополітичної невизначеності української держави мають тенденцію до загострення.

Виділення регіонального рівня чинників, що впливають на соціальну напруженість, припускає уточнення поняття «регіон». Проясненню цього поняття додавалися немало дискусій, акцентуючи увагу то на проблемі проведення просторових або адміністративних меж і позиціонування регіонів по відношенню один до одного, то на фіксації соціальних відмінностей. Дослідниками критерієм для «регіоналізації» бралися за визначені сукупності соціально-економічних ознак, соціально-політичних, електоральних, соціокультурних.

Проблема визначення поняття регіону, його полісемантичність зумовлена складністю і багатоаспектністю цього явища. У наукових дослідженнях принципи виокремлення чи «уявлення» регіону досить багатоманітні і практично не вичерпні. Здебільшого регіон виступає як суто умовна конструкція, зміст якої визначається тими завданнями, що їх ставить перед собою дослідник. Такого роду об'єкти дослідження припускають

РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ

системний підхід, який включає різні аспекти і рівні його аналізу. У суспільних науках існує немало підходів до визначення «регіону». Основні ознаки, що характеризують поняття «регіон»: комплексність, цілісність, спеціалізація, керованість, тобто наявністю політико-адміністративних органів управління. У соціологічній літературі регіон розглядається, перш за все, як простір певної соціальної структури, організації влади і культурних традицій, що дає підстави соціологам говорити про територіально диференційоване об'єднання людей [100, с. 94].

Однозначного визначення терміна «регіон» суспільними науками досі не знайдено, тому доцільно навести декілька підходів до його розуміння. Перш за все, це цілісне економіко-територіальне утворення, котре складається з дрібніших соціально-економічних підсистем. Зарубіжний досвід свідчить, що територіальні диспропорції мають місце практично в усіх країнах. Крім того, досвід країн, які пройшли трансформацію соціальних систем, показує, що збільшення диспропорцій соціального розвитку є об'єктивним процесом.

Синтезуючи різні підходи, Е. Маркузе визначає регіон як «історично еволюціонуючу, компактну територіальну спільноту, яка містить в собі фізичне оточення, соціоекономічні, політичне та культурне середовище, а також просторову структуру, яка відрізняється від інших регіонів і територіальних одиниць, таких як місто або нація» [11, с. 7, с. 251]. У рамках культурного спрямування Ф. Бродель трактував регіон як особливий «світ» з притаманним тільки йому менталітетом, способом мислення, традиціями, світоглядом і світовідчуттям. Близьким за змістом є визначення регіону М. Лернера – це єдність людей і місць, природних умов, етнічних груп, економіки, історії, характеру мислення і способу життя [6]. На думку Л. Олеха, «регіон визначається як самодостатній соціальний організм, що знаходиться в єдності з середовищем, що володіє фізико-географічними, культурно-цивілізаційними, економічними, етнічно-історичними, політико-адміністративними і правовими властивостями і виступає засобом формування і функціонування певної федерації» [8, с. 124].

Дослідник Ю. Запрудский виділяє наступні регіональні особливості:

– клімат, ландшафт, природні ресурси, які істотно впливають на умови життя населення;

– етнополітичні, культурно-історичні, релігійні, демографічні та ін. характеристики, що мають на даний момент значення об'єктивних чинників життєдіяльності населення, місця існування людей і основи формування стійких традицій і правил поведінки;

– стан економіки, наявність і ступінь кваліфікації необхідної робочої сили, специфіка соціальної структури, динаміка суспільних відносин, загальний рівень освіти і культури населення [3, с. 28].

РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ

Видно, що регіональний рівень представлений набором економічних, соціальних, політико-інституційних, культурних, конфесійних, екологічних, демографічних, історичних, етнічних, правових та ін. чинників, кожний з яких виконує свою роль і вносить свій внесок у формуванні самобутності регіону. Тому відзначається полісемантичність поняття «регіон», зміст якого залежить від відображення конкретного зрізу життя.

Заслугує уваги визначення І. Баджа та К. Ньютона, де «регіон» – це територія, яка є реальною спільністю з географічного погляду, або така територіальна спільність, де існує спадкоємність і чисе населення поділяє певні загальні цінності та прагне зберегти і розвинути свою самобутність з метою стимулювати культурний, економічний та соціальний прогрес» [9, с. 124].

Таким чином, ключовими індикаторами поняття «регіон» є певна територія, яка географічно виокремлюється зі складу загальної території країни; населення, яке проживає на цій території і має певні спільні особливі характеристики щодо решти населення цієї країни. Третім індикатором, виходячи з різних положень, повинна бути самоідентифікація або самоусвідомлення наявності в цій групі людей певних особливостей, які відрізняють їх від загалу. Цей індикатор передбачає врахування пріоритету регіональної самоідентифікації над загальнонаціональною.

Як бачимо, сучасне розуміння «регіону» орієнтоване на його максимальну комплексність і цілісність, на повне врахування всіх його складових – природних, соціальних, економічних, політичних, з одного боку, і на визначення його своєрідності та унікальності – з другого. Така ситуація породжує низку методологічних питань і проблем: кожен компонент, кожний чинник регіоналізації має свою природу і свої закономірності щодо просторового розподілу.

Потрібно визнати, що всі рівні чинників впливають на інтереси та потреби великих мас людей, які складають «кістяк» або модель регіону. У центрі його завжди знаходяться певні епіцентри незадоволеності великих мас людей. Соціальна напруженість виникає від усвідомлення людьми своїх обмежених прав і інтересів (перш за все, деприваційна парадигма). Тут велику роль грають ЗМІ, за допомогою яких політичні і комунікаційні актори формують певну думку, артикують ідеї стосовно прав, інтересів суспільства. Це можуть бути ідеї історичної несправедливості щодо обмежених інтересів. Але головною причиною подібних дій виступають, як правило, економічні інтереси. Причому, соціально-політична напруженість має в основі незадоволені базові потреби людей.

Регіональність – багаторівнева категорія так само, як багаторівневою є вся життєдіяльність суспільства. На даний час таксономія регіонів у вітчизняній регіональній економіці ще не розроблена. «Регіонами» нині називають і групи

РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ

областей (Карпатський регіон, Донбас і т. д.), області (Одеський регіон та ін.), групи адміністративних районів (Придунайський регіон) тощо.

Кожна країна чи суспільство має з цього приводу свої особливості. Не виняток, а точніше чітку і контрастну регіональну диференційованість проявляє і Україна. Однак, в Україні є свої особливості. Визнано, що регіональні відмінності в Україні значно глибші, ніж у країнах Європи і набувають рис цивілізаційного характеру. Тут регіональні ідентичності сформувалися раніше, ніж виникла держава. Безліч відповідних комплексних досліджень вказують, зокрема, на дихотомічність регіональних ідентичностей Заходу та Сходу, особливо на ідеологічному, політичному, мовному рівнях, де виявляються елементи соціального відчуження у взаємоприйнятті. Та суттєвішим є взаємозумовленість регіональних і політичних ідентичностей.

Етнічний склад населення регіонів (українці)
В середньому по Україні - 82%.
Мінімальний, АРК Крим - 25%.
Максимальний - 97%.

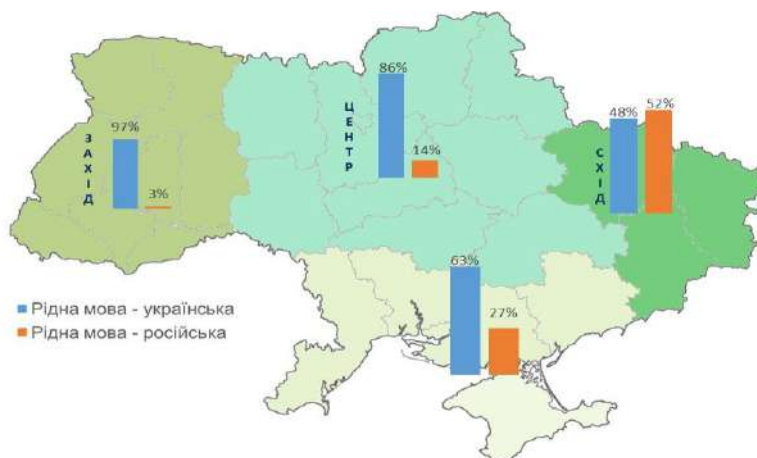

**Мал. 1. Національний склад населення регіонів України
(Інститут громадянського суспільства)**

З усіх комплексних досліджень та підходів найбільш прийнятним та, в кінцевому рахунку результативним з точки зору валідності, зокрема до застосування вивчення соціальної напруженості, став суспільно-політичний (електоральний) підхід до вияву регіональних особливостей в Україні. Ключовим для диференціації суспільно-політичного електорального простору стало поняття «регіональна ідентичність». Не заглиблюючись у сутність різноманітних варіацій його трактувань, можна сказати, що це «усвідомлення культурної, історичної, етнічної тощо окремішності населення певного регіону»

РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ

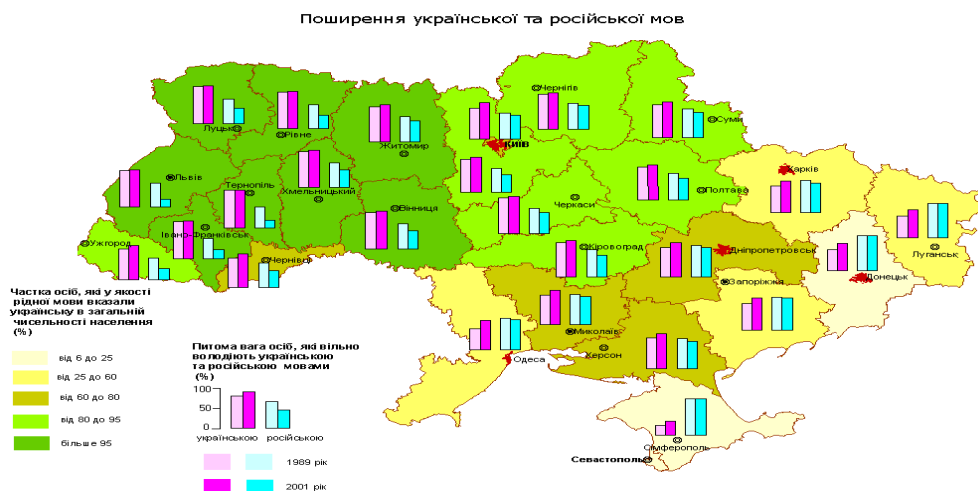
[2, с. 44]. Основними параметрами регіональної ідентичності, в рамках яких розгортається незбіг і полярність інтересів та цінностей, на базі багаторічного дослідницького досвіду соціологами визначено: ступінь лояльності до державної влади, зовнішньополітичні орієнтації; мовні пріоритети, конфесійні уподобання; доміанти історичної пам'яті, питома вага «лівих» чи «правих» політичних настроїв [5, с. 287–305]. Структурування електорального простору відбувалося переважно на ідеологічній основі: «правий» Захід та «ліві» Схід, Південь і Центр країни. Більшість дослідників відокремлюють політичну культуру Правобережжя і Лівобережжя. Далі структурування електорального простору України супроводжувалося за регіональними елітами як носіями регіональних ідентичностей, що дало підстави дослідникам стверджувати про зародки нової осі територіальної диференціації суспільно-політичних (електоральних) переваг – «прозахідна/ проросійська» орієнтація.

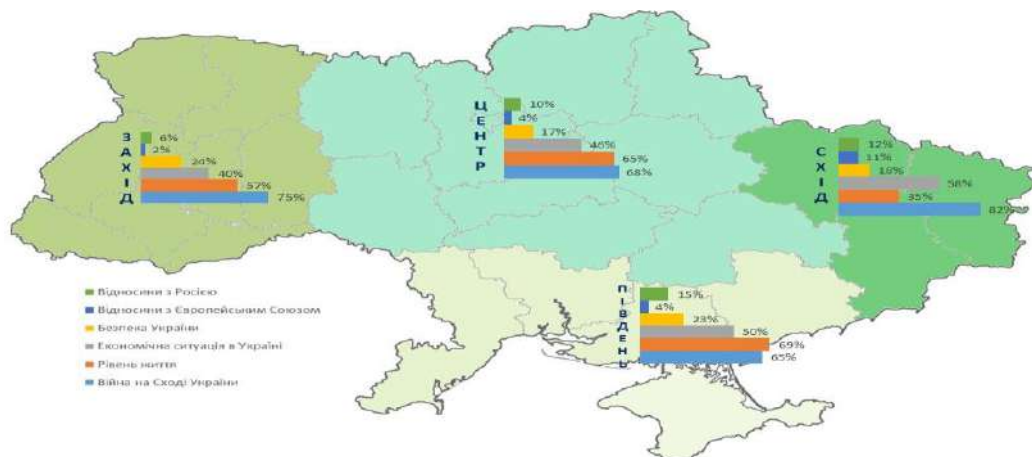
Мал. 2. Поширення української та російської мов в регіонах України (КМІС, 2017)

На сьогодні відбулася агрегація та артикуляція політичних інтересів частини суспільства у нехарактерний для представницької демократії спосіб: у форматі «майдан – влада», а не «влада – опозиція», що свідчить про глибоку кризу політичної системи країни та створює передумови територіального розмежування.

РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ

**Мал. 3. Поширення української та російської мов у регіонах України
(Державний комітет статистики України)**

**Мал. 4. Міжрегіональні відмінності соціальної напруженості
в українському суспільстві (КМІС, 2017)**

Отже, ціннісною основою кожного регіону України є власний соціокультурний код, який можна розглядати як концентрацію природно-географічних, геополітичних, гео економічних, історичних, культурних та ін. ознак. Його вплив на суспільно-політичні симпатії виявляється визначальним. Перенесення постулатів теорії електоральної географії на реальність України свідчить про те, що всі перелічені фактори і ефекти тією чи іншою мірою мають дію. Тому, вказані електоральні цикли виявили диференціацію суспільно-політичних переваг українців за регіональною ознакою.

РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ

Грунтуючись на різних дослідженнях та відповідному науковому аналізі електоральних вподобань виборців дослідники за власною логікою виділяли різні регіональні структури як за кількістю, так і за включеністю тієї чи іншої області. Доволі популярним, зокрема, є поділ на чотири основні макрорегіони. Для співробітників Національного інституту стратегічних досліджень Ю. Каплана та С. Янішевського – це Захід, Схід, Центр та Південь [4]. Л. Нагорна виділяє Західний, Центральний, Південно-Східний регіони та Автономну Республіку Крим [7, с. 206]. У вітчизняному медіа-дискурсі регіонами називають області. За результатами аналізу проведеного О. Вишняком, виділено п'ять типів політичних регіонів України: Донбас та Крим (Донецька та Луганська області, АР Крим, м. Севастополь); інші південно-східні області (Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Одеська, Харківська, Херсонська області); перехідний регіон Північного Сходу та Кіровоградська область (Житомирська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська та Чернігівська області); Центральна Україна (м. Київ, Вінницька, Київська, Хмельницька, Черкаська області); Західна Україна (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області) [1, с. 336].

Як бачимо сама ж наукова процедура регіоналізації українського суспільства не є загальноприйнятою та часом містить неабиякі суперечності. В системі виокремлення регіонів України існує (на що ми вказували) багато т. зв. «змінних», котрі не дозволяють строго виокремити ті чи інші регіони, навіть не стільки з причин соціальної обумовленості кожного із них, скільки з науково-дослідницьких інтересів і векторів того чи ін. наукового напрямку. Здійснений аналіз спеціальної літератури, дослідницька практика засвідчили, що альтернативним розв'язанням даної проблеми є широко застосовувана практика одинично-адміністративної (пообласної) регіоналізації у початкових етапах дослідження та аналізу. Це є виправданим для багатьох типів та різновидів дослідження, перш за все, електоральних, суспільно-політичних, соціально-економічний, соціально-правових тощо, котрі виявляють адміністрування як один із важелів розвитку кожного регіону-області.

Висновок. Дане питання має кілька сторін, тому одну з них визначає об'єкт дослідження як інструмент, котрий допомагає виявити особливості дії зовнішніх чинників у різних регіонах, то у методиці закладаються можливості визначення особливостей розвитку регіонів, а отже, неоднозначність чинників, що визначають СН в регіонах. Вивчення соціальної напруженості потребує і ситуаційного підходу у специфіці окремого регіону, за яким при аналізі необхідно враховувати історичний, соціокультурний розвиток певного регіону, і перш за все, враховувати соціально-економічні, суспільно-політичні та ін. показники, що виявляється у кількісних процедурах аналізу даних. Це,

РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ

зокрема уможлиблюється при застосуванні з точки зору дослідницької практики базових, політичних досліджень методики «соціальної карти». Процедурно, це виявляється у застосуванні т. зв. соціального картографування («соціальна карта») регіону – просторового розподілу системи комплексних соціальних показників (даних): системи статистичних показників різно-галузевого характеру, що ідентифікують окремих регіон (область, район, місто): демографічна, соціально-економічна, суспільно-політична та ін. характеристика певного регіону, його соціокультурні, історичні та геополітичні (що на сьогодні актуалізує) особливості та специфіка його розвитку.

Список використаних джерел:

1. Вишняк О. Політична типологія регіонів України: динаміка та фактори змін / О. Вишняк // Українське суспільство 1992–2008. Соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – Київ : Ін-т соціол. НАН України, 2008. – С. 331–342.
2. Головаха Е. И. Потенциал протеста украинского общества / Е. И. Головаха, Н. В. Панина // Социологические исследования. – 1999. – № 10. – С. 31–40.
3. Запрудский Ю. Г. Региональные конфликты: понятие и специфика Северного Кавказа / Ю. Г. Запрудский // Этнические конфликты и их урегулирование : сб. науч. ст. – Москва ; Ставрополь, 2002. – С. 28.
4. Каплан Ю. Чинники міжелекторального стирання граней (на матеріалах соціологічних досліджень) [Електронний ресурс] : Аналітична записка відділу стратегій розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень / Ю. Каплан, С. Янішевський. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/May2009/9.htm>. – Назва з екрану. – Дата звернення: 17.02.2018.
5. Куценко Є. В. Феномен виборчих аксіотехнологій: сутність і практики застосування в електоральних кампаніях в Україні / Є. В. Куценко // Наукові записки ІПіЕНД. – 2013. – Вип. 2 (70). – С. 287–305.
6. Лернер М. Развитие цивилизации в Америке / М. Лернер. – Москва, 1992. – 264 с.
7. Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст / Л. П. Нагорна. – Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 405 с.
8. Олех Л. Г. Реформи і регіоналізм в Росії : навч. посіб. / Л. Г. Олех // 2000. – С. 124.
9. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи : монографія / А. Романюк. – Львів : Видавн. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. – 391 с.

10. Стегний А. Региональный фактор развития политической культуры населения Украины / А. Стегний // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2005. – № 3. – С. 94–122.

11. Markusen A. Regions: Economics and Politics of Territory / A. Markusen. – Rowman and Littlefield Publishers, 1987. – 251 p.

References:

1. Vyshniak, O. (2008). The Political Typology of Ukrainian Regions: Dynamics and Factors of Change. V: *Ukrainian Society 1992–2008. Sociological monitoring*. Kyiv : Institute of Sociology NAS of Ukraine, pp. 331–342.

2. Golovakha, E.I. (1999). Protest Potential of Ukrainian Society. *Sotciologicheskie issledovaniia [Sociological Researches]*, no. 10, pp. 31–40.

3. Zaprodsky, Iu.G. (2002). Regional conflicts: the concept and specificity of the North Caucasus. V: *Ethnic conflicts and their settlement: collection of scientific papers*. Moscow, Stavropol, P. 28.

4. Kaplan, Yu. Factors of intervertebral erosion of faces (on materials of sociological research). V: *An analytical note of the department of strategies for the development of the political system of the National Institute for Strategic Studies*. [online] Available at : <http://www.niss.gov.ua/Monitor/May2009/9.htm>. [Accessed 17 February 2018]. Title from the screen.

5. Kutsenko, Ye.V. (2013). The Phenomenon of Electoral Axiom Technologies: The Essence and Practice of Electoral Campaigns in Ukraine. *Naukovi zapysky Insytutu politychnykh sh utnohrafichnykh zhoslidzhen im. I. F. Kurasa [Scientific notes of Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine]*, issue 2 (70), pp. 287–305.

6. Lerner, M. (1992). *Development of civilization in America*. Moscow.

7. Nagorna, L.P. (2008). *Regional identity: Ukrainian context*. Kyiv : Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine.

8. Olekh, L.H. (2000). *Reforms and regionalism in Russia: a textbook*.

9. Romanyuk, A. (2007). *Comparative Analysis of Political Institutions in Western Europe: Monography*. Lviv: Publishing Center of Ivan Franko National University of LNU.

10. Stegnii, A. (2005). Regional factor of development of political culture of Ukrainian population. *Sotciologiiia: teoriia, metody, marketing [Sociology: theory, methods, marketing]*, no. 3, pp. 94–122.

11. Markusen, A. (1987). *Regions: Economics and Politics of Territory*. Rowman and Littlefield Publishers.

УДК 316. 47

Судаков Володимир Іванович
доктор соціологічних наук, професор,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна,
vl_sudakov@ukr.net

**СУПЕРЕЧНОСТІ ДЕМОКРАТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ДЖЕРЕЛА ПОСИЛЕННЯ
СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ**

Стаття, у відповідності до поставленої мети, присвячена дослідженню суперечностей політичних детермінант соціальної напруженості як специфічних джерел її посилення в сучасному українському суспільстві. Концептуальна позиція автора, стосовно змісту визначеної проблеми дослідження, представлена в наступних висновках. Зокрема, звернуто увагу на труднощі реформування політичної системи України, наслідком чого стала деформація політичної свідомості громадян та зростаюча політична корупція. Аргументовано, що за основними параметрами своєї соціальної ідентифікації сучасне українське суспільство є пострадянським, демократична модернізація якого відбувається стихійно і непослідовно. Нинішня політична влада України підтримує консервативний сценарій демократичних перетворень, наслідком чого стало відтворення застарілих функціональних режимів політичної системи, внаслідок чого більшість громадян України знаходяться у стані амбівалентності по відношенню до політичних інститутів, легальність яких не підкріплена ні правом, ні мораллю. Емпіричні дані репрезентативних моніторингових соціологічних досліджень засвідчують, що переважна більшість населення по відношенню до процесу демократичних перетворень в Україні знаходиться у стані пасивності та не вірить у їх успіх. Саме тому в Україні сформувалися і стабільно відтворюються практики політичної участі громадяни, які реально є соціальним джерелом політичної корупції. З'ясовано, що важливим чинниками посилення соціальної напруженості в українському суспільстві є невизначеність політичної стратегії вирішення двох взаємопов'язаних фундаментальних проблем: 1) територіальної цілісності України та 2) її соціальної цілісності. Існуюча глобальна конкуренція та реальна функціональність онтологічних чинників дезорганізації соціального порядку, таких як соціальна недовіра, корупція, депривація, збройні конфлікти та терористичні акції на даний час є перешкодами соціальної та політичної консолідації сучасного українського суспільства.

СУПЕРЕЧНОСТІ ДЕМОКРАТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ДЖЕРЕЛА ПОСИЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ

Ключові слова: соціальна напруженість, українське суспільство, політична система, політичні реформи, політична корупція.

Sudakov Volodymyr, Sc. D. of Sociology, Professor, Kyiv Taras Shevchenko National University, Kyiv, Ukraine

Contradictions of democratic modernization of the Ukrainian society as the sources to enhancing social tensions

The article, in accordance to its main purpose, is devoted to the research of the contradictions of the social tensions political determinants as the specific sources of the strengthening in the contemporary Ukrainian society. The author's conceptual point of view towards the problem under research is presented in the following scientific conclusions. It is estimated that difficulties of the national political system reformation has led to the citizens political consciousness deformation and a political corruption increase. It is argued that, the contemporary Ukrainian society, according to the basic parameters of its social identification, is a post-Soviet society with a democratic modernization being spontaneous and inconsistent. Today a political power of Ukraine supports the conservative scenario of democratic reforms, resulting in the resumption of the obsolete political system functional regimes, with the majority of the Ukrainian citizens being in a state of ambivalence regarding political institutions legality of which is neither supported by law nor morality. Empirical data of the sociological surveys representative monitoring indicate the overwhelming majority of the population in relation to the democratic reforms process in Ukraine to be in a state of passivity not believing in their success. That is why Ukraine has formed and is consistently reproducing the political participation practices of the citizens being a real social source of the political corruption. It was found out that an important factor of the Ukrainian society social tension strengthening to be the uncertainty of the political strategy of the two interrelated fundamental problems solving: 1) the territorial integrity of Ukraine and 2) its social integrity. The existing global competition and the real functionality of the social order disorganization ontological factors, such as a social mistrust, corruption, deprivation, armed conflicts, and terrorist actions are the current obstacles to the social and political consolidation of the contemporary Ukrainian society.

Key words: social tension, Ukrainian society, political system, political reforms, political corruption.

Судаков Владимир Иванович, доктор социологических наук, профессор, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

Противоречия демократической модернизации украинской общества как источники усиления социальной напряженности

СУПЕРЕЧНОСТІ ДЕМОКРАТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ДЖЕРЕЛА ПОСИЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ

Статья, в соответствии с поставленной целью, посвящена исследованию противоречий политических детерминант социальной напряженности как специфических источников ее усиления в современном украинском обществе. Концептуальная позиция автора, относительно содержания проблемы данного исследования, представлена в следующих выводах. В частности, обращено внимание на трудности реформирования политической системы Украины, следствием чего стала деформация политического сознания граждан и растущая политическая коррупция. Аргументировано, что по основным параметрам своей социальной идентификации современное украинское общество является постсоветским, демократическая модернизация которого происходит стихийно и непоследовательно. Нынешняя политическая власть Украины поддерживает консервативный сценарий демократических преобразований, следствием чего стало воспроизводство устаревших функциональных режимов политической системы, в результате чего большинство граждан Украины находятся в состоянии амбивалентности по отношению к политическим институтам, легальность которых не подкреплена ни правом ни моралью. Эмпирические данные репрезентативных мониторинговых социологических исследований показывают, что подавляющее большинство населения по отношению к процессу демократических преобразований в Украине находится в состоянии пассивности и не верит в их успех. Именно поэтому в Украине сформировались и стабильно воспроизводятся практики политического участия граждан, которые реально являются социальным источником политической коррупции. Выяснено, что важным факторами усиления социальной напряженности в украинском обществе является неопределенность политической стратегии решения двух взаимосвязанных фундаментальных проблем: 1) территориальной целостности Украины и 2) ее социальной целостности. Существующая глобальная конкуренция и реальная функциональность онтологических факторов дезорганизации социального порядка, таких как социальное недоверие, коррупция, депривация, вооруженные конфликты и террористические акции в настоящее время являются препятствиями социально и политической консолидации современного украинского общества.

Ключевые слова: социальная напряженность, украинское общество, политическая система, политические реформы, политическая коррупция.

Вступ. Сучасний період розвитку більшості країн світу характеризується вченими, політиками та лідерами громадської думки як період складних трансформаційних процесів, обумовлених також нагальними завданнями пошуку оптимальних шляхів гуманізації та демократизації соціальних відносин у різних регіонах планети.

СУПЕРЕЧНОСТІ ДЕМОКРАТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ДЖЕРЕЛА ПОСИЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливо підкреслити, що в розвинутих країнах усталеної демократії зараз ведеться інтенсивний науковий пошук, спрямований на оптимальну адаптацію існуючих моделей демократичної організації соціального порядку до глобальних тенденцій інтернаціоналізації суспільного життя, зростаючого ресурсного впливу транснаціональних компаній, поглиблення соціальних нерівностей між країнами світу, кризи глобального ринку праці та зайнятості, посилення неконтрольованої міжнародної міграції та ін. Водночас, слід констатувати, що основні результати наукового аналізу трансформаційних змін українського суспільства, здійсненого у працях І. Бекешкіної, Є. Головахи, А. Горбачика, А. Єрмолаєва, О. Злобіної, О. Куценко, В. Лапіної, І. Мартинюка, М. Михальченка, В. Паніотто, О. Резніка, О. Рудика, Ю. Савельєва, Є. Сірого, В. Танчера, М. Шульги та ін. засвідчили, що характерною ознакою теперішнього часу стала тенденція посилення соціальної напруженості, соціальна драматургія якої наочно проявилася в протестних формах масової поведінки громадян [5, с. 6–54; 4, с. 38–66].

Слід констатувати, на даний час соціологами повною мірою усвідомлена актуальність наукового вивчення онтологічної специфіки соціальної напруженості як атрибутивного явища та процесу суспільного життя. Водночас важливо зазначити, що основні пізнавальні труднощі досліджень феноменальних та процесуальних рис соціальної напруженості можна пояснити складним характером взаємозв'язку специфічних суперечностей соціальної інтеграції, депривації та соціального відторгнення як чинників глобальної трансформаційної динаміки.

Вочевидь, важливо також враховувати, що події та реформаторські зміни, які пов'язані в Помаранчевою революцію та Революцією Гідності на даний час суттєво актуалізували потреби в науковому вивченні специфіки політичних детермінант соціальної напруженості. У даному зв'язку не менш важливим є також і пошук змістовних відповідей на важливе питання: чи реально відбулася якісна трансформація українського суспільства, чи має воно шанси демократичного розвитку та подолання існуючих кризових явищ?

Приймаючи до уваги зазначені обставини, **мета** даної праці полягає в дослідженні суперечливого характеру політичних детермінант соціальної напруженості як специфічних джерел її посилення в українському і суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Запроваджені в Україні за роки незалежності ринкові реформи національної економіки, лібералізація та демократизація суспільного життя, реалізація стратегії європейської інтеграції стають визначальними стимулами структурної трансформації українського суспільства. Однак, слід також вказати, що у більшості наукових соціологічних досліджень українське суспільство визначалося як «пострадянське», «постсоціалістичне», «посткомуністичне» з неясною історичною долею його

СУПЕРЕЧНОСТІ ДЕМОКРАТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ДЖЕРЕЛА ПОСИЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ

демократичного транзиту. Розпочаті владними інститутами України демократичні реформи, на думку багатьох вчених, взагалі не можна вважати надійною гарантією успішних демократичних перетворень у силу їх різновекторної стратегічної спрямованості – стабілізація економічної системи і консервація адміністративних методів управління економічним розвитком та прискорена модернізація політичної системи без належної консолідації політичної еліти.

Наведемо приклад доволі примітної узагальнюючої констатації сер. 90-х рр. минулого століття: «Українське суспільство в політичній проекції – дуже далеке від класичних моделей. По-перше, воно не «по-західному», не класично розколото на лівий і правий фланги та центр. Іноді ліві виступають як консерватори, а праві – як прогресисти. Центр не завжди є центром. Адже він змінює свої орієнтації то ліворуч, то праворуч, або просто виконує замовлення «сильних світу цього». По-друге, декларації лідерів та їхні практичні дії нерідко різко розходяться. По-третє, у масовій свідомості влада дедалі більше викликає недовіру, а її дії зустрічають прихований спротив, що виявляється у різних формах. Тому сама влада є джерелом напруженості, яке зростає в міру зростання недовіри до неї та до її дій. Це свідчить про зростання саморуйнуючої діяльності владних структур, про цілу серію перманентних криз у взаємовідносинах органів влади в трикутнику «президент – парламент – уряд» та між населенням та владою» [3, с. 177].

Важливо звернути увагу, що і в наукових працях самого останнього часу авторитетні вітчизняні соціологи констатують, що українському суспільству скоріш властиве поширення «демократичних ілюзій», ніж тенденція реальної демократизації. Так Є. Головаха, доводить, що на даний час українське суспільство, за своїми базовими онтологічними ознаками, є суспільством «пострадянським» у тому сенсі, що воно і дотепер зберігає сутнісні риси того соціального устрою, від якого громадяни і демократична частина політичної владної еліти намагалися рішуче відмовитися. Аргументація даної позиції загалом базується на доказах, що з перших років незалежності політична влада України обрала консервативний сценарій демократичних перетворень, наслідком чого стало відтворення застарілих соціальних структур та інститутів, їх стагнація та «шок без терапії». На думку Є. Головахи, у результаті стихійної трансформації «з відкладеним декларованим транзитом» більшість громадян України знаходяться у стані амбівалентності по відношенню до інституціональних утворень, легальність яких не підкріплена ні правом ні мораллю» [1, с. 15–16].

Варто звернути увагу, що Є. Головаха схильний тлумачити сам феномен «відкладеного декларованого транзиту» як складне соціально-психологічне явище, відтворення якого слід пов'язувати зі зростанням дестабілізаційного

СУПЕРЕЧНОСТІ ДЕМОКРАТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ДЖЕРЕЛА ПОСИЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ

потенціалу установок масової свідомості громадян України на соціальний протест, що є одним із найважливіших емпіричних оціночних показників реальних суперечностей демократичних перетворень в Україні.

Слід визнати, що така дослідницька позиція і зараз є перспективною для подальшої наукової розробки, при цьому враховуючи не лише показники дестабілізаційності протестного потенціалу, але й показники цілком функціонально відтворюваних політичних практик громадян, які також виразно відображують радикальні зміни політичної свідомості громадян України в аспектах їх реального небажання бути легітимно діючими суб'єктами демократичних перетворень та розбудови правової держави, а також бути агентами активної протидії корупції в економічній та політичній сферах суспільного життя.

На дану обставину звертає увагу М. Шульга, який у своїх дослідженнях робить цілком конструктивні спроби з'ясувати причини поширення в Україні «гонорарних політичних практик як форми реалізації соціальних інтересів». Спираючись на емпіричні дані репрезентативних моніторингових досліджень, вчений доводить, що більшість населення по відношенню до процесу демократичних перетворень в Україні знаходиться у стані пасивності та не вірить у їх успіх по причинах «відсутності традиції участі в публічних практиках на основі особистісного вибору» та «розачарування, яке виникло у пересічних громадян на основі новітнього досвіду, отриманого в соціальних практиках, коли їх активні публічні дії не давали ніякого реального результату для них, для реалізації їх соціальних інтересів» [8, с. 116].

Саме тому у населення сформувалися специфічні поведінкові стратегії діяльності, які спрямовані на пряме порушення норм демократичного правопорядку. Так у 2009 р. 88 % опитаних громадян заявили про свою готовність регулярно або вибірково здійснювати протиправні дії корупційного характеру та аморальні вчинки [8, с. 118]. Примітно, що значна частина респондентів підтримує участь у політичних демонстраціях, мітингах і пікетах як специфічну «професійну діяльність», яка повинна гарно оплачуватися. Тому громадян, «готових піти на політичні заходи заради винагороди вже достатньо багато і складає 69 %» [8, с. 144]. У 2010 р. через скрутний матеріальний стан та «байдужого ставлення до усіх кандидатів» 24 % опитаних громадян вважали можливим продати свій голос на гроші на виборах до органів влади [8, с. 148].

Наведені дані, як емпіричні індикатори поширення антидемократичних за своєю суттю гонорарних політичних практик, на думку вченого, є свідченням посилення «цинічного прагматизму» в поведінці різних груп населення України. «Найбільша чисельність прагматиків зосереджено: а) у молодіжній когорті; б) серед жителів центрального регіону країни; в) серед киян; г) серед осіб з початковим ступенем вищої освіти» [8, с. 150].

СУПЕРЕЧНОСТІ ДЕМОКРАТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ДЖЕРЕЛА ПОСИЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ

Вочевидь, що такі прагматичні настрої та поведінкові стратегії громадян, які виразно проявляються і в останній час, враховують різні політики та політичні сили при організації виборчих кампаній, розробляючи та застосовуючи різні технології «політичного туризму», прямого та опосередкованого підкупу виборців та скупки їх голосів. Проте важливо враховувати, що зазначені технології підкупу громадян є лише одним локальним аспектом поширеного в Україні феномену політичної корупції.

Важливість врахування даної обставини підкреслює О. Рудик, який вказує, що далеко не завжди політична корупція має чітко виражене матеріальне втілення або у вигляді конкретно обумовленого грошового еквівалента, або в обсязі певних послуг, що надаються. «Звичайно, й у сфері політичної корупції є свої фіксовані ставки, але частка «твердих тарифів» є значно меншою. Деякі експерти взагалі говорять про відсутність монетарної сутності політичної корупції, оскільки винагорода використовується не в особистих цілях певної посадової особи, а у владно-політичних цілях (наприклад, підтримка керівництва під час політичних криз, або на виборах)» [7, с. 55].

Варто зазначити, що деякі науковці вчені вказують, політична корупція, яка відтворюється в Україні як латентне джерело соціальної напруженості, зумовлена посиленням процесів соціальної дезінтеграції українського суспільства. Так, А. Єрмолаєв у статті «Національна держава і українське суспільство: зигзаг чи поворот» [2] наводить змістовну аргументацію, стосовно важливості подолання існуючої ситуації невизначеності політичної стратегії практичного вирішення, в умовах теперішнього багатоаспектного конфлікту з Росією, двох взаємопов'язаних фундаментальних проблем: 1) територіальної цілісності України та 2) її соціальної цілісності [2, с. 3–5].

Проте на думку О. Резніка, політична корупція є важливим, однак не визначальним чинником соціальної напруженості. На основі узагальнення емпіричних даних репрезентативних соціологічних досліджень вчений робить наступний висновок: «Соціальна напруженість в українському суспільстві спричинюється переважно деприваційними та ресурсними чинниками» [6, с. 55].

Звісно, що даний висновок потребує певного уточнення та конкретизації в аспектах більш детального з'ясування проявів каузальних детермінант дисфункціонального впливу певних типових соціальних явищ та процесів, які багатьма вченими ідентифікуються як сутнісні ознаки поняття «соціальна напруженість». Зазначимо, що незважаючи на те, що, дане поняття досі не має чітко визначеного пізнавального статусу [9, с. 2–5], все ж таки доцільно погодитися з позицією західних науковців, що сутнісні ознаки цього поняття загалом відображують типові ситуації: 1) поглиблення соціальних нерівностей (традиційних та нових); 2) зменшення долі середнього класу в соціальній структурі суспільства; 3) посилення соціальної бідності; 4) нестабільності

СУПЕРЕЧНОСТІ ДЕМОКРАТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ДЖЕРЕЛА ПОСИЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ

розміру отриманих доходів; 5) обмеження соціальної мобільності; 6) активного використання антигуманних методів репресивно-насильницького соціального контролю з боку влади [11, с. 20–25; 10, с. 457–458].

Однак, на нашу думку, теперішня ситуація в Україні ускладнюється тим, що важливими перешкодами зниження рівня соціальної напруженості в українському суспільстві є цілком реальна функціональність онтологічних чинників дезорганізації соціального порядку, які обумовлюють: 1) функціональність недовіри; 2) функціональність корупції; 3) функціональність процесу депривації; 4) функціональність збройних конфліктів та терористичних акцій. Вочевидь, що подальше осмислення перспектив процесу демократизації передбачає організацію та проведення спеціалізованих наукових досліджень.

На основі запропонованої нами спроби дослідження суперечливого характеру політичних детермінант соціальної напруженості як специфічних джерел її посилення в українському суспільстві, можна зробити наступні

ВИСНОВКИ:

1. За основними параметрами своєї соціальної ідентифікації сучасне суспільство є пострадянським, демократична модернізація якого відбувається суперечливо, стихійно і непослідовно. Нинішня політична влада України підтримує консервативний сценарій демократичних перетворень, наслідком чого стало відтворення застарілих функціональних режимів політичної системи, внаслідок чого більшість громадян України знаходяться у стані амбівалентності по відношенню до політичних інститутів, легальність яких не підкріплена, ні правом ні мораллю.

2. Емпіричні дані репрезентативних моніторингових соціологічних досліджень засвідчують, що більшість населення по відношенню до процесу демократичних перетворень в Україні знаходиться у стані пасивності та не вірить у їх успіх. Саме тому в Україні сформувалися і стабільно відтворюються практики політичної участі громадян за матеріальну винагороду, тобто гонорарні політичні практики, які реально є соціальним джерелом політичної корупції. Поширеність політичної корупції у владних структурах України можна пояснити певними труднощами організації демократичного соціального порядку.

3. Важливими чинниками посилення соціальної напруженості в українському суспільстві є невизначеність політичної стратегії вирішення двох взаємопов'язаних фундаментальних проблем: 1) територіальної цілісності України та 2) її соціальної цілісності. Існуюча глобальна конкуренція та реальна функціональність онтологічних чинників дезорганізації соціального порядку, таких як соціальна недовіра, корупція, депривація, збройні конфлікти та

СУПЕРЕЧНОСТІ ДЕМОКРАТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ДЖЕРЕЛА ПОСИЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ

терористичні акції на даний час є перешкодами консолідації сучасного українського суспільства.

Список використаних джерел:

1. Головаха Е. И. Украинское общество. Четверть века вынужденной трансформации и перспектива демократического транзита / Е. И. Головаха // Держава та соціальні зміни: 25 років української незалежності : матеріали VII міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 29–30 листоп. 2016 р.) / уклад.: А. А. Мельниченко, П. В. Кутуєв. – Київ ; Одеса : Айс Приват, 2016. – С. 15–17.

2. Ермолаев А. Национальное государство и украинское общество: зигзаг или поворот / А. Ермолаев // Украина: национальный транзит : сб. ин-та стратег. исслед. «Новая Украина». – Київ, 2017. – С. 2–11.

3. Михальченко М. І. Соціально-політична трансформація України: реальність, міфологеми, проблеми вибору / М. І. Михальченко, В. С. Журавський, В. В. Танчер. – Київ : Лотос, 1997. – 180 с.

4. Нові нерівності – нові конфлікти: шляхи подолання. III конгрес Соціологічної асоціації України : тези доп. (Харків, 12–13 жовт. 2017 р.). – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2017. – 516 с.

5. Проблеми розвитку соціологічної теорії: Структурні зміни та соціальна напруженість : матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, 25–26 трав. 2017 р.) / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ : Логос, 2017 – 194 с.

6. Резнік О. Соціальна напруженість та масові протести в Україні: відмінність детермінант та механізми прояву / О. Резнік // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2017. – № 2. – С. 35–58.

7. Рудик О. Політична корупція в умовах демократії / О. Рудик // Українські діалоги. – 2015, листоп.–груд. – С. 54–57.

8. Шульга М. О. Дрейф на узбіччя. Двадцять років суспільних змін в Україні / М. О. Шульга. – Київ : Друкарня Бізнесполіграф, 2011 – 448 с.

9. Bouget D. Social Tension: some general elements / D. Bouget. – Oslo : The Peace Institute, 2008. – 36 p.

10. Lee Y. Measuring Social Tension from Income Class Segregation / Y. Lee, D. Shin // Journal of Business and Economic Statistics. – 2016. – Vol. 34, is. 3. – pp. 457–471.

11. North D. C. Violence and Social Orders. A conceptual framework for interpreting recorded human history / D. C. North, J. J. Wallis, B. V. Waingast. – New York : Cambridge univ. press, 2013. – 336 p.

References:

1. Golovakha, E.I. (2016). Ukrainian society. A quarter of a century of forced transformation and the prospect of democratic transit. V: *State and Social Change:*

25 Years of Ukrainian Independence: materials of VIIth International scientific and practical conference, Ukraine, Kyiv, November 29–30, 2016. Kyiv; Odesa : Ais Pryvat, pp. 15–17.

2. Ermolaev, A. (2017). National state and Ukrainian society: zigzag or twis. *Ukraina: natsionalnyi tranzit : sbornik instituta strategicheskikh issledovanii «Novaia Ukraina» [Ukraine: National Transit: The Collection of the Institute for Strategic Studies “New Ukraine”]*, pp. 2–11.

3. Mykhalchenko, M.I. (1997). *Socio-political transformation of Ukraine: reality, mythological issues, problems of choice*. Kyiv : Lotos.

4. New inequalities – new conflicts: ways to overcome. (2017). V: *IIIrd Congress of Sociological Association of Ukraine: Theses*. Ukraine, Kharkiv, October 12–13, 2017. Kharkiv : Kharkiv V.N. Karasin National University.

5. Problems of the development of sociological theory. (2017). V: *Structural changes and social tension: materials of the XIVth International scientific and practical conference*, Ukraine, Kyiv, May 25–26, 2017. Kyiv : Logos.

6. Riezник, O. (2017). Social tension and mass protests in Ukraine: the difference between the precursor and the mechanisms of manifestation. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh [Sociology: theory, methods, marketing]*, no 2, pp. 35–58.

7. Rudyk, O. (2015). Political corruption in a democracy. *Ukrainski dialoghy [Ukrainian Dialogues]*, issue November–December, pp. 54–57.

8. Shulha, M.O. (2011). *The drift to the side. Twenty years of social change in Ukraine*. Kyiv : Biznespolihraf Print House.

9. Bouget, D. (2008). *Social Tension: some general elements*. Oslo : The Peace Institute.

10. Lee, Y. (2016). Measuring Social Tension from Income Class Segregation. *Journal of Business and Economic Statistics*, Vol. 34, issue 3, pp. 457–471.

11. North, D.C. (2013). *Violence and Social Orders. A conceptual framework for interpreting recorded human history*. New York : Cambridge University Press.

**ПОЛІТИЧНА МОДЕРНІЗАЦІЯ: СУТНІСТЬ, ТЕОРІЇ, РОЗВИТОК,
ПОРІВНЯЛЬНО-СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ**

УДК 316.3

Шевель Інна Петрівна

*кандидат соціологічних наук, доцент, завідувач кафедри соціології,
Київський національний університет культури і мистецтв,
Київ, Україна,
shevelinna@ukr.net*

**ПОЛІТИЧНА МОДЕРНІЗАЦІЯ: СУТНІСТЬ, ТЕОРІЇ, РОЗВИТОК,
ПОРІВНЯЛЬНО-СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ**

Стаття присвячена аналізу процесу політичної модернізації, її теорій, шляхів розвитку. Успішний розвиток політичної модернізації створює імідж країни, модернізоване суспільство. На сьогодні цей термін активно обговорюється. До вивчення поняття «модернізація» використовують різнопланові підходи. Багато дослідників вважають, що це процес розбудови сучасної держави. Враховуючи зазначену обставину, мета даної статті полягає в значущості наукового соціологічного вчення та у розвитку процесу політичної модернізації в суспільствах. У статті застосовувався метод порівняльного аналізу до підходів вивчення поняття «модернізації» і метод аналізу результатів діяльності з використанням системи показників, які характеризують роль модернізації в суспільстві і вивчення факторів та причин їх розвитку і зміни. Результатом даного дослідження є аналіз різних теорій і підходів до вивчення процесу політичної модернізації різними вченими.

Ключові слова: політична модернізація, модернізація, методи вивчення, процес, імідж держави.

Shevel Inna, Candidate of Sociology, Associate Professor, Sociology Department Head, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine

Political modernization: satisfaction, theory, development, comparative and sociological analyses

The article is devoted to the analysis of the political modernization process, its theories and ways of development. The successful development of political modernization creates the country image of a modernized society. For the present, this term is actively under discussion. The study of the “modernization” concept uses diverse approaches. Many researchers believe it to be a process of building up a modern state. Taken into consideration this circumstance, the purpose of this article lies in the scientific sociological teaching significance and the political modernization process development within societies. The article uses the comparative analysis method in order to approach the study the “modernization” concept as well as the activity result analysis method having addressed to the indicators system that characterize the modernization role within society, the study of its factors and the reasons for their development and changes. The result of this study is an analysis of

ПОЛІТИЧНА МОДЕРНІЗАЦІЯ: СУТНІСТЬ, ТЕОРІЇ, РОЗВИТОК, ПОРІВНЯЛЬНО-СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

various theories about and approaches to different scientists studies concerning a political modernization process.

Key words: political modernization, modernization, methods of study, process, image of the state.

Шевель Інна Петровна, кандидат соціологічних наук, доцент, завідувач кафедри соціології, Київський національний університет культури і мистецтв, Київ, Україна

Политическая модернизация: сущность, теории, развитие, сравнительно-социологический анализ

Статья посвящена анализу процесса политической модернизации, ее теорий, путей развития. Развитие политической модернизации создает имидж страны, модернизированное общество. На сегодняшний день этот термин активно обсуждается. К изучению понятия «модернизация» используют разноплановые подходы. Многие исследователи считают, что это процесс развития современного государства. Учитывая указанное обстоятельство, цель данной статьи заключается в значимости научного социологического учения и в развитии процесса политической модернизации в обществах. В статье применялся метод сравнительного анализа к подходам изучения понятия «модернизации» и метод анализа результатов деятельности с использованием системы показателей, характеризующих роль модернизации в обществе и изучение факторов и причин их развития и изменения. Результатом данного исследования является анализ различных теорий и подходов к изучению процесса политической модернизации различными учеными.

Ключевые слова: политическая модернизация, модернизация, методы изучения, процесс, имидж государства.

Вступ. На сьогоднішній час для розвитку кожного суспільства важливо вибрати правильний напрям саме в політичній модернізації. Цей процес важливий для суспільств на перехідному етапі його розвитку. Так під час даного процесу створюються нові політичні інститути, які можуть впливати на кожного члена суспільства при прийнятті конкретних політичних рішень.

Термін «політична модернізація» широко використовується суспільствознавчих науках, означає якісні зміни в політичних системах, наближення суспільств до розвинених демократичних країн.

На думку Р. Інглгарта, який вважає, що «модернізація є, перш за все, процесом, в ході якого зростають можливості для даного суспільства в 1) економічній сфері – індустріалізація; 2) політичній – бюрократизація. У процесі модернізації суспільство може змінювати своє становище з нижчого на вище і навпаки, і це є приваблива сторона для будь-якого суспільства. Для такої зміни ключовим може стати економічний розвиток. Кожний перехід суспільства від одного типу до іншого відбувається «всеосяжним перетворенням

ПОЛІТИЧНА МОДЕРНІЗАЦІЯ: СУТНІСТЬ, ТЕОРІЇ, РОЗВИТОК, ПОРІВНЯЛЬНО-СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

у всіх сферах суспільства, на думку М. Вебера, призводячи до змін у традиціях, звичаях, цінностях, релігіях, політичному і соціальному житті» [5, с. 20].

Аналіз досліджень. Теорія модернізації розроблялася багатьма дослідниками, зокрема, з боку політичної модернізації такі вчені як Д. Аптер, С. Липсет, С. Роккан, Ш. Эйзенштадт, С. Гантінгтон, А. Г. Франк Р. Даль, Г. Алмонд, Л. Пай та ін.

Мета даної статті полягає в значущості наукового соціологічного вчення та у розвитку процесу політичної модернізації в суспільствах, з'ясування практичної значущості поняття політичної модернізації у суспільно-політичному розвитку.

Виклад основного матеріалу. Політична модернізація вважається чинником формування престижу, іміджу держави, що прослідковуються за економічними і технологічними показниками. Тобто процес модернізації проходить такі шляхи розвитку:

1. Створення інститутів, які є ключовими компонентами модернізації.
2. Зміни у правлінні.

У процесі розвитку теорії модернізації становлять декілька етапів. У 50–60-х рр. ХХ ст. модернізація відносилася до універсализму. Усі країни розглядалися як універсальне, усі проходили однаково стадії розвитку. Національна ознака не стосувалася універсализму і не розглядалася в той період.

Багато значення в цей етап приділялося ідеям технологічного детермінізму, розвитку прогресу в економіці і технології. Найрозвиненішою країною в політичній і економічній модернізації є США.

С. Гантінгтон вважає, що проблеми в модернізації виникають у конфлікті між населення, яке включене в політичне життя. У праці «Политический порядок в меняющемся обществе» С. Гантінгтона сказано, що головною задачею політичної модернізації пристосовуватися до соціальних змін, які відбуваються завдяки стабільності і організованості в суспільстві [3].

1. Вестернізація (1950–1960) – запозичення зразків суспільного життя у західних суспільств, де всі країни рухалися модернізаційним шляхом, але одні з них були відстаючими, а інші процвітаючими:

– використовували європейські зразки для створення демократизації в країні;

– успішне економічне підвищення;

– результат співпраці між США і Європою [4].

Дві теорії модернізації з політичного боку:

– урбаністичний – центри інновацій (С. Роккан, С. Липсет,) [8];

– районний – різний рівень ієрархії, де є розвинені центри (Т. Хаггерстранд) [7].

С. Роккан порівнянно з негативною стороною, розглядав і позитивну сторону модернізації, тобто модель регіонального розвитку «полюсів зростання» [8].

ПОЛІТИЧНА МОДЕРНІЗАЦІЯ: СУТНІСТЬ, ТЕОРІЇ, РОЗВИТОК, ПОРІВНЯЛЬНО-СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

В основі концепції було показано, що робота направлена саме на розвиток периферії, щоб без перешкод врегулювати політичний і економічний розвиток. Для того, щоб це досконало вивчити створювалися периферійні центри, де запускали виробництво, які налаштовують на розвиток. Порівняно з такою концепцією виникає тенденція дезінтеграції, яка почалася з др. пол. ХХст. Виникає процес глобалізації, який допомагає розвивати модернізацію як з економічного, так і з політичного боку.

Поєднання модернізації в 90-х рр. ХХ ст. розглядалася лише як функція модернізації, а не розвиток. Почали розроблятися теоретичні концепції, які отримали різні назви, такі як «часткова модернізація», «тупикова модернізація» та ін.

Німецький соціолог А. Г. Франк висунув ряд моделей «зміщення світових центрів», за якими [6]:

- 1) території, які за межами міста розглядалися як сектор фінансових ресурсів;
- 2) за межами міст переносили виробництво з низькою оплатою праці, цю схему використовували розвинені країни;
- 3) відбувається дисбаланс між периферіями і розвиненими центрами.

І. Валлерстайн у своїй концепції «світ – система» аналізує динаміку на перенесення географічних центрів економічного і політичного розвитку, що цей процес відбувається постійно. У цій концепції ключову складову відіграє трьохрівнева структура світу: по-перше, ядро; по-друге, напівпериферія; по-третє, периферія. І таким чином відбувається панування між країнами «ядра» над країнами «периферії» [2].

І. Валлерстайн вважає «основним недоліком» усіх концепцій модернізації те, що вони «надто історичні» [4, с. 23]. І також вважає, що процес політичної модернізації як «систематичну, стійку і потужну програму людської енергії, для контролю людиною свого соціального середовища» [2].

У постійній зміні світу відбувається його перебудова завдяки «напівпериферії», тобто обмін місцями в ієрархії, одні країни піднімаються в економічному зростанню, а інші – занепадають до стану «периферії», постійний коловорот. Здійснювався поділ на «центр» і «периферію» і також відбувалася зміна в міжнародних відносинах, де показували їх економічні успіхи, значимість сили на міжнародній арені.

Саме з розвитком модернізації в галузі економіки розширилися можливості в індустріальних технологіях, а з політичної позиції, відстоювання своїх інтересів різних сферах

Розглянемо два типимодернізації:

- 1) модернізація первина – традиційні привілеї, різні форми власності, створення громадянського суспільства, прояв інтересів;

ПОЛІТИЧНА МОДЕРНІЗАЦІЯ: СУТНІСТЬ, ТЕОРІЇ, РОЗВИТОК, ПОРІВНЯЛЬНО-СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

2) модернізація вторинна – соціокультурні контакти країн другого сорту, де є існуючі центри індустріальної культури, ця модернізація підходить до перехідного суспільства з відповідними вимогами сучасного світу [8].

Ефективна модернізація відбувається завдяки правильній роботі інститутів, грамотної правовій системи, політичних партій, ЗМІ тощо.

Політична модернізація, має свої недоліки, серед них такі:

- влада ігнорує потреби суспільства в соціально-економічних позиціях;
- популяризує свої позиції;
- не доводить правдиву інформацію стосовно процесів модернізації до населення
- ставлення до цінностей і норм суспільства проявлені недостатньою мірою.

Шляхи модернізації та відмінність між ліберальним і консервативним підходом виділяли:

- ліберальний напрям (Р. Даль, Г. Алмонд, Л. Пай) в основі політичної модернізації є залученість населення в систему демократії і становлення шляхів до рівноправності [1].

Основні ідеї модернізації складали:

- відкрита соціальна та політична система;
- економічне зростання;
- політична модернізація, участь людей і груп, які беруть участь у прийнятті політичних рішень. Ліберальний напрям поєднується з модернізацією і демократизацією політичного стану;
- відкрита соціальна і політична система включаються шляхом соціальної мобільності населення.

Головною задачею успішної модернізації є забезпечення стабільності і порядку між владою і населенням [3].

С. Гантінгтон вважає, що модернізація пов'язана не з процесом демократизації, а з величчю політичних інститутів, за які ведуть боротьбу широкі маси населення. Завдяки жорсткому авторитарному режиму може відбутися перехід до ринку і національної єдності [3]. Це також, на думку С. Гантінгтона, є багатогранний процес, який включає зміни у всіх сферах людської діяльності [4].

Стосовно України, то процес політичної модернізації відноситься до вторинної модернізації, про яке автор говорить вище, саме цей вид модернізації належить до перехідних суспільств, які прагнуть відбутися в цьому процесі. З часів проголошення незалежності нашої держави, відкрилися великі можливості саме для різних видів модернізації, які ми можемо взяти за приклад з інших країн і використати їх досвід. Саме досвід Японії як найкраще підходить в наш час, тому що в Україні стало важливим процес ідентифікації себе до України і як українця і це вдало поєднується з процесом модернізації, на такому прикладі в Японії відбулася модернізація.

ПОЛІТИЧНА МОДЕРНІЗАЦІЯ: СУТНІСТЬ, ТЕОРІЇ, РОЗВИТОК, ПОРІВНЯЛЬНО-СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Для досягнення політичної модернізації потрібно збалансувати рівновагу, стабільність в українському суспільстві, це відноситься до головної проблеми процесу модернізації. До іншої проблеми можна віднести способи переходу від одного типу суспільства до іншого, щоб не зіштовхнути традиційні і демократичні цінності з новими хвилями у процесі політичної модернізації. На цьому етапі треба уважно ставитися до політичного режиму і системи управління. До третьої проблеми сучасної України віднесемо створення іншого мислення й діалогу між представниками владних структур і населенням.

Вище показано багато підходів до вивчення процесу політичної модернізації і як знищено стереотипи про політику і модернізацію взагалі. Саме в політичній модернізації налаштовано на політичні зміни в суспільстві, саме через економічні, політичні, соціальні, управлінські, політико-правові і це видно, що політична модернізація не обмежується рамками політичної сфери суспільного життя. Саме в цих сферах постійно відбуваються зміни, яких вимагає сучасний час і політичний стан суспільства.

В українському суспільстві відбуваються великі глобальні зміни в політичному процесі, які мають перспективи розвитку.

Цей підхід вивчають науковці, які розробляють українську модель розвитку в процесі політичної модернізації.

Нині треба вдосконалити два підходи до розвитку суспільства: 1) наукову позицію; 2) політико-управлінську. Але, на жаль, українське суспільство не має власної концепції свого розвитку і універсальні моделі не зовсім підходять, тому що треба враховувати національні інтереси, цінності, пріоритети.

Україна має багато складності в процесі політичної модернізації. Насамперед ці складності виникають з боку зміцнення власної державності, суверенітету, де на сьогоднішній день ми знаходимося в стані гібридної війни і намагаємося відстояти своє місце на світовій арені.

Висновки. Сучасна концепція політичної модернізації та демократизації підлягає у всебічному аналізі сучасних суспільств, а головне тих, що знаходяться в процесі переходу. Це стосується процесу модернізації, який поєднується з інноваціями.

Політичні реформи в державі не можуть мати місце без економічних змін, без них не може будуватися модернізація.

Проходячи історико-аналітичну хронологію розвитку політичної модернізації можемо ствердити, що Україна має всі можливості стати економічно незалежною з демократичним устроєм.

Список використаних джерел:

1. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии / Г. Алмонд, С. Верба // Политические исследования. – 1992. – № 4. – С. 122–134.

**ПОЛІТИЧНА МОДЕРНІЗАЦІЯ: СУТНІСТЬ, ТЕОРІЇ, РОЗВИТОК,
ПОРІВНЯЛЬНО-СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ**

2. Валлерстайн И. Модернизация, мир ее праху / И. Валлерстайн // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2008. – № 2. – С. 21–25.
3. Гантингтон С. Политический порядок в меняющемся обществе / С. Гантингтон. – Москва : Прогресс-Традиция, 2004. – 480 с.
4. Гантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Гантингтон. – Москва : АСТ, 2003. – 605 с.
5. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества / Р. Инглхарт // Полис. – 1997. – № 4. – С. 6–32.
6. Франк А. Г. Смещение мировых центров с Востока на запад / А. Г. Франк // Латинская Америка. – 1993. – № 2. – С. 3–12.
7. Hägerstrand T. A look at the political geography of environmental management / T. Hägerstrand // Sustainable landscapes and lifeways: scale and appropriateness / A. Buttner. – Sterling VA : Cork University Press, 2001. – P. 35–58.
8. Lipset S. Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments [Electronic resource] / S. Lipset, S. Rokkan. – 2015. – Mode of access: <http://janda.org/c24/Readings/Lipset&Rokkan/Lipset&Rokkan.htm>. – Last access 13.02.2018. – Title from the screen.

References:

1. Almond, G., Verba, S. (1992). Civil culture and stability of democracy. *Politicheskie issledovaniia [Political studies]*, no. 4, pp. 122–134.
2. Wallerstein, I. (2008) Modernization, peace be upon. *Sotciologija: teoriia, metody, marketing [Sociology: theory, methods, marketing]*, no. 2, pp. 21–25.
3. Huntington, S. (2004) *Political Order in Changing Societies*. Moscow : Progress-Traditciia.
4. Huntington, S. (2003). *The Clash of Civilizations*. Moscow : AST Publishing House.
5. Inghard, P. (1997). Post-modernism: changing values and changing societies. *Polis*, no. 4, pp. 6–32.
6. Frank, A.G. (1993). Displacement of world centers from East to West. *Latin America*, no. 2, pp. 3–12.
7. Hägerstrand, T. (2001). A look at the political geography of environmental management. V: A. Buttner. *Sustainable landscapes and lifeways: scale and appropriateness*. Sterling, VA: Cork University Press, pp. 35–58.
8. Lipset, S.M., Rokkan, S. (2015). *Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments*. [online] Available at : <http://janda.org/c24/Readings/Lipset&Rokkan/Lipset&Rokkan.htm>. [Accessed 13 February 2018]. Title from the screen.

УДК 322.2 (4)

Romanko Agnieszka

Dr., asystent,

Katedra Kościelnego Prawa Publicznego i Konstytucyjnego,

Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II,

Lublin, Polska,

agnieszka24@kul.pl

SYSTEM PAŃSTW ŚWIECKICH NA PRZYKŁADZIE WYBRANYCH PAŃSTW EUROPEJSKICH

Współcześnie, obok państw wyznaniowych zakładających istnienie jednej religii oficjalnej, występują państwa świeckie charakteryzujące się rozdziałem Kościoła od państwa i państwa od Kościoła. Państwa świeckie zakładają system relacji między Kościołem a państwem oparty na separacji utożsamianej powszechnie z zasadą oddzielenia Kościoła od państwa. Artykuł dotyczy koncepcji i modelu państwa świeckiego. Przedmiotem artykułu jest analiza systemu państw świeckich. Główne metody badań – metody porównywania i analizy. W systemie świeckim zidentyfikowano dwa elementy: pozytywny i negatywny. Dla państw Europy Środkowo-Wschodniej nieodłączny jest model umiarkowanego państwa świeckiego. Powstał w wyniku przekształcenia totalitaryzmu w demokrację. Państwo świeckie gwarantuje równość wszystkich Kościołów i stosunków wewnątrz swoich granic. Nie ma jednego uniwersalnego modelu świeckiego państwa. Świecki system państwowy ma dwie wersje: radykalną separację Kościoła od państwa lub autonomii i współpracę między nimi. Wśród państw świeckich w wersji umiarkowanej należy wskazać m. in.: Niemcy, Włochy, Hiszpanię, Słowację, Litwę i Polskę.

Słowa kluczowe: państwo, Kościół, system relacji Kościół – państwo, zasad oddzielenia Kościoła od państwa.

Romancko Agnieszka, доктор, асистент кафедри церковного громадського та конституційного права, Люблінський католицький університет Іоанна Павла II, Люблін, Польща

Система світських держав на прикладі окремих Європейських держав

На сьогоднішній день, поруч із державами, що визнають офіційно існування однієї релігії, існують і світські держави, для яких властиве відокремлення Церкви від держави і держави від Церкви. Світські країни беруть на себе систему відносин між Церквою та державою на основі поділу, загальноототожнених з принципом відокремлення Церкви від держави. У статті розглядаються поняття та моделі світської держави. Предметом статті є аналіз систем світських держав. Головні методи дослідження: порівняння та аналіз.

СИСТЕМА СВІТСЬКИХ ДЕРЖАВ НА ПРИКЛАДІ ОКРЕМИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ

Визначаються два елементи в системі світської держави: позитивний та негативний. Для держав Центрально-Східної Європи властивою є модель поміркованої світської держави. Вона з'явилася внаслідок трансформації із тоталітаризму в демократію. Світська держава гарантує рівноправність усіх церков і відносин в межах своїх кордонів. Єдиної універсальної моделі світської держави не існує. Система світської держави має дві версії: радикального відділення Церкви від держави або ж автономії і співпраці між ними. Серед держав світських з поміркованою версією можна вказати на Німеччину, Італію, Іспанію, Словаччину, Литву, Польщу.

Ключові слова: держава, церква, система відносин між Церквою і державою, принцип відокремлення Церкви від держави.

Romanko Agnieszka, Dr., assistant, Department of Ecclesiastical Public and Constitutional Law, John Paul II Catholic University of Lublin, Lublin, Poland

System of secular states on the basis of the selected European states

At present, besides confessional states, assuming the existence of one official religion, there are some secular states been characterized by the Church separation from the state and the state – from the Church. The secular states assume a Church – State relations system based on the division to be commonly identified with the principles of the Church from the state separation. The subject of the article is an analysis of the secular states system. The main methods of the research are the comparison and analysis. Within the secular state system there are two elements to be identified: positive and negative. For the states of the Central and Eastern Europe, the moderate secular state model is an inherent one. It has appeared as a result of totalitarianism been transformed into democracy. The secular state guarantees equality of all churches and relations within its borders. There is no single universal model of the secular state. The secular state system has two variants: a radical separation of the Church from the state or autonomy and cooperation between them. Among secular states with a moderate version, one can point Germany, Italy, Spain, Slovakia, Lithuania, Poland.

Key words: Church, state, system of Church – State relations, principle of separation of the Church from the state.

Романко Агнешка, доктор, ассистент кафедры церковного общественного и конституционного права, Люблинский католический университет Иоанна Павла II, Люблин, Польша

Система светских государств на примере отдельных Европейских государств

На сегодняшний день, наряду с государствами, которые признают официально существование одной религии, существуют и светские государства,

для которых свойственно отделение Церкви от государства и государства от Церкви. Светские страны берут на себя систему отношений между Церковью и государством на основе разделения, общеотождествленного принципу отделения Церкви от государства. В статье рассматривается понятие и модели светского государства. Предметом статьи является анализ системы советских государств. Главные методы исследования: сравнение и анализ. Определяются два элемента в системе светского государства: положительный и отрицательный. Для государств Центрально-Восточной Европы присуща модель умеренного светского государства. Она появилась в результате трансформации с тоталитаризма в демократию. Светское государство гарантирует равноправие всех церквей и отношений в пределах своих границ. Единой универсальной модели светского государства не существует. Система светского государства имеет две версии: радикального отделения Церкви от государства или автономии и сотрудничества между ними. Среди государств светских с умеренной версией Германия, Италия, Испания, Словакия, Литва, Польша.

Ключевые слова: государство, церковь, система отношений между Церковью и государством, принцип отделения Церкви от государства.

Współczesne państwa europejskie w określaniu wzajemnych relacji między Kościołem a państwem charakteryzują się dwoma głównymi systemami relacji, tj. państwo wyznaniowe, które zakłada istnienie jednej religii oficjalnej (w wersji tradycyjnej i zmodernizowanej) oraz państwo świeckie charakteryzujące się rozdziałem Kościoła od państwa i państwa od Kościoła. Przedmiotem artykułu będzie analiza systemu państw świeckich, a w szczególności próba odpowiedzi na pytania: Czy system państwa świeckiego zawsze oznacza radykalny rozdział Kościoła od państwa? Czy system państwa świeckiego może zakładać współpracę społeczności religijnej i politycznej?

Pojęcie państwa świeckiego. Państwa świeckie zakładają system relacji między Kościołem a państwem oparty na separacji utożsamianej powszechnie z zasadą oddzielenia Kościoła od państwa. Przez świeckość państwa należy rozumieć atrybut systemu politycznego proklamującego zasadę równouprawnienia Kościołów i innych związków wyznaniowych przy jednoczesnym nieuznawaniu uprzywilejowanej pozycji któregokolwiek z nich [11, kol. 366]. Współczesne stanowisko Kościoła wobec świeckości państwa zostało określone na Soborze Watykańskim II w konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*: „Kościół [...] ze względu na swoje zadanie i kompetencje w żaden sposób nie utożsamia się ze wspólnotą polityczną i nie łączy się z żadnym systemem politycznym” (nr 76).

Koncepcja państwa świeckiego powstała na kontynencie Ameryki Północnej w Stanach Zjednoczonych i kontynencie europejskim we Francji. W doktrynie

wypracowano różne modele separacji, tj. czystą w wersji amerykańskiej, wrogą w wersji francuskiej i sowieckiej oraz skoordynowaną (przyjazną) w wersji niemieckiej. Separacja w wersji amerykańskiej, francuskiej i niemieckiej związana była z ustrojem demokratycznym, natomiast separacja w wersji sowieckiej z ustrojem totalitarnym [7, s. 16–21]. W systemie państwa świeckiego wyróżnia się dwa elementy: 1) pozytywny, który zakłada równouprawnienie wszystkich Kościołów w granicach danego państwa, zaś państwo świeckie ma tworzyć i utrzymywać sprawiedliwy porządek społeczny, gwarantować wolność i niezależność, a także popierać i ułatwiać rozwój wartości religijnych; 2) negatywny, który wyklucza uznanie religii oficjalnej i Kościoła państwowego, zgodnie z którym państwo świeckie nie może narzucać jakiegokolwiek ideologii, a także usuwać elementów wiary w życiu społecznym [11, kol. 366; 6, s. 47].

Papież Benedykt XVI dnia 9 grudnia 2006 r. w przemówieniu do uczestników 56. kongresu Unii Włoskich Prawników Katolickich nt. „Sekularyzacji świeckich” zwrócił uwagę, że „zdrowa świeckość” nie oznacza rozdziału Kościoła od państwa, zgodnie z którym zabrania się umieszczania symboli religijnych w miejscach publicznych, ponieważ jest to areligijna wizja życia, myśli i moralności. Mówił: „Żyjemy w okresie historycznym wzbudzającym entuzjazm postępami ludzkości w wielu dziedzinach prawa, kultury, komunikacji, nauki i techniki. Równocześnie jednak niektórzy usiłują wykluczyć Boga z każdej sfery życia, przedstawiając Go jako antagonistę człowieka. Do nas chrześcijan należy ukazywać, że Bóg – przeciwnie – jest miłością; że pragnie dobra i szczęścia wszystkich ludzi. Naszym zadaniem jest dać ludziom zrozumieć, że prawo moralne, które dał nam Bóg i które objawia się nam w głosie sumienia, nie jest po to, by nam ciążyć. Ma nas ono uwolnić od zła i uczynić szczęśliwymi. Chodzi o to, by ukazywać, że bez Boga człowiek jest zgubiony. Wykluczanie religii z życia społecznego, a zwłaszcza spychanie na margines chrześcijaństwa, podważa same podstawy ludzkiej społeczności. Wcześniej bowiem niż do porządku społecznego i politycznego, należą one do porządku moralnego” [1].

Odejście od modelu państwa wyznaniowego na rzecz społeczności pluralistycznej postulował Sobór Watykański II. W Konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes* Ojcowie soborowi stwierdzili: „Jest sprawą wielkiej wagi, zwłaszcza tam, gdzie chodzi o społeczeństwo pluralistyczne, aby następowała prawidłowa ocena relacji pomiędzy wspólnotą polityczną a Kościołem i aby dokonywane było jasne rozróżnienie pomiędzy tym, co chrześcijańskie, czy to indywidualnie, czy stowarzyszeni, kierując się chrześcijańskim sumieniem, czynią we własnym imieniu jako obywatele, a tym, co czynią w imieniu Kościoła wraz ze swoimi pasterzami” (nr 76). Ojcowie Soboru określili zasady wzajemnych relacji między Kościołem a państwem, które mają źródło w uznaniu i poszanowaniu przez Kościół pluralizmu światopoglądowego i religijnego współczesnych społeczeństw. Dlatego też konieczne jest ich budowanie na podstawie

następujących zasad: wolności religijnej, autonomii i niezależności państwa i Kościoła, każdego w swoim porządku oraz współdziałania między Kościołem a państwem w budowaniu dobra wspólnego [szerzej zob. 12, s. 239–249].

Aktualnie nie ma jednego uniwersalnego modelu państwa świeckiego. Różnice w formułowaniu systemów relacji między Kościołem a państwem wynikają przede wszystkim z przyjętej nomenklatury, czy stopnia uszczegółowienia opisu poszczególnych modeli [4, s. 26].

Modele państwa świeckiego. Wśród państw świeckich wyróżnia się dwa ich zasadnicze modele: 1) model radykalnego rozdziału Kościoła od państwa oraz 2) model umiarkowany oparty na autonomii i współpracy wspólnoty państwowej i religijnej.

Model radykalny państwa świeckiego. System relacji Kościół – państwo w państwie świeckim o modelu radykalnym charakteryzuje się separacją wrogą wobec Kościołów i związków wyznaniowych oraz religii.

Klasycznym modelem europejskim rozdziału Kościoła od państwa jest model państwa świeckiego wypracowany we Francji i wpisany do ustawy *o rozdziale Kościołów od państwa* z 9 grudnia 1905 r. Wprowadzono na nowo proklamowaną podczas Rewolucji Francuskiej zasadę wolności sumienia i wyznania, rozumianą jako prywatyzację religii: „Republika zapewnia wolność sumienia. Gwarantuje swobodne wykonywanie praktyk religijnych” (art. 1). Państwo nie uznawało ani nie finansowało żadnej religii (art. 2). Konstytucja Republiki Francuskiej z dnia 4 października 1958 r. stanowi, że Francja jest republiką laicką i zapewnia wszystkim obywatelom równość wobec prawa, bez względu na pochodzenie, rasę lub religię (art. 1). We Francji podstawowym źródłem przychodów dla kościołów są prywatne fundusze, pochodzące najczęściej z datków wiernych. Duszpasterze w wojsku, zakładach karnych i szpitalach oraz „nauczyciele kościelni” w szkołach prywatnych – w sytuacji, w której szkoła zawarła odpowiednie porozumienie z państwem – są opłacani z budżetu państwa. Ze względu na radykalny rozdział Kościoła od państwa, świeckie są także szkoły publiczne, w których nie ma lekcji z religii [9].

We Francji, obok systemu rozdziału Kościoła od państwa w wersji separacji wrogiej, w niektórych departamentach występuje także system państwa wyznaniowego [szerzej zob. 14].

Innym przykładem modelu radykalnego państwa świeckiego jest Holandia. Ustrojodawca w Konstytucji Królestwa Niderlandów z dnia 28 marca 1814 r. stanowi, że każdy ma prawo do swobodnego wyznawania swoich przekonań religijnych i światopoglądowych, zarówno indywidualnie, jak i wspólnie z innymi (art. 6 ust. 1). W Holandii istnieje szkolnictwo publiczne, w którym nie jest nauczana religia oraz szkolnictwo prywatne, które zgodnie z Konstytucją może być ukierunkowane „religijnie lub światopoglądowo” (art. 23 ust. 5). System rozdziału Kościoła od

państwa wyprowadza się z gwarancji wolności religijnej oraz z zasady neutralności państwa [3, s. 81].

Model umiarkowany państwa świeckiego. Model umiarkowany państwa świeckiego – oparty na zasadzie separacji przyjaznej bądź skoordynowanej – zakłada współpracę społeczności religijnej z polityczną w przedmiocie regulacji wzajemnych relacji, określonych w konstytucji danego państwa, a często również w umowie międzynarodowej, jaką jest konkordat. Dlatego też świeckość państwa w modelu umiarkowanym nie jest rozumiana jako antykościelny laicyzm [13, s. 43–44]. W literaturze państwa umiarkowane świeckie dzieli się na dwie grupy: 1) demokratyczne państwa świeckie w Europie zachodniej i 2) demokratyczne państwa świeckie w Europie środkowej i wschodniej, które przeszły transformację z totalitaryzmu marksistowskiego do demokracji [5].

Wśród państw świeckich w wersji umiarkowanej należy wskazać m. in.: Niemcy, Włochy, Hiszpanię, Słowację, Litwę i Polskę.

Mode umiarkowane państwa świeckiego powstał w Niemczech. Po II wojnie światowej Republika Federalna Niemiec nawiązała do tradycji demokratyczno-liberalnej Republiki Weimarskiej. Ustrojodawca w art. 140 Ustawy Zasadniczej Republiki Federalnej Niemiec z 23 maja 1949 r. stwierdził: „Postanowienia art. 136, 137, 138, 139 i 141 niemieckiej konstytucji z 11 sierpnia 1919 r. stanowią część składową niniejszej Ustawy Zasadniczej”. Dlatego też pozostały w mocy dotychczasowe postanowienia Konstytucji Weimarskiej z 19 sierpnia 1919 r. W zakresie wypracowanego modelu umiarkowanego państwa świeckiego. Zgodnie z art. 137 ust. 1 Konstytucji Weimarskiej „Kościół państwowy nie istnieje”. Zabroniona została kontynuacja lub wprowadzanie oficjalnego Kościoła ewangelickiego. Ustrojodawca stanowi o wspólnotach religijnych jako korporacjach prawa publicznego: „Wspólnoty religijne pozostają korporacjami prawa publicznego, o ile były nimi dotychczas. Innym wspólnotom religijnym należy przyznać na ich wniosek te same prawa, jeśli ich ustrój i liczba członków dają gwarancję trwałości. Jeśli kilka tego rodzaju publiczno-prawnych wspólnot religijnych połączy się w jeden związek, to i ten związek jest również korporacją publiczno-prawną” (art. 137 § 5). Zasada ta dotyczy nie tylko jednego z Kościołów, ale wszystkich Kościołów i wspólnot światopoglądowych, znajdujących się na terytorium Niemiec, odznaczających się odpowiednim stopniem stałości. Wszystkim obywatelom zostało zagwarantowane prawo do wolności religijnej w wymiarze indywidualnym: „Prawa i obowiązki cywilne i obywatelskie nie są przez korzystanie z wolności religijnej ani uwarunkowane, ani ograniczone. Korzystanie z praw cywilnych i obywatelskich, jak również dostęp do urzędów publicznych są niezależne od wyznania religijnego. Nikt nie jest zobowiązany do ujawniania swych przekonań religijnych [...]. Nikogo nie wolno zmuszać do czynności lub uroczystości kościelnej albo do udziału w praktykach religijnych lub do składania przysięgi w religijnej formie” (art. 136).

Uznano osobowość publicznoprawną Kościołów, przy jednoczesnym poszanowaniu ich autonomii i niezależności od państwa w kierowaniu swymi sprawami (art. 137 § 3 i 4). Ponadto, ustrojodawca w art. 4 Ustawy Zasadniczej stwierdził, że nienaruszalna jest wolność wyznania, sumienia, przekonań religijnych i światopoglądowych, a swobodne wykonywanie praktyk religijnych. W zakresie nauczania religii postanowił: „Nauka religii w szkołach publicznych, z wyjątkiem szkół bezwyznaniowych, jest zwykłym przedmiotem nauczania. Nauka religii odbywa się zgodnie z zasadami związków wyznaniowych, co nie narusza państwowego prawa nadzoru. Żaden nauczyciel nie może być wbrew swej woli zmuszony do nauczania religii” (art. 7 ust. 3) [szerzej zob. 2, s. 80–96]. System relacji między społecznością państwową a religijną w Niemczech zakłada neutralność państwa wobec przekonań religijnych i światopoglądowych w aspekcie pozytywnym [3, s. 92].

W przedmiocie relacji Kościół – państwo we Włoszech ustrojodawca w Konstytucji Republiki Włoskiej z 27 grudnia 1947 r. zagwarantował równość wszystkich wyznań religijnych. Wyznania religijne inne niż katolickie mają prawo organizowania się według własnych przepisów, o ile nie są one sprzeczne z włoskim porządkiem prawnym, natomiast ich stosunki z państwem są regulowane w drodze ustawy na podstawie porozumień z właściwymi przedstawicielstwami (art. 8). Udział w lekcjach religii jest fakultatywny [8, s. 70–74]. Ponadto, w odniesieniu do relacji między Kościołem katolickim a Republiką Włoską ustrojodawca w art. 7 stanowi: „Państwo i Kościół katolicki są, każde we własnym zakresie, niezależne i suwerenne. Ich stosunki są regulowane przez Pakty Laterańskie. Zmiany Paktów, przyjęte przez obie strony, nie wymagają procedury rewizji konstytucyjnej”. Stosunki między Kościołem a Republiką Włoską oparte są na autonomii i współpracy państwa z Kościołem. Na mocy porozumień z 1984 r. między państwem włoskim a Państwem-Mieście Watykan, rewidujących postanowienia Paktów Laterańskich z 1929 r. wprowadzono obecny model finansowania Kościoła katolickiego. Z budżetu państwa pokrywane są koszty funkcjonowania katolickiego ordynariatu połowego, pracy kapelanów w więzieniach, a także duszpasterstwa innych wyznań w tych instytucjach [10].

Ustrojodawca w Konstytucji Hiszpanii z dnia 27 grudnia 1978 r. zagwarantował wolność religijną w wymiarze indywidualnym i publicznym (art. 16 ust. 1). Postanowił, że żadne wyznanie nie ma charakteru państwowego. Władze publiczne szanują przekonania religijne społeczeństwa hiszpańskiego, a w konsekwencji utrzymują stosunki współpracy z Kościołem katolickim i pozostałymi związkami wyznaniowymi (art. 16 ust. 3). Ponadto, „Władze publiczne zapewniają rodzicom prawo, aby ich dzieci otrzymały wychowanie religijne i moralne, zgodnie z ich własnymi przekonaniami” (art. 27 ust. 3).

Republika Słowacka, zgodnie z Konstytucją z 1 września 1992 r. jest państwem suwerennym, demokratycznym i prawnym, a także nie jest związana żadną

ideologią ani religią (art. 1 ust. 1). Ustrojodawca zagwarantował wolność myśli, sumienia, wyznania religijnego i wiary. Uprawnienie to obejmuje możliwość zmiany wyznania religijnego lub wiary. Każdy ma prawo do swobodnego wyznawania swojej religii lub wiary, indywidualnie bądź wspólnie z innymi, prywatnie lub publicznie, jak też ma prawo do niewyznawania żadnej religii (art. 24).

Wolność myśli, religii i sumienia została również zagwarantowana w Konstytucji Republiki Litewskiej przyjętej w referendum przeprowadzonym 25 października 1992 r. Każdy człowiek ma prawo do swobodnego wyboru religii lub wiary i wyznawania ich indywidualnie lub wspólnie z innymi, zarówno prywatnie, jak i publicznie. Nikt nie może zmuszać ani być zmuszany do wybierania lub wyznawania jakiegokolwiek religii lub wiary, natomiast wolność człowieka do wyznawania i szerzenia religii lub wiary nie może być ograniczona inaczej niż w drodze ustawy i tylko gdy jest to konieczne dla zagwarantowania bezpieczeństwa i porządku publicznego, zdrowia i moralności, a także podstawowych praw i wolności innych osób. Ponadto ustrojodawca zagwarantował rodzicom i opiekunom prawo do wychowania swoich dzieci i podopiecznych zgodnie z własnymi przekonaniami religijnymi i etycznymi (art. 25).

Model umiarkowanego państwa świeckiego został przyjęty także w demokratycznych państwach świeckich w Europie Środkowo-Wschodniej, w tym również w Polsce, które przeszły transformacje z totalitaryzmu marksistowskiego do demokracji. Transformacje ustrojowe pociągnęły za sobą zmianę modelu relacji Kościół – państwo, a w konsekwencji gwarancje wolności sumienia i religii w wymiarze indywidualnym i instytucjonalnym. Państwa te proklamują świeckość państwa, a także zakaz uznawania jakiegokolwiek religii oficjalnej lub Kościoła państwowego. W Polsce, po transformacjach ustrojowych zainicjowanych w 1989 r. (tzw. „pakiet ustaw majowych”: *o gwarancjach wolności sumienia i wyznania; o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej; o ubezpieczeniu społecznym duchownych*), a także podpisaniem w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r. konkordatu między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podstawowe zasady relacji między państwem a Kościołem katolickim i innymi związkami wyznaniowymi zostały wpisane do art. 25 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.: 1) zasada równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych; 2) zasada bezstronności władz publicznych wobec przekonań religijnych z zapewnieniem swobody wyrażania ich w życiu publicznym; 3) zasada poszanowania autonomii i wzajemnej niezależności państwa i Kościoła oraz współdziałania między nimi; 4) zasada regulacji stosunku państwa do Kościoła w formie umowy międzynarodowej ze Stolicą Apostolską (Kościół katolicki) i ustawy, na podstawie porozumienia wynegocjowanego przez rząd z przedstawicielami tych kościołów, tj. innymi związkami wyznaniowymi, które nie mają podmiotowości publiczno-prawnej w stosunkach międzynarodowych.

Reasumując powyższą analizę, należy stwierdzić, że:

1. Państwo świeckie gwarantuje równouprawnienie wszystkich kościołów i związków wyznaniowych w swoich granicach, a także nie może narzucać jakiegokolwiek religii, jako religii oficjalnej. Tzw. „zdrowa świeckość” wyklucza rozdział Kościoła od państwa w aspekcie wrogim do społeczności kościelnej.

2. System państwa świeckiego występuje w dwóch wersjach: radykalnego rozdziału Kościoła od państwa (np. Francja) oraz autonomii i współpracy (np. Włochy, Polska).

3. Model radykalny państwa świeckiego charakteryzuje się separacją wrogą wobec Kościołów i związków wyznaniowych oraz religii. Model umiarkowany państwa świeckiego zakłada współpracę społeczności religijnej z polityczną, natomiast przedmiot i zakres tej współpracy jest określony w konstytucji danego państwa, a często również w umowie międzynarodowej.

Bibliografia:

1. *Benedykt XVI: Świeckość nie oznacza wykluczania religii z życia*, w: <http://papiez.wiara.pl/doc/374125>. [dostęp: 3.03.2018].

2. Chałupniak R., *Niemiecki model nauczania religii katolickiej*, w: *Nauczanie religii w katolickiej szkole. Historia. Współczesność. Perspektywy. Studia Katechetyczne*. T. 7, red. P. Tomasik, S. Dziekoński, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2010, s. 80–96.

3. Gołda-Sobczak M., *Systemy relacji między państwem a kościołami i związkami wyznaniowymi*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 1 (2008), s. 61–110.

4. Kaczmarek H., *Czechy. Kościół i państwo*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2016.

5. Krukowski J., *Konstytucyjne modele stosunków między państwem a Kościołem w Europie* [referat wygłoszony 26 lutego 2004 r. na posiedzeniu Komisji Prawniczej Polskiej Akademii Nauk Oddział w Lublinie], w: http://www.pan-ol.lublin.pl/biul_9/art_907.htm. [dostęp: 8.11.2017].

6. Krukowski J., *Kościelne prawo publiczne. Prawo konkordatowe*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2013.

7. Mezglewski A., *Systemy relacji państwo-kościół w ujęciu historycznym*, w: A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisławski, *Prawo wyznaniowe*, Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 2006, s. 11–21.

8. Misiaszek K., *Włoski model nauczania religii katolickiej*, w: *Nauczanie religii w katolickiej szkole. Historia. Współczesność. Perspektywy. Studia Katechetyczne*. T. 7, red. P. Tomasik, S. Dziekoński, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2010, s. 58–79.

9. *Relacje Państwo – Kościół we Francji*, w: <http://www.isp.org.pl/relacje-panstwo---kosciol-we-francji,923.html>. [dostęp: 3.03.2018].

10. *Relacje Państwo – Kościół we Włoszech*, w: <http://www.isp.org.pl/relacje-panstwo---kosciol-we-wloszech,926.html>. [dostęp: 3.03.2018].

11. Sitarz M., *Świeckość państwa*, w: *Encyklopedia Katolicka*. T. 19, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2013, kol. 366–367.

12. Sitarz M., *Zasady relacji Kościół-państwo w nauczaniu Soboru Watykańskiego II*, w: *Reddite ergo quae sunt Caesaris Caesari et quae sunt Dei Deo. Księga Jubileuszowa dedykowana Księdzu Profesorowi Józefowi Krukowskiemu z okazji 50-lecia pracy naukowej*, red. M. Sitarz, P. Stanisław, H. Stawniak, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2014, s. 239–249.

13. Sowiński S., *Modele stosunków państwo – Kościół w Unii Europejskiej*, „*Studia Europejskie*” 3 (2008), s. 39–52.

14. Wasilewicz U., *Systemy relacji między Kościołem katolickim i Francją. Studium historyczno-prawne*, Stowarzyszenie Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2017.

© Romanko A., 2018

СУСПІЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 316.4

Дзьобань Олександр Петрович
доктор філософських наук, професор,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
Харків, Україна,
a_dzeban@ukr.net

**СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ:
ДО ПРОБЛЕМИ ОСМИСЛЕННЯ СУТНОСТІ**

Метою статті є порівняння у загальному вигляді основних точок зору на проблему стратегічних комунікацій і обґрунтування на цій основі їх залежності від науково-технічної революції й глобалізації. Застосовувався весь комплекс філософських загальнонаукових, та специфічних методів наукового дослідження, які притаманні гуманітарній науці, у їх взаємозв'язку й взаємодоповнюваності. Проаналізовані наукові підходи до розуміння стратегічних комунікацій, наведені найбільш характерні їх визначення. Виокремлені фактори бурхливого розвитку стратегічних комунікацій; основні складові (громадська дипломатія, зв'язки з громадськістю, інформаційно-психологічні операції) та технології (іміджмейкінг, брендинг, міжкультурна комунікація, репутаційний менеджмент, спін-доктор). Обґрунтовується, що в сучасних умовах усе більшої значущості набуває вирішення конфліктів як внутрішніх, так і міждержавних, із застосуванням інформації й інформаційних технологій; розвиток останніх кардинально змінює принципи й методи управління і комунікації, він же й ліг в основу революції в галузі міжнародних відносин і у військовій справі. Зазначається, що «нові медіа» через загальнодоступність соціальних мереж створюють серйозні проблеми для стратегічних комунікаторів, внаслідок чого створюється серйозна загроза кібербезпеки у мережі Інтернет і розгортання інформаційного протиборства між стратегічними комунікаторами різних країн і залучення в них світової аудиторії. У результаті робиться висновок, що стратегічні комунікації детерміновані науково-технічною революцією й глобалізацією і подальший їх розвиток буде залежати від цих двох феноменів і від здатності людей вчасно відповідати на їх виклики.

Ключові слова: стратегічні комунікації, інформація, інформаційні технології, цільова аудиторія, медіа.

Dzoban Oleksandr, Doctor of Philosophy Sciences, Professor, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

Strategic communications: the problem of the essence understanding

The purpose of this article is to compare in a general the main points of view on the issue of the strategic communications and justification on the basis of their dependence on the technological revolution and globalization. Was used the whole complex of philosophical, general scientific and specific methods of research, peculiar to the Humanities, taking into account their interrelation and complementarity. The article analyzes the scientific approaches to the strategic communication understanding, provides the most characteristic traits of the definition. The author specifies the factors of the rapid strategic communications development; its major components (public diplomacy, public relations, information and psychological operations) and technologies (the image-making, branding, intercultural communication, reputation management, spin-doctor). It is proved that in modern conditions the internal and interstate conflicts solving applying to information and information technology becomes of a greater importance; the latter development changes the management and communication principles and methods, having formed the revolution basis the in the field of international relations and military affairs. It is noted that “new media” through their accessibility to a social networking cause serious challenges for strategic communicators, thus resulting in serious cybersecurity threats on the Internet and information warfare deployment between strategic communicators from different countries with a global audience engagement. As a result it is concluded that strategic communication been determined by a scientific and technological revolution and globalization with their further development depends on these two phenomena as well as people’s ability to react these challenges in time.

Key words: strategic communication, information, informational, technologies, target audience, media.

Дзёбань Александр Петрович, доктор философских наук, профессор, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Харьков, Украина

Стратегические коммуникации: к проблеме осмысления сущности

Целью статьи является сравнение в общем виде основных точек зрения на проблему стратегических коммуникаций и обоснование на этой основе их зависимости от научно-технической революции и глобализации. Применялся весь комплекс философских общенаучных и специфических методов научного исследования, присущих гуманитарной науке, в их взаимосвязи и взаимодополняемости. Проанализированы научные подходы к пониманию стратегических коммуникаций, приведены наиболее характерные их определения. Выделены факторы бурного развития стратегических коммуникаций; основные составляющие (общественная дипломатия, связи с общественностью, информационно-психологические операции) и технологии (имиджмейкинг, брендинг, межкультурная коммуникация, репутационный менеджмент, спин-доктор). Обосновывается, что в современных условиях

большую значимость приобретает решение конфликтов, как внутренних, так и межгосударственных, с использованием информации и информационных технологий; развитие последних кардинально меняет принципы и методы управления и коммуникации, оно же и лягло в основу революции в области международных отношений и в военном деле. Отмечается, что «новые медиа» из-за общедоступности социальных сетей создают серьезные проблемы для стратегических коммуникаторов, в результате чего возникает серьезная угроза кибербезопасности в сети Интернет и развертывания информационного противоборства между стратегическими коммуникаторами разных стран и привлечения в них мировой аудитории. В результате делается вывод, что стратегические коммуникации детерминированы научно-технической революцией и глобализацией и дальнейшее их развитие будет зависеть от этих двух феноменов и от способности людей вовремя отвечать на их вызовы.

Ключевые слова: стратегические коммуникации, информация, информационные технологии, целевая аудитория, медиа.

Вступ. Нові інформаційні системи й технології сьогодні проникають в усі сфери життєдіяльності людства, простір інформації для окремих держав стає єдиним, комунікаційні мережі – спільними, технології інформатизації перетворюються в основу соціальної діяльності. Інформація дедалі більше впливає на людей, а значить – усе більшої значущості набуває вирішення конфліктів, як внутрішніх, так і міждержавних, із застосуванням інформації й інформаційних технологій. Розвиток останніх кардинально змінює принципи й методи управління і комунікації, він же й ліг в основу революції в галузі міжнародних відносин і у військовій справі. Сьогодні при грамотній стратегії роботи з інформацією можливо здобути перемогу в силовому конфлікті. Робота з такими видами інформації як інтернет, нові ЗМІ стала новим способом ведення сучасних війн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчать про те, що в сучасній соціогуманітарній науці має місце велика кількість спроб концептуалізувати феномен стратегічних комунікацій. Разом із тим, на сьогоднішній день практично відсутні наукові доробки, в яких би було представлено цілісне бачення означеного феномену на рівні філософського узагальнення. Дана стаття покликана дещо розширити таке бачення й розуміння.

Мета статті: порівняти в загальному вигляді основні точки зору на проблему стратегічних комунікацій і показати на цій основі їх залежність від науково-технічної революції й глобалізації.

Виклад основного матеріалу. В силу тотальної інформатизації суспільства у вибудовуванні міжнародних відносин між країнами також відбулися істотні зміни, пов'язані з новітніми досягненнями у сфері інформаційно-комунікаційних технологій.

Не випадково у США, а потім і в низці ін. країн на поч. XXI ст. відбувається оформлення нового підходу до розгляду ролі масових комунікацій у державній політиці, який отримав своє конкретне втілення у концепції «стратегічна комунікація». Як вказують багато сучасних вітчизняних дослідників, факторами такого надзвичайно швидкого розвитку стратегічних комунікацій стали [1; 3; 6; 7; 9]:

- дедалі стрімко зростаюча інформатизація суспільства;
- зростаюча роль інформаційного протиборства для досягнення військово-політичних і економічних цілей;
- збільшення силових конфліктів у світі;
- терористичні атаки;
- формування нових національних стратегій сучасних держав;
- коригування і зміна іміджу країн на міжнародній арені;
- поява і розвиток нових форм дипломатії, таких як громадська дипломатія, кібер-дипломатія тощо.

Термін «стратегічні комунікації» в його сучасному розумінні вперше з'явився у військових колах США у 2001 р. [15], проте в офіційних документах США став використовуватися, починаючи з 2006 р. Як стверджує дослідниця комунікативних процесів у політиці К. Виноградова, згідно з чотирирічним планом розвитку, термін «стратегічні комунікації» трактувався як сфокусовані зусилля США, спрямовані на розуміння специфіки цільових аудиторій і роботу з ними для створення, зміцнення і збереження урядом США сприятливих умов для просування національних інтересів і цілей шляхом скоординованої інформації, комплексних планів, програм дії і синхронізації з іншими елементами національної влади [2, с. 25].

Латиноамериканське бачення стратегічних комунікацій повністю відповідає підходам США. На сьогоднішній день найбільшим латиноамериканським дослідником в даній царині є чилійський політолог Крістіан Герреро Кастро, який відносить стратегічні комунікації до найважливішого інструменту підтримки національної стратегії. Успіх в організації стратегічних комунікацій він вбачає в їх синхронізації з іншими елементами національної влади [14]. Проблеми неефективного використання стратегічних комунікацій на практиці автор вбачає у відсутності чіткої концепції стратегічних комунікацій і використанні даного терміну різними бізнес-організаціями, які змінили початкове теоретичне визначення даного поняття, змінивши тим самим і цілі стратегічних комунікацій. Тоді як останні, на думку автора, це те, що треба синхронізуватися з національною владою [14]. Вирішення цієї проблеми автор вбачає у застосуванні міждисциплінарного підходу в теоретичних розробках стратегічних комунікацій.

На поч. XXI ст. стратегічні комунікації отримали активне поширення і у Великій Британії. На сьогоднішній день стратегічні комунікації знаходяться на

стадії активної розробки і впровадження їх у військові органи держави. В об'єднаному королівстві переконані, що стратегічні комунікації повинні працювати на просування національних інтересів шляхом використання всіх видів оборони для здійснення впливу на поведінку цільових аудиторій [2; 10; 11]. Стратегічні комунікації повинні здійснити вирішальний внесок у розробку і здійснення національної стратегії, під якою розуміється як сукупність ідей, уподобань і методів, які пояснюють діяльність (дипломатичну, економічну або військову) і приводять її до поставленої мети. Тому, відповідно до цієї точки зору, стратегічні комунікації можуть допомогти зберегти взаємозв'язок між метою та дією.

Відповідно до оцінки ефективності стратегічних комунікацій, даної англійськими аналітиками, на сьогоднішній день їх слабкість полягає в тому, що згідно з останніми урядовими документами США й Великої Британії, вони залишаються, по суті, атрибутом військового процесу. У результаті чого їм потенціал залишається недовикористаним [13].

Проблема стратегічних комунікацій також активно вивчається й розробляється в країнах ЄС, в Китаї, в Росії.

На сьогоднішній день існує велика кількість визначень стратегічних комунікацій. Найбільш характерними з них є [15; 2; 14; 10; 13; 16]:

- поєднання двох домінуючих понять, «м'якої сили» і «стримування», які впливають на світову громадську думку;

- безперервний і швидкий потік інформаційних повідомлень, спрямований на цільові аудиторії, який за допомогою сучасних технологічних досягнень і вдалих загальнодержавних методів роботи із засобами масової інформації повинен стати потужним важелем впливу;

- програми і дії, свідомо спрямовані на спілкування і залучення цільових аудиторій, які здійснюються за допомогою зв'язків з громадськістю, громадської дипломатії та інформаційних операцій;

- синхронізація слів і справ, і того, як вони будуть сприйняті відібраними аудиторіями;

- проектування в масову свідомість державою певних стратегічних пріоритетів, інтересів і цілей шляхом адекватної синхронізації різнобічної діяльності в усіх сферах суспільного життя з її професійним комунікаційним супроводом;

- процес, спрямований на роботу з цільовими аудиторіями стосовно створення, зміцнення та збереження сприятливих умов для просування національних інтересів і цілей шляхом скоординованої інформації, комплексних планів, програм дії і синхронізації з іншими елементами національної влади;

- систематична серія тривалих і послідовно пов'язаних між собою дій, що проводяться через стратегічні, оперативні та тактичні рівні, які дозволяють

зрозуміти цільові аудиторії й канали, де може бути запропоноване повідомлення для встановлення потрібних типів поведінки цільової аудиторії;

– цілий комплекс заходів, спрямованих на управління цільовими аудиторіями як всередині країни, так і за її межами, що складається з трьох частин – зв'язків з громадськістю, громадської дипломатії та інформаційних операцій.

Однією з причин такої великої кількості визначень, на думку більшості американських військових аналітиків, є початкове неточне тлумачення стратегічних комунікацій у документах США. Іншою причиною такої величезної кількості визначень, на думку К. Виноградової, є те, що як управлінська дисципліна вона до цих пір знаходиться на стадії формування, як в теоретичному, так і в практичному застосуванні.

Однак, як ми можемо бачити, незважаючи на велику кількість визначень, суть стратегічних комунікацій, згідно з усіма трактуванням, полягає в управлінні цільовими аудиторіями з метою змінити їх поведінку і донести до них ті цінності або інформацію, які необхідні державі, що застосовує стратегічні комунікації. Так само необхідно відзначити, що всі дослідники в основному виділяють три складові стратегічних комунікацій: громадську дипломатію, зв'язки з громадськістю та інформаційно-психологічні операції. Ці поняття з'явилися набагато раніше поняття стратегічних комунікацій, але їх скоординоване застосування стало новим важелем управління у військових, цивільних та гібридних операціях XXI ст.

Діяльність у рамках стратегічних комунікацій спрямована не тільки на здійснення впливу на певну цільову аудиторію з метою перемоги в інформаційно-психологічній війні, але й на те, щоб покращити імідж країни, яка використовує стратегічні комунікації, як у супротивників, так і у союзників, за допомогою таких технологій як іміджмейкінг, брендинг, міжкультурна комунікація, репутаційний менеджмент, спін-доктор тощо [2; 4; 5; 8].

Необхідно відзначити, що в даний час, незважаючи на численні спроби створити з концепції стратегічних комунікацій універсальну теорію і скоординувати зусилля для її більш ефективного використання, вона залишається предметом серйозних дискусій і знаходиться на стадії незавершеної теоретичної моделі механізму управління. Тому однією з причин неефективного використання стратегічних комунікацій є їх теоретична і практична незавершеність. На сьогоднішній день військові аналітики, вчені й експерти, що займаються проблемою стратегічних комунікацій, не можуть виробити один універсальний підхід в роботі у цьому напрямку.

Так, більшість британських військових експертів вважають, що однією з проблем стратегічних комунікацій є те, що акцент часто робиться на комунікацію, а не на стратегію або просто на стратегію, а не на стратегічні комунікації.

У британському військовому середовищі цей термін часто порівнюють з діяльністю ЗМІ та їх впливом на населення. Цивільні вчені прирівнюють її до «м'якої сили» і громадської дипломатії, а циніки – до пропаганди. Таким чином, існує реальна загроза зв'язку стратегічних комунікацій з негативними термінами, що на емоційному рівні гальмує розуміння цього складного й важливого поняття.

Згідно з іншим підходом, який активно підтримують такі фахівці як Тодд Хелмус («Ренд Корпорейшн»), Ян Танніклайф (Лабораторія Стратком США), для нормального й ефективного функціонування стратегічних комунікаційних систем необхідний маркетинговий підхід. На думку Т. Хелмуса, збройні сили потребують «нової марки», яка допоможе просувати всі форми їх діяльності. Вона повинна забезпечити рекламу всіх дій збройних сил, а тим самим необхідно дотримуватися правил бізнес-індустрії й розробити правила взаємодії, а не тільки правила застосування сили.

Ведучи мову про моделі стратегічних комунікацій, Ян Танніклайф підкреслює, що в даний час однією з найбільших проблем є те, що повідомлення не доходять до цільових аудиторій, оскільки немає відповідного бренду, який би сприймався цільовою аудиторією. Танніклайф вважає, що подаючи повідомлення, необхідно використовувати приклад маркетингового підходу для просування джерела стратегічних комунікацій через дискурс як канал до цільової аудиторії. Однак усе це буде працювати неефективно, якщо цільова аудиторія не приймає повідомлення й не вірить джерелу [2, с. 31].

Існує ще один підхід, згідно з яким стратегічні комунікації стають свого роду синонімом громадської дипломатії. Так, американський фахівець у цій сфері Г. Брюс у своїй роботі «Стратегічна комунікація і громадська дипломатія» зазначає, що громадська дипломатія і стратегічні комунікації можуть бути використані як аналоги в описі діяльності урядів, груп або окремих осіб для осмислення культури, цільової аудиторії й діалогу між людьми та інституціями, консультування політичних лідерів про громадську думку. Стратегічні комунікації та громадська дипломатія – це засоби, призначені передусім для переконання [12].

Ще однією проблемою, яка здійснює негативний вплив на ефективність стратегічних комунікацій, можна вважати невміння правильно і вчасно застосовувати таку міжкультурну комунікацію в роботі з цільовими аудиторіями. Ця тема була домінуючою на конгресі з боротьби з тероризмом в Анкарі у 2009 р., проте вона актуальна й сьогодні.

З моменту своєї появи і до теперішнього моменту стратегічні комунікації знаходяться на стадії розробки та вивчення як фахівцями у військовій сфері, так і дослідниками в галузі суспільних наук. На наш погляд, ефективність роботи стратегічних комунікацій гальмують такі фактори як відсутність чіткого підходу

в їх роботі і недооцінка значущості міжкультурної комунікації при роботі з цільовими аудиторіями, на які спрямовані стратегічні комунікації.

На даний момент США й Велика Британія – єдині країни, де концепція стратегічних комунікацій оформлена на державному рівні і має організовану структуру. На стадії активної розробки і впровадження у військові органи стратегічні комунікації перебувають в Китаї, Латинській Америці і ЄС.

Поява «нових медіа» (інформаційних агентств, соціальних мереж, електронних газет і журналів, блогів, мобільних телефонів) дає можливість більш ефективно проводити роботу в галузі стратегічних комунікацій. Уже зараз політичні інститути не можуть ігнорувати активність у Facebook і Twitter і на аналогічних ресурсах, адже ці мережі домоглися дуже важливого результату: вони створили стандарт для політичних кампаній майбутнього. Соціальні мережі змогли розбудити у населення світу політичну активність. Після довгих років політичного застою у багатьох країнах громадяни стали більш-менш вільно висловлювати свою думку, нехай навіть у віртуальному просторі.

Разом з тим, «нові медіа» створюють серйозні проблеми для стратегічних комунікаторів, які не можуть у повній мірі керувати посланнями до цільової аудиторії через загальнодоступність соціальних мереж. Внаслідок цього створюється серйозна загроза кібербезпеки інтернету й розгортання інформаційного протиборства між стратегічними комунікаторами різних країн і залучення в них світової аудиторії. У результаті може знизитися ступінь довіри один до одного серед населення різних країн, а також може бути легко підірваний авторитет будь-якої держави серед її жителів, чим можуть скористатися шовіністично налаштовані угруповання.

Таким чином, як **висновок** зазначимо, що стратегічні комунікації є породженням науково-технічної революції й глобалізації і подальший їх розвиток буде залежати від цих двох феноменів і від здатності людей вчасно відповідати на питання, які ставлять перед людством інформаційно-технологічний прогрес і ситуація у світі.

Успіх функціонування стратегічних комунікаційних систем у багатьох країнах сучасного світу буде залежати, в першу чергу, від уміння поряд з теоретичними розробками, вибудовувати практичну лінію їх застосування на основі грамотних і якісних розробок технологічної складової. Сьогодні це робота з електронними видами комунікації на основі комбінованих розробок як вчених гуманітаріїв, так і фахівців у галузі точних наук, що займаються створенням нових технологічних засобів сучасної комунікації.

Список використаних джерел:

1. Баровська А. В. Стратегічні комунікації: досвід НАТО / А. В. Баровська // Стратегічні пріоритети. – 2015. – № 1 (34). – С. 147–152.

2. Виноградова Е. А. Роль стратегической коммуникации во внешней политике АЛБА (на примере отношений со странами ЕС) : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.04 / Е. А. Виноградова ; МГУ им. М. В. Ломоносова. – Москва, 2015. – 178 с.

3. Дубов Д. В. Стратегічні комунікації: проблеми концептуалізації та практичної реалізації / Д. В. Дубов // Стратегічні пріоритети. Серія: Політика. – 2016. – № 4 (41). – С. 9–23.

4. Жиган Д. Ф. Політичні технології: теоретико-методологічні засади дослідження політичних технологій / Д. Ф. Жиган // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2014. – Вип. 64. – С. 466–474.

5. Комарчук О. О. Деструктивні політичні та соціальні технології у структурі гібридної війни / О. О. Комарчук // Гілея: наук. вісн. – 2016. – Вип. 114. – С. 316–319.

6. Лапутіна Ю. А. Стратегічні комунікації у секторі безпеки: сучасний стан правового регулювання та перспективи удосконалення / Ю. А. Лапутіна // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. – 2017. – № 1 (21). – С. 29–33.

7. Мильченко О. М. Деструктивні стратегічні комунікації Росії (за матеріалами мас-медіа) / О. М. Мильченко // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. – 2017. – № 1 (21). – С. 124–130.

8. Поліщук І. О. Політичні технології: концептуальний та прикладний аспекти / І. О. Поліщук, В. К. Лур'є // Сучасне суспільство. – 2015. – Вип. 2 (1). – С. 142–150.

9. Соловійов С. Стратегічні комунікації в публічному управлінні: впровадження в Україні / С. Соловійов // Актуальні проблеми державного управління. – 2016. – Вип. 3. – С. 93–96.

10. Сталовєрова А. Особенности развития политики Великобритании от решения до предотвращения конфликтов [Электронный ресурс] / А. Сталовєрова. – Режим доступа: URL: <https://ijoness.com/resources/html/article/details?id=155331>. – Загл. с экрана. – Дата обращения 20.01.2018.

11. Черінько І. Розширення Європейського Союзу в першому десятиріччі XXI століття. Політика Великої Британії / І. Черінько // Зовнішні справи. – 2013. – № 10. – С. 24–27.

12. Bruce G. Public Diplomacy and Strategic Communication: Cultures, Firewalls, and Imported Norms [Electronic resource] / G. Bruce. – Mode of access: URL: <https://ru.scribd.com/document/143843878/PD-Iplomacy-and-Strategic-Communication-Imported-Norms-2005>. – Last access 21.01.2018. – Title from the screen.

13. Cornish P. Strategic communications and National Strategy [Electronic resource] / P. Cornish, J. Lindley-French, C. Yorke. – Mode of access: URL:

<https://stratcomcoe.org/paul-cornish-julian-lindley-french-and-claire-yorke-strategic-communications-and-national-strategy>. – Last access 21.01.2018. – Title from the screen.

14. Guerrero-Castro Cristian E. Strategic Communication for Security & National Defense [Electronic resource] : Proposal for an Interdisciplinary Approach / Cristian E. Guerrero-Castro // Consortium of Defense Academies and Security Studies Institutes, 2013. – Mode of access: URL: <http://connections-qj.org/article/strategic-communication-security-national-defense-proposal-interdisciplinary-approach>. – Last access 22.01.2018. – Title from the screen.

15. Paul Ch. Report of the Defence Science Board Task Force on Managed Dissemination [Electronic resource] / Ch. Paul. – 2001. – Mode of access: URL: <https://fas.org/irp/agency/dod/dsb/commun.pdf>. – Last access 23.01.2018. – Title from the screen.

16. The White House, National Framework for Strategic. [Electronic resource]. – Mode of access: URL: <https://publicandculturaldiplomacy2.wordpress.com/2012/05/04/the-white-house-national-framework-for-strategic-communication/>. – Last access 24.01.2018. – Title from the screen.

References:

1. Barovska, A.V. (2015). Strategic communications: NATO experience. *Stratehichni priorityty* [Strategic priorities], Vol. 1 (34), pp. 147–152.

2. Vinogradova, E.A. (2015). *The role of strategic communication in the foreign policy of ALBA (on the example of relations with EU countries)*. D.Ed. Moscow State University named after M. V. Lomonosov.

3. Dubov, D.V. (2015). Strategic communications: problems of conceptualization and practical implementation. *Stratehichni priorityty. Serii: Polityka* [Strategic priorities. Series: Politics], Vol. 4 (41), pp. 9–23.

4. Zhyhan, D.F. (2014). Political technologies: theoretical and methodological principles of research of political technologies. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky* [State and Law. Legal and political sciences], Vol. 64, pp. 466–474.

5. Komarchuk, O.O. (2016). Destructive political and social technologies in the structure of the hybrid war. *Hileia: naukovyi visnyk* [Hileia: Scientific Bulletin], Vol. 114, pp. 316–319.

6. Laputina, Iu.A. (2017). Strategic Communications in the Security Sector: The Current State of Legal Regulation and Prospects for Improvement. *Informatsiina bezpeka liudyny, suspilstva, derzhavy* [Information security of a person, a society, a state], Vol. 1 (21), pp. 29–33.

7. Mylchenko, O.M. (2017). Destructive strategic communications of Russia (based on mass media). *Informatsiina bezpeka liudyny, suspilstva, derzhavy* [Information security of a person, a society, a state], Vol. 1 (21), pp. 124–130.

8. Polishchuk, I.O., Lurie, V.K. (2015). Political Technology: Conceptual and Applied Aspects. *Suchasne suspilstvo [Modern society]*, Vol. 2 (1), pp. 142–150.

9. Soloviov, S. (2016). Strategic Communications in Public Administration: Implementation in Ukraine. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia [Actual issues of public administration]*, Vol. 3, pp. 93–96.

10. Staloverova, A. (2016). *Features of UK policy development from solution to conflict prevention*. [online] Available at : <https://ijoness.com/resources/html/article/details?id=155331>. [Accessed 20 January 2108]. Title from the screen.

11. Cherinko, I. (2013). Enlargement of the European Union in the first decade of the XXI century. British policy. *Zovnishni spravy [External affairs]*, Vol. 10, pp. 24–27.

12. Bruce, G. (2005). *Public Diplomacy and Strategic Communication: Cultures, Firewalls, and Imported Norms*. [online] Available at : <https://ru.scribd.com/document/143843878/PD-Iplomacy-and-Strategic-Communication-Imported-Norms-2005>. [Accessed 21 January 2108]. Title from the screen.

13. Cornish, P., Lindley-French, J., Yorke, C. (2011). *Strategic communications and National Strategy*. [online] Available at : <https://stratcomcoe.org/paul-cornish-julian-lindley-french-and-claire-yorke-strategic-communications-and-national-strategy>. [Accessed 21 January 2108]. Title from the screen

14. Guerrero-Castro, C.E. (2013). *Strategic Communication for Security & National Defense: Proposal for an Interdisciplinary Approach*. *Consortium of Defense Academies and Security Studies Institutes*. [online] Available at : <http://connections-qj.org/article/strategic-communication-security-national-defense-proposal-interdisciplinary-approach>. [Accessed 22 January 2108]. Title from the screen.

15. Paul, Ch. (2001). *Report of the Defence Science Board Task Force on Managed Dissemination*. [online] Available at : <https://fas.org/irp/agency/dod/dsb/commun.pdf>. [Accessed 23 January 2108]. Title from the screen.

16. *The White House, National Framework for Strategic Communication*. [online] Available at : <https://publicandculturaldiplomacy2.wordpress.com/2012/05/04/the-white-house-national-framework-for-strategic-communication/>. [Accessed 24 January 2108]. Title from the screen.

ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ПЕРСУАЗИВНОСТІ В ДИПЛОМАТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

УДК 811.11'42:159.946.3

Скрябіна Вікторія Борисівна
кандидат філологічних наук, доцент,
Київський національний лінгвістичний університет,
Київ, Україна,
skryabina.ya@gmail.com

ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ПЕРСУАЗИВНОСТІ В ДИПЛОМАТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Метою статті є дослідження лінгвістичних аспектів персуазивності в дипломатичному дискурсі. За допомогою дискурсивного аналізу було встановлено особливості дипломатичного дискурсу, а мовні засоби персуазивності розглянуто за допомогою методів семантичного, синтаксичного та стилістичного аналізу. У результаті дослідження надано визначення персуазивності як комунікативного явища, що передбачає здійснення впливу адресанта на думку, враження, ставлення, почуття, емоції адресата та включає раціонально-логічний і афективний компоненти. Встановлено характерні ознаки дипломатичного стилю: інтердискурсивність, наявність масового адресата, використання кооперативних і конфронтативних стратегій, ритуалізованість, діалогічність, а також персуазивність. Докладно проаналізовано мовні засоби персуазивного впливу, лексичні, граматичні, синтаксичні та стилістичні. Серед персуазивних лексичних засобів варто відзначити етикетні кліше, терміни та фразеологізми, аббревіатури, інтернаціональну та книжну лексику, які надають особливу тональність дипломатичному документу. Використання граматичних засобів персуазивності (найвищого ступеню порівняння прикметників і прислівників, інтенсифікаторів, інфінітивних, віддієслівних і паралельних конструкцій) допомагає акцентувати та виокремити важливі елементи в дипломатичних текстах. У свою чергу стилістичні засоби, перш за все епітети, метафори та метонімія, сприяють переконливості дипломатичних промов і звернень. Здобуті результати сприяють подальшій науковій розробці проблеми персуазивної комунікації.

Ключові слова: персуазивність, дипломатичний дискурс, лексичні засоби персуазивності, граматичні засоби персуазивності, стилістичні засоби персуазивності.

*Skriabina Viktoriia, Candidate of Linguistics, Associate Professor,
Kyiv National Linguistic University, Kyiv, Ukraine*

Linguistic aspects of persuasion in diplomatic discourse

The article is aimed at the study of linguistic aspects of persuasion in diplomatic discourse. The discursive analysis has been employed to establish features of diplomatic discourse, whereas the methods of semantic, syntactic and stylistic analyses have been applied to examine linguistic means of persuasion. As a result of the study, persuasion has been defined as a communicative phenomenon which has an impact on the addressee's opinions, impressions, attitude, feelings, and emotions and includes rational-logical and affective components. Characteristic features of diplomatic style, such as interdiscursiveness, the presence of a mass addressee, the use of cooperative and confrontational strategies, ritualization, dialogical nature, and persuasiveness have been established. Linguistic means of persuasion, namely lexical, grammatical, syntactic and stylistic, have been analyzed in detail. Lexical means of persuasion include etiquette clichés, terms and idioms, abbreviations, international and bookish vocabulary which add a special tonality to the diplomatic document. The use of grammatical means of persuasion (the superlative degree of adjectives and adverbs, intensifiers, infinitive, verbal and parallel constructions) helps to accentuate and highlight important elements in diplomatic texts. In turn, stylistic means, especially epithets, metaphors and metonymy, contribute to the credibility of diplomatic speeches and addresses. The obtained results contribute to further scientific development of the problem of persuasive communication.

Key words: persuasion, diplomatic discourse, lexical means of persuasion, grammatical means of persuasion, stylistic means of persuasion.

Скрябина Виктория Борисовна, кандидат филологических наук, доцент, Киевский национальный лингвистический университет, Київ, Україна

Лингвистические аспекты персуазивности в дипломатическом дискурсе

Целью статьи является исследование лингвистических аспектов персуазивности в дипломатическом дискурсе. С помощью дискурсивного анализа установлены особенности дипломатического дискурса, языковые средства персуазивности рассмотрены с помощью методов семантического, синтаксического и стилистического анализа. В результате исследования дано определение персуазивности как коммуникативного явления, которое предусматривает воздействие адресанта на мнение, впечатление, отношение, чувства, эмоции адресата и включает рационально-логический и аффективный компоненты. Установлены такие характерные признаки дипломатического стиля, как интердискурсивность, наличие массового адресата, использование кооперативных и конфронтативных стратегий, ритуализованность, диалогичность, а также персуазивность. Подробно проанализированы языковые средства персуазивности, лексические, грамматические, синтаксические и стилистические. Среди лексических средств персуазивности следует отметить

ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ПЕРСУАЗИВНОСТІ В ДИПЛОМАТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

этикетные клише, термины и фразеологизмы, аббревиатуры, интернациональную и книжную лексику, которые придают особую тональность дипломатическому документу. Использование грамматических средств персуазивности (высшей степени сравнения прилагательных и наречий, интенсификаторов, инфинитивных, отглагольных и параллельных конструкций) помогает акцентировать и выделить важные элементы в дипломатических текстах. В свою очередь стилистические средства, прежде всего эпитеты, метафоры и метонимия, способствуют убедительности дипломатической речи и обращений. Полученные результаты способствуют дальнейшей научной разработке проблемы персуазивной коммуникации.

Ключевые слова: персуазивность, дипломатический дискурс, лексические средства персуазивности, грамматические средства персуазивности, стилистические средства персуазивности.

Вступ. Сучасна міжнародна діяльність визначається переструктуруванням усього світового політичного простору. «Світ постміжнародної політики» (Дж. Розенау) став непередбачуваним, інформаційним та надзвичайно персуазивним. Тоді як раніше в дипломатичному спілкуванні мав зберігатися нейтралітет, а особистісний, суб'єктивний момент у ньому зводився до мінімуму, сьогоднішній дипломатичний дискурс під впливом соціально-політичних змін стає більш агресивним та експресивним. Сучасна дипломатія включає багато нехарактерних для неї раніше сфер, таких як взаємодія з громадськістю, координація зусиль з врегулювання конфліктів. Форми дипломатичної діяльності також стають все більш різноманітними й сьогодні не обмежуються лише діяльністю посольств. У зв'язку з цим прагматика дипломатичного дискурсу становить неабиякий інтерес для лінгвістів. Ключовою в дипломатичній комунікації є функція персуазивного впливу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти дипломатичних текстів розглядали Е. Сатоу, Х. Вільднер, Дж. Вуд та Ж. Серре; стиль дипломатичних документів як складову частину офіційно-ділового стилю досліджували В. Т. Адмоні, Т. І. Сільман, В. Д. Левіна та ін. Серед українських дослідників варто відзначити праці Н. М. Поліщук та О. М. Мацько. Про експресивність дипломатичних термінів пише Н. Є. Кащишин. Мовленнєвий вплив розглядають у різних видах інституційного дискурсу (А. М. Баранов, Р. Лакофф, О. М. Леонтьєв, Й. А. Стернін, В. Є. Чернявська, О. І. Шейгал), проте лінгвістичний аспект персуазивності дипломатичного дискурсу ще не був об'єктом окремого дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Формулювання цілей статті. У статті ставимо за мету з'ясувати, які мовні засоби складають основу персуазивності англomовного дипломатичного

дискурсу. Досягнення поставленої мети передбачає уточнення поняття персуазивності в дипломатичному тексті, виокремлення характерних ознак дипломатичного стилю та встановлення лексичних, граматичних та стилістичних засобів персуазивності дипломатичного дискурсу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мистецтво переконання з давніх часів складало основу дипломатії, оскільки передбачало налагодження контакту і взаємопорозуміння у процесі переговорів. За В. С. Чернявською, **персуазивність** – це здійснення впливу адресанта на думку, враження, ставлення, почуття, емоції адресата [9, с. 25]. Особливого значення персуазивність, або вміння переконувати набуває у сучасній превентивній дипломатії покликаний попереджувати виникнення суперечок між сторонами, недопущення переростання існуючих суперечок у конфлікти і обмеження масштабів конфліктів після їхнього виникнення [4].

Персуазивність – це певний вплив автора усного чи письмового повідомлення на його адресата з метою переконання в чомусь, заклику до певних дій [2]. Персуазивність передбачає наявність дихотомії раціонального переконання і емоційно-маніпулятивного зваблювання реципієнта [11]. Згадаємо таких талановиті митців Середньовіччя як, наприклад, Данте, Петрарка, Бокаччо, які водночас були видатними дипломатами. Вміння поєднати логічне та ірраціональне складало основу їхнього таланту переконувати. Серед відомих дипломатів зустрічаємо також літераторів (Джеффри Чосер) та філософів (Нікола Макіавеллі, Джон Локк, Жан-Жак Руссо).

Тривалий час лінгвісти не виокремлювали дипломатичний дискурс. Його розглядали в складі політичного дискурсу. Проте тепер з'являються поодинокі спроби визначити це поняття. **Дипломатичний дискурс** – це комплексне комунікативне явище, ... що охоплює всю палітру мовленнєвих інтеракцій (актів) дипломатів, реалізується в усній та писемній формі, регламентується жорсткими рамками як загальних (міжнародних), так і етноспецифічних правил, існуючих історичних традицій, риторико-стилістичних норм, а також має власні характерні риси [5].

Характерними ознаками дипломатичного дискурсу вважають **інтердискурсивність** [5], **наявність масового адресата, використання кооперативних та конфронтативних стратегій** [7], **ритуалізованість** [13, с. 41], **діалогічність**, а також **персуазивність** [8]. **Інтердискурсивність** у дипломатичному дискурсі проявляється в широкій тематиці термінів, адже відсоток текстів із суто дипломатичних питань не такий вже й високий. Згідно з О. Пономаренко, дипломатична термінологія включає елементи медичного, фізичного, архітектурного, будівельного, літературного, театрального та ін. дискурсів [5]. **Наявність масового адресата** пояснюють тим, що сьогодні завдяки технічному прогресу велика кількість промов та звернень під час

ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ПЕРСУАЗИВНОСТІ В ДИПЛОМАТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

офіційних засідань, а також дипломатичних документів є у відкритому доступі і будь-хто може з ними ознайомитися [7]. Використання *кооперативних та конфронтативних стратегій* визначає успіх дипломатичної комунікації. Зокрема, негативна тональність, навмисна двозначність свідчать про конфронтативну інтенцію дипломата. Натомість позитивна тональність, стриманість у висловленнях демонструють обережне ставлення до комунікативного партнера [13, с. 41].

Однозначність і точність викладу, лаконічність формулювань вимагають використання відповідних мовленнєвих кліше, спеціальної термінології і певної структури, що і пояснює високу *ритуалізованість* дипломатичного дискурсу.

Ідеї діалогічності спілкування, розроблені свого часу М. М. Бахтінім, стають актуальними для дипломатії. *Дипломатичний діалог* передбачає визнання того, що в іншій стороні є власні інтереси і цілі. Звідси важливим є не директивне нав'язування власної точки зору, а прагнення через діалог шукати взаємоприйнятне рішення проблем. Сучасні дипломатичні концепції передбачають орієнтацію на взаємне задоволення інтересів і відкритий характер переговорів, адже у багатьох випадках потрібні спільні зусилля для вирішення глобальних проблем, пов'язаних з екологією, боротьбою з тероризмом, врегулюванням конфліктів, розвитком інтеграційних процесів і т. п. У результаті, рішення міжнародних проблем об'єктивно стає головною функцією дипломатії.

Слово виступає зброєю в сучасному глобалізованому суспільстві, недарма найбільший коефіцієнт воєн проходить в інформаційному вимірі. Т. ван Дейк поділяє вплив на легітимний та нелегітимний [11, с. 359–383]. Легітимним видом впливу є *персуазивність*, а нелегітимним – маніпулятивність. Маніпулятивність нелегітимна, оскільки, вона порушує соціальні правила та норми, а також права людей. Нелегітимні соціальні практики здійснюються лише в інтересах однієї сторони та порушують права та інтереси адресата. Маніпулятивність у гібридному дипломатичному дискурсі передбачає зловживання владою, контроль над мисленням, знаннями, позиціями, віруваннями людей. Цей контроль здійснюється за допомогою текстів, розмов та візуальних повідомлень, в яких має місце навмисне викривлення фактів (дезінформації, відбору інформації), створення ілюзій, міфів тощо [11, с. 364]. На відміну від маніпулятивності, яка передбачає неусвідомленість впливу об'єктом маніпуляції та відсутність свободи вибору у останнього, персуазивність є етичним видом впливу. Тому на ньому й зосередимо свою увагу.

Здійснення персуазивного впливу в дипломатичній комунікації передбачає використання мови як основного інструменту переконання. Вплив на адресата можна чинити шляхом привертання уваги, створення сприятливого емоційного

ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ПЕРСУАЗИВНОСТІ В ДИПЛОМАТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

фону, використання особливого комплексу лексичних, граматичних, синтаксичних і стилістичних засобів.

До *лексичних засобів* з персуазивним потенціалом відносимо, перш за все, кліше, терміни та фразеологізми, наприклад, *on behalf of*, *bearing in mind*, *atmosphere of trust and confidence* та ін.

Використання спеціальної термінології, назви посад, дипломатичних установ і закладів, документів та дипломатичних дій сприяє персуазивності дипломатичного спілкування, оскільки є безпосереднім засобом впливу. За Арістотелем, *етос* як одна з категорій риторики визначає успіх оратора [1]. Промовець вибудовує власний авторитет, довіру слухачів. Принцип авторитету є одним із основоположних у персуазивній взаємодії [10], адже він ґрунтується на схильності людей до покори відповідно до вимог авторитету. Тенденція підкорятися законним авторитетам є підсвідомою, зумовленою багатовіковою практикою нав'ювання членам суспільства думки про те, що така покора є правильною і часто уявляється людям раціональним способом прийняття рішення. Сила використання дипломатичних термінів зростає завдяки їх впливу на підсвідомість: до них починають ставитися з великою повагою чи прихильністю, хоча вони не мають жодних інших реальних переваг.

До лексичних засобів персуазивності можемо віднести використання абревіатур, загальноприйнятих символів та скорочень у дипломатичному листуванні (*F.S.O.* – *Foreign Service officer.*, *D.C.M.* – *deputy chief of mission*, *DEL* – *Delegation*, etc.).

Інтернаціональну лексику також вважаємо персуазивною, оскільки вона допомагає уникнути багатозначності, є чіткою і зрозумілою. Так, звучання і частково написання слова *attaché* в англійській, українській, німецькій і французькій мовах збігається (укр. *аташе*, нім. *Attachee*, фр. *attaché*). Загалом це запозичення з латинської і французької мов, деякі також з грецької мови. Іноді в дипломатичних текстах латинські терміни вживають в оригінальному написанні: *persona non grata*, *status quo*, *право veto* і т. д. Наявність спільних лексем сприяє налагодженню взаєморозуміння, апелює до персуазивного принципу прихильності [10]. Відповідно до цього принципу – ми відчуваємо симпатію до людини, яка чимось схожа на нас. Це робить нас відкритими до її аргументів і викликає позитивні асоціації.

У дипломатичних документах часто вживається книжна та етикетна лексика, яка надає їм урочистості: *honorable guests*, *your Excellency*, *Mr./Madam Ambassador* і т. п. Використовують також т. зв. компліментарну лексику (протокольні офіційні формули дипломатичної ввічливості): *request the pleasure of your company*, *свідчити повагу*, *прийняти запевнення в повазі* (в глибокій повазі) тощо. Багато з цих протокольних, офіційних формул мають міжнародний характер і надають особливу тональність дипломатичному документу.

ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ПЕРСУАЗИВНОСТІ В ДИПЛОМАТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Додамо також, що лексичний потенціал мови сприяє тому, що одне й те ж послання можна передаватися й сприйматися по-різному. Дипломати завжди цим послуговувалися. Нюансування слів і понять дає безліч можливостей для умілої дипломатії. За королювання Генріха IV французький дипломат Жаннен приїхав до Голландії з посередницькою місією – схилити Сполучені провінції і Іспанію до переговорів про мир. Але ні принц Оранський, ні король Іспанії не бажали вести переговори, які тривали понад 2 роки. Жаннен у своєму дипломатичному посланні замінив слово «мир» виразом «тривале перемир'я». Для самолюбних монархів, які не хотіли погоджуватися на мир, перемир'я виявилось більш прийнятною альтернативою.

Персуазивному дипломатичному мовленню притаманна оцінність, тому лексеми з позитивною чи негативною конотацією тут також широко використовують: *honour, dignity, honesty, integrity, deep, extreme, immense, tremendous, powerful, disastrous, effective, etc.* Такі лексичні одиниці передають інтенсивність характеристик понять чи явищ міжнародного життя.

До *граматичних засобів персуазивності* зараховуємо вживання найвищого ступеню порівняння прикметників і прислівників (*highest consideration, my best wishes, kindest regards, greatest pleasure, etc.*), інтенсифікаторів (*especially deep dimension, very impressed by the abilities, so happily exist, etc.*), а також імперативні конструкції в текстах ультиматумів. Інфінітивні, віддієслівні та паралельні конструкції, поширені в текстах договорів і резолюцій, містять персуазивний потенціал, акцентують та виокремлюють важливе: *expressing grave concern, deploring the violation of human rights, expressing deep concern, rejecting unequivocally, welcoming the condemnation; to act with the utmost restraint, to allow immediate access for international human rights monitors, to ensure the safety, etc.*

Синтаксис дипломатичних документів відрізняється складністю, в ньому переважають довгі складнопідрядні та складносурядні речення, велика кількість однорідних членів, які підкреслені графічно за допомогою абзацного членування конструкції. Для синтаксису дипломатичних документів характерним є вживання умовних речень, що відповідає вимогам дипломатичного етикету, дипломатичного такту.

Персуазивного впливу в дипломатичному дискурсі досягають завдяки використанню *стилістичних засобів*, зокрема епітетів (*gross violation, drastic changes, sweeping actions, bright future*), метафор (*ping-pong diplomacy, gift-basket diplomacy, gunboat diplomacy, shuttle diplomacy, etc.*), метонімії (*relations between England and Australia, Downing Street, etc.*) тощо. Найчастіше стилістичні засоби персуазивності використовують у дипломатичних промовах, переговорах, телеграмах та тостах.

ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ПЕРСУАЗИВНОСТІ В ДИПЛОМАТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Писемні жанри дипломатичного дискурсу більш стандартизовані, відрізняються строгою композицією тексту, точним і ретельним відбором фактів і способом їхньої подачі, нульовою емоційністю. Дотримання цих вимог уже є персуазивним кроком. Натомість, різкі критичні висловлення, риторичні звороти, натяки недопустимі в дипломатичному спілкуванні і знижують його ефективність.

Об'єктивність у дипломатичних документах реалізують завдяки граматичним категоріям (часові форми, модальні дієслова тощо). Зокрема форми простих часів виражають констатацію фактів у певному часовому відсіку, ілюструють конкретність дії, іноді підкреслюючи актуальність розв'язання певної проблеми [3, с. 96].

У цьому аспекті варто також згадати про існування в дипломатії принципу взаємності [6], коли при складанні ноти-відповіді необхідно враховувати характер комплімента. На вербальні ноти прийнято відповідати вербальними, на особисті – особистими. Не прийнято вживати комплімент у випадку оголошення жалоби в країні, в нотах, що виражають співчуття. Принцип взаємності є по суті персуазивним [10]. Дотримання цього принципу є важливим чинником цивілізаційного прогресу, оскільки він сприяє встановленню тривалих відносин і обмінів, без яких неможливий розвиток суспільства. Правило взаємного обміну часто використовують у дипломатії, де досить важливим є обмін взаємними послугами, голосами, зобов'язаннями тощо. Це простежується у взаємодії різних гілок і рівнів влади, в процесі лобювання, ухвалення законів, у міждержавних переговорах.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Таким чином, дипломатичний дискурс є окремим типом дискурсу, основними ознаками якого є інтердискурсивність, наявність масового адресата, використання кооперативних та конфронтативних стратегій, ритуалізованість, діалогічність, а також персуазивність. На мовному рівні персуазивний вплив у дипломатичній комунікації реалізують за допомогою різноманітних лексичних, граматичних, синтаксичних і стилістичних засобів. Перспективою дослідження може бути встановлення особливостей перекладу мовних засобів персуазивності в дипломатичному дискурсі.

Список використаних джерел:

1. Аристотель. Риторика. Поэтика / Аристотель. – Москва : Лабиринт, 2000. – 224 с.
2. Голоднов А. В. Лингвопрагматические особенности персуазивной коммуникации (На примере современной немецкоязычной рекламы) : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / А. В. Голоднов ; Рос. ГПУ им. А. И. Герцена. – Санкт-Петербург, 2003 – 247 с.

**ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ПЕРСУАЗИВНОСТІ
В ДИПЛОМАТИЧНОМУ ДИСКУРСІ**

3. Кащишин Н. Є. Експресивність термінів англомовного дипломатичного дискурсу / Н. Є. Кащишин // Наукові записки Ніжин. держ. ун-ту ім. М. Гоголя. Сер.: Філологічні науки. – 2014. – Кн. 2. – С. 93–98.

4. Мицик В. В. Становлення концепції превентивної дипломатії / В. В. Мицик // Європейські перспективи : наук. журн. – Київ, 2003. – № 1. – С. 3–21.

5. Пономаренко О. Інтердискурсивність як провідна риса дипломатичного дискурсу (на матеріалі виступів экс-Міністра закордонних справ Італії Дж. Терці ді Сант-Агата на IX Конференції Послів у Римі) / О. Пономаренко // Вісник Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Іноземна філологія. – 2014. – № 1. – С. 30–35.

6. Попов В. И. Современная дипломатия: теория и практика. Дипломатия – наука и искусство : курс лекций / В. И. Попов. – Москва, 2004. – 576 с.

7. Судус Ю. В. Стратегія дискредитації в англомовному дипломатичному дискурсі / Ю. В. Судус // Мова і соціум: етнокультурний аспект : матеріали IV Міжнар. конф. мол. уч. Бердянськ, 19–20 верес. 2014 р. – Бердянськ : БДПУ, 2014. – С. 83–84.

8. Терентий Л. М. Дипломатический дискурс как особая форма политической коммуникации / Л. М. Терентий // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2010. – № 1. – С. 47–56.

9. Чернявская В. Е. Дискурс власти и власть дискурса: проблемы речевого воздействия / В. Е. Чернявская. – Москва : Флинта : Наука, 2006. – 136 с.

10. Cialdini R. B. Influence / R. B. Cialdini. – New York : William Morrow and Company, 1984. – 302 p.

11. Dijk T. A. Discourse and Manipulation / T. A. Dijk // Discourse & Society. – L. : SAGE Publications, 2006. – Vol. 17. – P. 359–383.

12. Perelman Ch. A New Rhetoric: A Treatise on Argumentation. – Notre Dame (Ind.) : Univ. of Notre Dame Press, 2000. – 566 p.

13. Sasson Sofer. The Courtiers of Civilization: A Study of Diplomacy. Albany: State University of New York Press, 2013. – 124 p.

14. UNO Security Council Resolution 1970 (2011)
http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1970%20%282011%29/.
– Last access 01.02.2018. – Title from the screen.

References:

1. Aristotle. (2000). *Rhetoric. Poetics*. Moscow : Labyrinth.

2. Golodnov, A.V. (2003). *Linguistic and Pragmatic features of Persuasive Communication (Based on Contemporary German-Language Advertising)*. D.Ed. Russian State Pedagogical University named after A. I. Gertcen.
3. Kashchyshyn, N.E. (2014). Expressiveness of English Diplomatic Discourse Terms. *Naukovi Zapysky Nizhynskoho Derzhavnoho Universytetu im. Mykoly Hoholia. Ser. : Philolohichni Nauky [Scientific Notes of Mykola Hogol Nizhyn State University. Series: Philological Sciences]*, Book. 2, pp. 93–98.
4. Mytsyk, V.V. (2003). Formation of Preventive Diplomacy Concept. *Yevropeyski perspektyvy: Naukovyi Zhurnal [Scientific Journal: European Perspectives]*, no. 1, pp. 3–21.
5. Ponomarenko, O. (2014). Interdiskursivity as a Leading Feature of Diplomatic Discourse (Based on Speeches of Ex-Minister of Italian Foreign Affairs J. Terci di Sant Agat at the IX Conference of Ambassadors in Rome). *Visnyk Kyivskoho Natsionalnoho Universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Inozemna Philolohiia [Bulletin of Taras Shevchenko National University. Foreign Philology]*, no. 1. pp. 30–35.
6. Popov, V.I. (2004). *Modern Diplomacy: Theory and Practice. Diplomacy – Science and Art: Collection of Lectures*. Moscow.
7. Sudus, Yu.V. (2014). The Strategy of Discrediting in English Diplomatic Discourse. V: *Language and Society: Ethno-Cultural Aspect: IV International Conference of Young Scientists Materials*, Ukraine, Berdiansk, September 19–20, 2014. Berdiansk : Berdiansk State Pedagogical University, pp. 83–84.
8. Terentii, L.M. (2010). Diplomatic discourse as a Special Form of Political Communication. *Voprosy Kognitivnoi Lingvistiki [Questions of Cognitive Linguistics]*, no. 1, pp.47–56.
9. Chernyavskaya, V.E. (2006). *Discourse of Power and Discourse Power: Issues of Speech Influence*. Moscow : Flint: Science.
10. Cialdini, R.B. (1984). *Influence*. – N.Y.: William Morrow and Company.
11. Dijk, T. A. (2006). Discourse and Manipulation. *Discourse & Society*, Vol. 17, pp. 359–383.
12. Perelman, Ch. (2000). *A New Rhetoric: A Treatise on Argumentation*. Notre Dame (Ind.): Univ. of Notre Dame Press.
13. Sasson, S. (2013). *The Courtiers of Civilization: A Study of Diplomacy*. Albany: State University of New York Press.
14. The UN. (2011). *UNO Security Council Resolution 1970*. [online] Available at : http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1970%20%282011%29. [Accessed 1 February 2018]. Title from the screen.

УДК 342.732 : 321.7

Czarnecki Pawel
Dr hab., profesor, MBA,
Rector of Warsaw Management University,
Warsaw, Poland,
rektor@wsm.warszawa.pl

FREEDOM OF THE MEDIA IN A DEMOCRATIC STATE

The aim of the article is to study what is media freedom; in particular, should the freedom of the media be undermined in the realities of independent states at all. In order to be able to take any consideration in the mentioned matter, we should first answer the question to what media freedom we refer to. We can understand it as the freedom of specific institutions or individuals involved in media activities. We can also understand it broadly as freedom to reject or accept any restrictions of a philosophical, ideological, moral or religious nature. The research methodology consists in using such methods as study, analysis and generalization with the purpose of discussion about media freedom should start with the realization that it is closely related to the general, philosophical discussion about the criteria of freedom and is exposed not only to limitations, but also to abuse. All mentioned areas are interrelated in a certain way – the freedom of the individual involved in the media depends on the principles of the freedom of the institution with which he is bound. Freedom of institutions leads to freedom of the media in general, freedom of artistic expression, and finally freedom of speech. It is impossible to talk about freedom, including freedom of the media, without considering the value systems adopted in a particular state, social environment or a specific structure. In many place sit differs significantly, what creates the need to formulate some general ethical principles that would allow to distinguish necessary from unauthorized interference in the independence of media.

Key words: media freedom, media, freedom of journalists, independence, ethical rules, social environment, ethical responsibility.

Чарнецький Павел, доктор габілітований, професор, MBA,
Ректор Варшавської вищої школи менеджменту, Варшава, Польща

Свобода ЗМІ у демократичній державі

Мета статті – дослідити в чому полягає свобода ЗМІ, зокрема як вона реалізує себе в незалежних держав взагалі. Для того, щоб мати можливість врахувати будь-які міркування у згаданому питанні, спочатку ми повинні відповісти на питання, що ми маємо на увазі під поняттям свобода засобів масової інформації. Ми можемо зрозуміти це як свободу окремих установ чи осіб, задіяних у діяльності ЗМІ. Ми також можемо зрозуміти це в широкому

розумінні як свободу відхилення або прийняття будь-яких обмежень філософського, ідеологічного, морального або релігійного характеру. Методологія дослідження полягає у вивченні, аналізі та узагальненні з метою усвідомлення поняття свободи ЗМІ як такого, що тісно пов'язано із загальною, філософською дискусією про критерії свободи і викривається не лише обмеженням, а й зловживанням. Усі зазначені сфери взаємопов'язані певним чином – свобода особи, задіяної в ЗМІ, залежить від принципів свободи інституту, з яким він пов'язаний. Свобода інституцій призводить до свободи ЗМІ в цілому, свободи художнього вираження і, нарешті, свободи слова. Не можна говорити про свободу, включаючи свободу засобів масової інформації, не враховуючи ціннісні системи, прийняті в певній державі, соціальне середовище або певну структуру. У багатьох місцях сидіння суттєво відрізняються, що створює необхідність сформулювати деякі загальні етичні принципи, які б дозволили відрізнити необхідність від несанкціонованого втручання в незалежність засобів масової інформації.

Ключові слова: свобода ЗМІ, ЗМІ, свобода журналістів, незалежність, етичні правила, соціальне середовище, етична відповідальність.

Paweł Czarnecki, Dr hab., profesor, MBA, Pektor Wyższej Szkoły Menedżerskiej w Warszawie, Warszawa, Polska

Wolność mediów w demokratycznym państwie

Celem artykułu jest zbadanie, czym jest wolność mediów; w szczególności, gdyby wolność mediów była w ogóle podważana w rzeczywistości niepodległych państw. Żeby móc w ogóle podjąć rozważania w powyższym zakresie, należy przede wszystkim odpowiedzieć sobie na pytanie, do jakiej wolności mediów się odnosimy. Możemy ją rozumieć, jako wolność konkretnych instytucji, podmiotów lub pojedynczych osób zaangażowanych w działalność medialną. Możemy ją również pojmować, jako szeroko pojętą wolność środków przekazu, odrzucenie lub przyjęcie wszelkich ograniczeń o charakterze filozoficznym, ideologicznym, moralnym lub religijnym. Metodologia badawcza polega na wykorzystaniu takich metod, jak badanie, analiza i uogólnienie w celu dyskusji o wolności mediów należy zacząć od uświadomienia sobie, że jest ona ściśle związana z ogólną, filozoficzną dyskusją o kryteriach wolności i narażona nie tylko na ograniczenia, ale również nadużycia. Wszystkie wymienione obszary są ze sobą w pewien sposób powiązane – wolność jednostki zaangażowanej w media zależna jest od zasad działania wolności instytucji, z którą jest ona związana. Wolność tej natomiast sprowadza się do wolności środków przekazu, mediów w rozumieniu ogólnym, wyrazu artystycznego, w końcu również wolności słowa. Nie da się mówić o wolności, także wolności mediów, bez rozważania na temat przyjętych w danym państwie, środowisku czy konkretnej strukturze systemów wartości. W wielu miejscach znacznie się one od siebie różnią, co rodzi potrzebę sformułowania pewnych ogólnych zasad etycznych, które pozwoliłyby na

rozdzielenie między potrzebną a nieupoważnioną ingerencją w niezależność środowisk medialnych.

Słowa kluczowe: wolność mediów, media, wolność redakcyjna, niezależność, normy etyczne, środowisko społeczne, odpowiedzialność etyczna.

Чарнецкий Павел, доктор габилитований, профессор, МВА, ректор Варшавской высшей школы менеджмента, Варшава, Польша

Свобода СМИ в демократическом государстве

Цель статьи – исследовать в чем заключается свобода СМИ, в частности как она реализует себя в независимых государствах вообще. Для того, чтобы иметь возможность учесть любые рассуждения в упомянутом вопросе, сначала мы должны ответить на вопрос, что мы имеем в виду, говоря о свободе средств массовой информации. Мы можем понять это как свободу отдельных учреждений или лиц, задействованных в деятельности СМИ. Мы можем понять это в широком смысле как свободу отклонения или принятия каких-либо ограничений философского, идеологического, морального или религиозного характера. Методология исследования заключается в изучении, анализе и обобщении с целью осознания понятия свободы СМИ как такового, что тесно связано с общей, философской дискуссией о критериях свободы и разоблачается не только ограничением, но и злоупотреблением. Все указанные сферы взаимосвязаны определенным образом – свобода личности, задействованной в СМИ, зависит от принципов свободы института, с которым он связан. Свобода институтов приводит к свободе СМИ в целом, свободы художественного выражения и, наконец, свободы слова. Нельзя говорить о свободе, включая свободу средств массовой информации, не учитывая ценностные системы, принятые в определенном государстве, социальная среда или определенную структуру. Во многих местах сиденья существенно отличаются, что создает необходимость сформулировать некоторые общие этические принципы, которые позволили отличить необходимость от несанкционированного вмешательства в независимость средств массовой информации.

Ключевые слова: свобода СМИ, СМИ, свобода журналистов, независимость, этические правила, социальная среда, нравственная ответственность.

Introduction. The freedom of media can be understood in different ways. One can speak of the freedom of media as an institution, connoting that there is an absence of any dependence of media on the legal and economic pressures. Secondly, the freedom of media can be understood as belonging to individual entities participating in media as such, their relationships and dependencies, and above all, the scope of their respective independence. Thirdly, the freedom of media can be understood as a rejection of any restrictions of ideological, philosophical, religious or moral character.

In the last case, the discussion about the freedom of media is closely associated with the general, philosophical discussion about the limits and criteria of freedoms. Fourthly and finally, the freedom of media can be discussed in the context of various risks that the abuse of this freedom might create not only for an individual, but also for the society. In this article, I am going to discuss the freedom of media as it is understood under the last three definitions given above.

The aim of the article is to study what is media freedom; in particular, should the freedom of the media be undermined in the realities of independent states at all. In order to be able to take any consideration in the mentioned matter, we should first answer the question to what media freedom we refer to. We can understand it as the freedom of specific institutions or individuals involved in media activities. We can also understand it broadly as freedom to reject or accept any restrictions of a philosophical, ideological, moral or religious nature.

First of all, it should be noted that these three areas where the freedom of media becomes problematic are partially related to one another. One kind of ‘micro-ideology’ seems to be, for example, the so-called programme line adopted by individual editors, being a set of beliefs and preferences (often political) whose acceptance forms a precondition for the employment in a given media house. The dependence of individual media employees on the place that they occupy in the whole media structure as well as the existing system of values and beliefs in such an organisation tends to be much greater than, for example, in cases of scientists.

Interestingly, many threats to the freedom of journalists resulting from their dependence on the employer in question are not always related to the economic or political interests. Quite often the independence of journalists is suppressed by their superiors for some irrational reasons. For example, a journalist of one of the newspapers belonging to the Norwegian syndicate *Orkla* said in a survey investigating the independence of journalists that he is allowed to take on essentially all subjects with the exception of those involving criticising their publishers and capital ownership. He also added that a much greater threat to his independence is posed by the prevailing relations in the editorial office. In his views, media employees are exploited by their employers, whereas the general interference in the press material is very far-reaching, sometimes leading to a factual change of its meaning. The journalists are also forced to strictly execute their given commands, even if these are contrary to their sense of dignity and ethical principles¹ [21]. In many cases, journalists can realistically experience their freedoms only where they have the support of the editor-in-chief in question (or the director of a given programme in electronic media). In practice, therefore, the work of journalists and other media employees often comes down to carrying out someone else’s freedoms.

¹ Compare with L. Pokrzycka, *Kapitał zagraniczny w regionalnej prasie – szanse i zagrożenia dla dziennikarzy (analiza na przykładzie Lubelszczyzny)*, in: *Media i demokracja...*, p. 250.

Therefore, this raises the need to formulate certain ethical rules which would allow to distinguish between an authorised interference in the independence of journalists on one hand, and an unauthorised interference on the other. For this reason, many authors point out to a separate group of standards governing the relations between journalists, especially within the same editorial environment. These include, among others, the principle of companionship involving the acceptance of a particular type of formal and informal relationships prevailing in the editorial office, the principle of loyalty, according to which a journalist should accept the editorial line of a given programme, or the principle of respect for the authority, which plays a significant role especially in the editorial offices with well-established traditions. In practice, these principles often become a source of numerous conflicts arising from the simple fact that working in media is a creative undertaking, whereas any given system of values and beliefs can sometimes turn out to be contrary to the views of individual journalists when it comes to certain issues. The change of the political system in Poland after 1989 did not weaken this type of conflict, and so the conclusion formulated in the early sixties of the last century by Aleksander Matejko is still relevant today. It was stated that in order to work in media, one has to possess the ability to “plastically adapt to changing situations”² [15].

It seems that this rule applies only to the world of media, because no other professional environment does actually require to show respect to a given standpoint on social or political issues that prevail in certain contexts. Other professional ethical norms allow for the possibility of withdrawing from any given activity because of one’s beliefs (for example, medical ethics). For all occupations, however, the rule requiring to care for the prestige of one’s own working environment applies. And this principle requires, among other things, to undertake efforts to improve one’s skills and to create specialised associations upholding the legitimate interests of a given profession³ [17].

Another group of ethical standards should include various rules governing the relations of media with their social environment. Such standards seem to be particularly important for local media, which are subject to ostracism from their local environment to a much greater degree than national media. In this case, it is not just about the freedom to inform, but also about the freedom to present one’s views, including the freedom of artistic expression in media. In local communities, there are often strong social ties (which, to quote one survey participant, are of “a journalistic, business and even cultural character”) and any collegial criticism is very unwelcome⁴

² Compare with A. Matejko, *Postawy zawodowe dziennikarzy na tle systemu społecznego redakcji*, Kraków 1962 – 1963.

³ The first such association in Poland was the Association of Polish Journalists, established in 1895 and belonging to the International Association of Press. Compare with D. Nałęcz, *Zawód dziennikarza w Polsce 1918 – 1939*, Łódź 1982, p. 49 *et seq.*

⁴ Compare with L. Pokrzycka, *Kapitał zagraniczny...*, p. 246.

[21]. Any clear formulation of standards relating to the relationship of media with their local communities is difficult due to the existence of clearly marked divisions on specific issues or even values that prevail in such societies. In these instances, ordering journalists to transfer information without paying any regard as to its consequences would not always be right. Such freedom, however, should prevail in relation to the expressed views and opinions. And also local communities should equally adhere to the principle obliging to show respect for the freedom of expression of such views and opinions, thus refraining from any form of pressure and ostracism.

Privacy. The ethical responsibility of media relates, among others, to situations where someone's assets have been infringed. Such an asset could be the honour (the good name) or the image, and the way in which it can be infringed – the publication of information relating to the private life or false information. It is, therefore, necessary to limit media freedoms in these areas.

The privacy, as noted by T. Kononiuk, “is a value which cannot be clearly defined, but also a value without which human life would be unbearable”⁵ [13]. Despite this, the violation of privacy of public figures is sometimes justified by the common good. This happens when the respect for privacy might pose a threat to the common good of all. As noted by Z. Sareło, the more endangered the common good, the more justified the degree of invasion of privacy⁶ [22]. More controversy, however, can be raised in situations when the invasion of privacy does not harm the common good, but the disclosure of certain facts can actually serve it. This happens, for example, if the disclosure sheds a new, unfavourable light on a politician seeking a high state office position. The disclosure of this sort of information can help to change the decision of voters, and it is therefore fully justified.

What turns out to be more difficult is the ethical evaluation of the act of publishing of information about the life of publicly known persons who are not performing any public functions, for example, show-business celebrities, actors, artists, TV presenters and even well-known journalists. According to Z. Sareło, publishing of the details about their private lives is a violation of the dignity of a person, and so it is morally wrong. What is more, the author puts the blame here also on the consumers, because whether media publish this type of information depends on their interests. “This behaviour, as Sareło notes, is a kind of voyeurism and eavesdropping. (...) What is more, the recipients are to a certain extent the cause inspiring journalists to steal information, which other people rightly do not want to disclose”⁷ [17]. However, if the recipient accidentally stumbles across the information about one's private or intimate life, they should then behave in accordance with a principle governing secretive information which has been discovered by chance. This principle prohibits the

⁵T. Kononiuk, *Prywatność w mediach*, „Studia Medioznawcze” 2005, No. 1 (20), p. 30.

⁶ Compare with Z. Sareło, *Etyka społecznego...*, p. 70.

⁷*Op cit.* note 6, p. 123.

disclosure of any such secret and it requires to behave as if one has forgotten about the uncovered facts⁸ [24].

Another form of violation of the dignity of an individual seems to be the publication of information on the public life of a person who has given their consent to that, or who has even initiated it. This applies above all to those people who start their careers in the music industry or aspiring actors and who occasionally reveal some details about their private lives to media, hoping to attract attention. The degree of violation of the dignity is in such situations generally smaller, because these people do not disclose any embarrassing, libellous and unfavourable information. In addition to violating one's own dignity, these cases are also about a form of manipulation, because the recipient usually does not realise that a specific information constitutes in fact a fugitive marketing tactic used to accelerate one's career. It seems that this last reason is sufficient for media to refuse to publish any information submitted this way.

In Polish jurisprudence, the prevailing concept is that the right to privacy can be restricted only when it comes to people engaged in public work, and only when their activity is linked to the sphere of privacy. In other words, it is acceptable to publish only such information concerning their private lives which in some way relates to their activities undertaken in the public⁹ [19]. Without the consent of those in question, however, it is not allowed to publish any information relating to people who derive certain profits on account of their media image. It is worth noting that the latter prohibition may be the subject of a discussion, because some codes of ethics (for example, the Estonian Code¹⁰ [11]) do allow for the interference in the privacy of those who benefit from the publication of their image. It is also possible to extend the scope of meaning of the concept of public activity, so that it refers to all entities that have a definite impact on the public sphere, and thus also those in show-business.

An interesting ethical argumentation¹¹ was presented by the Court of Appeal in Warsaw in its judgment of 2004, in a case brought by a TV presenter, Monika Luft, against one of the newspapers [31]. It was stated that: "no one has the right to a one-sided, hagiographic presentation of oneself and allowing to share information about one's private life weakens this protection"¹² [11]. On the surface this argument does not seem to be based on sufficient ethical grounds (nor legal, as the court did not

⁸ Compare with T. Ślipko, *Zarys etyki szczegółowej*, Kraków 1982, V. I, p. 360 *et seq.*

⁹ Compare with K. Pietrzykowski, *Tzw. „interpretacyjne wyroki Trybunału Konstytucyjnego, „Przełąd Sądowy” 2004, No. 3, p. 16 et seq.*

¹⁰ The provisions of the Code of Ethics of the Estonian Press are different, however, from the laws in Estonia, and their publication caused much controversy. Compare with K. Kamińska, *Obiektywizm i samokontrola w wypowiedziach estońskiej prasy codziennej na początku XXI wieku*, in: *Media a demokracja...*, p. 289.

¹¹ In assessing this merit, M. Zaremba writes that "despite the appearances of a legal style (...) these considerations do not meet the requirements of a legal argument". Compare with M. Zaremba, *Granice prawa obywateli...*, p. 55.

¹² *Ibid.*

specify them), but it is worth noting that media act according to this line of thinking. Therefore, it should be possible to identify a principle on which media could rely when publishing data on people known to the public but without their consent, or even against their will, or else all publications to which those persons did not consent should be considered morally reprehensible.

It should be noted that in the latter case we would have to consider media as a tool for promoting a positive image of celebrities (with the exception, at most, of a group of people undertaking public activities, but which is not tantamount to a group of people known publicly), because it is hard to imagine that anyone would agree to publish negative information about themselves. This position, however, seems to be an excessive restriction on the freedom of media. One can thus assume that the right of media to report on the private lives of those publicly known stems from a kind of ‘contract’ that is concluded between these two entities. The implication is that media are allowed to publish information about these people and their activities free of charge, so that they can derive certain benefits from it, while at the same time agreeing to be less protective when it comes to their privacy, thus driving certain benefits towards media (in a form of increased customer attention).

The adoption of this assumption would require to provide some answers to the question about the duration of the above-mentioned ‘contract’. Can any such benefit recipient be entitled to regain their rights to a complete privacy upon withdrawing from public activities, or is it that the right of media to inform about their private lives lasts longer (for example, as long as the general public interest in that person persists)? In other words, the question here is about the ‘border line’ separating the state of being publicly known from the state of being publicly unknown. It appears that any answers here are conceivable only with reference to specific people and circumstances.

In addition, there is also a form of conflict that exists between the rights of media to report on the private lives of some people and the public interest. This is related to the fact that the decision to engage in the public-life activities, in particular of a political character, means a *de facto* resignation from the protection of private life. In practice, it may turn out that some outstanding individuals will not be capable to undertake that resignation and therefore they will not decide to engage in any activities for the common good. This may further have the consequence that matters concerning the whole of the society will be decided upon by people to whom getting rid of their privacy protection does not constitute any problem due to certain psychological traits (for example, being prone to narcissism). The history does also show that some prominent politicians were not exemplary husbands and fathers, and if media had in advance made this information known, then perhaps they would have never been allowed to conduct any public activity.

Another commodity that may be affected by media publication is the image. The core problem with image rights is all the more complicated by the lack of a clear definition of the term ‘image’, what does not mean that it is a trivial issue.

The formulation of clear ethical principles (and also possibly legal) to protect the right to media image is all the more important because the attitude of media to those people and institutions presented in their coverage is often biased, and what is worse, one can even have the impression that over time it becomes more and more cynical and contemptuous.

The attempt to formulate a correct definition of the media image goes beyond the scope of this work, yet it is worth noting that it is not identical with the real understanding of the person in question¹³ [18]. The image is a way of functioning in media in a particular role (as an actor, artist or a singer), and so it is comparable with advertising, or at least with the ordinary packaging of products or services. It therefore seems that the ethical evaluation of media images can be subject to similar rules which are applicable to advertising. These standards exclude lying to the recipient (the customer) in order to create a positive opinion about any given product, however certain conventionality is allowed and its intensity depends on the degree to which the recipient realises that he or she is involved in some kind of game which differs from reality and which should not be taken literally.

Another area where the freedom of media is restricted is the scope of the journalistic secrecy (i. e. the right of media employees¹⁴ to withhold the disclosure of their information sources before a court). Precise regulations in this context are of particular importance, because the arrangement of relations between media and the political power depends on them. “The journalistic secrecy may become a tool to manipulate the public opinion, as pointed out by J. Sobczak, especially when it is in the hands of unethical and dishonest journalists. It is also impossible not to notice that it can be used to achieve short-term political goals”¹⁵ [25]. The legal situation in Poland is all the more interesting because journalistic secrecy is in fact more a matter of ethical than legal issue. In Poland, a journalist does indeed hold the right to maintain the confidentiality of their information sources, but there is no such obligation, and so it is his or her free decision whether when testifying as a witness before a court the possibility of invoking the secrecy will be relied upon¹⁶ [25]. The court may compel a journalist to reveal their information sources only in cases of particularly serious offenses (as defined in separate regulations) and it is only when there is no possibility of collecting that information in any other way.

¹³ The field of *public relations* deals with shaping the media image of companies and institutions, and this field is guided by its own relevant ethical principles. One of them is the true information about the condition of the company in question. Compare with *Media, reklama i public relations*, as edited by J. Olędzki, Warszawa 2005, p. 18. The above comments concern typically the image of people.

¹⁴ This right includes not only journalists, but all media employees, including the secretaries.

¹⁵ J. Sobczak, *Tajemnica dziennikarska*, „Studia Medioznawcze” 2005, No. 1 (20), p. 28.

¹⁶ *Ibid.* p. 21

The solutions to be found in the Polish law are certainly there to guard media freedoms, however to leave the decision on journalistic confidentiality for reporters themselves may prove objectionable. What also seems relevant here is that this type of legal situation imposes on journalists an additional obligation to inform those people providing information that the principle of secrecy is the sole and discretionary responsibility of the journalists themselves. This obligation can be considered as related to another duty, namely to inform what purposes one's answers in a questioning will be used for¹⁷ [4].

Many authors note that the assumption according to which media are interested in the strengthening of democracy and the shaping of public opinion (or, in a broader sense, the good of humanity) turns out to be wrong. They believe that in practice media are interested primarily in the pursuit of their own economic and political interests (whereas the dependence on the politicians is treated as a way of securing economic interests), and any ethical demands are met only in so far as they contribute to the economic strengthening of media. The belief that tends to soar in various media and ethics literature is that the relationship of media with advertisers and politicians poses the greatest threat to their freedoms¹⁸ [2].

Although it is obviously difficult to estimate the degree of dependence of media on various factors, generally speaking it seems that at least in some areas a greater threat to their freedom is posed by the prevailing belief in a given society¹⁹. One can indeed indicate several areas where such common views as to the 'correct' functions of media in the society can in fact become a cause of limitations to (or attempts to reduce) their very freedoms.

First of all, the whole concept of 'media space' can be treated as a product of a prevailing worldview of any given society or country. In this case, the conviction might be said to consist of a set of beliefs as to what should be the subject of public debate (or even as to what should be subject to being made public) and what should appear in this discussion²⁰ [27]. Having said that, it seems appropriate to formulate a standard requiring to maximise the sphere of public debate by presenting to customers the widest possible spectrum of views, assessments and arguments. An example of such an ideological marginalization of certain content is, for example, the exclusion

¹⁷ Compare with J. C. Bertrand, *Deontologia mediów...*, p. 96. The author also believes that "we should not reveal the questions that we intend to pose". This principle seems questionable, since in many cases the public will be better informed if the journalist leaves the caller enough time to reflect on the answers. It seems that this principle should be limited only to investigative journalism, which is concerned with the knowledge of facts and not their interpretation.

¹⁸ Compare with A. Balsey, R. Chadwick, Ethics as a Vehicle for Media Quality, in: *The Media and Morality*, as edited by R. M. Baird, W. E. Loges, New York 2002, p. 56 *et seq.*

¹⁹ By the term "worldview" I understand the whole spectrum of views on the social and political life, including on the role of media.

²⁰ Compare with J. B. Thompson, *Media i nowoczesność. Społeczne teorie mediów*, Wrocław 1996, p. 135.

from publication of any information concerning various minorities or providing information in a way that it augments prejudices against such groups²¹. Of a similar character is also the provision in the Act on the National Broadcasting Council ordering to respect Christian values in media. In practice, this provision prohibits media from broadcasting any content that is contrary to the principles of Christian ethics, so for example content appearing to shed positive light on abortion or euthanasia²² [26].

Another set of beliefs applies to the concept of truth in media. Assuming that the duty of media is to provide truth and nothing but the truth, some people or institutions, with regard to whom media have provided false information, happened to file lawsuits for damages. In accordance with the applicable regulations and the interpretation of the principle of media freedoms in Poland, the courts ruled, however, that it is on the whole the duty of media to observe the process of due diligence in the collection and processing of information as well as the observance of subjectivity as to the veracity of the so collected material²³ [3]. Accordingly, the ethical principle binding upon media is the principle of truthfulness and not the principle of an absolute truth. In the event that such information proves to be false, the duty of media is to publish a corrigendum.

These types of judgments are the result of the need to reconcile two contradictory arguments: the right of media to provide information and the right to gather it, whereas the latter is incomparably more modest when compared with the rights of the law enforcement for instance. Such a compromise solution, however, does seem to pose a threat to another basic value, namely the dignity of a person (in this case – the right to a good name). In one of its judgments, the Supreme Court ruled that “a person whose personal rights have been violated by the publication of a press release is entitled to protection even if the author of the publication has complied with due diligence in the collection and the use of such press material”²⁴ [3]. In this case, personal rights should be understood as referring to the dignity of a person, which has been undermined by the publishing of false information, and not to the right to

²¹ Compare with B. Klimkiewicz, *Mniejszości narodowe sferze publicznej: reprezentacje, praktyki i regulacje medialne*, Kraków 2003.

²² “The current law on radio and television, as L. Szot points out, contains the seeds of ‘a quasi-censorship’ relating to the out-of-court right of the National Broadcasting Council and its President to react in the event of a breach of Christian values and the Polish state interests (Art. 18 of the Act)”. L. Szot, *Niezależny dziennikarz – rzeczywistość czy fikcja?*, in: *Media a demokracja...*, p. 218

²³ In one of the judgments, the court stated that “it is impossible to accept a situation in which a journalist may make critical assessment only if he can prove their veracity”. Quotation from A. Barć – Krupińska, *Wolność prasy a dobra osobiste*, in: *Media a demokracja...*, p. 200.

²⁴ Quotation from A. Barć – Krupińska, *Wolność prasy a dobra osobiste...*, p. 196.

privacy²⁵, which, as it seems, can be violated only by the publication of truthful information [31].

When discussing the position of courts in this context, it is worth noting that the relationship of media with the judiciary is not limited only to the possibility of limiting the freedom of the former by the latter. In practice, one can actually face a reverse situation. This is primarily about the publication of lawsuit reports. Such reports do often seem to exert a certain form of influence on the decisions of other courts, and sometimes one can have the impression that media are trying to exert such pressure on the independent judiciary. Any such attempts to consciously exercise influence on the law enforcement agencies and courts should be regarded as morally reprehensible.

The above-mentioned legal restrictions that can be placed on the freedom of media are a cause of much concern that this freedom, and thus the basic foundations of democracy, are threatened. But also the ethics of media itself is sometimes complained about as if it constituted a form of violation of media freedoms. Contrary to appearances, however, this assertion does not seem to be completely unfounded, and taking into account the fact that the goal of any ethical norm is to define the limits of freedom of one entity in order to protect the freedom of another, this ‘violation’ of freedom should be considered as a primary goal of the media ethics. Certainly, in practice the reason behind these concerns is not the desire for an unfettered and irresponsible freedom, but the fear of furnishing the code of ethical rules with a theory which principles cannot be accepted by all. In Poland, an example to this is the rule to respect Christian values in media, as proscribed in the Act on the National Broadcasting Council.

The view that press committees and ethical codes can become a tool to control media was also expressed by an American author, John C. Merrill. According to this author, there is no fundamental difference between the political and ethical dictate, because both of these means of control do sooner or later lead to the restriction being placed on the freedom and pluralism of media²⁶ [6]. It should be noted, however, that this view applies to American conditions where there is a habit of signing commitments to be bound by the codes of ethics (generally, however, they are internal to all editorial offices), whereas the position of press committees is far stronger than in Poland.

But in order to provide the answer to questions on the ethical basis for any possible restrictions upon the freedom of media, one must first identify the rationale for

²⁵ In discussions on the meaning of the term “privacy” attention is drawn to its relationship with the concept of dignity, as pointed out by M. Zaremba in *Granice prawa obywateli do informacji o życiu prywatnym osób prowadzących działalność publiczną*, „StudiaMedioznawcze” 2005, No. 1 (20), p. 40 *et seq.*

²⁶ Compare with E. E. Dennis, J. C. Merill, *Basic Issues in Mass Communication. A Debate*, New York, London 1984, p. 162 *et seq.*

the principle of freedom itself. This principle encompasses the right to have opinions as a precondition for other human rights. It is because human rights of individuals exist only when their enforcement is made possible and it is in turn only possible when free access to information is not denied. The right to freedom of expression is not the entitlement of journalists and media, but it belongs to citizens of democratic states, and it is a fundamental right. In addition, this right is not only a moral principle, but it is anchored in international and national legal acts. The first such document, adopted by the UN in 1948, was the Universal Declaration of Human Rights. Its Article 19 states: “Everyone has the right to freedom of opinion and expression; this right includes freedom to hold opinions without interference and to seek, receive and impart information and ideas through any media and regardless of frontiers”. The freedom of information and expression are treated herein as being subordinate to the freedom of opinion. In other words, therefore, as one might infer, the right to hold opinions is a fundamental tenet and the right to freely disseminate and access information is a consequence of that primary right.

This distinction seems to be particularly important when we discuss media freedoms as such (and not only in the context of current affairs broadcasts). The question that arises here is therefore to what extent is the interference in the freedom of media justified looking from the point of view of the freedom to hold opinions. There is no doubt that some restrictions, such as the prohibition on pornography or non-broadcast of programmes containing scenes of violence at certain times, are essential. But there are many situations causing controversy, and they are also of ethical character. One example could be restrictions imposed by the authorities of certain countries (for example, France) on importing foreign entertainment programmes in order to protect the native culture. As mentioned before, according to the supporters of this type of solution, an unlimited freedom of media is a threat to democracy.

The vast majority of pundits and media experts believe, however, that the freedom of media is one of the fundamental ethical principles, arising from the right to information that belongs to every individual. From this point of view, to say that the freedom of media is one of the foundations of modern democracy should be considered as too narrow, and with certain interpretations even as downright dangerous. If such freedom really was nothing more than one of the pillars supporting the democratic political system, then it would be enough to secure it only insofar as media come into contact with the political life. However, the majority of contemporary media²⁷ deals with neither the politics, nor democracy or civil society (or it does so only marginally), and so it is difficult to talk about their influence on the political system.

²⁷ What I mean here is the majority of press, radio and television titles as well as most of the media content.

It seems that the principle of the freedom of media should be seen as a consequence of the freedom of an individual, according to which no one, especially those holding political powers, has the right to restrict one's freedom of thought and one's right to hold an independent opinion about the world. The freedom to hold opinions should be understood as encompassing the possibility of building one's own viewpoint about the world (and so one's own interpretations of the whole of reality), as well as the freedom to hold opinions about certain fragments of that reality. This last caveat is important, because those supporting the placing of restrictions on the freedom of media could protest here, claiming that there are certain areas about which only some people should know, whereas common access to them would bring more harm than good (an example to such restrictions was in the past a prohibition to read the Old Testament by anyone without a pastoral ordination). Therefore, Z. Sareło rightly draws the attention to the fact that it is our moral obligation to ensure the freedom of all media, regardless of their nature, scale and type of impact²⁸ [22].

On the other hand, however, in some democratic countries, the principle of the freedom of media seem to become a form of dogma²⁹ that no one factually dares to criticise³⁰ [23; 5]. Certainly, this statement does not mean that the freedom of media does not deserve any acceptance as a tenet of modern democracy, yet there is no doubt that to treat freedoms this way does impose a number of risks³¹ [20]. It is worth noting that the existence of these threats was already known to the opponents of the freedom of press in the XVIII and XIX centuries, and so at the time when the press began to clearly articulate its plea for a total freedom. For example, Pope Gregory XVI claimed in the encyclical *Mirarivos* that to demand the freedom of press equals to a request of the 'freedom of error'. The freedom of press was compared in the encyclical to a

²⁸«The fundamental right of freedom of communication is indivisible. Therefore, it extends to media supporting the authority and those opposing it; serious and tabloid press». Z. Sareło, *Media w służbie osoby...*, p. 75.

²⁹ The fear of limiting media freedom sometimes takes a bizarre form. As J. Skrzypczak observes, the journalistic environment was until recently rather unfavourable to the idea of creating a professional journalistic self-government, arguing that this endeavour would endanger the freedom of speech. Compare with J. Skrzypczak, *W kwestii powołania samorządu zawodowego dziennikarzy uwag kilka*, in: *W kręgu mediów i polityki*, as edited by D. Pintek, Poznań 2003, p. 132.

³⁰ According to H. Boventer, this dogma grows out of the prevailing culture model and therefore it is not a universal dogma. Compare with H. Boventer, *Pressenfreiheit ist nicht grenzenlos. Einführung in die Medienethik*, Bonn 1989, p. 76 et seq.

³¹ The conviction that free media is a prerequisite for the existence of democracy is in conflict with the mechanisms by which the very media operate. It is worth adding here that it may be appropriate to distinguish between the freedom to fulfil an information function and the freedom to fulfil a factual function. This function, which consists of establishing and maintaining an emotional contact with the largest possible audience, is distinguished by W. Pisarek. It seems that the freedom of the latter category should also be subject to restrictions. Compare with W. Pisarek, *Język w mediach, media w języku*, in: *Język w mediach masowych*, as edited by J. Bralczyka, K. Mosiołek-Kosińskiej, Warszawa 2000, p. 16

poison being sold to the public. But the freedom of press was perceived in a similar way by the governments of various countries, which tried to suppress it by establishing censorship offices³² [8].

H. Albrecht points out that currently media, and especially those electronic ones, become a kind of postmodern religion. According to this author, such a comparison is possible because of a number of similarities between media and religion as such, not least with reference to their functions and the ways of communicating with them. Media reproduce certain rituals whose purpose is to develop in the recipients (i. e. the followers) a set of fixed habits of response and perception of the surrounding reality. In contrast to religion, however, media image of the world is not arranged in a coherent whole, but it consists of many chaotic fragments that appear in a random order. This also applies to values and ethical standards, which do not form a compact structure, but are presented by media as a form of ‘buffet’ from which everyone can choose what suits them best³³ [1].

In this case, although the recipient is indeed left alone to make a fully autonomous choice, he is not really equipped with any key that would allow him to choose those values serving his good and the good of the society. The fragmentary and chaotic picture of the world as presented in media creates the impression that such a single criterion (or criteria) does not in fact exist, and the true freedom comes down to a sense of confusion and disorientation. This is how media contribute to the strengthening of social attitudes of nihilism and certain convictions relating to the meaninglessness of living, not to mention about the treatment of consumption as the only way of gaining satisfaction from life. Through the selection of content and form of communication, media in fact discourage from the use of freedom, and so *de facto* they take this freedom away.

Some ethical doubts do also arise when it comes to the attempts by media to ‘commercialise’ some commonly accepted values of the society. Such a value is family, for example. According to an English author of guidebooks for housewives and a specialist in the field of history of societies, Christina Hardyment, the invention of television is one of the three factors (in addition to contraception and the invention of washing machines), which have had the greatest influence on the position of women in the family, and thus on the functioning of the whole family³⁴ [10]. Although the author draws the attention to the mere existence of television as a factor responsible for changes in the functioning of families, yet currently media are trying to influence families in a manner that is fully conscious. This impact can occur, for example, by broadcasting ‘family’ programmes, which are addressed to whole families and which

³² Compare with S. Gęsiarz, A. Kudłaszyk, *Cenzura w Królestwie Polskim – Rzeczpospolitej szlacheckiej*, in: *Mass media w systemie komunikacji społecznej w Polsce*, Wrocław 1995, p. 5 *et seq.*

³³ Compare with H. Albrecht, *Die Religion der Massenmedien...*, p. 107 *et seq.*

³⁴ Compare with Ch. Hardyment, *Rodzina*, Warszawa 1999, p. 18.

contain a model of an ideal household and its relations with its social environment, which some customers may see as a role model to follow. Another example of such an interference are magazines for women, which contain various forms of advice on wife-husband relationships as well as on raising the children or leisure activities. Finally, media affect families by their very presence in the households, where a TV set is typically centrally located, becoming the most important 'household member'.

It is part of a wider phenomenon, involving the replacement of the real world with media reality. The recipient treats various television characters as heroes, imitating their manners, speaking, thinking and finally their evaluation of the reality³⁵ [30]. Although it is difficult to talk about a deliberate reduction in the degree of the freedom of choice here, certainly, the recipient's scope of autonomy is considerably narrowed. The recipient is not so much deprived of his liberty as he deprives himself of it on his own, allowing for the media to take control of his mind. Any such resignation from personal freedoms can cause an unmitigated dependence on media, leading to profound and negative changes occurring on the personality and behavioural level of the recipient (neglecting work, family breakdowns, loss of friends, etc.)³⁶ [8]. Whereas an aware enslavement occurs when media try to influence their recipients as consumers, for example by artificially arousing their needs and then inciting them to satisfy these by buying specific products³⁷ [14].

The interference with the freedom of an individual may also take place by challenging certain values. This sort of dealings by media can be often found in the sphere of customs. And it is not only about challenging one custom or another, but rather about rejecting certain values altogether that give foundations to customs or traditions. This situation can be compared to the questioning of private property, because every person has the right to have one's own values, beliefs and convictions which cannot be subjected to ridicule or any other form of ostracism. To present certain behaviours and opinions in media as anachronistic, backward and outmoded should be regarded as contrary to the right of every man to hold opinions. The freedom of media, which is the realisation of this very right to hold opinions, turns itself in this way against its own foundations, and so therefore it questions itself.

The trend why certain values are 'commercialised' while others are questioned stems from a form of 'dualism' of media messages in a sense that such coverage does not only serve to inform and entertain (or both simultaneously), but also to urge its recipients for an increased media reception. In other words, media do not only inform or entertain, but they also say 'watch me'. This persuasive dimension of communication does not have to be expressed directly and sometimes it is imputed into

³⁵L. W. Zacher, *Telewizja jako społecznie ryzykowne medium i forma przekazu informacji i wartości*, in: *Rewolucja informacyjna i społeczeństwo*, Warszawa 1997, p. 129.

³⁶*Op cit.* at note 35 p. 134.

³⁷ Compare with T, Kowalski, *Media i pieniądze. Ekonomiczne aspekty działalności środków komunikowania masowego*, Warszawa 1998, p. 37.

the very content of the message itself. Its main goal is then to entice the recipient into staying at the receiver or buying the next issue of a magazine. From the point of view of an impact on the recipient, the form of communication seems to be more important than its content. "How we speak, according to J. Tischner, creates a bond between the speaker and the listener. (...) This 'how' decides whether I am talking 'to', 'against' or 'with' someone. And this is how we happen to touch upon the place from which the power of words grows"³⁸ [28]. As noted by W. Dreier, this urging does always contain a certain element of enslavement, which is all the more bigger depending on how camouflaged the persuasive message is and how much aware of it the sole recipient becomes³⁹ [7]. This does not mean, though, that one should prohibit media from transferring their content in a form that will serve as an advertising impelling to 'buy' their products. Yet, it is worth insisting that this persuasive layer should be made readable and understandable for the recipient. Only when fully aware of the real objectives of individual media messages can the recipient be in a position to take a stance in a fully autonomous manner, and this is also when it comes to his views on the media themselves.

A separate issue relating to the freedom of media concerns the ethical assessment of the ways to counter any restrictions placed upon this freedom. One should pay attention here to the relationship of media employees with their employing institutions. As I have mentioned, any relationship with one's employer is always associated with the risk of limiting the employee's personal freedoms, the scope of which is generally dependent on the good will of the superiors. On the other hand, however, even if renouncing some part of their independence, journalists do not bear full responsibility for the consequences of their work. As noted by S. Mocek, "a journalist, while identifying himself with the medium which he represents, perceives it by definition as a guarantor of his independence"⁴⁰ [16]. This means that the journalist does cede some part of his personal freedoms onto his employer, receiving in return the protection of this part of the freedom which he has not ceded.

The release from some part of personal responsibility, sometimes also from direct pressures, does indeed guarantee individual freedoms of journalists. This fact is particularly important for journalists providing information to news agencies, because they do not have to worry about unpleasant consequences if the information so provided turned out to be false. Such a guaranteed safety has also a positive effect on the freedom of expression of opinions, which seems to be at a higher risk because of a legal requirement to comply with the 'programme line' of the medium in question. And so alongside obvious abuses arising from the employment relationship, one can also indicate certain forms of mutual dependence. This in the world of media pluralism

³⁸J. Tischner, *Siła słowa: Radio. Szanse i wyzwania. Materiały z konferencji 'Kulturotwórcza siła radia'*, Kraków 1997, p. 103.

³⁹W. Dreier, *Funktion und Ethos der Konsumwerbung*, Münster 1965, p. 270.

⁴⁰S. Mocek, *Dziennikarze po komunizmie...*, p. 168.

contributes to the growth of the general quality level of media and their reliability, even despite apparent contradictions with the principle of media independence.

These dependencies concerning individual journalists and their media employers should be distinguished from the relationship between an editorial office and the media owner. This dependence, particularly when turning into a source of restrictions on the freedom of media, is difficult to be justified in any way. The only limitation that cannot be assessed in an unambiguously negative way is a ban on publishing by media belonging to a specific owner certain material which would put that owner in an undesirable light or harm his interests. To demand that in such a situation the freedom of media should allow for the publishing of a harmful content is tantamount to allowing the owner to act to his own detriment.

It is worth noting that an analogous situation exists in the criminal judicial process, where neither the accused nor the witnesses must be compelled to testify if doing so would expose them to criminal liability. This prohibition, however, does not cover different types of damage, including financial, but it is an example to the rule allowing for the withdrawal of certain information due to one's own specific interests. This does not mean that media owners should be allowed to suppress any information and opinions, which if published would have an adverse effect on their social standing. It only means that under some reasonable limits one can accept the moral right of a media owner to influence their own media company in order to protect their evident interests. An example to this might be the intention to disclose certain data that could be used by one's business competitors.

What is not acceptable, however, is to treat one's media only as a form of profitable enterprise. Otherwise, we would have to agree that the owner has the right to defend not only his immediate interests but also those of his advertisers, upon whose profits he in fact depends. The tools used by media owners to restrict the freedom of media include, among others, the issuing of prohibitions on the publication of 'an inconvenient content' (with few exceptions), the reduction of funds for a given purpose, the hiring of editors (directors) professing certain beliefs while making redundant others or taking away bonuses and prizes.

The excessive amount of such prohibitions and restrictions leads to the appearance of various mechanisms of self-censorship in media, blocking the publication of certain content much more effectively than it could be done otherwise by formal censorship⁴¹ [16]. This is a fact well-known for various organised groups (which are not only political, but also cultural, religious, etc.), which try to pressurise media in order to subject specific content to further self-censorship. Letters to the editor, phone calls, fax messages and organised pickets to defend some values are all

⁴¹ Also during the period of the Polish People's Republic media content was subject to censorship. "The journalists knew, as S. Mocek writes, what can and should not be written, what to put and what to avoid in television scripts of news programmes so as not to be exposed to the hardship and harassment of the power". S. Mocek, *Dziennikarze po komunizmie...*, p. 72.

forms of this pressure. As noted by T. Goban-Klas, “even though most apparently it looks like a spontaneous outcry of the public opinion, in fact, however, it is an extremely well-organised campaign of pressure”⁴² [9]. Such a situation is contrary to both the principle of the freedom of media as well as the principle of openness and truthfulness, because its point is to lead media employees into error as to the real intentions of protesters. One should also mention about the activities of public relations specialists, who according to some sources produce the majority of information on the operation of various organisations, institutions and companies that are published in media. According to T. Goban-Klas, “the PR is like a theatre director – it does not show up on the scene and it remains in the shadows so that not to outshine the actors who, after all, play according to his concept”. The ethics of public relations (just like the ethics of advertising) is not directly covered by the ethics of media, but it is worth noting that it does not allow to mislead anyone, especially the media. Yet another form of pressure is to publish a large amount of expensive advertisements in media and then to threaten their withdraw in the event of publication of certain content (for example ecological)⁴³ [9]. In this case, however, it is no longer about the self-censorship but about a sheer blackmail, which is always a morally reprehensible deed.

A serious limitation to the freedom of media can finally be posed by a variety of ‘technical’ problems on the side of the recipient and the sender. In the first case the issue concerns situations where the reception of media coverage is restricted on account of the lack of physical access to media (especially modern media, such as the Internet – a problem that currently affects most of the world’s population) or inadequate intellectual preparation. In this context, J. Volek argues about the primary and secondary ‘information illiteracy’. According to this author, the first category of ‘information illiteracy’ occurs when citizens have a limited access to information on account of their education, wealth or class affiliation. Such people cannot access information that would otherwise allow them to solve their problems, while at the same time not being able to realise that these problems can be solved through access to information. In turn, secondary ‘information illiteracy’ arises when individuals who have sufficient education and economic means tend to ignore all information that is not related to their specialisation. This makes them lack any knowledge that is beyond their field, and so they are on an equal footing with those who are affected by the primary ‘information illiteracy’⁴⁴ [29]. In an individual dimension these are not significant limitations, because both primary and secondary ‘information illiteracy’ can be relatively easily overcome by self-development. The problem becomes more serious in the social dimension and so it imposes on media an obligation to develop ways of

⁴² T. Goban-Klas, *Granice wolności mediów*, in: *Dziennikarstwo i świat mediów...*, p. 419.

⁴³ *Ibid.*

⁴⁴ J. Volek, *Niezamierzone skutki „komunikacyjnej ideologii”...*, p. 53

overcoming this sort of illiteracy, for example, by broadcasting educational programmes for adults.

Analogous difficulties arise also on the side of media. The phenomenon of ‘information illiteracy’ here takes the form of a simple lack of professionalism⁴⁵. This problem was particularly acute during the first years of political transition in Poland, when media people were recruited literally ‘from the street’. Some of them have worked in media ever since, and some have become media celebrities. The incompetence of the Polish media employees is no longer an issue today, but it is difficult not to get the impression that its place was taken by a total lack of self-criticism. This attitude is summarised by C. J. Bertrand as follows: “a number of media people, who have after all decided for life in the spotlight, tend to continuously besmirch various important personalities while in fact showing no ability to accept their own criticism. Perhaps some people suffer from an oversensitive ego inflated as a result of being in the company of outstanding individuals. Considering that a form of mutual backbiting and slandering one’s own profession is in the private lives of journalists a common phenomenon, one may ask if a prevailing inferiority complex is not hidden under this fear-induced journalistic arrogance”⁴⁶ [4]. This attitude does obviously affect the content of media messages. The obligation of continuing education and improving one’s quality of work is therefore in this context the result of a recipient’s right to information.

The duty of media should also be to oppose any popular beliefs and stereotypes. The fulfilment of this obligation is certainly not easy, because a significant portion of these popular opinions and stereotypes has been created through media and continues to be maintained by them. Yet, what can be observed in media is a form of reluctance to present any opinions which might be contrary to the views presented by the majority. Media tend to deal with the same themes (often simultaneously), presenting uniform and simplified assessments. This undermines the principle of media pluralism, which is in fact a different formulation of the principle of pluralism of views and assessments, which then is clearly contrary to one’s right to hold free opinions. Paradoxically, this reluctance to present independent opinions may result from some sort of fear that these opinions will be treated as a critique of media freedoms, and thus as a breach of the principle of solidarity. And because the principle of solidarity serves the superior principle of freedom to express one’s opinions, therefore in a situation of conflict with this latter overarching principle, the former ceases to apply.

Conclusions. Two important conclusions can be drawn from the foregoing analysis. Firstly, the classification of various threats to media freedoms seems particularly important in any ethical consideration. It is because it allows to formulate

⁴⁵ The informational poverty on the part of the recipient can be defined, by analogy, as a lack of “receiving competence” or “media ignorance”.

⁴⁶ C. J. Bertrand, *Deontologia mediów...*, p. 238.

specific standards, the realisation of which can be demanded by the recipients. Secondly, media freedoms understood as the opportunity to pursue one's own goals (interests) does often come into conflict with the freedom of the recipient (the individual and the society) to obtain adequate information enabling to make the right decisions (for example to vote in elections). This conflict is not always resolved in favour of the public, although some authors are of the opinion that the interests of the society or the individual should take precedence over the principle of freedom of media⁴⁷ [25]. Some restrictions on such freedoms, as imposed by different codes of ethics or by the law, may be in the long term fairly beneficial because they may force media to improve the quality of communication. Such function is fulfilled by a prohibition on the use of profanity in the entertainment programmes or the legal protection of privacy, etc.

There are also situations where on account of a prevailing set of views in a given society the suppression of the freedom of media is sanctioned. And the reverse is true – sometimes media might restrict the freedom of having opinions by those who do not share any such commonly accepted views. Any immoderate use of media might also sometimes become the cause of resignation from internal autonomy and a consequent voluntary submission to the external, chaotic stimuli, which can only entail negative consequences for all dimensions of human life. In such cases, the principle of the freedom of media turns against the philosophical basis from which it arises, namely – the right of every individual to freedom. On account of an intense process of changes taking place in the society and media themselves, one can formulate a rule requiring a continuous analysis of these changes in terms of any possible threats to both the freedom of media and the freedom of an individual.

Bibliography:

1. Albrecht, H. *Die Religion der Massenmedien*. Stuttgart; Berlin; Köln : Kohlhammer, 1993, p. 107 *et seq.*
2. Balsey, A., Chadwick, R. *Ethics as a Vehicle for Media Quality*, in: *The Media and Morality*, as edited by R. M. Baird, W. E. Loges, New York, 2002, p. 56
3. Barć-Krupińska, A. *Wolność prasy a dobra osobiste* [w:] *Media a demokracja* podred. L. Pokrzyckiej i W. Micha, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2007.
4. Bertrand, C.J. *Deontologia mediów*, Warszawa, 2007, p. 96, p. 238
5. Boverter, H. *Pressenfreiheit ist nicht grenzenlos. Einführung in die Medienethik*, Bonn 1989, p. 76 *et seq.*

⁴⁷ It should be emphasised, however, that social interest is not the same as the interest of the institutions representing the society. It would certainly be in the interests of justice to abolish the journalistic secrecy but not in the interest of the public. Such a position is prevailing in the current Polish law. Compare with J. Sobczak, *Tajemnica dziennikarska...*, p. 20.

6. Dennis, E.E., Merrill, J.C. *Basic Issues in Mass Communication. A Debate*, New York, London 1984, p. 162.
7. Dreier, W. *Funktion und Ethos der Konsumwerbung*, Münster 1965, p. 270.
8. Gęsiarz, S., Kudłaszyk, A. *Cenzura w Królestwie Polskim – Rzeczpospolitej szlacheckiej*, [w:] *Mass media w systemie komunikacji społecznej w Polsce*, Wrocław 1995, p. 5 et seq.
9. Goban-Klas, T. *Granice wolności mediów. Wolność mediów – od kogo i od czego?* [w:] *Dziennikarstwo i świat mediów*, pod redakcją Z.Bauera i E.Chudzińskiego, Krakow, Universitas, 2008, ss. 543–556
10. Hardyment, Ch. *Rodzina*, Warszawa: Prószyński i Ska 1999, s. 13–28.
11. Kamińska, K. *Obiektywizm i samokontrola w wypowiedziach estońskiej prasy codziennej na początku XXI wieku*, [w:] *Media a demokracja...*, p. 289.
12. Klimkiewicz, B. *Mniejszości narodowe sferze publicznej: reprezentacje, praktyki i regulacje medialne*, Kraków 2003.
13. Kononiuk, T. *Prywatność w mediach*, [w:] *Studia Medioznawcze*, 2005, No. 1 (20), p. 30.
14. Kowalski, T. *Media i pieniądze. Ekonomiczne aspekty działalności środków komunikowania masowego*, Warszawa 1998, p. 37.
15. Matejko, A., *Postawy zawodowe dziennikarzy na tle systemu społecznego redakcji*, Warszawa, 1962, 1963.
16. Mocek, S. *Dziennikarze po komunizmie*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006, s. 258.
17. Nałęcz, D. *Zawód dziennikarza w Polsce 1918 – 1939*, Łódź 1982, p. 49 et seq.
18. Olędzki, J. (red.), *Media, reklama i public relations w Polsce*, Warszawa 2005, s. 268.
19. Pietrzykowski, K. *Tzw. „interpretacyjne wyroki Trybunału Konstytucyjnego, „Przegląd Sądowy” 2004, No. 3, p. 16*
20. Pisarek, W. *Język w mediach, media w języku*, [w:] *Język w mediach masowych*, as edited by J. Bralczyka, K. Mosiołek-Kosińskiej, Warszawa 2000, p. 16
21. Pokrzycka, L. *Kapitał zagraniczny w regionalnej prasie – szanse i zagrożenia dla dziennikarzy (analiza na przykładzie Lubelszczyzny)*, [w:] *Media a demokracja*, pod red. L. Pokrzyckiej i W. Micha, Lublin, 2007, s. 245–252.
22. Sareło, Z. *Media w służbie osoby. Etyka społecznego komunikowania*. Toruń : Adam Marszałek, 2002, 194 s.
23. Skrzypczak, J. *W kwestii powołania samorządu zawodowego dziennikarzy uwag kilka*, in: *W kręgu mediów i polityki*, as edited by D. Pintek, Poznań 2003, p. 132.
24. Ślipko, T. *Zarys etyki szczegółowej*, Kraków 1982, V. I, p. 360 et seq.
25. Sobczak, J. *Tajemnica dziennikarska*, *Studia Medioznawcze*, 2005, nr 1, s. 20–25.

26. Szot, L. *Niezależny dziennikarz. Rzeczywistość czy fikcja?*, w: *Media a demokracja*, pod red. L. Pokrzyckiej, W. Micha, Lublin, 2007., p. 218

27. Thompson, J. B. *Media i nowoczesność. Społeczne teorie mediów*, Wrocław 1996, p. 135.

28. Tischner, J. *Siła słowa: Radio. Szanse i wyzwania. Materiały z konferencji 'Kulturotwórcza siła radia'*, Kraków 1997, p. 103.

29. Volek, J. *Niezamierzone skutki „komunikacyjnej ideologii”*, [w:] *Media masowe w demokratyzującym się systemach politycznych. W drodze do wolności słowa i mediów*, red. B. Dobek-Ostrowska, Wrocław, 2006, p. 53

30. Zacher, L. W. *Telewizja jako społecznie ryzykowne medium i forma przekazu informacji i wartości*, [w:] *Rewolucja informacyjna i społeczeństwo*, Warszawa 1997, s. 128.

31. Zaremba, M. *Granice prawa obywateli do informacji o życiu prywatnym osób prowadzących działalność publiczną*, 2005, No. 1 (20), p. 40 et seq.

© Czarnecki P., 2018

УДК 2–84 + 322

Sitarz Mirosław

*Ks. dr hab., professor KUL,
Katedra Kościelnego Prawa Publicznego i Konstytucyjnego,
Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II,
Lublin, Polska,
mpsitarz@kul.pl*

ZADANIA KOŚCIOŁA I PAŃSTWA W SŁUŻBIE CZŁOWIEKOWI. WYBRANE ZAGADNIENIA

Kościół to rzeczywistość Bosko-ludzka, do której należą wszyscy ochrzczeni. Kościół jest społecznością religijną, której głównym celem i najwyższym prawem jest zbawienie dusz, zgodnie z zasadą *Salus animarum suprema semper lex esse debet*. Państwo jest społecznością naturalną, którą tworzą ludzie dla zaspokojenia potrzeb doczesnych. Człowiek dla pełnego rozwoju potrzebuje tych dwóch społeczności. W artykule zostanie podjęta próba odpowiedzi na następujące pytania: czym różni się posłannictwo Kościoła od zadań państwa? Główne metody badań – metody porównywania i analizy. Relacje między Kościołem i państwem zawsze były i są delikatne oraz skomplikowane. Przez system relacji między Kościołem – w szerszym znaczeniu związkiem wyznaniowym – a państwem należy rozumieć również zespół norm prawnych obowiązujących w określonym przedziale czasowym regulujących wzajemne stosunki między społecznością religijną a polityczną. System relacji Kościół – państwo to określony zespół założeń doktrynalnych lub ideologicznych, a także sposób ich realizacji w życiu społeczno-politycznym, jakimi kieruje się Kościół wobec państwa oraz państwo wobec Kościoła. W historii stosunków między Kościołem i państwem występowały różne formy ich wzajemnych relacji, wśród których można wyróżnić dwa główne systemy: 1) system powiązania (monizm religijno-polityczny, cesaropapizm, papocezaryzm, jurysdykcjonalizm) oraz 2) system rozdziału Kościoła od państwa (model amerykański, francuski, niemiecki – odnoszący się do państw demokratycznych oraz model sowiecki – związany z reżimem totalitarnym).

Słowa kluczowe: państwo, Kościół, wzajemne relacje, Sobór Watykański II.

Сітарц Мірослав, доктор габілітований, професор, кафедра громадського та конституційного права Церкви, Люблінський католицький університет Іоанна Павла II, Люблін, Польща

Zавдання Церкви і держави на службі людини. Вибрані питання

Церква – це божественно-людська реальність, до якої належать усі охрещені. Церква є релігійною громадою, головною метою якої є найвищий закон – спасіння душ згідно з принципом *Salus animarum suprema semper lex esse*

debet. Держава – це природне співтовариство, створене людьми для задоволення тимчасових потреб. Людям потрібні ці дві громади для повного розвитку. Метою статті є розгляд питання щодо різниці між місією Церкви та завданнями держави. Головні методи дослідження – методи порівняння та аналізу. Відносини між Церквою та державою завжди були делікатними та складними. Система відносин між Церквою – релігійними відносинами у ширшому значенні – і державою також слід розуміти як сукупність правових норм, що діють у певний тимчасовий інтервал, що регулює взаємовідносини між релігійно-політичною спільнотою. Церковно-державна система відносин – це певний набір доктринальних або ідеологічних припущень, а також спосіб їх реалізації в суспільно-політичному житті Церкви щодо держави та держави щодо Церкви. В історії відносин між Церквою та державою існували різноманітні форми їх взаємовідносин, серед яких можна виділити дві основні системи: 1) систему зв'язку (релігійний і політичний монізм, цезаропапізм, папоцезаризм, юрисдикціоналізм); 2) система поділу церкви і держави (американська модель, французька, німецька – посилаючись на демократичні держави та радянську модель – пов'язані з тоталітарним режимом).

Ключові слова: держава, Церква, взаємовідносини, другий Ватиканський Собор.

Sitarz Mirosław, Ks. dr hab., professor, Department of Ecclesiastical Public and Constitutional Law, John Paul II Catholic University of Lublin, Lublin, Poland

The tasks of the Church and the State in the service of man. Selected issues

The Church is a Divine-human reality to which belong all baptized people. The Church is a religious community with the main purpose and the supreme law to be souls salvation, according to the principle: *Salus animarum suprema semper lex esse debet*. The state is a natural community created by people to satisfy their simple needs. A man needs these two communities for his full development. The purpose of the article is to consider the question of the difference between the mission of the Church and the tasks of the State. The main methods of the research are comparison and analysis. The relationship between the Church and the state has always been delicate and complex. The system of relations between the Church – religious relations in the broadest sense – and the state should also be understood as a set of legal norms that operate at a certain time interval regulating the relationship between a religious and a political community. The Church-State system of relations is a certain set of doctrinal or ideological assumptions, as well as a way of their implementation in the political and social life of the Church in relation to the State and the State in relation to the Church. In the history of relations between the Church and the State, there existed various forms of their relationship, with the two main systems to be distinguished among: 1) the system of communication (religious and political monism,

cesaropapism, papoesezrizm, jurisdictionalism), and 2) the system of the Church separation from the State (American model, French, German – referring to democratic states and the Soviet model – are associated with the totalitarian regime).

Key words: State, Church, mutual relations, Second Vatican Council.

*Ситарц Мирослав, доктор габілітований, професор, кафедра
общественного и конституционного права Церкви, Люблинский католический
университет Иоанна Павла II, Люблин, Польша*

Задача Церкви и государства на службе человека. Избранные вопросы

Церковь – это божественно-человеческое реальность, в которую входят все крещеные. Церковь является религиозной общиной, главная цель которой заключается в высшем законе – спасение душ в соответствии с принципом *Salus animarum suprema semper lex esse debet*. Государство – это естественное сообщество, созданное людьми для удовлетворения временных потребностей. Людям нужны эти две общины для полного развития. Целью статьи является рассмотрение вопроса о разнице между миссией Церкви и задачами государства. Главные методы исследования – методы сравнения и анализа. Отношения между Церковью и государством всегда были деликатными и сложными. Система отношений между Церковью – религиозными отношениями в более широком смысле – и государством также следует понимать как совокупность правовых норм, действующих в определенный временной интервал, регулирующего взаимоотношения между религиозно-политическим сообществом. Церковно-государственная система отношений – это определенный набор доктринальных или идеологических предположений, а также способ их реализации в общественно-политической жизни Церкви по отношению к государству и государства по отношению к Церкви. В истории отношений между Церковью и государством существовали различные формы их взаимоотношений, среди которых можно выделить две основные системы: 1) система связи (религиозный и политический монизм, цезаропапизм, папоцезаризма, юрисдикционализм); 2) система разделения церкви и государства (американская модель, французская, немецкая – ссылаясь на демократические государства и советскую модель – связанные с тоталитарным режимом).

Ключевые слова: государство, Церковь, взаимоотношения, второй Ватиканский Собор.

Zadania Kościoła i państwa, będącymi społecznościami odmiennej natury, są ukierunkowane na służbę człowiekowi, który jest jednocześnie istotą religijną i obywatelem państwa. Dlatego też w artykule zostanie podjęta próba odpowiedzi na następujące pytania: czym różni się posłannictwo Kościoła od zadań państwa? Jakie są podstawy teologiczne i prawne wzajemnych relacji społeczności państwowej i

religijnej? Jaki jest cel tych relacji? Jakie systemy relacji Kościół – państwo ukształtowały się na przestrzeni lat?

Zadania Kościoła. Kościół jest społecznością religijną założoną przez Jezusa Chrystusa. Zgodnie z *Katechizmem Kościoła Katolickiego*, „«Odwieczny Ojciec, najzupełniej wolnym i tajemniczym zamysłem swej mądrości i dobroci, stworzył cały świat, postanowił podnieść ludzi do uczestnictwa w życiu Bożym», do którego powołuje wszystkich ludzi w swoim Synu: «Wierzących w Chrystusa postanowił zwołać w Kościół święty». Ta «rodzina Boża» konstituje się i urzeczywistnia stopniowo w ciągu kolejnych etapów historii ludzkiej, według postanowień Ojca: Kościół więc «zapowiedziany w figurach już od początku świata, cudownie przygotowany w historii narodu izraelskiego i w Starym Przymierzu, założony ‘w czasach ostatecznych’, został ukazany przez wylanie Ducha, a osiągnie swoje wypełnienie w chwale na końcu wieków»” (nr 759). Kościół jest rzeczywistością bosko-ludzką, wspólnotą ochrzczonych oraz społecznością wyposażoną w organy hierarchiczne. Kościół – chociaż powołany przez Chrystusa do pełnienia zbawczej misji w świecie – jednocześnie jest autonomiczny, ale wiąże się ze społecznością państwową [11, s. 23].

Zgodnie z zasadą wyrażoną przez ustawodawcę w kan. 1752 Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r., głównym celem i najwyższym prawem Kościoła zawsze powinno być zbawienie dusz (łac. *Salus animarum suprema semper lex esse debet*). Papież Jan XXIII w encykliceo współczesnych przemianach społecznych w świetle nauki chrześcijańskiej *Mater et Magistra*, wskazał na dwa zadania powierzone przez Chrystusa Kościołowi: „by Mu rodził dzieci oraz by je nauczał i rządził nimi, otaczając macierzystą troską życie jednostek i narodów” (nr. 1). Biskup Rzymu wskazał na zadania Kościoła względem spraw duchowych i doczesnych: „I choć zadaniem Kościoła św. jest przede wszystkim prowadzenie dusz do świętości i zapewnienie im uczestnictwa w dobrach niebiańskich, to jednak troszczy się on także o potrzeby codziennego życia ludzi: nie tylko o ich utrzymanie i warunki bytu, lecz również o dobrobyt i powodzenie w różnych dziedzinach, zgodnie z wymaganiami historycznego rozwoju” (nr 3). Każdy człowiek dąży do podwójnego celu, tj. doskonałości doczesnej i ostatecznej. Dlatego też Kościół spełnia określone zadania zarówno w służbie zbawczej, jak i służbie doczesnej osoby ludzkiej. Ponadto, Kościół spełnia zadania własne i zastępcze. Zadania własne mają charakter uniwersalny i są jednakowe wobec wszystkich, ponieważ wynikają wprost z posłannictwa Kościoła i jego zbawczej misji. Do zadań tych należą przede wszystkim nauczanie prawd wiary i moralności oraz uswięcanie ludzi. Zadania zastępcze wynikają z faktu zakorzenienia Kościoła w życiu poszczególnego Narodu i mają służyć dobru wspólnemu [11, s. 24]. Zgodnie z nauczaniem soborowym dotyczącym zagadnienia Kościoła w świecie współczesnym zawartym w *Gaudium et spes*, „To wzajemne przenikanie społeczności ziemskiej i niebieskiej można pojąć jedynie za pomocą wiary [...]. Kościół, dążąc do osiągnięcia swojego zbawczego celu, nie tylko daje człowiekowi udział w życiu

Bożym, lecz także światłość, która z tego Bożego życia promieniuje, rozlewa na cały świat, szczególnie poprzez to, co uzdrawia i podnosi godność osoby ludzkiej, wzmacnia więzi społeczeństwa ludzkiego i napęlnia głębszym sensem i znaczeniem ludzką działalność. Dlatego też Kościół wierzy, że za pośrednictwem swoich poszczególnych członków i całej wspólnoty może wnieść duży wkład w uczynienie rodziny ludzkiej i jej historii bardziej ludzkimi” (nr. 40).

Posłannictwo Kościoła ma charakter uniwersalny, ponieważ został posłany do całego świata, do wszystkich ludzi. Stefan Kardynał Wyszyński mówi: „Ludzie zdecydowanie walczą dziś o szacunek, wolność swobodę przekonań, wypowiedania swych opinii i sądów, swobodę układania sobie życia w sposób rozumny i wolny, zgodnie z posłannictwem człowieka. Skąd to wszystko pochodzi? Czy nie z Ewangelii? Czy nie z tego, że Kościół nieustannie Wam mówi o wysokiej godności dzieci Bożych?” [14, s. 100–101]. Kościół uczy prawdziwego człowieczeństwa, ofiarując „szkołę szacunku dla człowieka” [8, s. 177].

Kościół, jako społeczność religijna założona przez Jezusa Chrystusa, bezpośrednio pochodzi od Boga. Służy człowiekowi przede wszystkim poprzez prowadzenie do celu nadprzyrodzonego. Podstawowym i ostatecznym celem działań Kościoła, a także Jego miejsca w świecie i stosunku do państwa jest to, co zawiera się w pojęciu tajemnicy Kościoła. Dla osób niewierzących, obecność Kościoła to obecność „instytucji”, natomiast dla wierzących obecność Kościoła oznacza obecność łaski zbawienia. Dlatego też wzajemne relacje między społecznością religijną a społecznością państwową zawsze należy rozpatrywać przez pryzmat historiozbawczego usytuowania Kościoła [12, s. 11].

Zadania państwa. Papież Leon XIII w encyklice *Immortale Dei* o państwie stwierdził: „że początek władzy państwowej jest od Boga, a nie od ludu, że nie godzi się ani pojedynczym ludziom, ani państwowym obowiązków religijnych mieć za nic, albo różnym wyznaniom jednakową okazywać życzliwość, że nieograniczone prawo myślenia i objawienia swych zdań nie należy do praw obywatelskich, i nie zalicza się do rzeczy zasługujących na względy i poparcie. [...] że Kościół jest społecznością nie mniej jak państwo co do rodzaju i praw swych doskonałą, a naczelnicy państwa źle czynią, kiedy usiłują z Kościoła zrobić sobie sługę, albo kiedy mu odbierają we własnej jego sferze swobodę działania lub w czymkolwiek prawom od Chrystusa mu danym uwłaczają; że w końcu w sprawach, do obu władz należących, naturze rzeczy i zamiarom Bożym odpowiada, nie rozejście się obu władz, a tym mniej ich spór, ale zgoda, stosunkowi pierwiastków, z których obie społeczności pochodzą, odpowiadająca” (nr. 35). Państwo jest społecznością naturalną, którą tworzą ludzie dla zaspokojenia potrzeb doczesnych. Pośrednio pochodzi od Boga i jest konsekwencją społecznej natury człowieka (Rz 13, 1–2; 1P 2, 13–17). Zgodnie z definicją określoną przez papieża Leona XIII w encyklice *Rerum novarum*, państwo „odpowiada prawom rozumu i natury, i świadectwom Boskiej mądrości” (nr. 25). Państwo ma określone zadania służebne względem człowieka oraz Narodu. Posłannictwem państwa jest

dobro wspólne, które – zgodnie z nauczaniem papieża Jana XXIII w encyklice *Mater et Magistra* – „obejmuje całokształt takich warunków życia społecznego, w jakich ludzie mogą pełniej i szybciej osiągnąć swą własną doskonałość” (nr 66). Nawiązali do tego Ojcowie soborowi w konstytucji duszpasterskiej *Gaudium et spes*: „Ludzie, rodziny i różne grupy, składające się na wspólnotę obywatelską, są świadomi, że sami nie zdołają urządzić w pełni ludzkiego życia i rozumieją konieczność stworzenia szerszej wspólnoty, w której wszyscy pracowaliby codziennie w celu coraz lepszego osiągnięcia dobra wspólnego. Dlatego tworzą wspólnotę polityczną zróżnicowaną w swych formach. Wspólnota polityczna istnieje zatem ze względu na dobro wspólne, w którym uzyskuje pełne usprawiedliwienie i znaczenie i z którego czerpie pierwotne, właściwe sobie prawo” (nr. 74). Podstawowym celem społeczności państwowej i kościelnej jest służba człowiekowi. Konferencja Episkopatu Polski w liście pasterskim z 1949 r. wskazując ciężkie położenie Kościoła stwierdziła: „Podział terenu pracy i środków działania Kościoła i państwa nie jest jednak rozdziałem. Obydwie bowiem społeczności schodzą się w człowieku, któremu obie służą. Obydwie mogą zgodnie prowadzić człowieka, do podwójnego celu jego – doczesnej czy ostatecznej doskonałości. Właśnie ten dwojaki cel człowieka wymaga uzgodnionego działania, by nie tworzyć przykrego rozdwójenia w życiu ludzi, by nie przeciwstawiać w nich ludzkiego Bożemu. Od tysiąca blisko lat Kościół zdobył sobie wielkie znaczenie w społeczeństwie. A wpływów swoich nigdy nie używał na szkodę Polski. Dotąd są one przez ogromną większość uznane i uszanowane”.

Relacje między społecznością religijną a społecznością państwową. Relacje między Kościołem i państwem zawsze były i są delikatne oraz skomplikowane. O złożoności tego zagadnienia może świadczyć fakt, że w czasie pogłębiania i rozwijania współczesnej doktryny o Kościele i państwie przez Ojców Soboru Watykańskiego II, Komisje soborowe – przygotowując konstytucję duszpasterską o Kościele w świecie współczesnym, *Gaudium et spes* – opracowały 17 schematów jej numeru 76 [5, s. 11], zgodnie z którym: „Jest sprawą wielkiej wagi, zwłaszcza tam, gdzie chodzi o społeczeństwo pluralistyczne, aby następowała prawidłowa ocena relacji pomiędzy wspólnotą polityczną a Kościołem i aby dokonywane było jasne rozróżnienie pomiędzy tym, co chrześcijaństwo, czy to indywidualnie, czy stowarzyszeni, kierując się chrześcijańskim sumieniem, czynią we własnym imieniu jako obywatele, a tym, co czynią w imieniu Kościoła wraz ze swoimi pasterzami [...]. Wspólnota polityczna i Kościół są, każde na własnym terenie, od siebie niezależne i autonomiczne. Jednak i wspólnota polityczna, i Kościół, choć z różnego tytułu służą osobistemu i społecznemu powołaniu tych samych ludzi. Służbę te będą mogli pełnić dla dobra wszystkich tym skuteczniej, im lepiej prowadzić będą ze sobą zdrową współpracę, uwzględniając także okoliczności miejsca i czasu. Człowiek bowiem nie jest ograniczony do samego tylko porządku doczesnego, ale żyjąc w historii ludzkiej, integralnie zachowuje swoje powołanie do życia wiecznego [...]. Sprawy doczesne i to, co w obecnym położeniu człowieka wykracza poza ten świat, ściśle łączą się ze

sobą i sam Kościół posługuje się rzeczami doczesnymi, na ile wymaga tego jego posłannictwo” [szerzej zob. 9, s. 85–202].

Człowiek, który jest istotą religijną, a jednocześnie obywatelem danego państwa, dla pełnego rozwoju w płaszczyźnie zarówno duchowej, jak i doczesnej potrzebuje zarówno społeczności religijnej, jaki państwowej. Potrzeba ich harmonijnej współpracy wynikająca z wspólnego pochodzenia od Boga oraz służby człowiekowi, determinuje konieczność wyjaśnienia, co należy rozumieć pod pojęciem „system relacji Kościół – państwo”. System relacji Kościół – państwo to określony zespół założeń doktrynalnych lub ideologicznych, a także sposób ich realizacji w życiu społeczno-politycznym, jakimi kieruje się Kościół wobec państwa oraz państwo wobec Kościoła [8, s. 11]. Przez system relacji między Kościołem – w szerszym znaczeniu związkiem wyznaniowym – a państwem należy rozumieć również zespół norm prawnych obowiązujących w określonym przedziale czasowym regulujących wzajemne stosunki między społecznością religijną a polityczną.

W historii stosunków między Kościołem i państwem występowały różne formy wzajemnego powiązania tych społeczności. Również na temat tych powiązań wyrażano w ciągu wieków wiele poglądów [10, s. 206]. Uwarunkowania historyczne, warunki socjologiczne, a także założenia teologiczne, ideologiczne i filozoficzne wymuszały kolejne regulacje oraz zmiany w życiu politycznym i społecznym w zależności od okoliczności miejsca i czasu. W historii stosunku Kościoła do państwa J. Sawicki wyszczególnił i szczegółowo opisał 10 okresów: 1) okres prześladowania (I w. – 313 r.); 2) chrześcijaństwo jako związek religijny o charakterze publiczno-prawnym (313 r. – 476 r.); 3) stan Kościoła w państwach germańskich do monarchii Karola Wielkiego (476 r. – poł. XVIII w.); 4) stan Kościoła w państwie Karolingów (poł. VIII w. – pocz. X w.); 5) przewaga władzy świeckiej i upadek papieżstwa (X–XI w.); 6) zwycięstwo Kościoła nad państwem, tj. epoka hierokratyczna (XI–XIV w.); 7) upadek światowego stanowiska papieża (pocz. XIV w. – pocz. XVI w.); 8) reformacja i wojny religijne; rozwój władzy księstw terytorialnych (pocz. XVI w. – 1648 r.); 9) rozwój absolutyzmu państwowego; dążenie do podporządkowania Kościoła pod władzę państwową (1648–1789); 10) upadek absolutyzmu; konstytucjonalizm; spirytualizacja prawa kościelnego; era konkordatowa (1789 r. – do dziś) [7, s. 14–178]. W ciągu wieków powstały różne teorie wyjaśniające relacje Kościół – państwo, określane również jako „teorie katolickie i niekatolickie o prawnym stosunku Kościoła do państwa” [11, s. 114], do których przede wszystkim zaliczano następujące: 1) *systemapoteestatisdirectae in temporalia* (system bezpośredniej władzy Kościoła nad państwem, zgodnie z którym cała władza publiczna, duchowa i świecka, pochodzi od Boga); 2) *systemapoteestatisdirectivae* (Kościół ma uprawnienie i obowiązek interpretować prawo z punktu widzenia jego moralności, a przez to wpływać na wiernych); 3) *systemapoteestatisindirectae* (system władzy pośredniej, według którego Kościół w sprawach świeckich nie ma żadnej władzy, ale ze względów natury moralnej, może rozstrzygać kwestie sporne);

4) *systemahegemoniae status* (system zależności Kościoła od państwa zakładający nadrzędność państwa w stosunku do Kościoła); 5) *systemaseparationis* (system rozdziału Kościoła od państwa, zgodnie z którym religia jest sprawą prywatną obywatela); 6) *systemacoordinationis* (system koordynacji, na podstawie którego Kościół i państwo to dwa równorzędne i niezależne od siebie podmioty) [10, s. 208–214; 11, s. 114–117; 14, s. 43–53]. Zmienność tych relacji trafnie określił Hugo Rahner (1900–1968) – teolog i historyk Kościoła – stwierdzając: „Dwa tysiące lat historii, które upłynęły od powstania Kościoła, ukazały nam wszystkie możliwości tego realizującego się w walce sporu. Od czasów apostołów aż do dnia dzisiejszego Kościół staje przed «namiestnikami i królami» i walczy o wolność tego, co jest z tamtego świata. Sam też niekiedy znajdował się w niebezpieczeństwie, że zajmie miejsce «namiestników i królów» względem narodów: w okresie starożytnym poczynając od Konstantyna, który chciał być «równym apostołom» i «biskupem w sprawach zewnętrznych» aż do okresu Justyniana i wszystkich jego despotycznych następców na tronie bizantyjskim, na rzecz których Kościół wschodni nazbyt ochoczo wyrzekł się swoich praw; w średniowieczu, gdy Kościół wyszedłszy zwycięsko ze śmiertelnej walki z cesarzami, sądził przez moment, że «dwa miecze» – władza duchowa i państwowo-polityczna – należą jedynie do jego kompetencji i stoją do jego wyłącznej i bezspornej dyspozycji” [6, s. 8].

W kształtowaniu się systemów relacji Kościół-państwo, zarówno w świadomości Kościoła i jego misji w świecie, jak i w koncepcji państwa następowały zmiany w postrzeganiu i rozumieniu tych systemów [13, s. 11]. W ewolucji systemów relacji między Kościołem i państwem można wyróżnić dwa zasadnicze systemy: 1) system powiązania (monizm religijno-polityczny, cesaropapizm, papocezaryzm, jurysdykcjonalizm) oraz 2) system rozdziału Kościoła od państwa (model amerykański, francuski, niemiecki – odnoszący się do państw demokratycznych oraz model sowiecki – związany z reżimem totalitarnym). W doktrynie prawa wyznaniowego wskazuje się również na system wzajemnej niezależności państwa i Kościoła, który zakłada zarówno rozdział Kościoła od państwa, jak i państwa od Kościoła, tj. model amerykański (separacja czysta) i niemiecki (separacja skoordynowana) [12, s. 12, 19–21]. Natomiast całkowicie odmiennym od systemu powiązania i systemu rozdziału Kościoła od państwa był proklamowany przez Jezusa Chrystusa dualizm religijno-polityczny, do którego nawiązał papież Gelazy I (410–496) formułując zasadę wzajemnej niezależności porządku kościelnego i państwowego.

Powyższa analiza posłannictwa Kościoła i państwa oraz ich wzajemnych relacji uprawnia do wyciągnięcia następujących **wniosków**:

1. Kościół to rzeczywistość Bosko-ludzka, do której w sposób wolny należą wszyscy ochrzczeni. Państwo to grupa sformalizowana oparta na zasadach prawa naturalnego.

2. Z racji tego, iż zarówno do państwa, jak i Kościoła należą ci sami ludzie, którzy do pełnego rozwoju w płaszczyźnie duchowej i doczesnej potrzebują społeczności religijnej i państwowej, podmioty te zobowiązane są do służby człowiekowi.

3. W historii stosunków między Kościołem i państwem występowały różne formy ich wzajemnych relacji, wśród których można wyróżnić dwa główne systemy: 1) system powiązania (monizm religijno-polityczny, cesaropapizm, papocezaryzm, jurysdykcjonalizm) oraz 2) system rozdziału Kościoła od państwa (model amerykański, francuski, niemiecki – odnoszący się do państw demokratycznych oraz model sowiecki – związany z reżimem totalitarnym).

Bibliografia:

1. Bączkowiec F., Baron J., Stawinoga W., *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. I, wyd. 3, Wydawnictwo Diecezjalne św. Krzyża w Opolu, Opole 1957.

2. Grabowski I., *Prawo kanoniczne*, wyd. 4, Nakładem Gebethnera i Wolffa, Warszawa 1948.

3. Krukowski J., *Kościelne prawo publiczne. Prawo konkordatowe*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2013.

4. Mezglewski A., *Systemy relacji państwo-kościół w ujęciu historycznym*, w: A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisław, *Prawo wyznaniowe*, Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 2006, s. 11–21.

5. *Od Redaktorów*, w: *Kościelne Prawo Publiczne. Wybór źródeł*, red. M. Sitarz, M. Grochowina, M. Lewicka, A. Romanko, P. Wierzbicki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 11–12.

6. Rahner H., *Kościół i państwo we wczesnym chrześcijaństwie*, przeł. M. Radożycka [komentarz autora], J. Radożycki [teksty greckie i łacińskie], Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1986.

7. Sawicki J., *Historia stosunku Kościoła do państwa*, Nakładem Akademii Spółdzielni Wydawniczej z odp. udz. w Warszawie, Wydawnictwo IV, Warszawa 1947.

8. Sitarz M., *Posłannictwo Kościoła wobec Narodu w ujęciu Prymasa Polski Stefana Kardynała Wyszyńskiego*, w: *Kościół a Naród i Państwo w perspektywie 1050. rocznicy Chrztu Polski. Historia i teraźniejszość*, red. J. Krukowski, M. Sitarz, I. Dosz, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2017, s. 161–194.

9. Sitarz M., *Relations between Church and State in „Gaudium et Spes”*, „Philosophy and Canon Law” t. 2 (2016), s. 185–202.

10. Sitarz M., *Teologiczne i prawne podstawy relacji Kościół-państwo*, w: *Актуальні проблеми країнознавчої науки. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Луцьк, 15–16 листопада 2016 р.)*, red. W. Łażnik, Вежа-Друк, Луцьк 2016, s. 206–211.

11. Sitarz M., *Zadania Kościoła względem Narodu w nauczaniu Prymasa Wyszyńskiego*, „Roczniki Nauk Prawnych” 12 (2002), z. 2, s. 21–36.

12. Sobański R., *Problem stosunku Kościół-państwo w teorii i w praktyce*, „Prawo Kanoniczne” 35 (1992), nr 3–4, s. 9–23.

13. Szoltysik P., *Wzajemne relacje między Kościołem a państwem w nauczaniu społecznym Kościoła*, Księgarnia św. Jacka, Katowice 2004.

14. Wyszyński S., *Co Kościół daje Narodowi na nowe wiary tysiąclecie. Słowa Prymasa Polski podczas głównej uroczystości milenijnej diecezji podlaskiej, Siedlce, katedra, 18 września Roku Milenijnego 1966*, w: *Stefan Kardynał Wyszyński Prymas Polski. Dzieła zebrane. Tom XVIII wrzesień-grudzień 1966*, red. I. Czarcińska, B. Mackiewicz, A. Rastawicka, Wydawnictwo Im. Stefana Kardynała Wyszyńskiego Soli Deo, Warszawa-Częstochowa 2016, s. 97–105.

© Sitarz M., 2018

Наукове видання

**МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ:
ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ**

Збірник наукових праць

Випуск 2

Головний редактор	Ластовський В. В.
Відповідальний та технічний редактор	Білецька О. О.
Редактори	Тімофєєва К. О. Барабаш С. М.
Дизайн і технічне оформлення	Юрченко Н. А.
Компютерна верстка	Кулинич І. В.

Підписано до друку: 02.05.2018

Формат 70x108 1/16

Ум. др. арк. 16,28. Обл. др. арк. 18,76.

Наклад 100 примірників

Замовлення № 3260

Видавничий центр КНУКіМ

Видавець Київський національний університет культури і мистецтв

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК №4776 від 09.10.2014